

PEKIĆ

KAKO
UPOKOJITI
VAMPIRA

SOTIJA
LONDON, 1971/1972.

Laguna

Sadržaj

Predgovor priređivača	9
<i>Deo prvi</i>	
Pisma profesora Konrada Rutkowskog	19
<i>Deo drugi</i>	
Post scriptumi prof. Konrada Rutkowskog	347
<i>Post scriptum prvi</i>	
Zapisnik o saslušanju Gustava Frölicha	349
<i>Post scriptum drugi</i>	
Tajni testament profesora Konrada Rutkowskog ili Tractatus logico-philosophicus	383
<i>Deo treći</i>	
Primedbe priređivača	409

PREDGOVOR PRIREĐIVAČA

Knjiga sadrži dvadeset šest pisama i dva Post scriptuma, dr fil. Konrada A. Rutkowskog, profesora srednjovekovne istorije na Univerzitetu Heidelberg, upućena docentu za istoriju XX veka g. Hilmaru Wagneru.

Uloga priređivača bila je uslovljena prirodom rukopisa, koji se kolebao između lične ispovesti, filozofsko-istorijskog komentara i priče. Priređivač, međutim, nije prihvatio izazov i odbio je da svojim intervencijama ijednom svojstvu da prednost. Usled toga, uloga mu je neizbežno morala ostati nezatna. Potrebno je, ipak, odrediti njene granice.

U prvom redu, već tokom prevođenja sa nemačkog jezika, izvršeno je tehničko prilagođavanje prepiske srpskom čitaocu. Nemački tekst zadržan je samo mestimično – u Pismu dvanaestom – tamo gde su takav postupak zahtevali dublji književni razlozi.

Na rukopisu nisu vršene materijalne izmene, osim što su izvesna lična imena i imena pojedinih geografskih pojmova zamenjena fiktivnim ili inicijalima. Namera je bila da se isključe nespornosti, koji bi mogli proizići iz povredjenih osetljivosti

učesnika ili svedoka opisanih događaja. Pri tome valja imati u vidu da pisma sadrže pogled na istoriju Drugog svetskog rata, i historiografsku nauku obrazovanog učesnika, čije duševno stanje, nažalost, nije uvek zadovoljavajuće.

Literarni naslovi pisama su, razume se, priređivačevi i mogu se opravdati ispadom umetničke taštine. Ipak, oni su zasnovani na duhu svakog pojedinog pisma. Žučna polemika, koju profesor Rutkowski vodi sa evropskom intelektualnom tradicijom – premda se s ponosom smatra njenim organskim delom – optužujući je neumereno i za ličnu nesreću i za katastrofu Nemačke, pružila mi je izgovor da svako pismo povežem sa jednim od evropskih duhovnih sistema i da ga naslovim uvek drugim remek-dometom ljudske misli u raznim epohama. Budući da ti naslovi korespondiraju sa radnjom pisma – negde očigledno, a negde tek posredno – ponekad su stvoreni spojevi koji mogu navesti na pogrešan zaključak da se priređivač slaže sa piscem i da njegovim ozbiljnim argumentima dodaje i svoj podsmeh. Neka ovi redovi onemoguće svaki nesporazum. Priređivač je revnostaš poštovalac evropske misaone tradicije, čak i kad nam ona preko Pitagore preporučuje da se, u ime uspešnijeg života, odrekemo uživanja u pasulju.

(*Meditacije* iz Prvog pisma pripadaju M. Aureliusu; *Materija i memorija* Drugog H. Bergsonu; *Tako je govorio Zaratustra* Trećeg Nietzscheu; *Principi prirode i milosti* Četvrtog Leibnitzu; *Rasprava o metodi* Petog R. Descartesu; *Uvod u psihoanalizu* Šestog S. Freudu; *Svet kao volja i predstava* Sedmog Schopenhaueru; *Značenje istorije* Osmog Berđajevu; *Fenomenologija duha* Devetog Hegelu; *Ecce Homo* Desetog opet Nietzscheu; *Ogledi o ljudskom razumu* Jedanaestog J. Locku; *Propast Zapada* Dvanaestog O. Spengleru; *Fedon ili o duši* Trinaestog Platonu; *Logička istraživanja* Četrnaestog E. Husserlu; *Pohvala ludosti* Petnaestog Erazmu; *Apologija* Šesnaestog još jednom Platonu;

Rasprava o ljudskoj prirodi Sedamnaestog D. Humu; *Sic et non* Osamnaestog Abelardu; *Razum i egzistencija* Devetnaestog Jaspersu; *Biće i vreme* Dvadesetog M. Heideggeru; *Biće i ništavilo* Dvadeset prvog J. P. Sartreu; *Stvaralačka evolucija* Dvadeset drugog još jednom H. Bergsonu; *Civitates Dei* Dvadeset trećeg Sv. Augustinu; *Pobunjeni čovek* Dvadeset četvrtog A. Camusu; *Beda filosofije* Dvadeset petog K. Marxu; *S one strane dobra i zla* Dvadeset šestog poslednji put Nietzscheu; *Kritika čistog uma* Prvog Post scriptuma Kantu i *Tractatus logico-philosophicus* Drugog Post scriptuma L. Wittgensteinu.)

Naslov knjige, međutim, posledica je priređivačevog ubeđenja da su razmišljanja profesora Rutkowskog džinovski pokušaj nemirne savesti da sa vlastitom prošlošću nađe neki *modus vivendi*, bilo što će se ona iskupiti bilo upokojiti.

Radeći na rukopisu, priređivač je vršio izvesne provere, kako intervjuišući svedoke, tako i konsultujući dokumentaciju u arhivama D.-ske opštine, zatim u arhivi beogradske ispostave IV D odeljenja Geheime Staatspolizei, i u Centralnoj dokumentaciji Centrale Gestapoa u Prinz Albrechtstrasse u Berlinu. Rezultati provera sakupljeni su na kraju knjige u obliku fusnota.

Ove fusnote, pored sporadičnih komentara priređivača, sadrže stručne nalaze uglednih nemačkih psihijatara (dr Schicka, dr Holtmannheuzera i dr Birnbauma), koji su bili angažovani da, na osnovu prepiske Rutkowskog, utvrde stanje njegovog duševnog zdravlja. Premda saglasni da je ono bilo ozbiljno narušeno, ni o jednom aspektu oboljenja nisu mogli da ispostave zajednički zaključak. Razilazili su se u pogledu vrste bolesti, uzroka i vremena nastajanja, pa se čak vodila rasprava o ozbiljnoj mogućnosti da nije reč o ludilu već o atipičnom slučaju psihopatije. Teško je oteti se utisku da su zamrsili zagonetku koja je već i po sebi bila dovoljno zapletena. Ali kako zbrka, osim što služi za upozorenje, predstavlja bezmalo organski

deo slučaja Rutkowski, priređivač je i njoj, u nešto skraćenom obliku, dao mesto u knjizi.

Na nekoliko stranica, u poslednjih šest pisama, izvršena je *rekonstrukcija* teksta, koji je, usled nenormalnih okolnosti, bio nerazgovetan ili nedovršen.

Nikakve druge intervencije nisu vršene. Priređivač, naime, veruje u danas toliko ismevano načelo, po kome dužnost pripovedača nije da obara ili stvara mitove, nego da *ispriča priču*.

A za nju se zahvalnost duguje profesoru Hilmaru Wagneru, sa Heidelberga, čijom se ljubaznošću dobio ovaj, očigledno nikad pročitani rukopis, te imprimatur da se objavi, pošto je autor poginuo u saobraćajnoj nesreći na povratku u domovinu, 6. oktobra 1965. godine, pod okolnostima koje nikad nisu rasvetljene. Zahvalnost se duguje i gospođi Sabini, udovici Rutkowski, preudatoj za g. Schragmüllera, nekadašnjeg šefa policije u Magdeburgu, danas vladinog funkcionera Bundesrepublike; opštinskim vlastima u D.-u; članovima konzilijuma, ma koliko izgleda da im je doprinos bio više od štete nego od koristi; i najzad, onima koji su priređivaču omogućili pristup zatvorenim arhivama vezanim za ovaj slučaj.

Zahvalnost se duguje i autorima publikovanih studija koji su priređivaču pomogli da ude u probleme tretirane u pismima Konrada Rutkowskog i da ih proprati primedbama, ali i da se sam približi razumevanju neobičnih ličnosti kakve su SS Standardenführer Heinrich Steinbrecher, pa i profesor Rutkowski, dok je još bio SS Obersturmführer. Otkriće da su se oni razvili iz jednog od tokova standardne evropske tradicije, i da su u svojoj „misaonoj molekularnoj strukturi“ samo dosledna radikalizacija tih tokova, bilo je potresno i uzbudljivo. Onome ko bi hteo da proveriti ispravnost zaključaka prof. Rutkowskog, priređivač predlaže kratku bibliografiju:

Adolf Hitler: *Mein Kampf*; Organisationbuch der NSDAP; Jacques Delarue: *Istorija Gestapoa*, 1966; Trials of War Criminals before the Nüremberg Military Tribunals. I–XI, 1951 – 1953; Erich von dem Bach-Zelewski: *Leben eines SS Generals*, 1946; N. Baynes: *The Speeches of Adolf Hitler*, 1942; Edward Crankshaw: *The Gestapo, Instrument of Tyranny*, 1956; Rudolf Diel: *Lucifer ante Portas*, 1949; Gunter D'Alquen: *Die SS*, 1939; W. Frischauer: *Himmler*, 1953; P. Hausser: *Waffen SS im Einsatz*, 1953; E. Kogan: *Der SS Staat*, 1947; E. Kogan: *The Theory and Practice of Hell*, 1951; H. Arendt: *The Origins of Totalitarianism*, 1959; K. Patel: *Ein Beitrag zur Soziologie des Nationalsozialismus*, 1954; Gerald Reitlinger: *The SS*, 1956; G. Reitlinger: *The Final Solution*, 1953; J. F. Steiner: *Treblinka*, 1967; Evelyn Le Chene: *Mauthausen*, 1971; F. Friedman: *Oswiencim*, 1946; R. Hilberg: *The Destruction of the European Jews*, 1961; R. Conquest: *The Great Terror*, 1968; Weissberg-Cybulski: *Zavera ćutanja*, 1953; A. Koestler: *Pomraćenje u podne*; A. London: *Priznanje*, 1969; T. Mann: *Doktor Faustus*; L. Feuchtwanger: *Josephus*; G. Grass: *Dečji doboš*; R. Howe: *The Story of Scotland Yard*, 1965; F. Stead: *The Police of Paris*, 1957; Bruce Smith, Jr.: *Police Systems in the United States*, 1960; B. Whitaker: *The Police*, 1964; J. Coutman: *Police*, 1959; E. Freund: *Police Power*, 1904; J. Wilson: *Varieties of Police Behavior*, 1968; E. Lavine: *The Third Degree*, 1930; Charles Franklin: *The Third Degree*, 1970; H. Gros: *Criminal Investigation*, 1962; Leon Radzinowitc: *Ideology and Crime*, 1966; G. R. Skott: *The History of Torture Throughout the Ages*, 1940; H. C. Lea: *A History of the Inquisition of the Middle Ages*, I, II, III, 1889; A. Turberville: *Medieval Heresy and the Inquisition*, 1920; St. Ignatius Loyola: *Autobiography*, englesko izdanje 1956; R. Harvey: *Ignatius Loyola*, 1936; *Orleans Manuscript for the Trial of Joan of Arc*,

englesko izdanje 1956; Even D'Estrange: *Witch Hunting and Witch Trials*, 1929; D'Estrange: *Witchcraft and Demonianism*, 1933; Goldsmith: *Confessions of Witches under Torture*, 1886; T. Lowe: *The History of the Devil*, 1929; Sprenger & Kramer: *Malleus Maleficarum*, 1494, englesko izdanje 1928; L. Ruff: *The Brain-Washing Machine*, 1959; J. A. C. Brown: *Techniques of Persuasion*, 1963; T. Reik: *The Compulsion to Confession*; E. Kinkead: *Why They Collaborated?*; W. Sargant: *Battle for the Mind*; Mills: *Elita vlasti*; Monkenmoller: *Psychologie und Psychopathologie*, 1930; D. Jeftić: *Sudska psihijatrija*, 1951; Birnbaum: *Kriminal-Psychopathologie*, 1931; Hart: *Psychology of Insanity*, 1946; Kann: *Die Psyshopathischen Personlichkeit*, 1928; Horney: *Neurotična ličnost našeg doba*; Money-Kyrle: *Psychoanalysis and Politics*; H. D. Laswell: *Psychopathology and Politics*; L. Wittgenstein: *Tractatus logico-philosophicus*; Nietzsche: *Tako je govorio Zaratustra*; Nietzsche: *Volja za moć...*

A sada nam preostaje da odgovorimo na pitanje: zašto se privatna pisma jednog SS Obersturmführera izdaju trideset godina posle rata, kada se čini da teme što ih ona pokreću nisu više ni značajne ni aktuelne? Činjenica da je prof. Rutkowski služio u RSHA, čija je IV uprava, pod ominoznim skraćenicama Gestapoa bila poznata širom Evrope, ne bi, sama za sebe, bila dovoljna kao opravdanje. O njenoj delatnosti ima dovoljno dokumentarne građe. Ono što priču Konrada Rutkowskog izdvaja iz močvare sabranih svedočanstava jeste nepomirljivo lični odnos prema temi, fanatičan pokušaj da se iz nje izvu-ku dublje misaone konzekvencije i prilično ekstravagantan način njihovog sprovođenja u život. Pored „spoljašnjih“ istorija Gestapoa, angažovanja oko nabranjanja njegovih akcija i metoda, ovde napokon imamo i jednu koja bi se, bez preterane rezerve, mogla nazvati „*unutrašnjom*“. Ne samo zato što bi, za promenu, o temi govorio zločinac a ne žrtva ili što bi se, umesto posledica

pojedinih operacija, opisivala njihova organizacija, nego zato što bi stožernu i komandnu poziciju u povesti zauzimala *svest o njoj*. Nova svest koja posmatra sebe u prošlom dejstvu, i na osnovu dobijene slike želi odrediti neko svoje buduće dejstvo. Profesor Rutkowski nije uspeo da reši sukob sa prošlošću na način kome se nadao. Čini se, naprotiv, da je u pokušaju da je satire, staru svest u još mračnijoj verziji samo ponovio. Upravo ovakva evolucija profesorovih razmišljanja (bez obzira na njenu psihopatološku osnovu, ili upravo zahvaljujući njoj) – koja kao da usporeno prikazuje rađanje totalitarne svesti, paradoksalno iz sukoba sa njom i njenim posledicama po svet i lični život – treba da ukaže na jedan od puteva kojima se fašizam ili neki drugi srodan oblik totalitarnog nasilja još jednom može naći pred našim vratima, i ovog puta konačno sve vode nad nama sklopiti. Ovim se ne spori predominantnost drugih, društvenih ili ekonomskih, uzroka, niti se realna istorija pokušava svesti na biografiju svesti. Želi se samo ukazati na onaj unutrašnji, intelektualni i psihološki povod, koji smo skloni da zanemarimo kad posmatramo istoriju na ulici, anonimnu istoriju bez imena, lica i porekla.

Borislav Pekić

London, avgust 1976.

„Geschrieben steht: ‚Im Anfang war das WORT!‘
Hier stock ich schon! Wer hilft mir weiter fort?
Ich kann das Wort so hoch unmöglich schätzen,
Ich muss es anders übersetzen,
Wenn ich vom Geiste recht erleuchtet bin.
Geschrieben steht: ‚Im Anfang war der SINN!‘
Bedenke wohl die erste Zeile,
Dass deine Feder sich nicht übereile!
Ist es der Sinn, der alles wirkt und schafft?
Es sollte stehn: ‚Im Anfang war die KRAFT!‘
Doch auch indem ich dieses niederschreibe,
Schon warnt mich was, dass ich dabei nicht bleibe.
Mir hilft der Geist, auf einmal seh ich Rat,
Und schreibe getrost: Im Anfang war die TAT!‘

„Pisano je: 'U početku beše REČ!
Kako ću dalje? Zapeo sam već!
Ne mogu reč visoko tako ceniti,
Ja moram drugim nju zameniti,
Ako sam pravog duha se nadisao.
Pisano je, dakle: 'U početku beše SMISAO!
Kod prvog reda dobro pazi
Da pero tvoje ne prenagli!
Je l' smis'o taj što dela i što stvara?
Trebalo da piše: 'U početku beše SNAGA!
Al' i pri ovoj reči stajem,
I dok je pišem već se kajem.
Pomaže mi duh. Odjednom pišem smelo,
Jer jasno vidim: 'U početku beše DELO!‘“

(GOETHE: FAUST)

DEO PRVI

**PISMA PROFESORA
KONRADA RUTKOWSKOĞ**

PISMO PRVO

Zašto je profesor Konrad Rutkowski letovao u D.-u ili Meditacije

Mediteran, 12. sept. 1965.

Dragi moj Hilmare,

Neka te ne iznenade pisma od prozelita koji se samo uz znatna duševna naprezanja laća pera da služi nečemu mlađem od protivreformacije. Opravdaće ih, nadam se, neprirodnost – da nisam čedo posne racionalističke tradicije rekao bih *natprirodnost* – opisanih događaja.

A činjenica da sam im lično „prisluživao“, učutkuje svaku sumnju u pozvanost da o njima izveštavam.

Evo me, Hilmare, u istorijskoj jami, za koju smo, zavedeni pseudobožanskom ravnodušnošću Nauke, verovali da je iskopana za druge, a da se obaveza istoričara sastoji jedino u njenom skrupuloznom imenovanju i premeravanju.

Evo me, dakle, kako narod veli, u govnilima.

Dr fil. Konrad Rutkowski, profesor srednjovekovne povesti na Univerzitetu Heidelberg, *nota bene* napredno mladunče zapisničarskog čopora sa začelja istorijske trpeze, nepovratno je zbačen sa bezbedne naučne Osmatračnice, koju smo smatrali neprikosnovenim lenom, i od koje si ti – a donedavno, bojim se, i ja – napravio izgovor za nečovečnu ravnodušnost i neodgovornost svog građanskog života.

I ne pokušavaj, za ime božije, da klisneš u neku od čuvenih hilmarovskih Primedbi pod A. B. C! Niti da se zakloniš iza zamršene referencije sa raznobojnih bibliografskih kartona kojima si postavio svoju tananu intelektualnu kožu. Ono što zbunjuje naše Kongrese nema u ovoj „istorijskoj jami“ nikakvu dokaznu vrednost. Zato ti prijateljski poručujem: ako bi pregao da me pomoću priznanja o ličnoj zainteresovanosti diskvalifikuješ, onako kao što postupaš sa svim očevicima koji protivurečnim iskazima unose pometnju u tvoje mudre zaključke, vešajući im o vrat utopljeničko kamenje fusnota – to bedno koplje što pre u trnje baci. Jer prava tema ovih pisama nije Miholjsko leto godine 1965. i neka moja ferijalna meditativna avantura, nego ratni septembar godine 1943. Mada su ljudi, grad, pa i moje duševno stanje gotovo isti kao nekad, ipak je dvadesetdvo godišnji razmak, ispunjen rekonvalescencijom, studijama, univerzitetskom karijerom, a od pre izvesnog vremena, uprkos tvom ćutljivom negodovanju, i sestrom ti Sabinom, obezbedio mojim vojničkim uspomenama, ako ništa drugo, bar položaj *naoružane neutralnosti*. Položaj, inače, dovoljno bezdušan da se slučaj, o kome žurim da te u nekoliko pisama obavestim, u duhu naše discipline nepristrasno reprodukuje, ali, srećom, i dovoljno duševan da se iz njega izvuku dalekosežna uputstva za budući naučni rad. Ako ga, naravno, posle svega, uopšte bude.

Desilo se, naime, dragi Hilmare, da su se od jutros, pokrenute voštanim platnom koje je ceremonijalno spalo sa jednog orijaškog granitnog spomenika, moje misli izlile iz starog, građanskim običajima regulisanog korita, i sunule neispitanim, divljim mentalnim područjima, a u smeru kojim, izgleda, ne upravlja nijedno poznato kormilo.

Ne pozivam te da me pratiš po toj beloj zemljopisnoj karti. Čak i ako bi ti se čudesna tajna opštinskog delovode Adama, o čemu će ubuduće biti reči, dohvatila srca, ako bi uspeo da

zajedno sa mnom u nju pronikneš, ne bi od tog otkrića imao nikakve koristi, a za štetu ne verujem da si dovoljno zreo. Istoričaru naše slavne savremenosti ne vredi da izvlači nara-
voučenija iz predmeta svojih istraživanja, jer nema ni vremena da ih oživotvori, ni moći da osigura njihovu primenu u budućnosti. Ti, Hilmare, zbivajući se uporedo sa svojom temom, istorijom XX veka, barabar sa njenim datumima, himerama i zabludama, nemaš čak ni od najmudrijeg zaključka nika-
kve, ni profesionalne, ni lične hasne. A nema je, bojim se, ni budućnost, kojoj se udvaraš. Budućnost će, kao i uvek, hteti da odgaji sopstvene nove zablude; a što će one biti, zapravo, naše i stare koliko i svet, neće smetati nijednom od praunuka da se njima diči, brišući u međuvremenu tur tvojim jeremijadskim opomenama i savetima.

Još nešto. Odoli lopovskom običaju, poznatom inače pod imenom razmene naučnih saznanja, i ne pokušavaj da iz priče izvučeš neku kosku za sebe, neku fusnoticu za svoju „DOKUMENTARNU ISTORIJU NACIONALSOCIJALISTIČKE NEMAČKE RADNIČKE PARTIJE“, a Konrada Rutkowskog da skotkaš u one tri bibliografske stranice što na kraju svake naučne studije liče na policijski spisak obijenih i opljačkanih radnji.

Ograniči se da razumeš, a po mogućstvu, i da ne ismeješ moje zaključke.

Već vidim kako se mrštiš i pitaš zašto taj idiot Konrad, ako se već njegovo otkriće stvarno tiče istorije, ne napiše stručno Saopštenje, nego tebe gnjavi privatnim ispovestima. E pa evo, Hilmare, zašto.

Bojazan da će nastrane okolnosti posleratnog – da ne priznam odmah i *posthumnog* – života Adama S. Trpkovića, opštinskog delovođe iz mediteranskog grada D.-a, biti zlona-
merno tumačene, i da će podrazumevati parabolično, opštije značenje od onog koje zaslužuje njegova zapanjujuća istorija

(povest smrti i posmrtnog preobražaja, istorija, opet velim, ne sam Adam, već ono što se njegovoj inače beznačajnoj ličnosti zbilo pod imenom Drugog svetskog rata), ta me bojazan primorava da istinu o njemu čuvam od javnosti u najdubljem oluku pamćenja, tamničkom vilajetu u kome trune naše pravo biće. Okolnost, žalosna, naravno samo u ovoj osobitoj prilici, što po iskustvu i duhovnom opredeljenju nisam pripovedač već *učenjak* – da ovim izumrlim izrazom istaknem svoje prave korene – trenutnim interesom, kao što znaš, upućen na proučavanje odnosa Curie Romane i slovenskih Wislana, koji su još u X stoleću primili Hristovo jevanđelje u legitimnom zapadnoevropskom tumačenju, te tako postali nasušnom svrhom našeg etničkog, duhovnog i vojnopolitičkog Drang nach Osten, samo je potkrepila moj strah pred javnošću i neprilikama koje u suočavanju sa njenim nepredvidljivim ponašanjem zadese svako biće lišeno zaštitničkog gregarskog instinkta, što još od praroditeljske pećine obezbeđuje primat zajednici i, u zamenu za slobodu, daje toplu sigurnost njenim lojalnim pripadnicima.

S druge strane, ni da ćutim više nisam mogao. Tako pribegoh kompromisu, starom, lukavom glodarar svih velikih podviga, da ispričam priču, koja i nije drugo do hronologija njihovog poraznog dejstva na naše živote. Eto, tu ćeš, Hilmare, naći razloge s kojih pišem privatna pisma tamo gde bi ti publikovao Saopštenje i njime, pored akademskih priznanja, stekao glas kod najvatrenijih protivnika našeg Otvaranja prema Istoku, onih, naime, koji su za to da se pojam „Otvaranje“ zameni tradicionalnim germanskim pojmom „Prodiranje“.

Apelujem stoga na tebe da, dok živim, mom otkriću ne daješ krila. A posle čini što hoćeš i čemu te tvoje, najčešće pogrešno, nadahnuće bude naučilo.

Da se vratim sebi. Tebi, međutim, obećavam da pisma, uprkos ispovednom obliku, neće biti priča o naučniku koji je

izgubio poverenje u svoje delo, u svrhu istoriografije, pa možda i same istorije, nego o provincijskom ćati, koji je, zalutavši u nju, kao što neoprezan čovek upada u jamu iskopanu za druge, u toj istoriji neočekivano našao smisao i račun.

Međutim, što se van pouzdanih i neoborivih činjenica osećam izgubljen – jer ja sam se do sada nadao, i samo je ta nada iskupljivala moj rad, da baveći se istorijom upoznajem neizmenljive realnosti daleke nam prošlosti, a ne njene fantomske, protejske privide – neotklonjiv je nedostatak ovih redova i sa njime se, moj Hilmare, moramo pomiriti. Nikad neću biti siguran da sam ovu otežavajuću okolnost dovoljno istakao, i kao izvinjenje za neumešnost u pripovedanju, i kao objašnjenje za neoprostivu netrpeljivost koju osećam prema gnusnom sadržaju svoje ispovesti. Dodajem, utehe radi, da taj ponižavajuće neprofesionalan izgovor, tako tuđ mojim monografijama, ne bi bio potreban da pomenuti Adam, iako zabačena i zapuštena tema ratnog iskustva, uz nešto sentimentalne počasti pogreben u masovnu jamu uspomena iz Geheime Staatspolizei, za sve vreme svog nepravednog zatočenja nije težio da provali u svet Kneza Mieszka, okupljen za njegovo krunisanje u sedmoj glavi moje tekuće knjige, i da svoju nevolju izloži *Urbi et Orbi*. Ne kao prekor ili zahtev za obeštećenje – besprekoran službenik je morao znati da će ga administracija sumarno naplatiti – još manje kao poziv na pobunu, nego pre u pukoj nadi da će se njegovoj zloj sreći, širom Zemljina šara, slične nevolje pridružiti, pa će ujedinjene obrazovati bratski savez, kome neće nedostajati nijedna vrsta patnje, nijedan oblik bede i nijedan primer uskraćivanja; ukratko, UZOR DRUŠTVO koje će u svojoj savršenosti, definitivnosti i neizmenljivosti izgledati kao najbolje od svih mogućih, prirodno a ne izuzetno, neizbežno a ne slučajno, potrebno a ne izlišno.

Ne misli da Adamovo vaskrsnuće nije bilo prirodno. Dabome da jeste. Uzalud hoćemo da se nesreće isključuju, odbijaju, potiru. Uzaman bismo želeli da u svetu zla, svetu Rideg Konja, caruje adhezija, majka haosa. Nesreće se – evo još jedne, možda najnesnosnije – magnetski privlače, uzajamno dopunjuju i usavršavaju, kao tamnički dani blizanci što se u samrtničkoj disciplini vuku sa Istoka na Zapad, od večeri obnovljenih nada, ambicija i planova do otrežnjujuće i obeshrabrujuće zore. Među nesrećama važi kumulativni princip i vlada kohezija – majka reda i poretka. A munjeviti predasi, podmetnuti kao kukavičje jaje između zla koje smo iskusili i onog što nas čeka, obznajuju nam se kao prostački mamci čija je svrha da nas, u ime još crnjeg ispaštanja, održavaju u snošljivoj kondiciji. Stoga je moj čemerni delovođa i žudeo da mi se pridruži. Jer ja sam, Hilmare, bio nesrećan čovek, ma koliko pozlaćena aura mog vidljivog života na to stanje malo ukazivala. Adam je nasrnuo na mene kao što ožedneli vampir sleće na krv. Glogov kolac stida, kojim sam ga prikovao za dance podsvesti, čak ni prema magijskim propisima ne beše dovoljan da ga upokoji. On mu je samo onemogućavao kretanje. I kad je mojom nepažnjom kolac iščupan iz srca, Adam je došao po svoje.

Kada smo odlučili da ferije provedemo na Mediteranu, ekonomičnost tvoje sestre Sabine, severnjačka, altmarška navika da za svoj novac dobije što više robe, u našem slučaju sunca, snažno beše poduprta mojom potajnom namerom da othodčastim mestima službovanja za vreme rata. Dok smo, nagnuti nad geografske karte i turističke prospekte, birali letovalište, predložio sam da se usidrimo u gradu D.-u, i to, upozoravam te, bez ikakvog vidljivog posredništva Adama Trpkovića, osim u krajnje sumarnom obliku uhapšeničke reke protekle podrumima Sonderkommando Geheime Staatspolizei u D.-u, u kojoj sam, kao što ti je poznato, sa mnogo gorčine i unutrašnjeg

odbijanja, bio nateran da radim. Tek jutros nepobitno sam ustanovio da me je upravo Adam dovukao ovamo, mada još ne znam zašto: da mi se svirepo osveti ili da me pouči onoj *pravoj istoriji*, za koju, izgleda, nisam imao oko.

Čemu se zavaravati, Hilmare. Ni najbolji među nama nikad ne dospevaju dalje od manje-više savesne rekonstrukcije istorijskih činjenica. A istorijske su činjenice školjke iz kojih je vreme izvuklo biser. Uprkos najobilnijoj građi, mi nismo kadri da restaurišemo njihovu živu srž, već samo suhu i mrtvu ljušturu, ostavljajući izvan saznanja i osećanja sve što se *stvarno* zbivalo pod tim enigmatskim šiframa prošlosti, pa ma to imalo najsurovije oblike patnji, iskušenja i smrti, a što, tek sada uviđam, čini jedini relevantan sadržaj *prave istorije*, koja nikada neće biti napisana.

Opaziš li, Hilmare, sa koliko ustezanja i neodobravanja opisujem delovodino povampirenje i satanska nastojanja da se nametne mom spokojstvu i radu? Nameravao sam, naime, da za ovih mesec dana privedem kraju redakciju knjige o rađanju poljske države u basenu Odre i Wisle, za carevanja našeg Otona I. Ali, od toga, očigledno, neće biti ništa. Za tako nešto je potrebno poimanje istorije kao gradiva u čvrstom agregatnom stanju. Adamov preobražaj mi je dokazao da je stvarno agregatno stanje istorije *gasovito*, nalik dimu, koji neprestano menja pojavu, i kad najzad uspemo da ga uočimo, ostavlja na našem saznanju jedva pokoju kapljicu istine. A pod takvim uslovima, kakvog smisla ima i najsavesnija istoriografija?

To, nažalost, nije jedini razlog idiosinkraziji prema Adamu. Bezbožno je reći, Hilmare, ali ja ne podnosim nesrećne ljude. Saznanje da im pripadam ne uspeva da razoruža tu netrpeljivost. Naprotiv. Kao da je baš ono snabdeva još ubojitijom municijom. (Zar ne misliš da u nesreći ima nešto ružno, otpadničko, buntovno, grešno, da ne kažem *demonsko*?) Prirodno,

nisam ravnodušan prema nekome ko trpi. Ta, dobio sam hrišćansko vaspitanje takoreći iz prve ruke, od dede, duhovnog pastira male evangelističke zajednice u južnom Banatu. Ali se ta osetljivost kod mene ispoljava na prilično ekskluzivan način. U prisustvu patnje obuzima me lako nestrpljenje, nervozna indisponiranost prema unesrećenom, umesto da me nevolja pridobije za njega, a njegovi unesrećitelji ogorče.

Ne pokušavaj da, po svom odvratnom običaju, budeš duhovit na moj račun, pa da tvrdiš kako sam i otišao u policiju da bih toj nehrišćanskoj osobini obezbedio legalitet, a možda i neki viši smisao. Ja sam u Gestapo uguran silom, zbog izvanredne memorije i poznavanja domorodačkog jezika, o čemu imam dokaza u prepisci koju sam oko moje prekomande na front vodio sa berlinskom Centralom u Prinz Albrechtstrasse 8.

Prilika je da ovde pomenem još jednu svoju osobinu, jer je ona presudno uticala na odnos prema Adamu Trpkoviću i dok je prvi put bio živ, dakle 1943, i sada, tokom njegovog drugog, fantomskog života; osobinu, velim, koja nije ništa drugo nego aktivno naličje odvratnosti prema nesreći i nesrećnicima. Kao što me, u susretu sa patnjom, obuzima zlovolja, uprkos neumesnom poređenju, pred inače besprekornom latinskom sentencijom, sred koje se bezobrazno šepuri gramatička ili ortografska greška, mene hvata neobuzdan gnev, ali – i tu je, pazi, naopako spleten moj čvor – ne prema pravom vinovniku omaške, štamparu, piscu ili prepisivaču, već prema samoj frazi, kao da je ona kriva za svoju stečenu nakaznost. U takvim slučajevima uzimam grubu gumu ili naročiti nožić, sličan turpijici za nokte, pa brišem, derem, ljuštim grešku sa hartije kao krastu sa kože i nezgrapnom izrodu prvobitne ideje vraćam devičanski izgled. Sve knjige kojima se služim izrovašene su mojim ispravkama i samo me nedostatak vremena, a možda i strah da ne ispadnem smešan, osujećuje da tu reformističku maniju

dovedem do kraja i da, šunjajući se od biblioteke do biblioteke, kao razgoropadeni Duh Erate, svim ikada objavljenim knjigama, enciklopedijama, rečnicima, priručnicima, udžbenicima, novinama i brošurama, pismima, uključiv i privatna, analima, memoarima, aktima, peticijama, poveljama, proklamacijama, manifestima, oglasima i proglasima, formularima i formulama – i matematičkim, naravno – uredbama, zakonima i zapisnicima, receptima, cenovnicima, zapisima, napisima i prepisima, čak i lascivnostima na zidovima javnih nužnika, putem brižljive naučne rekonstrukcije vratim njihov jedini mogući, božanski izgled zavere protiv Führera.¹ Ako te podsetim da je sve što me okružuje prepuno znakova moje pomame za srećnijim, harmoničnijim i efikasnijim formama mukotrpnog rada na predmetima, koje su nesposobnost ili nemar tvoraca ostavili u nesrećnom stanju poluproizvoda, naveo sam sve bitne odlike odnosa prema delovođinom neobičnom slučaju. Ostavljam te da, kao iskusan istoričarski firmopisac, pronađeš odgovarajuće ime za moju žudnju prema savršenstvu; lično mislim da je ona originalno ispoljavanje one iste reformatorske strasti sa kojom uzvišeni Intelpekt tumba, razvrće i posuvraća ovaj svet svakih dvadeset godina.

O tome šta D.-sko saznanje znači za moj naučni rad, pa i život, pisaću kada to i meni bude jasno; u međuvremenu, hajde da vidimo kako ono može da doprinese našoj priči. Isto onako, pretpostavljam, kao što ti svest da si pijan kao svinja pomaže da ideš pravo i da se ne srušiš u prvu jarugu koja ti se pod nogom nađe. Zahvaljujući saznanju da sam urođenu boljku inteligencije doveo do logičkog kraja zablude da REČ POPRAVLJA DELO – uspeću, bar u ovoj prilici, da se uzdržim od dobronamernih intervencija što od naše istorije prave ugodnu bajku za uspavljivanje savesti. Govoriću ti o Adamu Trpkoviću, delovođi i perovođi D.-ske opštine, ovlašćenom zapisničaru

i čuvaru Svetog Protokola, *in summa*, državnom činovniku bivše Kraljevine Jugoslavije, iz poslednjeg i najdubljeg platnog oluka, *sine ira et studio*, bez netrpeljivosti i naklonosti, iako sam, u vreme našeg susreta, polovinom septembra 1943. godine, od oba osećanja podjednako trpeo. (Upravo smo na Jadranu zamenjivali karabinijere. Bivša italijanska okupaciona teritorija bila je izložena prepadima komunističkih bandita, kako smo ih onda zvali, ili naših gostoljubivih domaćina, kako sada preferiramo da im se obraćamo.)

Uostalom, dragi Hilmare, sve bi ovo bilo izlišno, i ispovesti, neprijatne čak i kada se pred najboljim prijateljem čine, i subverzivno unutrašnje opiranje s kojim pristupam jednoj *modernoj istoriji*, zašta nemam ni sklonosti ni tvog iskustva, i ja bih sada lako uzrujan romorom vode i iluzijom da naš pansion, kao iskotvljen brod, sa mnom za pisaćim stolom i tvojom sestrom u krevetu susedne sobe, pluta nepreglednom crnom pučinom, natenane redigovao „MONOGRAFIJU O STOLNOM I KRUNSKOM GRADU KRAKOWU“, da uspomene nemaju svoj život. Život zacelo gotovanski, kao plesan, pa ipak, u neku ruku, nezavisan i nepodložan našim komandama. Ponekad smo, doduše, kadri da ih prizovemo. Zauzvrat, one što nas same od sebe opsedaju nismo u stanju svojevoljno da odstranimo. Iza maglene busije prošlosti stoje naše uspomene kao krvožedni ratnici bez lica, u čije namere ne možemo pronicí i čiji napad ne umemo zaustaviti. A takvom je napasnom soju pripadao i spomen na Adama Trpkovića. Kako sam, dakle, mogao znati šta mi se sprema?

Pa ipak, neko sam predosećanje imao. Čim juče, oko pet sati posle podne, zakoračismo u D., a pogotovu kad se zaustavismo pred našim pansionom, u kome sam, užasnut, prepoznao zgradu nekadašnje Sonderkommando Gestapoa, osetih kao da sam obmanut, ili da se iz neke dotadašnje obmane budim, što je,

na kraju krajeva, sasvim isto. Bila je to, Hilmare, ponižavajuća gorčina koju spoznamo kad se prenemo iz jedne stvarnosti, smatrane našom i od nas nerazlučivom, pa, našavši se u sasvim drugom, najčešće ružnom svetu, utvrdimo da smo godinama živeli u beskorisnom snu, da je naš život bio puka iluzija, a da je ovo, što nam se čini opakim snom, ona prava, punokrvna, propuštena stvarnost, iz koje smo kukavički izbegli, da je to živo, bolno i zamršeno gradivo istorije koja nikada neće biti napisana.

Eto, dragi moj Hilmare, rđavo predosećanje je bilo moje početno raspoloženje kad smo, izmoždjeni vožnjom po bosansko-hercegovačkim drumovima, prljavi i deprimirani, izbili automobilom na čarobni vidikovac iznad D.-a, i ugledali, kao na starački izmreškanom sivom dlanu, drevnu renesansnu varošicu sa kamenim obrazima uz more. O tom osećanju ću pisati i od njega, kao opominjućeg znamenja, u idućem pismu, početi istoriju bednog života, svirepe smrti, čudesnog uznesenja i slavnog preobražaja opštinskog pisara Adama Trpkovića.

U međuvremenu, ostaj mi zdravo, tvoj malo preplašeni –
KONRAD.

P. S. Sabina ne zna za ova pisma, pa će njen potpis izostati, a tebe molim da ih u prepisci sa njom ne pominješ. Nemam ni vremena ni volje da o svojim ratnim uspomnama bilo sa kime raspravljam. Time hoću reći da su mi i tvoji eventualni odgovori, a pogotovu saveti, zasad sasvim izlišni.

PISMO DRUGO

Dvostruko putovanje ili Materija i memorija

Mediterran, 13. sept. 1965.

Dragi Hilmare,

Grad D. je slikovito mediteransko kupalište sa obiljem rdavo održanih arheoloških lokaliteta poznorimske ere, ali i sa znatno očuvanijim svedočanstvima „renesansne graditeljske veštine“ iz vremena nestabilnog i jedva respektovanog mletačko-domorodačkog (slavenskog) kondominijuma. Pripišimo ovo razaranje istorije manje južnjačkoj aljkavosti domaćina, a više prirodnim posledicama srodavanja sa ambijentom: ono što namerniku izgleda izuzetno i, ograđeno lancima, uniformisanim čuvarima i višejezičnim upozorenjima, vredno divljenja, meštalinu je deo svakodnevice, pa ne sme računati na neko posebno obaziranje. Kad svoje donje rublje pereš u zdencu mikelandelovske lepote, ne možeš obožavati Michelangela ni svetotajni značaj pridavati rimskom imperatoru koji je u njemu hladio tabane. U svemu ostalom grad bi te podsetio na bučne kalabreške aglomeracije. Žega, izvesna razređenost boja i odsustvo senki, svojstva su koja strancu najpre u oči padaju. A onda, naravno, i ti animalni južnjački mirisi.

Spustili smo se strmim drumom, kojim su još rimski legionari silazili na obalu, i uputili automobil prema pansionu

Miramare, zdepastoj dvospratnici od tesanika, sa imenom koje peva, ali i sa grešnom prošlošću, čije ću ti žalosne datume saopštiti kad ti budem opisivao njenu unutrašnjost septembra 1943, odvratnom slučajnošću ili Adamovom posmrtnom intrigom smešten u svoju bivšu isledničku kancelariju, sada, godine 1965, sasvim udoban dvosobni apartman.

Zasada vozim gradom i saznanje da ću letovanje provesti u grobnici, okružen leševima policijskih uspomena, još je daleko. Ipak, na Sabinine živahne komentare odgovaram zlovoljnim ćutanjem. Kada mi se pokoja reč i otme, ne odnosi se ona na isti povod. Kao da istovremeno prolazimo kroz dve različite varoši, sazidane na istom prostoru, ali strogo odvojene različitom dubinom opažanja, pa Sabina ima oko samo za svoju, ovu godine 1965, a ja, opet, samo za onu kroz koju sam se vozio 1943. Dok se tvoja sestra oduševljava bareljefom na Većnici, ja iza kamenim obrazinama oživljenog grudobrana čujem metež našeg Vojnog garnizona; njen „slatki bungalov“ za mene je korovom zarasla ledina, na kojoj vojnici puka Brandenburg igraju fudbal; po Sabininoj „senovitoj promenadi“ raspoređena su Konradova mitraljeska gnezda sa cevima okrenutim moru; Sabinin „ljupki trg“ je u Konradovom gradu gubilište.

Grad, dakle, kroz koji sam se vozio nije bio grad kojim je prolazila tvoja sestra, pa je to unapred diskvalifikovalo svaku razumnu izmenu utisaka. Čim smo došli pod zaštitu domaćeg ognjišta pansionskih soba, osećanjem da sam ponovo u kancelarijama Gestapoa, ova je nesaglasnost bila znatno pojačana, i najzad se završila žestokom svađom zbog moje duševne neosetljivosti i celomudrene suvoparnosti, pa čak i neekonomičnosti, jer za svoje pare ne uzimam sve što mi pripada. Ali, budući da će se nespোরазum nastaviti sve do kraja boravka u D.-u, neka se ovim završi opis Sabininog ulaska u grad, a ja da se vratim onom mom, *stvarnom i pravom*.

Ja sam ti, dragi moj Hilmare, ulazio u D. u trećim štapским kolima Prve motorizovane kolone puka Brandenburg. Dolazili smo iz pravca srednje i zapadne Bosne, pošto smo našeg domaćina razbili kod Mrkonjić Grada, Jajca i na Dinarskom masivu – bez mog osobnog učešća, naravno – i u većini primorskih rejona, nad kojima su partizani uspostavili kontrolu posle obnarodovanja vesti da je Italija najzad izvršila svoju tradicionalnu savezničku dužnost i ostavila nas na cedilu. (Sam D., međutim, nikad nije bio u komunističkim rukama. Garnizon divizije „Marke“ zatečen je u pokušaju da se probije prema zapadu i razoružan, pa se stanje u gradu prilikom našeg ulaska može opisati kao bezvlašće.) Dolazili smo prilično usamljeni. Hoću da kažem okruženi trpeljivim prezirom, koji je ove, 1965, suzdržavan interesom, a onda je, u jesen 1943, bio suzbijen strahom. Uživali smo glas okrutnih i efikasnih zavojevača, i ja ne mislim da je on bio preteran. Bar što se okrutnosti tiče. U pogledu efikasnosti, činjenica da ti ovo pismo ne pišem iz našeg dalmatinskog Protektorata znatno devalvira njenu vrednost. U svakom slučaju, ova se smena gospodara meštanima morala činiti prilično upadljivom, naglom i zabrinjavajućom, kao da je blago italijansko leto bez najave zamenjeno oštrom nemačkom zimom.

U čelnim kolima, okružen motociklističkom pratnjom, vozio se Stab puka, u drugim Komanda veze sa operativnim ordonansima, a u trećim, kako rekoh, mi iz Geheime Staatspolizei, dok je začelje činila Administracija.

Treba li da kažem kako je, između našeg i ostalih štapских automobila, mimo svih ratnih propisa, održavano rastojanje, te je kolona podsećala na džinovsku Morzeovu poruku, u kojoj je naš znak bio pogrešno otkucan. Bio si u ratu. Znaš šta se o nama mislilo. Razumećeš uvredljivo značenje neregularnog distanciranja. S obzirom na potrebe službe, bilo nam je dopušteno da

u grad uđemo prvi. Na to smo i specijalnom armijskom naredbom bili obavezani. Ipak nam je, ovim izolovanim, podrugljivo počasnim položajem u koloni, davano na znanje da nemačka vojska nema ništa ni sa nama ni sa našim opskurnim policijskim poslom.

Sedeo sam na zadnjem sedištu, u crnoj uniformi SS poručnika Geheime Staatspolizei, a u zvanju krilnog ađutanta pri štabu Sonderkommando, što će reći – da stvar na zemlju svedemo – duhovnog i telesnog potrčka SS pukovnika Heinricha Steinbrechera, zapovednika ambulantne egzekutivne jedinice, čije matično sedište, inače, beše u Beogradu. On je, uspravan kao koplje, stajao pored mene i, levom rukom oslonjen na zaslon šoferskog sedišta, desnom, povremenim, odsečnim gestovima pratio službene zaključke o nepoznatom gradu kome je trebalo da uzme meru.

Hajde da ti svog pretpostavljenog odmah prikažem u svetlu njegovih najnegativnijih osobina. Po njima se čovek najbolje raspoznaje. A zatim, onih pozitivnih Steinbrecher, bojim se, nije ni imao, *cum reservatione*: pruske postojanosti u ponašanju i uverenju. Međutim, budući da je i ona bila od najgnusnijeg sektaškog, strančarskog kova, pitam se da li je umesno tvrdoću isticati kao svetlije naličje njegovog mračnog karaktera. Ukratko, SS pukovnik Heinrich Steinbrecher, komandant naše Sonderkommande, beše nosilac dvostrukog gvođenog krsta za nevojničke zasluge stečene na vojničkim teritorijama, i okoreli nacionalsocijalista, pa ako je u nečemu bio još okoreliji, ako je postojalo nešto čemu bi on, u presudnom času, bio spreman da žrtvuje ideologiju, otadžbinu, besmrtnu dušu pa i samog sebe – bila je to supremacija duha sveopšte i svemogućće policijske kontrole, čiji je on bio nepokolebljivi vernik i nepodmitljivi prvosveštenik. U krajnjoj konzekvenciji, dakle – i meni je trebalo prilično dugo da to ustanovim – on uopšte i nije bio

nacionalsocijalista. Ili, nađimo sredinu, bio je to jedino sticajem geografskih okolnosti rođenja, i samo dotle dok ova dva, pod okriljem državne strategije, skladna i simultana principa, profesionalni i ideološki, ne bi, usled partijske taktike, dospela u provizoran sukob.

Sećaš li se inspektora Žavera iz Hugoovih *Jadnika*? E pa, Steinbrecher je bio njegov germanski odlivak. Čak je i na sličan način završio. Da malo istrčim, ubio se u doba Stauffenbergove zavere protiv Führera,² ali ne, kao što naivno pretpostavljaš, što je u zaveri učestvovao, već što je dopustio da mu, usled neprofesionalne intelektualne slabosti prema nekom beznačajnom poručniku – treba li reći da sam to bio ja – izmakne jedan od zaverenika. I to, pazi, Hilmare, jedan od *virtuelnih* zaverenika. Jer za Stauffenbergovu konspiraciju nisam ni znao, a nekmoli sa njom saradivao, što ću najuverljivije dokazati ako danas, kad su stauffenbergovci na visokoj istorijskoj ceni, otvoreno izjavim da u njihovoj glupoj pustolovini ne bih učestvovao ni da sam za nju znao.

(Dopusti kratkotrajan upad u tvoje omiljeno područje. Biću jasan. Ako istorija ne stigne da iscrpi sve mogućnosti u pravcu kojim je krenula, nasilno sprečena da oslobodi sve, makar i najnakaznije snage, ona će se kad-tad vratiti da ište uskraćeno pravo, svoj suludi nastavak. Da je Adolf Hitler ubijen, da je prirodan tok istorije poremećen i zaustavljen 20. jula 1944. godine, i u „Gaster baraci“ presečena žila kucavica germanskog Vukodlaku, tom večnom astralnom dvojniku germanskog nacionalnog sentimenta, mi bismo danas, dragi moj Hilmare, imali još jedan nacionalsocijalizam, ili bismo bar od njega morali da se branimo. Hitler ne bi bio pobeđen, već onemogućen u sigurnoj pobedi. Hitler ne bi pogazio vojničku i državničku zakletvu datu naciji, već bi novom „verskom“ izdajom bio sprečen u njenom ispunjenju. Vukodlak u nama bi dobio još

jednom alibi, narodni ponos još jedan Versajski izgovor, i mi bismo, kao nezreli đaci, celu našu nacionalnu nesreću morali da ponovimo iz početka. Parentetički, besmislen je svaki pokušaj da se sruši poredak zasnovan na konzistentnoj ideologiji. Da bi iščezao, on mora do kraja da iscrpi svu svoju istorijsku energiju. Mora da izumre kao starac kome je poročan život istrošio sav reproduktivni elan, čak i nagon za održanjem.)

Taj *perpetuum mobile* naše policijske ispostave, to sedmo čulo profesionalne savesti, posedovalo je još jednu izrednu odliku. Ruku na srce, ne znam je li ona usavršavala ili destruirala onu krunsku – fanatičnu predanost pozivu. Verujem da mu je običaj psihološkog eksperimentisanja sa uhapšenima (anticipirajući naš slavni logorski doprinos medicini) na kraći rok bio od praktične koristi i da je njegovim hijenskim metodama obezbeđivao privid naučne egzaktnosti, a u svojim vrhuncima i neke naopake, satanske poezije. Na duži rok, međutim, u opštoj perspektivi, u kojoj bi se merio ceo pukovnikov profesionalni život, ubeden sam da ga je ta meditativna komponenta karaktera potajno razarala. Ukratko, da ga je strast za analizama i njihovim logičkim konzekvencijama na samoubistvo i navela.

Ni duhovno ni izgledom Heinrich Steinbrecher nije odgovarao popularnoj predstavi policajca, volšebnoj simbiozi elektronskog kompjutera, renesansnog pokvarenjaka i olimpijskog šampiona. Duhovno, naravno, on je bio neka vrsta intelektualne mašine; ali od renesansne konfuzije, koja je svece i đavole mešala u jednu ličnost, nije imao ništa. A povrh svega, ta je besprekorna mašina bila smeštena u prilično neuglednu telesnu kutiju. Nizak rast, sitne kosti, žilav sastav. Zagasita koža. Tamna, proseđa kosa i oštro, sitno lice koje pulsira kao lava kada se hladi. Neumorne, nepredvidljive ruke ženskog kroja i noge kao sabijene opruge, brze i elastične. Ukratko: pajac, crni pajac iz čarobnjačke kutije. Ako si stekao utisak da je ta

mrtva straža našeg arijeuskog svetskog gospodstva imala zapravo subverzivno semitski izgled, u pravu si. Sa bradom i crnim klobukom sasvim lepo bi pristajao Zidu plača.

Još jednu boju moram dodati portretu. Bojim se da bi ga, zaveden nekim postupcima, mogao smatrati okrutnim. Niko nije bio manje okrutan od njega. Svaku scenu nasilja, kome se ponekad moralo pribeći, uzimao je pukovnik Steinbrecher srcu, kao priznanje neumešnosti da od uhapšenika iznudi istinu sredstvima delikatne duševne igre, one nevidljive agresije na čula i nagone, koja nadmašuje snagu čak i najsavršenije torture. U pukovnikovim predstavama – nazovimo njegova saslušanja pravim imenom – početne šanse su bile pravično, sasvim sportski, raspoređene između glumaca kojima su bila dodeljena pitanja i glumaca koji su na ta pitanja imali odgovore. Steinbrecher nije mario za krivce koji još sa vrata, i bez posredništva dirigenta, počinju svoje velike arije priznanja i pokajanja. Smatrao ih je, u najmanju ruku, profesionalno nepodobnim, ne samo u odnosu na njega, Steinbrechera, kao protivnika, nego i zbog konspirativne uloge koju su preuzeli. Zatvorenikova profesionalna dužnost je da čuti. Islednikova da ga na govor prinudi. Svako odstupanje od ove situacije je neoprostiva povreda najsvetijih prirodnih zakona, na kojima se držala i ustanova Zločina i ustanova Kazne. Policajci i Zaverenici su, prema njemu, lice i naličje istog procesa i moraju biti od najbolje pasmine pa da bi se borba između te dve zakrvljene, a ovamo bratski srodne volje mogla smatrati vredna truda, a pobjeda uzeti kao usavršavanje istražiteljske discipline.

(Razmišljam da li bi, uprkos izvanrednim uspesima na polju istrebljenja pojedinačnih državnih neprijatelja, Steinbrecher trebalo da se postidi pred zadivljujućim rezultatima njegovih ruskih kolega. Ne verujem. Naročito ako se zna da mu je policijski zadatak bio kudikamo teži i zamršeniji. Njegovi su

konkurenti na Istoku, najzad, imali posla sa svojim prijateljima, a ne neprijateljima. U zatvoreniku i isledniku bila je uzidana ista aparatura „prelogičnog mišljenja“, pa je između njih, putem ritualnih šifara, reči kao što su „Revolucija“, „Partija“, „Radnička klasa“ ili „Staljin“, uspostavljen neposredan unutrašnji kontakt, emocionalni ponton, duž kojeg su kasnije bez zastoja tekle informacije i priznanja. Budući da ih je formirala ista dogma kao i njihove zatvorenike, islednici su se ponekad osećali kao da isleduju sami sebe. Kao da oponiraju sopstvenim sumnjama i da se bore protivu odjeka sopstvenih jeretičkih razmišljanja. I to im je davalo snage da istraju. Na bolesnicima lečili su oni sopstvene bolesti. Zatvorenik sa druge strane stola osećao je istu dihotomiju. Pred njim nije sedeo nepoznati policajac, nego on sam, njegova savest, ceo njegov iznevereni život. Ta savest je govorila bratskim jezikom, imala isti način mišljenja i stremila istim ciljevima. Čemu se onda opirati? Čemu biti bolestan ako nas to ni u čemu bitnom ne razlikuje od zdravih? Pola pobeđe ili poraza – zavisi s koje strane istragu posmatraš – bilo je već tu sadržano. Temperamentna razmena mišljenja o partijskim dogmama mogla je sada da ustupi mesto rutini. Pukovnik Steinhrecher, međutim, i svi mi iz Gestapoa, imali smo pred sobom neprijatelja u pravom značenju reči, partnera čiji je mozak – a njemu je, u krajnjoj liniji, trebalo da se obraćamo – radio na sasvim drugim principima nego naš. Većina nas nikad nije sa tim problemom nakraj izašla. Većini mojih kolega, čija je mašta bila osušena na plamenu Rosenbergovog Mythosa XX veka, jedino sredstvo prinude bile su već tradicionalne govode žile, igle pod nokte, presumptivno i pokoji opušak ugašen na koži. Rat nije davao vremena za primenu rafiniranije azijske tehnike. Obuzet ludilom Pragme, Zapad nije raspolagao ni konfučijanskom strpljivošću Istoka, ni sklonošću prema sadističkim apstrakcijama. Patenti evropske maroderske imaginacije, iz

katakombi pod dvorcem Kneza Mieszka Piastovica, nisu bili dovoljno mobilni da prate brzinu fronta, a i delovali su anahrono. Kao rekviziti provincijskog cirkusa. I to sve pri rezultatima koji nisu sledili uspehe postignute od strane pukovnika Steinbrechera, upotrebom volje i čistog uma. Stoga mislim da imam prava da, bar u pogledu kvaliteta islednog procesa, uspehe mog bivšeg komandanta stavim iznad svih drugih.)

Izgleda, nažalost, da ću ovom zagradom morati da završim jutrošnje pismo. Tvoja sestra me zove. I premda ne podnosim sunce, sve je bolje nego sedeti u kancelariji Gestapoa. Nadam se da ću iduće moći da ti napišem još noćas. Jer, pošto si pukovnika Heinricha Steinbrechera već video, žurim i da ga čuješ. A do tada, srdačno tvoj – KONRAD.

PISMO TREĆE

SS Standartenführer Heinrich Steinbrecher ili Tako je govorio Zaratustra

Mediteran, 13. sept. 1965.

Dragi Hilmare,

Pukovnik Steinbrecher stoji u štapskim kolima, kao zapovednik na komandnom mostu razarača koji plovi u bitku. Mladi ađutant, potporučnik Haag, sedi do šofera. Ali, gde je i šta radi stariji ađutant, poručnik Konrad Rutkowski?

Lišen marcijalnog raspoloženja okoline, on se, dragi moj Hilmare, kao ugroženi jež, bedno grči na zadnjem sedištu.

Zašto se tako ponaša, zašto to čini?

Da bi zauzimanjem što manjeg prostora u ovom pokretnom ratničkom cirkusu dao oduška svom unutrašnjem neslaganju.

Pa zar se on ne oseća pobednikom?

Ni najmanje, dovraga, ni najmanje!

Šta oseća?

Stid. Stid i strah.

I šta zamišlja da postiže tim demonstrativnim zavlačenjem u klopku sedišta?

Zamišlja da stavlja do znanja vojnicima i meštanima, čije prisustvo naslućuje iza odškrinutih žaluzina i zamućenog stakla kafeterija, kako on, poručnik Konrad Rutkowski, uprkos

korotnoj uniformi i strelastim munjama na njoj, po svom najdubljem i najlegitimnijem ubedenju, ne pripada ovoj avetinjskoj koloni, posutoj žučkastim drumskim prahom kao polenom, nego da joj je nasilno prisajedinjen, u nju uvučen čudima ratne distribucije, zahvaljujući u prvom redu besmislenom rasporedu krvi, koja bi u južnoj Panoniji morala da bude slovenska a ne germanska, a zatim i neverovatnoj sposobnosti pamćenja, davo i nju da nosi.³

Verujem da je pukovnik Steinbrecher naslućivao moje otpadništvo, mada sam se čuvao da mu neopreznim ponašanjem pružim za to ma i najmanji dokaz. Obavljao sam redovne dužnosti, možda ne sa Rotkopfovim krvničkim oduševljenjem ili sa pukovnikovom mašinskom preciznošću, ali još uvek, u granicama Pravilnika Ratne službe, dovoljno efikasno, da mi se ništa nije moglo prebaciti. Moj se otpor držao najvaljanijih intelektualnih tradicija. Sav se iscrpljivao u duševnoj oblasti i nastojanjima da sam sebe formuliše, te zasada nikom nije bio od koristi, osim što je mučni islednički posao olakšavao svešću da ga *intimno* prezirem i da se po tome razlikujem od svih drugih kurvinih sinova u profesiji. Moje otpadanje ostalo je tajna za uhapšenike, za kolege, pa, do izvesne mere, i za Steinbrechera. Ja ga, naime, još nisam upoznao sa molbom za prekomandu na front. Bio bi to gest, izazov, objava rata, za koju još nisam bio duševno spreman.

(A kad sam najzad to postao – da još jednom iskoračim ispred teme – u najvećoj meri u kojoj intelektualac može da sakupi dobrih razloga za rđav postupak, pokazalo se da molba nije spremna da podnese težinu pukovnikovih protivar-gumenata. Iako sam na njoj radio sa naučničkom strašću i pažnjom. Imajući stalno u vidu da mi je za prosleđivanje molbe IV odeljenju Reichssicherheitshauptamt u Berlinu potreban bio i Steinbrecherov premapotpis, nedeljama sam argatovao

na formulaciji razloga. Poteškoća je ležala u priličnoj neubedljivosti mog ratničkog raspoloženja. Jer, ako ćemo pravo, ja sam, za razliku od tvoje rodoljubne žurbe, najavio spremnost da stupim u rat sa Saveznicima tačno četiri godine posle velikonemačkog Reicha.

– Ne nalazite li da ste malko odocnili, Rutkowski? – upitaće me on nekoliko meseci kasnije.

– S vašim dopuštanjem, gospodine, rat se još uvek vodi.

– Ali ste vi na vreme ustanovili da se bez vaše osobne pomoći ne može dobiti? – Mislite li, Rutkowski, da će vaš ulazak u rat na strani Nemačke radikalno izmeniti privremeno usranu situaciju u kojoj se nalazimo?

– Naravno da ne mislim.

– Onda?

– Smatrao sam da je u ovoj situaciji...

– Kojoj situaciji? Izvolite biti jasni. Intelektualac ste. Niste somnambul.

– Smatrao sam da je u usranj situaciji, o kojoj govori gospodin pukovnik, moje mesto na frontu.

– Ako se ne varam, govorio sam o privremeno usranj situaciji. Pošto ste vi izvoleli eliminisati tu privremenost, treba li da razumem kako vi našu situaciju smatrate trajno usranom?

– Nipošto, gospodine.

– To me raduje. U protivnom, morao bih vas streljati zbog defetizma. – Vi, dakle, ne držite da smo u teškoj situaciji?

– Ne, gospodine pukovniče, naravno da ne držim.

– To me žalosti, Rutkowski. Znači da ću vas, na kraju krajeva, ipak morati streljati.

– Ali zašto, gospodine?

– Zbog subverzivnog nemara. U trenutku kada se na svim frontovima povlačimo i kada nam se gradovi ruše u fosforom

plamenu, vaš besmislen optimizam potkopava nemačke ratne napore.

A zatim ćemo čuti jednu od njegovih čuvenih beseda:

– Uostalom, ako nismo u škripcu, šta ćete vi na frontu? I zar za *vas ovo* nije front, Rutkowski? Zar držite da smo na ferijama? Da je front samo tamo gde se puca iz topova? Zar ste tolika budala, Rutkowski, da ne uvidate gde je u ovom ratu odlučujuće bojište na kome se odmerava uspeh ili neuspeh? I zar mislite da nam nešto vredi što osvajamo teritorije, ako nam izmaknu ljudi? Savlađivanje, upokoravanje, pacifikacija stanovništva naš je strateški cilj. Teritorije su tek prostori na kojima se taj cilj postiže. Pravi plen su – ljudi. A sa njima se radi na našem frontu, Rutkowski. Ostali frontovi, uz pomoć providnosti, održavaju se samo da bi se na našem pobedilo. Tek sa policijskim uspehom, vojne pobede dobijaju smisao. S našim porazom, nijedna nam ne vredi. Jesmo li saglasni?

– Jesmo, gospodine pukovniče.

– U tom slučaju, uvidate li da se vaša molba može tumačiti jedino kao flagrantna povreda zakletve i dezerterstvo, koje se, kao što znate, takode...

– Kažnjava streljanjem.

– Tačno. Ispada da bih vas, Rutkowski, ovako ili onako morao ubiti. (Imajući u vidu vaše bedne profesionalne rezultate, sam Bog zna šta me u tome sprečava.)

Priključimo se koloni, Hilmare, da vidimo šta pukovnik Steinbrecher ima još da nam kaže. Ne obarajući pogled, sa upornošću burgije uprte u kuće, kao da kroz zidove nečujno prodire i tamo u senovitim odajama, zasićenim mirisom limuna i pomorandže, zatiče sve same buntovnike pri dogovoru, on mi slobodnu ruku stavlja na rame:

– Rutkowski!

– Gospodine pukovniče?

– Vi ste rođeni policajac. Genetički savršeno organizovan policajac.

– Postoje li rođeni policajci, gospodine? Osim, dabome, vas. Umesto odgovora, on upozorava:

– Za nas sve postoji. Policija se zasniva na veri u nemoguće. *Credo quia absurdum* je naša prva dogma. Ako ne verujemo da se na ovom svetu događa i nemoguće, promaći će nam i ono što je moguće. Ispitaćete ko stanuje u onoj kući sleva, u onoj sa zooforum.

– Kojim povodom?

– Zar za tako nešto treba povod?

– Ne. Razume se da ne treba. Hteo sam samo da imam neku polaznu tačku.

– Nalazimo se na neprijateljskoj teritoriji, u zoni maksimalne subverzivne delatnosti. Ali ako uopštenost ovakve polazne tačke ne zadovoljava vašu delikatnu narav, potrudite se da povode nađete u kući. Uostalom, ako za trenutak odustanete od kopanja po sebi i svojim malim intelektualnim indignacijama, te poklonite svoju skupocenu pažnju našem smrtnom svetu, primetićete da su, osim na njoj, žaluzine na svim ostalim spuštene.

– I na šta nas to upućuje, gospodine?

– Primo: na zaključak da nas kuća želi zavarati svojim nevinim i prijateljskim izgledom. Secundo: da ste idiot ako to ne primećujete.

Kolona se pipavo kreće kroz predgrade.

– Rutkowski!

– Gospodine pukovniče?

– Vi, jamačno, mislite da vas smatram rođenim policajcem zato što vidim kako se krijete od pogleda, ispunjavajući osnovni zakon policijskog ponašanja, kako ga vi zamišljate, naravno: kamuflirati se, mimikrično se prema okolini podešavati, po svaku cenu neprimećen ostati?

– Da, gospodine pukovniče – izjavljujem pokunjeno – upravo sam to imao u vidu.

– Ništa vi niste imali u vidu, Rutkowski. Tek štogod! Jer da ste imali, znali biste da dobar policajac čini upravo obrnuto. Nastoji da bude primećen. On čini sve da reakciju izazove, a ne da je otkloni. On zna da se nijedna prava svinjarija ne može sprečiti, nego samo odložiti. Policija je, moj Rutkowski, dužna da bude kvasac, a ne usporivač narodnog vrenja. Samo se slabe policije ograničavaju na gušenje pobuna. Dobre su njihov katalizator, ferment, podstrekivač.

– A one najbolje?

– One ih organizuju i vode.

– Zar nama nije dosta pobuna, gospodine?

– Sve dok ima potencijalnih pobunjenika, pobuna nikad nije dosta. One su nam čak i neophodne. Držati revolt pod kontrolom, pa ga onda snažnim fermentom, nekom masovnom nepravdom, pretvoriti u otvorenu pobunu, u tome je, poručniče, sva naša umetnost. Njen najviši oblik je, naravno, pobuna čiji su lideri naši ljudi.

– Usuđujem se da primetim kako je takvo shvatanje prilično originalno.

– Hoćete da kažete – nemoralno?

– Otprilike.

– Pa što to i ne kažete, Rutkowski? Zašto me gnjavite prokletim engleskim eufemizmima? Ili mislite da sam životinja, neobaveštena o razlici između moralnog i nemoralnog?

– Nipošto, gospodine pukovniče. Ja sam jedino mislio da ste u ovom slučaju...

– Baš u ovom slučaju, Rutkowski! Da li bi se, prema vašem mišljenju, potencijalni pobunjenik kad-tad pobunio?

– Držim da bi. Bar većina.

– I sad, čega nemoralnog ima u tome ako mu pomognete da to i ostvari? Nepristrasno gledano, naš postupak je moralan. A

ono što je nemoralno, to je vaše puritansko, licemerno opiranje da ga primenjujete. Dodajte spisku za preventivni pretres i broj 29, onu kuću sa uvučenim tremom, i primite k znanju da ste me razočarali.

Kolona stoji. Negde napred motociklistička pratnja sondira dalje kretanje. Ozlojeđen sam, Hilmare. Uviđam da sam u Steinbrecherovim očima opitno zamorče, na kome on ispituje dejstvo svoje otrovne dijalektike. U nimalo boljem položaju od ma kojeg od njegovih uhapšenika. Moj položaj je čak i gori. Uhapšenici, najzad, mogu da se bore, brane, otimaju. Oni su, uprkos izvesnim fizičkim ograničenjima, slobodni. Samo od volje zavisi kako će se ponašati. Ja nisam slobodan. Moja ograničenja su nevidljiva, duboka, moralna. Ne mislim na vojničku zakletvu, nacionalnu svest i ostale tebi tako drage trice, koje definišu moje građanske obaveze. Imam u vidu obaveze čoveka, inteligentnog bića koje se ne solidariše sa kursom istorije i koje je dužno da povodom toga nešto preduzme. I ja to preduzimam, Hilmare. Koliko mogu, naravno, i uz ograničenja nametnuta dužnošću da ne budem otkriven. Ja sam, naime, jedina osoba u ovoj proketoj Sonderkommandi koja je, po liniji svoje ljudske i intelektualne savesti, voljna da nešto učini za nesrećne zatvorenike. Ali lična spremnost da im pomognem zavisi od sposobnosti da održim položaj sa kojeg to mogu da činim. Pa čak i da napredujem prema položajima, sa kojih ću to još uspešnije preduzimati. Teorijski, naravno, sve do svemoćnog položaja SS Reichsführera Heinricha Himmlera, sa kojeg bi se to najuspešnije izvodilo. Ovakav moralni program zahteva striktno i savesno obavljanje svih policijskih dužnosti, pa i onih najneprijatnijih, sve uz jasnu svest da je to samo gnusno sredstvo za postizanje uzvišenog cilja, da je privremeno mučenje ljudi tek nužan put njihovog trajnog oslobođenja. A zar jedan takav program sme da se žrtvuje samo iz puke intelektualne

taštine? Da bi se zauzeo javan moralan stav, da se buntovnim gestom, zauvek jamačno, kompromituje mogućnost njegovog tajnog ali znatno humanijeg i korisnijeg delovanja.

Kolona najzad kreće. Pukovnik Steinbrecher nastavlja opit:

– Pa ipak, vi ste dobar policajac, Rutkowski. Ali biste bili još bolji kad biste se prepustili prirodnim nagonima. A znate li zašto ste potencijalno dobar policajac, Rutkowski? Zato što imate dušu. Jeste, Rutkowski, dušu.

– U tom slučaju, bilo bi pametnije da sam sveštenik.

– Sveštenik? Zašto baš sveštenik?

– Zbog duše, gospodine. Sa njom bih onda mogao da činim prave stvari.

– Glupost! Sa dušom se jedino u policiji mogu činiti prave stvari. U Crkvi, ona je – pričesni dekor. Šta će svešteniku duša? Svešteniku ne treba duša. On ima svoju svetu dogmu. Policajac nema svoju svetu dogmu. On nema ništa. Njemu je duša neophodna. Policajac bez duše je mašina bez svrhe. *Perpetuum mobile!* Proizvođač vetra! Duvač oblaka! A vi ste, kladim se, verovali da je osnovno svojstvo uspešnog policajca bezdušnost, niste li?

– Bezosećajnost, ako ćemo pravo, kako piše u nekim cenjenim udžbenicima.

– Tako? Šta je po vama zadatak policije?

– Da sazna istinu.

– Istinu? Nije nego! Jesmo li mi možda prokleti filosofi, šta? Mi pravimo istine, poručniče Rutkowski! Ne saznajemo ih, nego pravimo! To je stvaralački, a ne istraživački posao. Mi smo umetnici, gospodine moj. I kad bih imao sreću da u vašim mrtvim očima vidim ma i najmanju iskru shvatanja, ja bih rekao: pesnici. Da, oni koji hode *per aspera ad astra*.

(Čuješ li ga, Hilmare? Zamišljaš li ga? Prozireš li ga? Ne? To sam i očekivao. Ne brini, ima vremena, ima vremena. Tek

kada budeš shvatio do koje infernalne dubine razume pukovnik Streinbrecher našu vrstu ljudi, mračnu dijalektiku naših intelektualnih odstupnica, moralnih alibija i duhovnih kompromisa, razumećeš i ti njega i njegovu satansku moć nada mnom.)

– A da bi jednu istinu usadili u nečiju dušu potrebno je pre svega da u nju prodrete. I sad, čime, dodavola, mislite u nju prodirati, ako je i sami nemate?

– Kapetan Rotkopf predlaže goveđu žilu.

– Kapetan Rotkopf je smetenjak! Nosite li pištolj, Rutkowski?

– Naravno, gospodine pukovniče.

– Ništa na ovom svetu nije „naravno“, poručniče. Pogotovo u našem poslu. Jer ja ga, na primer, ne nosim. Pištolj, dakle, imamo, a besmrtnu dušu nemamo?

– To nisam rekao!

– Čak i da je imate, ne verujem da je u bogzna kakvom stanju. A pištolj vam je, pretpostavljam, čist kao dečji čmar?

– Prema propisima, gospodine.

– Medutim, pošto za održavanje duše Pravilnik službe nije predvideo nikakve propise, vi je jednostavno puštate da zarda i time odbacujete najefikasnije oruđe kojim islednik raspolaže. Zna li, Rutkowski, da je to zločin ravan onome što ga čini vojnik kada izgubi pušku?

– Pa, činim za nju koliko mogu i koliko mi prilike dopuštaju.

– Mogao sam to i da pretpostavim. Mi spadamo u fini, gospodski soj koji se o svojoj duši stara, neguje je, usavršava, glanca, ali kad ujutru pođe u kancelariju, demontira je i zabavlja u kućni sef, među pisma od gospođe mame i intimne dnevnike. Da se na poslu ne bi uprljala. Oštetila, ne daj bože. Mi, dakle, imamo dušu, čistu i alfijski prozračnu, ali je sa službom ne mešamo. Najzad, za nju nismo plaćeni. Pretpostaviti da je poslodavac, Reichsführer Himmler, kupio i nju, značilo bi da smo je prodali đavolu. Jer samo je đavo kadar da kupuje duše,

a mi svakako ne mislimo da je naš dobri, stari Reichsführer davo? Ili, mislimo? Ili, ipak, mislimo, Rutkowski?

– Naravno da ne mislimo, gospodine.

– Prema tome, imamo pravo da naše male, nežne duše čuvamo za ličnu upotrebu, a da se na službu velikonemačkom Reichu javljamo u vidu vreće kostiju i muskula, koje na okupu drži jedino centar za koordinaciju pokreta i crna uniforma. Rotkopf tome velikodušno dodaje i visok pritisak. Da li je to slika koju vi imate o svom doprinosu ovoj Sonderkommandi?

– Sa vašim dopuštanjem, nije, gospodine pukovniče.

– Onda ćete mi jednom morati objasniti kakva je ona u stvari. Jer se iz vašeg rada jedva razabira. A sada recite šoferu da zaustavi kola. Neki znak nam daju. Biće da smo stigli.

Automobil se zaustavlja pred zdepastom zgradom, od koje će, arhitektonskim umecima i izmecima, posle dvadeset i dve godine, biti napravljen naš današnji pansion.

– Izvršićete pretres svih okolnih kuća – naređuje pukovnik – a ukućane, po potrebi, iseliti. Haag, javite generalu Klatternu da smo se smestili, ali da imamo primedbe na kvartir.

– Kakve primedbe, gospodine pukovniče? – pita Haag.

– A zar je to važno? Jednostavno, primedbe. Jer ako ih ne budemo stavljali, uskoro će nas stacionirati po štalama! I nemojte se Vojsci uvlačiti u guzicu!

– Razumem, gospodine pukovniče! – izjavljuje Haag i trepće očima. On, naime, obožava pukovnika. Ali obožava i generala.

– Ne uvlačiti se.

– Ali se ni kao pendrek nemojte držati. Neću neprilika sa Vojskom. Nadite pravu meru.

– Razumeo sam, gospodine. Naći pravu meru.

Haag odlazi. Pukovnik se ponovo obraća meni:

– A mi ćemo razgledati kuću. Ili imate nekih drugih planova? Čini mi se da smo prošli pored nekoliko ruina.

- Ostaci poznorimskog perioda. Caius Aurelius Diocletianus.
- Možete li mi bar toliko kazati i o meštanima?
- Dinarski rasni tip, sa izvesnim romanskim svojstvima, prvenstveno u temperamentu. Dosta su slični Italijanima.
- Dosta mi je prokletih Italijana! Neću da imam posla sa njima.
- Nećete ni imati, gospodine pukovniče – kažem pakosno.
- Oni su samo prividno slični.

Steinbrecher se agilno proteže. Pred njim leži nepoznati grad sa nepoznatim ljudima, među kojima će izabrati neprijatelje. O, neće on čekati da ga banditi iz zasede zaskoče. On će zaskočiti njih. On će ih izvući iz rupa pre nego što postanu svesni da su se njegovim dolaskom na upražnjeno mesto nekog onduliranog latinskog majmuna stvari ovde fundamentalno izmenile.

- Ja sam oran. A vi, Rutkowski?

- Umoran i prljav, gospodine pukovniče.

Osećam da sam napravio grešku. Moje moralno biće još jednom nije izdržalo iskušenje da se pravi važno. Trebalo je stegnuti srce, dragi moj Hilmare, i u ime viših interesa, o kojima sam ti već pisao i koji su ne samo izvinjavali nego i nalagali moj rad u Gestapou, demonstrirati mističnu odanost našem krvopij-skom poslu i spremnost da mu se iz tih stopa pristupi. Umesto toga, ja sam, iz puke intelektualne uobraženosti, dekonspirisao savest nekorisnim buntovnim primedbama. Međutim, ništa se ne dešava. Pukovnik Steinbrecher se saveznički smeje, uzima me pod ruku i uzvodi stepeništem.

- Priznajem, poručniče, da vaš istoričarski smisao za stvarnost ponekad čini smešnim moj staromodni idealizam. Da vidimo najpre čime nas je Intendantura usrećila, pa ćemo se negde okupati.

A to me podseća da je već kasno i da se pre spavanja i sam moram okupati. Beznadežno sam prašnjav.

U međuvremenu, dovidenja do sutra. Tvoj KONRAD.

PISMO ČETVRTO

Kako je govorio Steinbrecher ili Principi prirode i milosti

Mediteran, 14. sept. 1965.

Dragi Hilmare,

Tvoja sestra je na plaži, a ja sam se izgovorio indispozicijom. Tako ću moći da ti već prepodnevnom poštom pošaljem četvrto pismo. Nadam se da će sunčano vreme potrajati dok ne završim izveštaj. Kiša bi zadržala Sabinu u sobi, i ja bih se sad sa njom kartao umesto da sa tobom ćaskam. Možda ćeš mi prebaciti da ovakve preferencije, dok smo živeli u neposrednom susedstvu, nisam ispoljavao. Ili ćeš se setiti – staro si zlopamtilo. Istina je, nisam te trpeo. Ti mene, još manje. Šta je tvojoj animoznosti razlog, sam ćeš ustanoviti, ako ti do toga bude stalo. Ja sam, međutim, obavezan da objasnim svoju, jer je ona, kao što ćeš videti, na iznenađujući način povezana sa temom.

Sve do sada sam držao da te prezirem zbog duhovnog konformizma i intelektualne arogancije sa kojom si ga kamuflirao, zbog bezobzirne ambicije kojoj si bio kadar da žrtvuješ svaku bolju i moralniju mogućnost svoje ličnosti. Uverio sam se, međutim, da je posredi nešto sa čime tvoje ljudske i akademske insuficijencije nemaju nikakve veze. Događaji u D.-u, septembra 1943. i septembra 1965, pomogli su mi da steknem pravu

sliku o prirodi i razlozima naših, ni najmanje rođačkih odnosa. I da krivicu u potpunosti preuzmem na sebe, pri čemu, naravno, iz svoje odgovornosti isključujem tvoje prostačko mešanje u Sabinin brak. Ono pada na tvoju dušu.

– Jer ja, dragi prijatelju, nisam mrzeo *tvoje* mizerne osobine, *tvoj* sebični životni program ili *tvoje* intelektualno nepoštenje, ukratko – konformističko i računčijijsko ponašanje građanina, doduše, demokratske Nemačke, ali Nemačke, u kojoj 1965, kao i u svakoj zemlji, još uvek ima mesta i povoda moralnim pobunama, nego *sebe*, građanina nacionalsocijalističke Nemačke godine 1943, koji je intimno bio protivu njenog demonskog duha, pa je zamišljao da nešto povodom toga i preduzima, a ovamo mu je ropski služio. I paradoksalno, sve lojalnije, ukoliko je uobražavao da mu se lukavije i uspešnije suprotstavlja. Ovo pokajničko priznanje – koje, međutim, u tvom karakteru ništa ne menja – omogućiće, nadam se, da se tokom prepiske bolje razumemo. A srećna okolnost da je ona jednosmerna i planirana kao monolog, sporazumevanju može jedino da pripomogne.

Soba iz koje ti pišem bila je 1943. moja islednička kancelarija. Gladak i smeđ radni sto bio je nešto bliži rešetkastom prozoru od mlađeg dvojnika, orahovog sekretera. Umesto udobne kožne fotelje kratkih nožica stajala je drvena stolica sa naslonom... Ali za sve to još je rano. Mi u kuću tek ulazimo. Penjemo se prljavim stepeništem, po kome se vuku tragovi evakuacije. Zgrada, u kojoj su stolovali karabinijeri, sasvim je pusta. Čujem kako se major Friessner kune da oseća smrad briljantina i jeftinih pomada. Steinbrecher naređuje da se prozori širom otvore. Romanski miris *Eau de Cologne* i prijapskih pomasti moraju što pre da izvetre i ustupe vazduh germanskim mirisima gvožđa i kože, prodornom zadahu snage i čiste volje. U međuvremenu, dok se imaginarni vonj prezervativa, tih „gumenih obrazina ljubavi“, gubi u pravcu mora, tragajući za svojim odbeglim

penisima, pukovnik meditira o našim bivšim saveznicima: – Kakva je to policijska stanica, Rutkowski? Ta, to je običan kupleraj! Das ist ein Puff! Pogledajte im samo ćelije! Zar su to samice? To su bordeljska separea! Kaverne za bludničenje! Još im samo crveni pliš nedostaje! Ali su crveni fenjeri tu! Ti usrani Italijani, sa imaginacijom prostitutki!

Sa puritanskim gađenjem, vrhom korbača, dotiče on zid i na njemu otromboljeni lik phalusa, kojim je, kao na starinskim poveljama, ukrašeno početno slovo imena Dagllione. D se natprirodno izdužilo i pri vrhu nabreklo, pripravno da seme potentnog maresciallo Dagllionea izbací u svet, te da ga uveća za mnogo malih potentnih Dagllionea, budućih karabinijera sa peruškama na kapama, koji će, sa svoje strane, i sami rasplodavati nove male potentne Dagllionee, karabinijere sa petlovim perjanicama, dok čitav svemir ne nakrcaju tom ptičjom milicijom, istog porodičnog imena i iste rasne vrednosti.

Zatim sričući čita:

*Tanto gentile e tanto onesta pare
La donna mia, quand'ella altrui saluta,
Ch'ogni lingua divien tremando muta
E gli occhi non ardiscon di guardare.*

– Sonet od Dantea Alighierija – rekoh. – Posvećen njegovoj Beatrice.

– Mislite li, Rutkowski, da narod sa ovakvim jezikom može dobiti ijedan rat? Ja lično ne mislim. Ja mislim da on, već i po prirodi svog jezika, svaki rat mora izgubiti.

Pukovnik Steinbrecher je u svom elementu. U jednom od najnegativnijih raspoloženja. Stupa kroz puste odaje kao osvajač kroz dvornice palog neprijateljskog kralja. Uz škripu čizama i zveckanje alkica na remenju. Vizigot sišao sa Alpa u plodnu

niziju Poa da smrvi Carstvo. (A smrvio je, ne računajući mene, tek jednog opštinskog delovođu, pa i njega – nepotpuno.)

– Sve prostorije ofarbati. Kojom bojom? Zelenom, razume se. Bela boja podseća na nevinost. Niko ne mari da drugove izdaje u devičanskom ambijentu protestantske crkve. Bela boja i nas rastrojava. Pakosno nas podseća na prazne zapisnike, neispunjene protokole saslušanja, neubedljive izveštaje. Promašaje, u kojima su, čini mi se, vaša iskustva bogata, Rutkowski. Postajemo brzopleti i nagli. Previdamo sitnice. Počinjemo da patimo od elefantijazisa ideja. Osećamo žudnju za velikim i značajnim otkrićima. A njih nema. Sva su otkrića, sama po sebi, mala i ništavna. Velikima ih činimo mi.

– A kako stoji sa ostalim bojama, Rutkowski? Crvenom, na primer?

– Ne znam, gospodine. Ne znam kako stoji sa crvenom bojom.

– Mislite li vi ikada o nečemu sa gledišta Službe? Ili dijaman-te svojih misli ostavljate kod kuće, a nama dolazite sa šljakom u glavi? Znae, valjda, volite li ili ne volite crvenu boju? Jer ja znam. Ne volite je, Rutkowski.

– Ne. Ne volim je, gospodine.

– Nijedan građanski intelektualac ne mari crvenu boju. Suviše je živa, agilna, preduzimljiva. Kraj nje se ne može ostati ravnodušan. Ona uzbuđuje, uznemiruje. A vi ne želite da budete uznemiravani, zar ne, Rutkowski? Vi želite *svoj mir*. Mir uprkos ratu, uprkos svakoj proklesoj okolnosti koja bi pokušala da vas spreči da se bavite omiljenom temom – samim sobom. No, dobro. To bi mogao da bude prijatan sadržaj nekog budućeg razgovora. Zasada ćemo ostati na bojama. Priznajem da crvena ni mene ne oduševljava. Ima budala koje drže da je praktična, jer prikriva tragove krvi. Ja tu ne vidim logike. Čemu kriti krv? To je licemerno. Zar smo možda devojački internat? U delikatnoj meri, međutim, ovlaš nanesena na zelenu podlogu

zida, krv ili ma kakva crvena boja, može da posluži svrsi. Pažnja, gospodo! Raspoložemo mi i drugim sredstvima. I još nešto, Rutkowski! Neću da vidim nikakve šare po zidovima. Šare se broje. Šare liče na nešto o čemu se može misliti. Vreme kod nas ničim ne sme da bude skraćeno. Vreme je, poručniče, pored straha, naš najefikasniji saveznik. Mada ga uvek imamo tako davolski malo. Stalno se zahteva brzina. Principijelno, vojska ne bi smela da guta više nego što policija može da svari. U praksi, međutim, mi smo u položaju Buridanovog magarca, koji ima samo jednu glavu, a bira između stotinu kamara sena. Naše slavno IV Odeljenje nas, u međuvremenu, bombarduje telegramima. Jeste li najzad nešto otkrili, Steinbrecher? Kakve ste sve organizacije provalili, Steinbrecher? Kakvim priznanjima raspolazete? I onda: imena! Što više imena! Kao da se uspešna konspiracija sastoji od imena. U samoj stvari dobre se zavere sastoje uvek od jednog jedinog imena. Sve drugo nema značaja. Svi su ostali tek ménestrelji. Tuđe pesme poju. Saznamo li pravo ime, obavili smo posao. Jesmo li, Rutkowski?

– Jesmo, gospodine pukovniče.

– E pa nismo, poručniče, nismo. Vi se uvek prokleta žurite sa zaključcima. Kao da vam je naš rad dosadan. Ili da kažemo: mučan? Smemo li da kažemo mučan? Smemo li, Rutkowski?

Odlučujem da molbi za prekomandu ispitam izgled. Pukovnikova uvredljiva primedba daje mi na to izvesno pravo. Ali što je najčudnije, Hilmare, ja ne glumim uvredenost. Ja *jesam* uvređen.

– Ako gospodin pukovnik nije zadovoljan mojim radom, on uvek može da me pošalje na front.

– Ne smemo, dakle! Ne smemo da kažemo: mučan. Vama intelektualcima je vraški teško ugoditi. Ako vas pohvale, uvredite se što se smatra da ste sposobni za jedan u osnovi krvnički

posao. Ako vas pokude, uvređeni ste što se misli da ste nesposobni. Gde sam stao?

– Kod pravog imena, čijim smo hvatanjem, kako se ispostavlja, obavili tek pola posla.

– Problem je u tome što takav uhapšenik najčešće ima svoj pogled na stvari, svoju istinu. Rđav policajac bi se ograničio na to da je sazna i protokoliše. Nažalost, u najvećem broju slučajeva, ta istina je neupotrebljiva. Ona je u opreci sa našom. A kojeg će nam đavola istina koja nas ubeđuje da nismo u pravu? Vi, valjda, uvidate da ne možemo menjati čitav sistem na kome počiva nemački Reich, zbog jedne istine koja mu protivureči. Ostaje nam, dakle, jedino da uhapšenikovu istinu preudesimo tako da se podudari sa našim potrebama. U tome je sva naša misija.

– A ako ona time prestane da bude istina?

– Ona to, Rutkowski, nikad nije ni bila. Istina koja pristaje da se menja, puka je laž. Ona je kao isleđenik koji stalno menja iskaze. Nepouzdana i nestabilna. Nije nikakva šteta ako se zanemari.

Pukovnik zatim menja temu. Tu naviku, stečenu na saslušanjima, primetićeš kod mnogih policajaca. Zato razgovori sa njim uvek liče na saslušanja. (Najčešće, oni to i jesu.)

– Šta mislite o očima, Rutkowski?

– U kom smislu, gospodine pukovniče?

– U policijskom, naravno. Nismo očni lekari.

– Moram priznati da na taj način nikada o njima nisam mislio.

– Zar niste zapazili da na prvom saslušanju gube boju? Već na drugom boja se u pogled vraća. Strah im insperzira zenice. U kiselom rastvoru straha oči se ponašaju kao lakmus. Ja o očima imam jednu malu teoriju.

On je, u stvari, o svemu imao po „jednu malu teoriju“. *Sub specie* policije, razume se. Ja se opet nisam usuđivao da mu

priznam kako se trudim da, tokom saslušanja, uhapšenicima ne gledam u oči. Zato sam uvek najradije saslušavao one koji su delili moju slabost i gledali u stranu ili u zemlju. Sve dok nam se pogledi mimoilaze, mogli smo da uobražavamo da se između nas ništa ne zbiva, da je onaj drugi tek himera, proizvod bolesnog sna, i da je gnusna scena, zagrađena sa četiri zelena zida kancelarije, tek prolazna mora. Najgori su bili oni koji su mi tražili pogled. Oni što su po svaku cenu hteli da budu svesni svog izgubljenog položaja. Pogled u oči, uz priznanje da priznanja neće biti, bio je za mene crni signal iz najdubljeg oluka pakla, *poziv da delujem*, poziv na nešto čemu nisam bio dorastao ni po sposobnostima, ni po duševnom ustrojstvu, a pogotovu opredeljenju. A to me je dovodilo do izbezumljenja, pa se bojim, Hilmare, i do ispoljavanja ponižavajućeg *atavizma*, da se u njegove pojedinosti ne upuštam. Jer takvo je rigidno uhapšenikovo ponašanje iz osnova remetilo moje spasilačke planove. Uspeh je zavisio od poverenja u mene. Bezuslovna saradnja nam je davala izgleda da preživimo. Ja moralno, on fizički. Pod povoljnim okolnostima – tako retkim, uostalom – mogli smo da se izvučemo i da prođemo kroz zajedničku nesreću, ja sa očuvanim samopoštovanjem i položajem, a on sa sačuvanom tajnom i pokojom ogrebotinom. U toj, naizgled, neprirodnoj zaveri između islednika i isleđivanog, trebalo je samo postavljati pametna pitanja i na njih davati pametne odgovore. Neki odgovor se morao dati. Neka krivica priznati. Zločin je bio imanentan uhapšeniku. I ja sam jedino mogao da ga premestim na manje kažnjivo polje. To se, priznajem, dešavalo prilično retko. Paralisani strahom, obojica smo grešili. Postavljao sam nevešta pitanja, koja su mog saveznika sa druge strane stola dovodila u nepriliku i primoravala da daje nevešte odgovore, na koje sam ja opet, prinuđen gvozdenom logikom Zapisnika, dodavao nova, još opasnija potpitanja i dobijao,

naravno, još beznadežnije odgovore, sve dok jedne noći ne bismo očajnički uvideli da smo samo na korak do kraja: on do vešala, a ja do još jedne duševne krize.

Medutim, o tome šta sam preživljavao kada sam, narkotiziran strahom i neizvesnošću, čekao da se vrata otvore, i da anonimni glasnik spasa ili pada uđe u kancelariju, da mi uputi prvi pogled i prve reči, poruke sudbine, Talita Cumi ili Anatema Te, pisaću potanko docnije kad mi bude priveden Adam Trpković. A sada pohitajmo da čujemo Steinbrecherovu „malu teoriju o značaju očiju za psihologiju iskaza“.

– Prošle godine imao sam posla sa nekim slepim violinistom. Sumnjalo se da, muzicirajući po kafanama, prenosi poruke banditima.

– Na osnovu neke anonimne dostave, verovatno?

– Ne. Na osnovu logike. Invalid koji izaziva sažaljenje, sa tolikim radijusom kretanja, sa neograničenim mogućnostima za kontakte – vi razumete?

Ne razumem, ali ništa ne kažem.

– Međutim, svirao je čarobno. Imao je gotovo vazdušast dodir gudalom. Schubert. Schumann. E.T.A. Hoffmann. Niccolò Paganini. Pa, nemojte me odati, židovski duo Mendelssohn-Meyerbeer! Znam to zato što je ceo repertoar odsvirao u mojoj kancelariji.

– Poruke su, jamačno, bile kodirane kao muzičke fraze?

– Ne budite idiot, Rutkowski. U muzici nije bilo ništa, osim čiste lepote. Pod njegovim je prstima vulgarna konjska struna pojala. Nije pevala, već pojala, kako bi rekao Homer. Svirao je obično posle isleđenja. Izmenjali bismo uloge. Sad je on vodio igru. Međutim, nisam o tome hteo. Imao sam u vidu njegove oči. Premda je lekarski ustanovljeno da su mrtve, u njima je, kao u dragom kamenju, obitavao život. Svetlost neba. Refleks ogledala. Sjaj stakla. Plamen lampe. One su posedovale izvestan

pokret, ali je on bio lažan, razumete li me, Rutkowski, fantomski. Nije poticao iznutra, već je bio posledica prelamanja svetlosti. Nesnosno osećanje, uveravam vas. Od toga je čak i moja istraga trpela. Najzad sam bio primoran da mu oči pokrivam crnom maramom. Smešno, zar ne? Pa ipak logično. Jer čemu oči ako ništa ne odaju?

Možeš li, Hilmare, zamisliti taj čudesni prizor? Ratnički dom na Trgu kneza Mihaila u Beogradu. Granitna grobnica sa pokvarenim satom na tornju. Četiri je sata izjutra. Kancelarije su puste. Sva saslušanja, osim urgentnih, odložena su za sutra. Poslednji činovnici sa bledim, otrovnim tragom bdenja na licu, vuku se aseptičnim hodnicima i iščezavaju u zelenoj zori. Gase se isledničke reflektor-lampe. Ostaju da žmirkaju samo čeličnim štitnicima premrežene kontrolne sijalice. Kao fitilji nadgrobnih kandila. Utišali su se glasovi. Umukla ljigava pesma govedih žila. Ništa se ne čuje osim vazdušastog zanosa insekata oko zaostalih izvora svetlosti. A onda, kao opelo posle masakra, „Karneval“. Opus broj 9. Maskenbal. Krabuljna fantasmagorija. Fiesta za samrtnike. Schumann ljudi. Kroz bolnu nežnost, iz dubine rastrojene duše, penje se jecaj Bogu. U podrumu, s kojeg su ostrim četkama upravo sprali njegovu krv, violinist, sa crnim povezom preko očiju, prati kompozitora u svetom orgijanju. Kao ménestrel, u službi tuđeg očajanja, slepi čovek ne zaboravlja ni svoje. Pesma poručuje da nema nade. Nema spasenja ni u ludilu. To je odgovor neba. Dva umetnika se tada obraćaju jednoj ženi. Ave Marija, sva u jednom dahu, jednom jedinom krikom, toliko bolnom da u završnim akordima postaje vedar, bludi opustelim hodnicima u potrazi za Majkom. Pukovnik Steinbrecher sedi uspravan. Mundir mu je raskopčan. Samo jedno dugme, ono prvo, naravno. Više od toga on se ne predaje umetnosti. Zora mu kravi lice. Zbunjen, sluša beznadežno pregovaranje sa nebom. Da li kao policajac ili kao nesrećnik? Vrš

li još uvek svoju službu ili i sam pokušava da stupi u dodir sa najvišim tajnama? Da jednom i on ude u neku zaveru?

Pitam ga šta je bilo sa slepim violinistom.

– Streljali smo ga.

– Prenosio je poruke?

– Nije. Streljan je kao talac.

Prekinuću ovde. Umoran sam. Za Steinbrecherom ne žali. U idućem pismu zateći ćemo ga kako još govori. A dotle, srdačno te pozdravlja tvoj KONRAD.

PISMO PETO

Kako je govorio Steinbrecher ili Rasprava o metodi

Mediteran, 14. sept. 1965.

Dragi Hilmare,

Kao što sam jutros obećao, pukovnik je još u obilasku bivše karabinijske kasarne. Komentariše otkriće ricinusovog ulja u podrumima:

– Šta čovek može misliti o narodu čija policija, kao isledni metod, upotrebljava purgativna sredstva?

– Oni to daju i dezerterima.

– Kakvo je to maloumno opravdanje? Za dezertere je metak, a ne ricinusovo ulje. To je ta prokleta latinska naklonost prema smraku. Ovde im je verovatno visio Duce. Mi, na sreću, nećemo veštati ničije slike. Saopštite to gospodi oficirima. Kladim se da u ovom trenutku svi misle gde će obesiti Führera. I pazite, Rutkowski, nemojte se nadati da me povodom ove izjave možete prijaviti. Ne protivurećite, poručniče! Svi želimo jedan drugoga da dojavimo, u nečemu uhvatimo. To je prirodno. Čak i zdravo. Na međusobnom podozrenju zasnivaju se jaka društva. Na sveopštoj kontroli.⁴ Univerzalnoj špijunaži. Neprekidnom otkucavanju. To održava policiju u stalnom pogonu. Ona će nestati jedino kada svi ljudi postanu policajci. Da,

moj Rutkowski, samo se ja ne dam uhvatiti. I ne recite mi da i nemam zašta biti uhvaćen. Svi imamo svoje slabosti i sumnje. Svi smo mi potencijalno neprijatelji. U konačnom svođenju bi nas upropastilo. Pogotovo vas. Efekti su vam mizerni. Ispod prosečnog profesionalnog nivoa. Izveštaji šuplji kao ementaler. Svi su vaši uhapšenici manje-više nedužni, umesto da budu manje-više krivi. Da bi postali ono što nama treba, moramo ih davati Rotkopfu, ili nekom sličnom živoderu. I to uprkos tome što imate izvesne sposobnosti. Ali ih vi, očevidno, eksploatišete isključivo u privatne svrhe. Pomoću njih jadikujete nad svojom sudbinom. Seđasmo na vodama vavilonskim i plakasmo! Jesam li u pravu? Smatrate da vam kao intelektualcu nije mesto u Gestapou? Možda razmišljate da nas ostavite? Možda vam se malo igra heroja na frontu? A mi, Rutkowski, imamo dovoljno heroja. Nama nedostaju pametni ljudi koji bi na podlozi tuđeg heroizma napravili nešto značajno. Uostalom, ne bih se začudio ako mi ovih dana dodete na raport sa molbom za prekomandu.

– I šta biste učinili?

– Možda bih vas pustio. A možda bih vas streljao. Po svoj prilici bih vas streljao.

– Smem li da znam zašto?

– Ne tražite za sve uvek neke proklete razloge, Rutkowski! Ovo je rat. Nije kompendijum iz istoriografije. Rat je nešto iracionalno. I smrt je iracionalna. Mi nastojimo da u taj rat unesemo reda, organizacije, smisla. Mi iz policije, mislim. U tom svetlu streljanje poručnika Konrada Rutkowskog postaje savršeno logično. Poručnik inšubordinira. Poručnik je iracionalan. Zatev za prekomandu na front belodano dokazuje iracionalnost. I šta nama, koji se trudimo da racionalizujemo besmisao opšteg klanja, preostaje nego da poručnika uništimo? Da ga streljamo kao neracionalan, pa prema tome i neupotrebljiv deo nemačkog ratnog organizma. Zar to nije jasno?

– Sa dopuštanjem gospodina pukovnika, nije.

– A zašto, ako smem da pitam? Što je u pitanju vaša glava ili što sa mojom nešto ne valja?

– Zato što nije racionalno, gospodine. Poručnik Rutkowski bi ionako na frontu zaglavio. Morao bi da zaglavi u skladu sa svojom iracionalnom prirodom.

– Naprotiv, poručniče, najiracionalniji kraj vaše sudbine morao bi da bude savršeno racionalan. On bi logički dosledno krunisao vašu iracionalnost i vi biste rat preživeli. A to me vraća na streljanje. U međuvremenu, zabeležite da se promene sva stakla i postave mlečna. Rešetke neka se tek naziru. Kao iz podsvesti da dolaze. Uprkos tome, nikakav utisak provizornosti i privremenosti. Bez obzira na bedno vreme kojim raspolažemo. Ako pokažete da ste na prolazu i da vam se žuri, svaki pametniji zatvorenik će pretpostaviti da ćete ga ostaviti na miru ako bude dovoljno izdržljiv. U pogledu vremena, vi sa zatvorenikom bitku ne možete dobiti. On će uvek imati više vremena od vas. Na sreću, jednačina vremena može biti izmenjena u našu korist. Čime, Rutkowski? Čime izmenjena?

– Ne znam, gospodine pukovniče.

– Naravno da ne znate. Preterano bi bilo tako nešto tražiti od jednog policajca. A da sam vas pitao za nešto aktuelno pre dve hiljade godina, to biste jamačno znali. Da vam, dakle, kažemo, Rutkowski: pomoću svemoćnog koeficijenta iznenađenja. Izmišljena priznanja saučesnika, ucene, predlozi koji korumpiraju, neočekivane promene u tehnicu saslušanja, bezrazložne teške optužbe, bezrazložne izmene u režimu, bezrazložni postupci koji će zatvoreniku pomutiti smisao za realnost i logično rasuđivanje, a iznad svega kontrapunktalno ponašanje. Udarci začinjeni obećanjima, kako hoćete. Kad smo već kod vremena, sumnjam da ćemo se ovde dugo zadržavati. Naš pravi front je Beograd.

Ovo je tek taktički ispad. Ne verujem ni da će biti naročito zanimljivo. Sa intelektualcima u ovakvoj provinciji jamačno nećemo imati posla. Sa nekim bankarskim pisarem ili pučkim učiteljem verovatno. Sa gimnazijskim suplentom, u najpovoljnijem slučaju. Volim da radim sa intelektualcima. Uzbudjenje, međutim, ne raste proporcionalno akademskoj tituli. Ono se drži sasvim drugih premisa. Jeste li приметili da su najdublji među njima i najosetljiviji? Tanani kao flispapir. Sam su nerv. Reaguju i na najsuptilniju misao. A onda sve te njihove traume, kompleksi, frustracije, inhibicije! Prosto čudesno, ako se uzme u obzir da su većinom svinje! Sa insanity moralom svinjskog čopora. A ovamo, rasplaču se kada im pomenete majku. Asocijacije su im komplikovane kao veze u telefonskoj centrali. I detinjstvo, to njihovo drago, jedinstveno detinjstvo! Obožavaju ga i kada je nesrećno. Kao da ga mi ostali nemamo! Kao da smo mi kroz guzicu ispali! Odmah sa policijskom uniformom i batinom u ruci! Jedan od tih dripaca me je pitao: „Jeste li vi ikada bili dete, pukovniče?“ „Ne“, kazao sam, „oduvek sam pukovnik Gestapoa!“ *Nota bene*, jeste li poznavali advokata Leonida Njegovana?

– Vidao sam ga na prijemima kod njegove supruge i Stefana Njegovana.

– Onda znate na šta mislim. Na ljude koji se ponašaju kao da su rođeni partenogenezom. Voleo bih da sam to mogao da proverim. Nažalost, ti Njegovani imaju veze u samom Berlinu. I. G. Farbenindustrie. Schacht, Gustav Krupp von Bohlen und Holbach, i tako dalje. Naši privredni bogovi. Hranioći naše ratne mašine. Vi ste, čini mi se, takođe intelektualac, Rutkowski?

– Nisam više u to siguran.

– Partenogenetičan, osetljiv kao ameba, inhibiran, prenapet, kao ćuran nadeven teorijama, bolestan od savesti i načela, večno u dilemi, i naravno sa prekrasnim detinjstvom. U jednu

reč, čudovište. A povrh svega još i istoričar od zanata. Prekopač kanti za đubre!

– Nisu istoričari krivi što su ljudi istoriju pretvorili u kantu za đubre! – kažem oštro, istog časa svestan da i tonom i značenjem odgovora opasno prekoračujem subalteran položaj. Bilo je, međutim, dragi moj Hilmare, čak i pod pretnjom najgorih posledica, izvesnih nervnih tačaka mog životnog stanovišta na kojima je svaki neodmereni pritisak izazivao opasnu demobilizaciju samoodbrambenog mehanizma, tako preko potrebnog borcu protiv Gestapoa. Jedna od tih tačaka bila je i struka. – Nisu istoričari krivi što im preostaje jedino da đubre klasifikuju.

Umesto da me pozove na red i vrati u podređenu poziciju, iz koje sam napravio munjevit i glup ispad, pukovnik sa iznenađujućom ležernošću priznaje:

– Izgleda da ste u pravu, poručniče. Žao mi je ako sam vas povredio. Zbunilo me je saznanje da jedan oficir Reicha njegovu istoriju, koja uključuje i Führera, smatra smetlištem.

Preneražen sam. Više nije reč o struci. O mojoj glavi je reč. U krajnjoj liniji o antinacističkoj borbi, za koju je ta glava neophodna.

– Nisam to rekao.

– Rekli ste da ljudi od istorije prave kantu za đubre.

– Ne svi ljudi! I ne od svake istorije!

– Vi, dakle, niste mislili na Nemce i njihovu istoriju. Vi ste, jamačno, imali u vidu Engleze, Amerikance, Ruse, da ne nabrajam sve narode sa kojima smo u ratu.

– Naravno, gospodine pukovniče.

– Dok o nemačkoj istoriji, pretpostavljam, isto tako naravno, imate najlepše mišljenje?

– Naravno.

– Za razliku od intelektualaca, čiju smo bezočnost upravo imali čast da čujemo, sa radnicima stoji stvar sasvim drukčije.

Nije u pitanju fizička izdržljivost. Nje nema. Niko nije fizički izdržljiv u konačnom značenju te reči. Svaki organizam ima svoju petu. Svaka duša meki trbuh. Nije u tome čvor. On je, paradoksalno, baš u nedostatku svakog čvora. U njihovoj duševnoj jednostavnosti. Oni nemaju alternative, na koju biste se pozvali. Ne možete ih zbuniti otvaranjem novog vidika, ni pokolebati novim izgledom stvari. Oni ne raspoložu prijemnicima, kojima biste se obratili. Jer do svojih ubedenja, Rutkowski, nisu došli mozgom, ili posredstvom slabih živaca. Trbuhom su došli. Praznim crevima. Generacijama gladi i bespomoćnosti pred nepravdom. Nekom vrstom aristokratizacije tog ponižavajućeg osećanja i položaja. To se ne da izbrisati odjednom. Nikakvim sredstvima, uključujući i torturu, ne možete pobediti njihove razloge. Možete li nahraniti sve te generacije koje u njima gladuju? Možete li ispraviti vekove nečasnosti? Reći ćete da to i nije naš cilj. Naravno da nije. Ali neki put do njihovog srca morate naći. I ne uspevate, dabome. Jednostavno ste bespomoćni pred prostotom njihovih zahteva i logičnošću njihovog ponašanja. Oni su sami sobom fanatizovani. Sa seljacima je daleko bolje. Blagodareći zavisnosti od zemlje. Najsavršeniji primerci su sam koren. Nikakvo lišće, cveće, plodovi. Sve im se u koren dalo. Tu je vaša šansa. Išćupate li ih iz zemlje, možete reći da ste uspeli. O ženama ćemo drugom prilikom. Od čega sam zapravo počeo? Jamačno od utiska, koji na zatvorenike treba ostaviti. Utisak je od prvorazrednog značaja. Moramo im pružiti osećanje stalnosti ove situacije. Obratite pažnju, Rutkowski. Kažem stalnosti, nipošto večnosti. Čuvajmo se preterivanja. Večnost oduzima nadu. Odsustvo nade kali ljude. Umesto gline, dobijate mineral koji se ničim ne razbija. Naša vrata moraju biti odškrinuta. Ovo ne sme biti mesto odakle se ne izlazi. Nekoliko otpuštenih zatvorenika podriće otpor preostalih efikasnije od svakog pogubljenja. Po sebi se razume da ljudi koji odavde

budu izlazili neće više biti njihovi nego naši. Na taj im način lomite dušu. Kada je duša slomljena, telo se predaje. Iskreno i bez rezerve. Obrnutim redosledom najčešće ste prevareni. Telo koje pada ne obavezuje dušu. Naprotiv. Zaklinje je na otpor i osvetu. A zatim – urednost. Ne mogu dovoljno da naglasim značaj utiska što ga na naše klijente ima urednost. Čak i pedantnost. Nemam u vidu samo savesno administriranje. Mislim i na kurijalne formalnosti. Želim da ma i najbezumnija žalba zatvorenika bude protokolisana i u postupak uzeta. I mene njena dalja sudbina ne bi interesovala kada udovoljavanjem izvesnim zahtevima i strogim održavanjem izvesnih obećanja ne bismo postizali da se poveruje i onim krupnim, koja, razume se, nećemo ispuniti. Želim da na ćilimima ne vidim zamršene rese. Ili zarozane zavese. A najmanje da mi se hodnicima vuku neobrijane policijske njuške. Neću vas pitati jeste li čitali Freuda! Kao intelektualac morali biste odgovoriti da jeste. Ali vi ćete kazati da niste. Izvesni utisci iz detinjstva predodređuju naše ponašanje. Uprošćeno uzeto i uz zanemarivanje činjenice da je Freud bio Židov sa rasno pervertiranom maštom. Utisci iz prvog dana posle hapšenja određuju zatvorenikovo ponašanje u istrazi. To nas dovodi neposredno do značaja resa na ćilimu. Priveden ovamo u tri izjutra, obasut preliminarnim pitanjima i preliminarnim šamarima, zatvorenik ima malo vremena i volje da percipira neuredan položaj tih resa, ali će one njegovoj podsvesti saopštiti kako u ovoj ustanovi caruje javašluk. I on bi bio magarac kada to ne bi iskoristio.

Eto, dragi moj Hilmare, gde i rese na ćilimu, posredstvom izopačene logike, dobijaju značenje rukovodećeg simbola. Uredno složene rese na ćilimu postaju deo svetog policijskog rituala, pretpostavka za snagu njegove magije. Ride prvenачko paperje na bradi kapetana Rotkopfa postaje odlučujuća smetnja uspehu istražne procedure. Umašćeni Haagov okovratnik,

proporcionalno umašćenosti, jača karakter komunističkih bandita. Trag blatnjavih čizama na zavesi u prijemnoj kancelariji, za koji sam do tada držao da ilustruje domaće nevaspitanje narednika Maxa, predstavlja, zapravo, istaknutu kotu naše nespособnosti, kartografski znak tajnog puta kojim će se državni neprijatelji neoštećeni izvlačiti iz naših podruma.

Gde on nalazi ta poređenja, razmišljam, prateći ga hodnicima. Kakvim li demonskim oruđima kuje te satanoidne generalizacije? Jer njegovo je shvatanje terora, dragi moj Hilmare, imalo sva svojstva samodovoljne umetnosti, koja nije bila stvorena da služi ičemu do sopstvenom usavršavanju. U krajnjem izgledu, ona je sugerisala svet kao pakao, koji funkcioniše ne da primenjuje kaznu, već da razvija Muku kao takvu.

– Slušate li me vi, Rutkowski? Ilí opet snujete neku svoju paralelnu misao.

– Pitam se, gospodine pukovniče...

– Na opasnom je putu onaj ko se pita, a odgovor ne zna.

– Slika koju ste izvoleli razviti liči donekle na pakleni raj, u kome je sve na mestu, ali određeno jednom jedinom vrlinom – pokoravanjem.

– Stvarno me razočaravate, Rutkowski. Vaše analogije ne idu dalje od folklornih, u najboljem slučaju teoloških, čemu je verovatno kriv vaš deda. Jeste li u molbi za prijem u Gestapo napisali da je on bio sveštenik?

– Ja nisam pisao molbu za prijem u Gestapo, gospodine.

– A zašto, gospodine?

– Ne razumem pitanje. Ja jednostavno...

– Jednostavno nas niste smatrali dostojnim vaših usluga?

– Nipošto!

– Hoćete da kažete da vam ovo zanimanje služi na čast?

Oklevam, Hilmare, ali nalazim da ni ovo nije mesto za ulaznje u bitku.

– Služi mi na čast, gospodine, jedino se bojim da ne odgovara mojim sposobnostima. Vi ste jednom našu službu uporedili. . .

– Mi se, dragi moj, ni sa čime ne možemo porediti.

– U to sam ubeđen, međutim. . .

– Oni koji začinju nov svet, ne mogu biti ni Eden, ni Had starog. Svoj raj i pakao mi tek stvaramo. Pakao individualističkog ispaštanja i raj poistovećenja sa zajednicom.

Pa ipak, mislim, individualističko ispaštanje vlada u kolektivističkim koncentracionim logorima, a naš Führer, predvodnik rajskog poistovećivanja sa zajednicom, najusamljeniji je i najindividualističkije nastrojen čovek na svetu.

– Ali ako vam je baš stalo do izanđalih poredenja, pakao nikako ne možemo biti. Pakao je konačan odgovor na sva zemaljska pitanja. Raj takode. Odande putevi nikuda ne vode. Rajem i paklom sve je već obuhvaćeno. Ništa se ne dešava, jer se dešava uvek isto. U našem svetu, međutim, vladace večni odбир. Svi će procesi biti u permanentnoj obnovi i apelaciji. Ljudi će biti upućivani u raj ili pakao, ali time im ništa trajno neće biti zagarantovano. Nikad neće biti ni trajno prokleti, ni trajno spaseni.⁵ Njihovi će rasporedi neprestano da se podvrgavaju reviziji. Oni u paklu moraće se boriti da iz njega iziđu i u tome će imati stvarne izgledе samo ako sebi nađu dovoljno uspelu zamenu. Oni u raj u moraće svoje vreme posvećivati pažnji da ne padnu u pakao. Strah će od raja načiniti pakao, a nada od pakla raj. Usled te stalne međukomunikacije, živog saobraćaja između dva načina postojanja, razlike između raja i pakla neosetno će nestajati, pa će samo od našeg položaja u tom svetu zavisiti hoćemo li ga nazvati rajem ili paklom. Ja lično nazvao bih ga Čistilištem. A kad smo već kod čišćenja, Rutkowski, ovde sve bazdi na pomade. Kao da smo na Siciliji, bogamu! Šta je ovo, štab Mafije? Sav nameštaj napolje! Izbor novog prepuštam vama. Sa urednim nalogom za rekviziciju. I u granicama ratnih

---

propisa, naravno. Raskoš ne dolazi u obzir, ali razumna radna udobnost svakako. Stolice za isledenike moraju imati naslone. Čudite se, zar ne? Udžbenici, naime, preporučuju otežano sedenje. Isledenik želi da što pre završi saslušanje, a pošto je svestan da će do toga doći tek posle priznanja, on ga daje srazmerno neudobnosti položaja. Sranje! Niko ne priznaje zbog nabijene zadnjice. Onaj kome dupe trne, glavu ima praznu. Jedina misao mu je posvećena vlastitom dupetu. A nama su potrebni ljudi koji misle. Mi želimo da provetrimo njihove najbolje ideje, a ne halucinacije izazvane maltretiranjem. Dužnost policije nije da *proizvodi*, nego da *uništava* neprijatelje. Pri svemu tome, ja shvatam logičku potrebu za neprijateljima. Bez njih je danas nemoguće organizovati jaku i zdravu državu. Sve vam se odmah razglavi. Podozrevam da su neprijatelji jedini šrafovi koji našu mašinu drže zajedno. Ali toga maltera ima uvek dovoljno i u prirodnom stanju. Nije ga nužno još i veštački spravljati. Jedino ako državi trebaju ilegalne organizacije izuzetnog profila, za potrebe tekuće politike kombinovane špijunske mreže, diverzije u određenim geografskim prostorima i uopšte neprijateljske šeme koje se prirodnim uzgojem ne mogu dobiti na terenu, jedino tada opravdam da se tražene situacije veštački kultivišu. Ali se i tada čovek ne sme ponašati kao somnambul. Mora se biti germanski racionalan i praktičan. Za paljevinu Reichstaga, na primer, mi nismo optužili ministra propagande Goebbelsa, već Thülmanna i Dimitrova, naše *stvarne* neprijatelje, za koje je logično bilo da ga pale, pa je zamerka što ga nisu zapalili zapravo akademska. I još nešto, Rutkowski, ne bih mario ako bi po kancelarijama visile slike žena sa decom. Bilo koje žene, sa bilo kojim detetom. Osim Madone, razume se. Ona ne izaziva nikakve personalne asocijacije. A nama je, pre svega, potrebno da menjamo zatvorenikov lični odnos prema situaciji. Nama je nužan njegov emotivni angažman. Supkutani unutrašnji

poremećaj. Minijaturne duševne katastrofe. Ograničeni zemljotresi srca. Učestana nevremena u osećanjima. Ne, dragi moj Rutkowski, nisam ja sentimentaln kao što izgledam.

A ko je to kazao?

– Ja sam racionalan. Upravo stoga što toliko držim do osećanja. Opasno je zanemarivati ljudsko srce. Ljudi nisu sazđani od ideja, već od rectuma i uspomena. Ideje su samo racionalizacije. Najčešće osećanja uzaludnosti uspomena. I praznine creva, dakako. Ideje su njihova odmazda nad besmislenošću i bedom realnog života. Uzmite komunizam. To je samo visoki stepen racionalizacije istorijske promašenosti ljudske rase. Vi građani imate o komunistima jednu ljudoždersku predstavu.

On to meni kaže, Hilmare, čoveku koji je pristao da se, zajedno sa njim i njegovim bezdušnim dvojnicima širom okupirane Evrope, kaljuža u istom krvavom i besmislenom istorijskom blatu, samo da bi, u granicama moći, pomogao ljudima, pa čak i komunistima.

– Vi, kao i svaki malogradarin, zamišljate da je u svakom od njih deponovan po jedan mali učeni i arogantni Marx. U najvećem broju slučajeva, međutim, naći ćete u najdubljem sloju njihovog iskustva nešto sasvim banalno, privrženost uspomeni na neku nepravdu, kojoj će tek naknadna racionalizacija, pod imenom dijalektičkog materijalizma, dati ono opšte značenje što ga mi iz njih nastojimo da išćupamo. Možda će vas začuditi, ali čak i najokoreliji komunistički bandit ima majku, ženu, ćerku, i opet, na vaše čuđenje, stalo mu je do njih kao i ma kojem drugom normalnom čoveku. Dajte im da osećte vlastito srce i ono će ubrzo za vas kucati. Prema mojim statističkim tabelama, tek svaki deseti politički objekt istrage odaje pod batinama. Od preostalih devet, imajući u vidu samo one koji su potpisali potpuna priznanja, pa i za nepočinjena dela, četvorica čine to iz brige za svoje bližnje. Ali najveći broj,

petoro na svakih deset, popušta pod težinom nekog moralnog problema. Tabelarni pregled važi samo za intelektualce. Kod radnika je, naime, srazmerno neobrazovanosti i intelektualnoj nezrelosti, zabeležen vidan porast brige za bližnje na račun brige za moral. Vi znate u čemu je muka, Rutkowski. Intelektualac ste. I sami ste, pretpostavljam, skloni pitanjima kao što su: smem li da žrtvujem DRUGE bez njihovog pristanka? Postajem li ubicom ako izazovem smrt NEDUŽNIH, za čije se dobro navodno borim? Ko je važniji i vredniji: čovek ili ideja? I sva ta intelektualna sranja. Podstaknite ih da u tom pravcu razmišljaju. Organizujte i streljanje talaca, ako je potrebno. Stvarno ili fiktivno, svejedno. Učinak je isti. Ne dopustite im da se zaklone iza raskošnih generalizacija, ne dajte im da se, poput krtica, zavuku u tople tunele apstrakcija. Izbacite ih iz njihovih fantomskih svetova, lišenih živih ljudi koje boli, ljudi koji pate; iz eteričkih projekcija, u kojima su, pod inkubatorom sunčanih revolucionarnih ideja, svi ljudi srećni, siti i zdravi. Svucite ih u blato lične odgovornosti. Dajte im da, umesto što odlučuju o sudbini fiktivnog sveta, ponesu u svojim iskazima stvarnu sudbinu prijatelja, brata, sina, oca, čoveka uopšte, i kladim se da će popustiti brže nego pod torturom. Ubrzo ćete imati prosek kapitulacije od tri prema jedan, umesto jedan prema tri. Više od toga i ne očekujmo. Više od toga bilo bi neprofesionalno. U razumnoj meri, neuspesi moraju da egzistiraju, inače bi izgubili svako samopoštovanje. Svuda ćete položiti debele tepihe. Ljudima ćete dati papuče od like. Kao u Moabit. Jedna od retkih dobrih ideja Centrale. Zamolićete kapetana Rotkopfa da se ne dere kao sumanut. Ovo nije azil za umobolnu sirotinju. Želim da se svi osećamo kao u zajedničkom grobu. U masovnoj grobnici. Vrlo usamljeni i upućeni jedni na druge. Fizičku prinudu svesti na minimum. Ne dopustiti da taj minimum određuje Rotkopf. Za njega je minimum premlaćivanje do smrti. A kada

smo već kod njega, spremite mi njegov dosje. Videću možemo li ga se otarasiti.

Trebalo je, dakle, biti preispoljni dripac kao Rotkopf pa steći šansu za prekomandu. Ali da bi čovek stekao takvu reputaciju, trebalo je počinuti sve što bi prekomandu kao rasterećenje savesti unapred diskvalifikovalo.

– U međuvremenu, stupite u vezu sa opštinskim vlastima. Zahtevajte iscrpan pregled stanja na području. Nemojte se zadovoljiti poznatom formulom po kojoj se „ovde kod nas, gospodo, na sreću, ništa ne zbiva“. Na sreću, dabome da se zbiva. Zahtevajte na uvid predratne spiskove sumnjivih antidržavnih elemenata. Ako vam kažu da su prema propisima u slučaju rata spiskovi uništeni, ne verujte. Većina sreskih načelstava nije se držala zakona o spaljivanju arhiva.⁶ Balkanski javaš, koji nam pomaže u ovom ciganskom galimatijasu pokreta, stranaka, organizacija. Ne preduzimajte ništa preventivno. Poznajete li majora Schmida? Ne poznajete? Ušavši u Orel, on je preventivno obesio nekoliko ljudi. Prve na koje je naišao. Ispostavilo se da je to bila poklonstvena delegacija ukrajinskih separatista. To se sada prepričava kao anegdota. Ja ne želim biti povod nikakvih trupnih anegdota, razumete li, Rutkowski?

– Razumem, gospodine pukovniče. Iz opštine uzeti spiskove sumnjivih. Ne vešati ukrajinske poklonstvene delegacije.

Pukovnik Steinbrecher se smeje. Napetost popušta.

– Videćemo se na večeri kod generala Von Klatterna. Tamo za stolom svakako ćemo dobiti ovaj rat.

Tako se završio prvi obilazak onoga što je pukovnik slikovito nazvao mojom grobnicom. Koliko je bio u pravu neće se videti iz idućeg pisma. U njemu ćemo prisustvovati jednom vojničkom banketu i prvi put čuti za našeg Adama. U očekivanju tog znamenitog susreta, pozdravlja te KONRAD.

PISMO ŠESTO

Večera u grobnici ili Uvod u psihoanalizu

Mediteran, 15. sept. 1965.

Dragi moj Hilmare,

Pitam se čitaš li uopšte ova pisma.⁷ Ne pretpostavljam da čak ni prvo nisi pročitao. Ako izuzmemo netrpeljivost prema meni, nisi za tako nešto imao razloga. Nisi, naime, mogao znati o čemu pišem. Ali kada si naslutio da bi ova pisma mogla na ozbiljnu probu staviti sve noseće argumente tvog neutralnog načina života, verujem da su stupili u dejstvo odbrambeni mehanizmi intelektualnih alibija, čija je svrha da te zaštite od svakog angažovanja koje bi ometalo tvoj naučni rad. Ne osuđujem te. Po svoj prilici, da sam na tvom mestu, tako bih i sam postupio. Nije prijatno odazvati se ljubaznom pozivu na večeru, pa tamo za stolom ustanoviti da si predviđen za glavno jelo. Nadam se da si sa čitanjem ipak produžio. Računam na tvoju ljubopitljivost. A još više na potajnu nadu da ćeš moja otkrića moći da ismeješ. Meni je svejedno. Ja i ne očekujem da ću sa nekoliko privatnih lekcija moći da pobedim vekovne moralne lenjosti proizvedene blagodareći rđavom iskustvu sa svakim delom. I najzad, pisma ne pišem zbog tebe, nego zbog sebe.

Bavimo se malo hronologijom. Ne sledom datuma iz godine 1943. On je jasan. Uveče, na dan našeg ulaska u D., posle banketa kod generala Von Klatterna, upoznao sam opštinskog delovođu Adama Trpkovića. Reč je o hronologiji iz godine 1965. Jedanaestog septembra posle podne stigli smo u D. Uveče sledećeg dana napisao sam ti prvo pismo. Tada se već zbog događaj, otkrivanje Spomenika, zbog koga sam se i upustio u razgovor sa tobom. Potrebno je, dakle, zaustaviti se na putu kroz prošlost i dati zamaha priči i po njenom drugom, savremenom koloseku. Zato nećemo na večeru kod generala Von Klatterna. Večeraćemo sa Sabinom na terasi pansiona, među cvećem, kao u žardinijeri na nekoj džinovskoj grobnici.

Terasa se nadnosi nad more prožeto lunarnim sjajem. Kao trambulina obrasla nežnom vinovom lozom. Ništa na rat ne podseća. Osećanje da obedujem u sopstvenoj grobnici lagano čili i ja sam ubrzo kadar da na Sabinine utiske odgovorim prisebnim komentarima.

Bio sam se, Hilmar, već sasvim prepustio umirujućem dejstvu tihe mediteranske večeri, zasićene mirisima zimzelene šikare i ribe, kada me ona na prepad upita jesam li u ovom gradu već nekada bio.

– Otkuda ti ta pomisao? Naravno da nisam. Znaš da sam služio u Beogradu.

– Pa išli ste i unaokolo, zar niste?

– Dabome, ali nikada ovako daleko. Ovo je bila italijanska okupaciona zona.

– Hilmar kaže da smo je posle italijanske okupacije zaposeli mi.

– Da!

– Hilmar kaže da je to bilo u jesen 1943.

– Da, čak i kada to Hilmar ne bi kazao.

– Mislila sam da si sa našim trupama mogao ovuda prolaziti, ali da se ne sećaš.

- Nisam ni prolazio.
- Pa kako si našao put do pansiona?
- Ne znam, nekog sam pitao.
- Nikoga nisi pitao.
- Mora da jesam, Sabina, samo nisi čula. Ti mene nikada ne čuješ. Čuješ samo Hilmara.
- Zar je to sada važno?
- A zar je važno jesam li ili nisam bio u ovom prokletom gradu?
- Nije – reče ona zajedljivo – dabome da nije. Važno je jedino da ne psuješ i da se ne ponašaš kao svinja. Hilmar smatra...
- Hilmar neka ide dođavola!
- Ne dopuštam da se na taj način govori o mom bratu.
- Na letovanju smo, bogamu! Možemo, valjda, sebi dozvoliti izvesne slobode! Uostalom, žao mi je!

Ti, razume se, uviđaš da u otporu prema tvom imenu nije bilo ničeg ličnog. Mene bi uzrujavalo da je Sabina imala običaj da se poziva na svog „dragog, pokojnog oca“, umesto što je to činila sa „dragim debelim i pametnim bratom“. U njenom maniru mene je vređao ropski duh, koji se, sa toliko pogubnih posledica po naciju, manifestovao u popularnoj formuli „Führer je rekao!“ Skrećem ti, međutim, pažnju na drugi elemenat prepirke. Kada sam ustanovio da bi me dalje ispoljavanje otpora prema tebi dovelo do svađe sa Sabinom, ja sam ustuknuo i napravio kompromis. Za povlačenje na frontu prema tebi, dobio sam, povlačenje pitanja jesam li ili nisam bio u D.-u. Sam po sebi ovakav postupak nije koban. Bez njega, uostalom, nije moguć nikakav razgovor među ljudima. U svakom dijalogu podrazumeva se izvestan kompromis. Već sam dijalog je kompromis. Naš pristanak da saslušamo i druge pretpostavlja anesteziiranje taštine, koja nam garantuje da od toga nećemo imati nikakve koristi. Međutim, od jedne intelektualne konvencije napraviti model ponašanja, delovati isključivo putem i u

obliku kompromisa, znači podvrći svoje pravo na život neprirodnom sakaćenju. I tu je bila moja početna greška, koja me je iz kompromisa u kompromis dovela i do poslednjeg: pisma kao kompromisa između samoubistva i potpune ravnodušnosti.

Sabina, dabome, nije bila ubeđena, ali pošto nije nazirala razloge s kojih bih krio eventualni boravak u D.-u, nije ni nastavljala istragu. Bio sam oslobođen usled nedostatka dokaza, što je opet samo uvredljiv kompromis između priznate nevinosti i dokazane krivice. U stvari, ja sam mogao da joj priznam kratki ratni boravak u D.-u, da nisam zazirao od dodatnih pitanja. Tvoja sestra je, naime, znala da sam 1943. bio u Geheime Staatspolizei, ali je verovala da sam obavljao funkciju zapisničara, beznačajne ličnosti u sklopu monstruozne legende, koja je obavijala naše ovozemaljsko poslovanje. Pa i na to nije gledala vedrim okom.

Kao što znaš, dragi moj Hilmare, Sabina ti pripada onoj pomalo gnjavatorskoj i arogantnoj vrsti mladih preobraćenika koji su, odnekud, pronašli da su dužni iskupljivati Nemačku od grehova što smo ih mi počinili, a s kojima oni nisu imali nikakve veze osim genealoške. Moram priznati da mi i ovde ide na živce, nastojeći da me iskupi pred meštanima, u kojima je ona ikonofilskom postojanošću gledala žrtve naše osvajačke politike 1943, dok su oni, meštani, videli u meni ono što sam ja 1965. godine stvarno i bio – turistu na kome treba zaraditi. Kao da je celim svojim snishodljivim držanjem – dok su se svuda unaokolo Englezi šepurili u punom sjaju – govorila: evo, mi smo opet tu; mi smo dovoljno kuražni da priznamo svoje grehove; dovoljno smo zreli da izvučemo iz njih moralne konzekvencije, osnove našeg budućeg nacionalnog preporoda. Ona je preuzela na sebe sve poroke Trećeg Reicha, uključujući masovne represalije, dok je za „totalno rešenje“ jevrejskog pitanja pristajala ipak da ličnu odgovornost deli sa Reichsführerom

Himmlerom. To je i za njeno iskušeničko oduševljenje bilo previše. Stanovnici gasnih komora na 50°3'30 geografske širine i 19°13'30 geografske dužine ipak su postigli posthumni revanš: još uvek opsedaju nemačke duše. Činjenica da po naopakom starozavetnom ustrojstvu istorijske odmazde to nisu duše ubica – ubice u međuvremenu brodare Amazonom – nije od značaja.

Uostalom, zašto to pričam tebi, Hilmare, kada si u više navrata sam pokušavao da joj objasniš kako njen spiritualni mazohizam nikome ne koristi i nikuda ne vodi, a Nemcima, kakvi su danas, samo šteti. Kako je sve to varvarsko samomučenje uspomenama svojstveno Slovenima. I najzad, kako smo svi mi, i poraženi i pobednici, i žrtve i krvnici, pioniri iste istorije i, ma sa koje strane bili, braća po nevolji. Neka mrtvi sahrane svoje mrtve!

Sjajno, Hilmare, sjajno! Jedino rešenje dostojno humaniste. Gredimo – ili da kažem srljajmo – u budućnost nevini kao deca! Na pragu novog doba otresimo sa obuće prljavi i ponižavajući prah istorije! Sačekajmo novo bezumlje lišeni sputavajuće uspomene na staro. Što se mene tiče, mogu samo da ti poželim sreću na tom putu. I da se na njemu još jednom ne nađeš pred istim ispitom na kome smo pali i 1933. i 1939.

Naše objašnjavanje prekinu serija eksplozija iznad zaliva. Detonacije su na sve strane sipale obojenu prašinu. Noć se preobrazila u urlajuću vučju čeljust. Iz celuloidne dubine mraka iznad pučine rascvetavale su se goleme vodene hrizanteme jarkih boja, a zatim se raspadale i treptavo semenje sipale po bledom kršu. Zamirisalo je na daleku paljevinu.

Od uslužnog kelnera dobismo obaveštenje da smo u predvečerje praznika kojim meštani slave dan ustanka. Protiv koga je ustanak podignut nije kazao iz učtivosti, ali ja sam bio ubeden da je reč o nama, Nemcima, i da bi za francuskim stolom pokazao veću rečitost. Bio sam potresen. Činilo mi se najednom da

su svi ikada podignuti ustanci bili protiv nas povedeni. Pakosno se prepustih tom osećanju:

– Protiv koga – ustanak?

On se zbuni. Brzim, rutiniranim pokretima čistio je stolnjak od mrvica.

– Pa, protiv okupatora, gospodine.

– Kojeg okupatora?

– Bilo ih je ovde raznih.

– Nije valjda protiv Turaka?

– Protiv Italijana.

Sabina mi je davala razdražene znake, ali se nisam predavao.

– Samo Italijana?

– I nacista, razume se – rekao je oprezno. Ljubazno je imao u vidu moju nacionalnost.

– A nacisti su Nemci, nisu li?

– Općenito uzev. – Pocrveneo je kao da je lično funkcioner Stranke. – Mada ih je bilo i kod drugih naroda. Našlo ih se i kod nas. Čak su ovi naši bili opasniji.

Prekinuću evociranje razgovora da bih sa tobom raspravio pitanje koje me odavno muči, a kome ti iz glupog nacionalnog ponosa nisi u svojim studijama poklonio gotovo nikakvu pažnju. Reč je o razlici u držanju nacista i komunista pred represivnim organima ideološkog neprijatelja. Ne mislim, dakle, na ulične tuče uoči izbora za Reichstag, pri kojima je partijska borbenost ponajčešće bila podsticana animalnim instinktima mase i ličnim sadističkim inspiracijama, nego na one beznađežne trenutke kada se čovek, u nekom dubokom i hladnom podrumu, sam sa svojim ponosom, nade oči u oči sa svemoćnim i nemilosrdnim dušmaninom. U takvim okolnostima držanje nacista pred vladajućim neprijateljem u najvećoj meri zapanjuje i odudara od impresivne snage, brutalnosti i bezobzirnosti koje ispoljavaju kada su na vlasti. Uopšte uzev, nacisti su se pred

policijom, versajskom kao i ma kojom drugom, američkom ili ruskom, posle ovog rata, držali krajnje bedno. Nijedan vid opiranja, pa ni najumerenije, kao što je ignorisanje zastave ili kršenje propisa o snabdevanju, nije posle naše kapitulacije 1945. godine bio upražnjavan. Ponajmanje u obimu što smo ga iskusili u ovoj zemlji. Poznato je čime se izvinjavala malodušnost nemačkog naroda. Nekim razlozima nemoguće je odreći udeo u našem indiferentnom držanju. Urođeno poštovanje legaliteta, rasni smisao za red i organizaciju, nepoverenje prema revolucionarnim sredstvima i neumešnost u njihovoj upotrebi – mada je nemački komunisti nisu ispoljili ni u Bavarskoj ni u Berlinu – folklorni mit nemačkog Generalštaba da se nijedna bitka ne može dobiti bez odgovarajućih uniformi, praktični, za gradanina sveti ciljevi Obnove i Rekonstrukcije, ruska politika koja nas je spasla novog Versaja i napravila najvećim konsumentom pomoći u svetskoj privrednoj istoriji, odricanje legitimiteta Hitlerovoj diktaturi – mada joj je taj isti narod dao mandat – osećanje potpune bespomoćnosti pred monumentalnim razmerama neprijateljstva prema nama kao vinovnicima rata i, najzad, apatija izazvana katastrofom besprimernom u nacionalnoj istoriji, svi su ti razlozi složno dejstvovali da nas u otporu onemoguće. Neke od njih pomenuo si u svom, prema meni sasvim osrednjem „SLOMU TREĆEG REICHA“, poglavlje „Plan Werwolf“. Ja ih samo navodim kao prividne razloge našem ponašanju i razlici između njega i načina na koji su nas drugi narodi dočekivali. U prvom redu oni sa jakim komunističkim manjinama. Što korene ove razlike vidim u činjenici da komunizam potiče iz stomaka, stvarne ljudske potrebe za boljim životom, a nacizam iz mozga, fiktivne, intelektualne potrebe za višim redom, u kome se žudnja za moći pojedinaca usaglašava sa gregaraskim nagonom naroda, to je druga tema i ne može biti predmet ovog pisma.

A sada ću nastaviti da ćaskam sa kelnerom:

– Protiv nas? Protiv mene?

Bio je u stvarnoj neprilici:

– O, nikako, gospodine! Ne protiv vas!

– A zašto ne? I ja sam ratovao.

– Konrade! – molila je Sabina.

– I mislim da vam ne moram reći, kako sam, kao ispravan Nemač, bio na nemačkoj strani.

– Ko zna gde ste vi bili, gospodine. Mi smo se dizali samo protiv onih koji su bili ovde.

Očigledno, hteo je po svaku cenu da me spase. Toliko je bio dužan svom gostoljublju.

– A šta ako sam bio baš ovde? Baš u D.-u?

Klonuo je. Učinio je sve što je bilo do njega. Velikodušno mi je bacio konopac. Nisam se njime poslužio. Mogu da odem dodavola.

– E, onda smo, razume se, ustali i protiv vas. Mi smo se zapravo pobunili još 1941. godine, a sutra slavimo događaj koji se odigrao dve godine kasnije, septembra 1943.

Sećao sam se toga datuma. Izvršeno je pogubljenje na glavnom trgu. Kapetan Freissner je fotografisao scenu. Ja sam kasnije napravio kopiju. I to je jedina fotografija iz mog ratnog albuma. Ako te ova priča bude ponela, možeš je naći među mojim dokumentima u levoj gornjoj fioci pisaćeg stola.

Kelner još dodade da će povodom događaja sutra biti otkriven spomenik na brdu iznad grada. Spomenik jednom lokalnom heroju.

– Morate ga videti, gospodine.

Nije mi ni na pamet padalo. Nisam video razloga da iskazujem poštovanje čoveku koji je svoju slavnu titulu stekao pucajući na mene.

– Svakako ćemo ga videti – reče Sabina. Njeno osećanje stida zbog Mauthausena, Auschwitza, Majdaneka, Buchenwalda i Dachaua bilo je u punom zamahu.

– Ima više od deset metara. U prirodnoj je veličini.

To je čak i za Sabinu bilo suviše:

– Hoćete da kažete u natprirodnoj?

– Da, to sam hteo da kažem, gospođo.

Strogo uzev, kelner je bio u pravu. Bio je to, Hilmare, stvarno heroj u prirodnoj veličini. Tih deset metara bili su sada njegova prirodna veličina. Razmer njegove legende. Bio je konačno srazmeran pričama o sebi. Velik koliko i slava koja ga je podigla. A razlika od preko osam metara između njegove veličine u živom mesu i kopije u porfiroidnom sijenskom granitu predstavljala je mravlji rad narodne samosvesti i patriotske mašte što u tolikom broju naseljava postamente svih naroda sveta.

Kad se kelner povukao, Sabina je planula:

– Kako si mogao da se tako ponašaš, za ime boga!

– Kako sam se ponašao?

– Ordinarno. U najmanju ruku kao da ti je krivo što smo izgubili rat.

Takvo pitanje, Hilmare, tebi Sabina nikad nije postavljala, zar ne? A trebalo je. Ti si za takva glupa pitanja bio pravi čovek. Jer u tvojim istorijskim radovima nikad nije sasvim jasno jesmo li izgubili rat zato što smo zastupali nepravednu stvar ili zato što nismo bili sposobni da od nje, kombinovanim dejstvom propagande, tenkova i policijske batine, napravimo pravednu. Odnosno u kom procentu su slabosti naših motiva uveličale greške našeg vodstva.

– U svakom slučaju morao si imati malo više poštovanja. Ti ljudi imaju prava na svoje ratne uspomene, više nego što ih imaš ti.

– Ja nemam nikakvih ratnih uspomena.

I to je tačno, Hilmar. Ja sam ratne uspomene bio izdao u zamenu za nesigurno iskupljenje. Polovični oprostaj, koji čak nije ni podeljen. Ja sam se potajno i neuspešno borio protiv sopstvene zemlje, pri čemu je praktično nebitno što je ona zastupala proklete boje. I to mi osećanje, spomen na moju dvoličnost, ne dopušta da na ravnoj nozi sa tobom i tvojim četnim drugovima ločem pivo i urlam *Die alten Kameraden* kada se naš poraz slavi, ili bi bolje bilo da kažem – oplakuje. Na drugoj strani, kako moj doprinos borbi protivu nacizma nije bio spektakularan – šta kažem, ta jedva ga je i bilo – nego sam u tom usamljenom, trubadurskom pseudovojevanju, intelektualnoj fantasmagoriji više nego stvarnoj akciji, i moralno i duševno i nervno padao sve niže, nisam imao prava ni da protivničke ratne uspomene smatram za svoje, i sledstveno tome da sa njima ločem pivo i urlam *Die alten Kameraden*. Bio sam bivši ratnik, koga je sklonost kompromisima, zajedno sa ostacima žičanih prepreka, zardalim krhotinama granata i anonimnim kostima ostavila na ničijoj zemlji.

– Uostalom – nastavio sam – i one ratne uspomene koje imam savršeno su steinbrecherizovane.

– Šta hoćeš da kažeš tim glupim izrazom? – upitala me je, a to me svakako pitaš i ti.

Tim smo terminom, mojim izumom, uostalom, obeležavali sve što je bilo u ma kakvoj službenoj vezi sa pukovnikom Steinbrecherom. Zatvorenik koji bi kroz njegove ruke prošao bio je, na primer, steinbrecherizovan u prvom stepenu, iz prve ruke. Pošto smo kao pukovnikovi saradnici već i sami bili steinbrecherizovani, naši bi se zatvorenici mogli smatrati steinbrecherizovanim iz druge ruke. Steinbrecherizovan je bio svaki živi stvor, svaki predmet, svaka situacija pod nadzorom pukovnikovog autoriteta, a pre ili kasnije, posredno, i mnogi

stvorovi, predmeti i situacije koji su sa prvima dolazili u dugotrajni dodir. Izuzetno, i to je bilo jedino odstupanje, ja sam smrtno premlaćene zatvorenike zvao rotkopfiranima.

Sabina je imala pravo, Hilmare. Zacelo. Ali baš to što je tako đavolski bila u pravu nije mi dopuštalo da se povučem a da ne iznudim ma i najmanji kompromis, te uzeh da objašnjavam kako, u osnovi, delim njeno mišljenje, što se odgovornosti za rat tiče, ali kako je, opet, jedno biti zaštićeni posmatrač, pa iz istorijske perspektive taj rat osuđivati, a sasvim drugo do guše uvaljen živeti u njegovom izmetu i otrovan smrad jedne zaslužene istorije osećati u sopstvenom nosu. No ubrzo, smekšan rujnim vinom, zagušljivim mirisima južnjačke mesečine i tremoliranjem neke *barcarole* sa pučine, uzeh stvari da posmatram sa više dobrodušnosti. Počeh da razmišljam o neslanim šalama i kalamburima istorije, kojima si ti posvetio akademski život a da ih nijednom nisi prozreo. U našem slučaju o tajanstvenom procesu istorijske transmutacije. Običan čovek, zatočnik svih naših prosečnosti, glasačko i topovsko meso naše industrijske mašinerije, postaje heroj. U većini slučajeva *prinudan*. (Budući da je rat sam po sebi prinuda, ni najveća junaštva u njemu ne mogu se uzeti kao akti slobodne volje u strogom značenju reči.) Izvršavanje herojskog čina je često borba na dva fronta: protiv neprijatelja i vlastitog straha. (Čime ne mislim da ga omalovažim, već da prometejsku pobedu nad tim strahom rehabilitujem kao njegov najveličanstveniji ali i najčešće zanemarivan podvig.) Srazmere njegovog dela odmah posle smrti još uvek su skromne i ljudske. Ponekad čak i ispod stvarnih proporcija. A zatim, tokom banalnih godina mira, kad se zaboravi rat i duša naroda zaraste u korov sigurnosti i blagostanja, posredstvom elefantijazičnog bujanja legende, postaje nekada svakodnevni i običan čin prosto neshvatljiv podvig. Taj nevini čovek, hranilac budućih statistika, neproračunljivi razlomak istorije, koga je

ona šćepala za gušu i u jednom jedinom trenutku, nevrednom brojanja, iscedila iz njega svu moć samosavlađivanja i volju da nadživi čitavu zlatnu žilu života u jednom kopu, pa ga onda odbacila u neobeleženi grob, usled metaboličnog poremećaja u smislu potomaka za istorijsku realnost, počinje ispod humke posthumno da raste, dok kao džinovska mladica ne izbije iz zemlje, i ne preobradi se pred zasenjenom nacijom, nesvesnom da je to projekcija našeg idealnog *sna o sebi*, u kolosa od mramora, granita ili bronz.

Što se tiče Konrada Rutkowskog, dragi moj Hilmare, on se mogao smatrati srećnim što u pokajničkim inscenacijama tvoja sestra nije bila naročito domišljata. Inače, bio bi nateran da se kraj postamenta pojavi sa spomen-vencem. (Šta misliš o zlatnom natpisu: SVOJIM SLAVNIM ŽRTVAMA GESTAPO?) Umesto toga, ona izjavi da je umorna, dajući mi do znanja da u tome moje ponašanje nema beznačajan udeo, pa se demonstrativno povuče u spavaću sobu, a ja se zadržah u salonu da svom radu, već razmeštenom po stolu, dodam još nekoliko važnih fusnota.

Tvoj KONRAD.

P. S. Da bi ispaštanje bilo delotvorno, mora mu se grešnik sasvim predati, a to je nemoguće ako u njemu ne nalazi i izvesno zadovoljstvo, pa makar sadržano u saznanju da su njegove šanse za pomilovanje veće nego ranije kada je grešio. Uživanje je, prema tome, sastavni deo iskupiteljskog procesa. Njegov *Conditio sine qua non*. S druge strane, ispaštanje, koje se definiše mukom, ne može biti uživanje, jer bi onda bilo samo sebi svrha. Tako se uživanje u ispaštanju istovremeno javlja i kao *Contradictio in adjecto*. Pišem ovo jer još nisam siguran uživam li u ispovesti ili se nje gadim.

PISMO SEDMO

Nasleđeni zatočenik ili Svet kao volja i predstava

Mediteran, 16. sept. 1965.

Dragi Hilmare,

Dvoumio sam se da li da te vodim na večeru kod Generalleutnanta Reincharta von Klaterna. Znam da ti provincijski gladiješ za otmenim i uticajnim društvenim okupljanjima. Za tebe nema dubljeg intelektualnog doživljaja od glodanja ribljeg repa preko puta Dekana, a pomisao da bi to jednom mogao da bude i sam Rektor baca te u bezmalo versku ekstazu. Nažalost, ova garnizonska terevenka nema značaja ni za priču, ni za istoriju u čijem se maćehinskom okrilju dešava. Jedino opravdanje bi bilo što groteskna i fantomska dimenzija tog vojnopolijskog, u neku ruku izmiriteljskog banketa, na Mekom Trbuhu Nove Evrope, predstavlja najprirodniji uvod u natprirodnu pojavu opštinskog delovođe Adama Trpkovića. Neku vrstu đavolskog horskog preludiranja pred veliku Belzebubovu ariju. Stoga sam odlučio da se kao i uvek priklonim spasonosnom kompromisu i da te povedem, ali samo na desert.

Pila se kafa, u prometu je bila peta boca kavkaskog konjaka, grickao se badem. Pod mudrom komandom generalpukovnika Hotha, na istočnom odseku luka Dnjepra, izvanredno mobilno

i efikasno skraćivao se front. Na beloju, vlažnoj stepi divizijskog gala čaršava ispražnjene čaše neprijateljskog konjaka paradoksalno su zastupale takođe prilično ispražnjenu Von Meinsteinovu Armijsku grupu „JUG“, a šoljice za kafu Vatutinov Prvi ukrajinski front.

Ubogom, na brzinu prešminkanom i doteranom, trpezarijom mesnog hotela caruje najviša strategija. Oseća se gorkast miris barutnog polena, zadah posvećene krvi i dah paljevine izazvane koncentričnom vatrom topova svih kalibara. Čuje se avetinjski zveket tenkovskih gusenica. Ognjenim eterom plove signali poljskih telefona. Svi su dogledi na očima i svi su upravljani sunčanom Istoku, odakle se u debelim valjenkama približuje sudbina kosih azijatskih očiju. Zatrubimo! Predstavimo svoje zastave! Salutirajmo! Vojnički mozak je u punom razornom dejstvu. Privučen ovom ponoćnom spiritističkom seansom, Duh Rata, jahač Apokalipse galopira opustelim hotelskim hodnicima:

– Raspored naših snaga kordonski – obrazlaže Generalleutnant von Klattern. – Bez ikakve operativne rezerve. Ispraznite već jednom tu čašu, Rutkowski! Kod boljševika znatna operativna rezerva. Raspored dubinski.

– Neka nam Bog bude u pomoći! – šapuće major Zeller.

– Nadam se da ćemo do jutra dobiti ovaj rat.

– Šta ste kazali, Zeller? – Von Klattern se kao Hermes preko trojanskog bojišta naginje nad bitku i obara jednu rusku tenkovsku formaciju.

– Neka nam Bog bude u pomoći sa ovakvim odnosom snaga, gospodine generale.

– Vojnički duh, a ne Bog, Zeller – ispravlja ga Von Klattern – i devedeset tri divizije, od kojih jedva osamnaest oklopnih a četiri motorizovane.

– Ne računajući naše hrabre saveznike Rumune – dodaje Zeller. – I ostala govna.

Von Klattern ne uzima u obzir Četvrtu rumunsku armiju. Bio je, naime, dovoljno jak i sam.

– Prema stotinu šezdeset osam ruskih divizija, sa nepoznatim brojem oklopnomotorizovanih i uz ličnu zahvalnost majoru Zelleru što me opet nije prekinuo. Gotovo dvostruko više topovskih cevi i minobacača, uz približno jednak broj tenkova.

– Otkuda taj sve ovo zna? – pita Haag suseda, kapetana Müllera, sa kojim se čitavo veče utrkuje u podupiranju vojničkog drugarstva sa generalima, i doznaje da ono potiče od nedavnog referisanja kod Führera.

– A strateško se rešenje – nastavlja Von Klattern – traži u području Keresten, Žitomir, Bardičev, Vinice. To je očigledno. Čak i majoru Zelleru, iako se pravi da spava. Prvog januara Hube sa Prvom oklopnom ide na četrdeset kilometara od Bardičeva. Müller, pomerite svoju čašicu, molim. Hvala. U pravcu badema. Hvala. Neprijatelj izvodi proboj u pravcu vaze sa ovim odvratnim cvećem, odnosno Vinica. Rutkowski, grunite sa tom šoljicom! Hvala. Šta radite? Nisam rekao da uzmete i Lavov.

– Za to uvek imamo vremena – smatra Zeller.

– Čini mi se, majore, da ćemo u ovom ratu i vas morati nečim da zaposlimo.

Njegov adutant pokazuje na konjak.

– Rado bih se pozabavio ruskim strateškim rezervama. Danas nisam u formi.

Smejemo se. Zeller je šećerni dodatak uz gorku so saznanja da gubimo rat. Pukovnik Steinbrecher daje opštem raspoloženju demonstrativno slabačak doprinos. Sedi pored domaćina i, između dva tanjirića kolača, promovisanih u geografske pojmove, komanduje Četvrtom oklopnom armijom. Položaj mu je krajnje nepovoljan. Ne dopušta mu da se zabavlja:

– Ima *mesta* gde se ta forma vraća, majore.

Aluzija na podrume Gestapoa je neumesna. Pogotovo što je upućena oficiru u prisustvu starešine, koji je pozvan da ocenjuje Zellerovu borbenost i da njenom pomanjkanju propisuje terapiju. Leden vetar podzemlja meo je stolom. Jedino ga Zeller sa uživanjem udahnu:

– Zaista, pukovniče? Ja sam mislio da se ona tamo gubi.

– Dakle, Rutkowski, šta je sa tim neprijateljem? – Von Klattern nalazi da u izjednačenoj poziciji može da interveniše i naš interes vrati pravom ratu u njegovoj astalskoj projekciji.

– Šta on radi?

– Napreduje prema vazi sa odvratnim cvećem, gospodine generale.

– Izvrsno. Hvala. Steinbrecher, ostavite kavgu i povucite svoju čašicu prema Zapadu. Hvala. Hothova Četvrta oklopna se drži, ali povija zapadno krilo. Dobili smo rupu od sedamdeset pet kilometara u radijusu. Napravite rupu, gospodo. Hvala. Rusi uočavaju šansu. Od 1941. i oni su nešto naučili. Batina je još uvek najbolji učitelj.

– Tako je! – ispaljuje Rotkopf salvu. – Nužan minimum batina.

Von Klattern ga dremljivo gleda kroz monokl: – Izgleda da se u to dobro razumete, kapetane?...

Rotkopf se naginje preko „Ukrajinske stepe“, sastavlja pete ispod stola:

– Friedrich Wilhelm Rotkopf, kapetan SS, gospodine generale!

– Kojeg đavola onda čekate? Vi držite rusku šoljicu. Napred sa njom! I bez ustezanja, molim! Cenim vaše rodoljublje, ali ovo je nauka. Mi analiziramo rat. Tako. Dovoljno. Hvala. Rutkowski, molim. Tako. Dovoljno. Hvala. Hoth, međutim, pravi majstorski potez i svoju čašicu, to jest Četvrtu oklopnu, prebacuje na šezdeset kilometara od Vinica, duž poljsko-sovjetske

granice. Ruski udar je ublažen. Jeste li zaspali, Steinbrecher! Povucite prokletu čašicu, dok vas ne obuhvate sa bokova!

Steinbrecher se povlači. Zatim ispija čašicu i pita:

– Mogu li se poslužiti operativnom rezervom?

– Pa mi je nemamo, pukovniče.

– Dovoljna će biti i ruska.

General lično naliva pukovniku kavkaski konjak. Led je opet probijen. Šoljice kafe taktički se odlepljuju od čašica konjaka. Nemci od Rusa. Na ovom belom frontu proglašava se primirje, koje bi nam tako dobro došlo u ukrajinskim močvarama. General Von Klattern ubrzo pronalazi da ti namrgođeni i neotesani policajci i nisu tako rđavi momci. Van službe, razume se, i van svojih lovačkih opsesija. Na drugoj strani, pukovnik Steinbrecher takođe uviđa da se sa pomeranskim aristokratama može sasvim lepo razgovarati pod uslovom da su pijani kao svinje i da zbog toga ne razlikuju grofa od bukve. Friedrich Wilhelm Rotkopf poverava unezverenom susedu tajnu svojih minimalnih nužnosti. Major Freissner se sprema da napravi grupni snimak rovite idile. Haag i Müller su sasvim pometen. Njihovo obožavanje starešina naišlo je na neočekivanu prepreku kvantiteta. A ja, dragi moj Hilmare, sanjarim. Sa pola boce konjaka u stomaku obuzima me prijatan dremež kao posle toplog kupanja. Odbacio sam crnu uniformu, mada se to ne vidi, jer i sada mojim ponašanjem vladaju dvolični zakoni kompromisa: samo me prazno telo zastupa za stolom, a duh se sasvim izuzeo. Sanjam slobodne, nesteinbrecherizovane snove iz detinjstva. Ponovno mi je deset godina. Selo se zove Bavanište. (Radi tvoje orijentacije: negde na jugoistočnom rubu Panonije). Na pustari sam. Svatovi. Ženi se očev napoličar. Ispred dvokrilne zelene kapije pomamno se propinju konji, okićeni raznobojnim trakama. Peva se svatovac pre nego što će

se otići u selo po mladu. Moj otac je kum. Ukrašenom čuturum nazdravlja mladoženjinom ocu Marku, koga će, posle pola veka sloge, začaran nacionalnim atavizmom, po Deliblatskoj peščari progoniti kao psa, da bi od istog Marka, jedne kišne oktobarske zore godine 1944, bio sahranjen na konjskom groblju. A ja sve to gledam iz podruma. Ležim ispod bureta, iz čije mi slavine na jezik kaplje opojna jabukovača.

– Gospodine poručniče!

Glas, oštar kao pucanj u brdima, rastura svatove i zaustavlja opojni sok uspomena. Kompromis je izneveren. Opet sam ceo za stolom. Posilni su ga raščistili pa sad liči na dekontaminirano i raskršeno ratno poprište po kome se suše crno-žute lokve krvi. Odnosi na zeleno-mrkoj demarkacionoj liniji između gostiju i domaćina opet su na ivici noža. Izgleda da se, u mom odsustvu, pukovnik postarao da otpusti Meinsteina, generalovog klasnog druga i patrona, jer je, visoko uzdigavši zastavu redovne vojske, Von Klattern izjavljivao da će pre pristati da bude proklet nego što će dozvoliti da se sa *pandurskog* stanovišta njegovim školskim drugovima, za njegovim stolom, dele naduvene lekcije iz strategije i taktike.

Tada se, dragi moj Hilmare, prvi put objavio opštinski delovoda Adam Trpković.

– Gospodine pofučniče! – Narednik Max, dežurni iz kasarne, teška slova je zamenjivao sa F. To mu je izgledalo jednostavnije nego da sa njima odugovlači. – Imamo uhapfenika.

– Šta imate?

– Uhapfenika, gospodine. I to sa kišobfanom.

– Ne govorite gluposti, Max! Kakvog prokletog uhapšenika i sa kakvim prokletim kišobfanom? Jeste li poludeli? Ko vam je dopustio da vršite hapšenja?

– Nismo ih ni vršili, gospodine pofučniče.

– Kako ga onda imate, dođavola? Kako imate uhapšenika ako ga niste uhapsili?

– Tako, gospodine. Zvuči glupo, ali je tako. Imamo ga. Najbolje će biti da se sami uvefite.

Maxova intervencija svima dobro dolazi. Za stolom se uspostavlja privremeno zatišje. Sa začelja urla Rotkopf:

– Šta se dešava, Rutkowski?

Spontano odlučujem da izbegnem odgovor. To je jedini način da zadržim inicijativu i raščistim nesporazum sa Maxovim uhapšenikom, pre nego što se on definitivno zaglavi u zamršnim cilindrima policijske mašinerije. Okrećem se Steinbrecheru:

– U pitanju je beznačajan tehnički problem, gospodine pukovniče. – Bila je to stvarno obična tehnička smetnja, Hilmarre. Pravi, ozbiljni uhapšenici bili su čiste nesreće, a ovaj Maxov, ako ga je uopšte bilo, samo je neka smola, greška, varka. Jer, kojeg đavola najedared, usred noći, uhapšenik sa kišobranom? Uhapšenik kojeg niko nije uhapsio nego se pojavio kao duh iz Aladinove lampe.

– Moram zamoliti za dopuštenje da se na pola sata povučem.

Dopuštenje mi se udeljuje. Ustaje i Haag, čija je odanost celo veče bila maltretirana dilemom kome se činu privoleti. Steinbrecher ga, srećom, vraća na stolicu. Za predstojeći obračun sa Vojskom bile su mu potrebne sve raspoložive snage policijskog sastava.

Pa dobro, mislim, ako već moram da se u jedan po ponoći, sa pretovarenim želucem i prosenjenim mozgom, bavim neakvim volšebnim, samoinicijativnim uhapšenicama, koji još i amrele nose, bilo bi u najmanju ruku pragmatično, pomoću te bezazlene neprilike, izvući se iz druge, mnogo opasnije. Nad svečanom trpezom visili su tmasti kumulonimbusi. U vazduhu se osećala oluja. Odonud, sa pročelja stola, čela sveta, kao

preteće insignije božanske moći, kroz alkoholnu omamljenost i duvanski kad, sijale su divlje oči Kopnene vojske:

– Čestitam, pukovniče. Vaši ljudi baš ne gube vreme.

– Mi ga nemamo napretek, kao vi, generale – ispaljuje Policija protivplotun. – Nama, naime, nije dozvoljeno da svoj front svakih mesec dana skraćujemo.

Kontranapad našeg slavnog Wehrmachta ne čujem. Na putu sam da se sretnem sa sudbinom i Adamom Trpkovićem. Narednik Max mi objašnjava o čemu je reč.

Prilikom raspripremanja podruma, da bi se ovaj preuredio prema pukovnikovoj zamisli, u zabačenoj komori levog krila zgrade otkriven je čovek.

– Najpre se pomislilo da se u rukama ima divefzant. (F-ovi su mokrim paperjastim zvukom intenzivno gušili nejake R-ove.) Gospodin pofučnik shvata? Neki dfipac koga su banditi ostavili da kasafnu sruši. Lični pfetres, međutim, nije dao nikakve rezultate. (Najzad! Jedno R je trijumfalno izronilo iz paperja. Bilo je početno i Maxov jezik je bar sa jedne strane imao prema njemu slobodan prilaz.) Spisak nađenih sitnica uveden je u pfotokol. Gospodin pofučnik ga može prokontrolisati. (R-ovi su preduzeli očiglednu kontraofanzivu. Dva njihova diverzanta, ovog puta iz sredine reči, uspela su da se oslobode smrtonosnog obruča F-ova.) Třagovi minifanja takođe nisu zapaženi. A iznad svega, čovek je, iako inače u pfličnim dfonjcima, imao uza se jedan ogfoman cfni kišobfan. (U zbijenim četama F-ovi su ponovo nadirali na užasute R-ove.) A gospodin pofučnik će priznati da diverzanti (bravo, Max!) bar prema dosadašnjoj praksi (izgledalo je da su F-ovi konačno izgubili bitku za narednikov jezik), ne mare ako i pokisnu na rafu. (Usredsreden na R-ove, jadni je Max najzad izgubio kontrolu nad D-om, jednim od retkih slova sa kojima se dobro slagao.) I uopšte subjekt nije izgledao

banditski, mada, opet, kao što je iz iskustva poznato, izgled često va... obmanjuje. (Taktika je bila promjenjena. Umesto frontalnog napada na sumnjiva slova, narednik je nastojao da ih izbegne.) To bez sumnje stoji. Ali stoji i da se ka... kuća (u svakom slučaju zgrada koja je najpre trebalo da bude kasarna, pa je u zadnjem času promenila ime) mogla mini... mini... minifati kakvom tempi... tempi... tempifanom bombom u onih nekoliko sati između italijanskog povlačenja i ulaska trupa genefala Von Klattefna. (Max je resignirano potpisao bezuslovnu kapitulaciju i potpuno se prepustio okupaciji slova F.) Nije, dakle, bilo potfebno da se to čini gotovo pred našim nosom. Šta misli gospodin pofučnik? Nalazi li da je njegofa analiza ispfafna? Odgofafa li onome što gospodin pukofnik u ofakfim slučajevima zahtefa? (Sve više je slova padalo u mračno F-ovsko ropstvo.) Za nju nije bilo mnogo pfilike. Ono što saopštafa refultat je jefnočasofnog tfet... tfet... tretmana. (I da je narednik Max nastavio da steinbrecherizuje, od svih glasova iz njegove azbuke ostalo bi samo jedno svemoćno, diktatorsko F.)

Eto, dragi moj Hilmare, dokle smo mi bili doterali. Do spiska ličnih sitnica „registrofanih u Pfotokolu“. Pretresa koji ne daju nikakve rezultate. A zatim, tu su, razume se, i tragovi miniranja koji se ne zapažaju, dedukcije u vezi sa saboterskom praksom, ispravne i neispravne analize, a kao vrhunac, kruna ovog policijsko-kliničkog rečnika, jednočasovni „tfetmani“. Bilo je očigledno da se pukovnik Steinbrecher kao opaka zaraza uvukao u sve pore našeg službenog, pa možda i privatnog bića. Bili smo temeljno steinbrecherizovani, svi zajedno kao jedinica i, osim Rotkopfa koji je, naravno, bio rotkopfiziran, svaki ponaosob. Za mene čak ni onda nije bilo sumnje da smo zdravom svetu, pa i svakom zdravom policajcu, ovako opsesionirani intelektualnim anamnezama, ovako sumanuto analitički nastrojani, i sa jednim

veštačkim jezikom u ustima, morali izgledati kao izvanredno opasna četa bivših profesora univerziteta, koji su utekli iz azila za umobolne prurušeni u gestapovske uniforme.

Narednik Max je bio mesarski kalfa iz Schweinfurta, kaspin iz jedne igre reči, i jedva pismen. Za ono zašta je kod nas korišćen, kaligrafska veština nije bila presudna kao u odgovornom poslu Adama Trpkovića, čiji je rukopis imao čarobnu zamršenost starinskih inicijala. Nije od značaja ni kako je u policiju dospelo. Mada ovakav diluvijalni primerak u toj službi ne privlači izuzetnu pažnju, naročito u ratnim prilikama, kada za preteranu i rafiniranu izbirljivost nema vremena. Eto ga. Tu je. Ljulja se pored mene tromim korakom dromedara u pustinji. Ima debelo lice, debelu šiju, debela prsa i debelu šaku. Polij to brdo kivanog mesa sokom od paradajza, poškropi znojem i dobićeš narednika Maxa. Pod uslovom, razume se, da mu R-ove zameniš F-ovima i oduzmeš moć rasuđivanja. Nikada nije saslušavao zatvorenike, premda mu je to, zacemento, bio san, kome se on, s vremena na vreme, nezvanično predavao. Njegova dužnost je bila da dovodi uhapšeničke iz njihovih ćelija, da ih razvodi po kancelarijama iz kojih su bili poručeni, a zatim da ih odvodi ili odnosi, već prema tome, natrag u podrume. Transportni zadatak, ako hoćeš, ili ako ti je stalo da budemo bliži njegovom zanimanju u Schweinfurtu, on se i kod nas bavio isporukom svežeg mesa.

Medutim, da mu je to bilo zapovedeno, u svakoj ispostavi Gestapoa širom Evrope, osim ovde kod Steinbrechera, on bi zatvorenike, Hilmare, stvarno i isleđivao. Prosto bi im postavljao pitanja. U znoju svog masivnog purpurnog lica, škrabao bi u „Pfortokole“ njihove odgovore. Ako odgovorima ne bi bio zadovoljan, on bi ih tukao. Ako bi uspeh izostao, on bi ih možda i umlatio. Smrt je jednostavno bila iznad moći Maxovog rasuđivanja pa ga ne možemo osuđivati ako bi se sa njom udružio. U

svakom slučaju, ma kako sa zatvorenjcima narednik postupao, da ih „tretira“ nije mogao. To je bilo izvan sumnje. Danima je, jamačno, mogao da ih maltretira, ali ni cigli minut nekom „tretmanu podvrgava“. Pa ipak, dragi Hilmare, pod dejstvom Steinbrecherovih razornih intelektualnih induktora, schweinfurtski se kalfa i do toga vinuo. Pa čak i do preciozne upotrebe trećeg lica u razgovoru sa mnom.

Nema sumnje da smo mi tek čeda okolnosti. I da je razlika između ljudoždera i humaniste isključivo u tipu treninga.

Pod presom Maxove supersteinbrecherizovane osobe, sa čežnjom se setih kapetana Rotkopfa, koji se užasavao intelektualnih eufemizama i koji je, iz kožnog ugla svojih minimalnih nužnih premlaćivanja, sve pukovnike zaobilazne logičke metode otvoreno proglašavao: „profesorskim prenemaganjem i izmotavanjem, smišljenim zato da bi se izvesna svilena gospoda osećala manje batinaški, da se baš sasvim ne bi osećali kao krvnici, što su, bez obzira na fine analize ili možda baš njima zahvaljujući, zapravo i bili. Tek dželatati i ništa više!“ Taj barem nije bio licemer. On nije kao ti nazivao Drugi svetski rat kobnim anglo-nemačkim nesporazumom, represalije na Istoku svakog žaljenja vrednim ekscesima okupacione politike, a nacizam prirodnom posledicom savezničkih mirovnih uslova. On nije kao londonski BBC u trenutku propasti Poljske države, u nedelju, 17. septembra 1939, prenosio tenis-meč, a zatim pevao: *We're Gonna Hang out Our Washing on the Siegfried Line*. I najzad, Rotkopf nije, kao poručnik Konrad Rutkowski, u humanizmu tražio izgovor za rad u policiji, niti u izbegavanju težih oblika torture izgovor za primenu lakših. Toliko njemu za epitaf.

Ali, u međuvremenu, šta je mislio poručnik Rutkowski o rezultatima Maxovog tretmana? Nije mislio ništa. Pitanje je bilo retorsko.

On je čoveka podvrgao preliminarnom ispitivanju. Ne, on ga lično nije našao. Otkrili su ga kaplari Hans i Jochan. Da, čovek je bio pribran. Nije se opirao. Ali kišobran iz ruku nije ispuštao.

Je li narednik pregledao taj kišobran?

Pregledao ga je. Ništa sumnjivo nije ustanovio. Niti mu je čovek nešto naročito rekao. Teško se izražavao. Ne, ne bi se reklo da je odricao odgovore. Odgovarao je na sve o čemu je bio pitan.

A o čemu je bio pitan?

O svemu i svačemu. On, Max, lično je smišljao pitanja. Imao je prilike da sluša kako to radi gospodin poručnik. Pa i sam pukovnik. Zna kako se postupa sa uhapšenima. Rekao je da je bio delovođa u D.-skoj Opštini i da su ga Italijani pritvorili, ali zbog čega, može poveriti jedino nekom višem od narednika. Nije se nastojalo na odgovoru. Smatra li gospodin poručnik takvo uzdržavanje korektnim u smislu isledne prakse?

On to smatra.

Čovek je izjavio da je nevin i da je u postupku protiv njega to dokazano. Na pitanje zašto u tom slučaju nije pušten, čovek je izjavio da je u međuvremenu došlo do italijanskog povlačenja. Partizani su napali. Garnizon je evakuisao pod borbom. I na njega se jednostavno zaboravilo. Na pitanje zašto ga partizani nisu oslobodili, odgovorio je da, prema njegovom sudu, oni u D. nisu ni ulazili. Na pitanje zašto sam nije zatvor napustio, kazao je da mu to nije bilo moguće, jer je glavna rešetka koja razdvaja podrum sa ćelijama od islednih odeljenja bila zaključana. Odgovor je bio zadovoljavajući. I sve je uopšte bilo zadovoljavajuće.

Osim, dabome, onog kišobrana.

Jeste, osim tog kišobrana. Činjenica je da uhapšenici po samicama općenito nemaju kišobrane. Ne očekuje se, naime, da u nemačkom zatvoru pada kiša. Upitan o tome, čovek je kišobran protumačio blagonaklonošću Italijana prema njemu

– delovođi. Radio je u Opštini pa su ga poznavali. Znali su da se od kišobrana ne odvaja, bilo da je kiša ili sunce. Da li je gospodin poručnik zadovoljan kako je slučaj do sada vođen?

Gospodin poručnik je bio zadovoljan. Šta mu je, Hilmare, preostajalo? Onaj koji danas drži pero u ruci bio bi jamačno oprezniji u zaključku. No između tog mlađanog poručnika, koji se, u pratnji orijaškog narednika Maxa, približavao bivšoj karabinijerskoj kasarni, i ovog postarijeg istoričara što sa tobom razgovara, prošlo je dvadeset dve godine jedne mučne rehabilitacije. A između tog istog mlađanog poručnika i njegove potencijalne sudbine u dronjavom obliku opštinskog pisara dizala se, u trenutku njegovog bezbrižnog odgovora, gvozdена rešetka kao Vizir ispred nepoznatog i neprijateljskog lica.

Uđosmo u kasarnu. Za poslednjih desetak sati, ona je, u duhu pukovnikovih uputstava, pretrpela znatne promene. Steinbrecherizovanje je, osim u moleraju, uglavnom bilo privedeno kraju. Zalede pukovnikovim zamršenim duševnim analizama bilo je obezbeđeno. U prizemlju neki zidovi su već ozeleneli. Sa njih su, ovde-onde, tužne žene sa decom na prsima ravnodušno gledale na sjajnu polituru rekviriranih stolova. Pisaće mašine pokrivene crnim navlakama, mastionice, kalendari, pepeljare, lampe sa elastičnim zmijskim vratovima, govode žile i ostali ortopedski dodaci isledničkoj inteligenciji, već su zauzeli svoje najbolje položaje. Tepisi su očekivali da svojim regrutski postrojenim resama oduzmu našim uhapšenima svaku nadu. Iz dubine zgrade dopiralo je kuckanje čekića. To su mobilisani mesni stakloresci užurbano gurali rešetke u podsvest. Ubrzo će pozornica nesreće za crnu Steinbrecherovu misu biti postavljena.

– Dakle, Minch?

U strogoj mirnoći preda mnom je stajao narednik Minch iz Prijemnog odeljenja. Narednik Max je bio telo Prijemnog, ali Minch je bio njegova besmrtna duša.

– Vrlo neobičan slučaj, gospodine poručniče. Nikada u praksi zabeležen. Administrativno prilično nastran. Smatrali smo da prelazi naše nadležnosti i da je bolje ako vas obavestimo.

Još nisam bio siguran da će moja intervencija uopšte biti potrebna. Slučaj mi se činio čistim nesporazumom. Ali sam, opreznosti radi, unapred hteo sebi da odrešim ruke. Rekao sam Minchu kako me je pukovnik ovlastio da stvar uredim po svom nahodjenju.

– Gde je on?

Bio je još u podrumu. S obzirom na okolnosti, Minch je smatrao da je najbolje ako čovek ostane na praznom sanduku od mandarina, na kome je nađen. Trebalo je požuriti sa njegovim otpuštanjem. Trebalo ga je ukloniti pre nego što se bratoubilački rat za Von Klatternovim stolom završi i Steinbrecher se, zaceo krajnje indisponiran, ali utoliko više oran za rad, vrati u kasarnu. U strogom smislu reči, naravno, nisam raspolagao njegovom izričitom dozvolom da slučaj rešim po svom nahodjenju.

Odluka o svemu što se ticalo D.-ske Sonderkommande, pa i o sudbini čoveka na sanduku za mandarine, bila je sasvim u pukovnikovim rukama. Ja sam se prosto nadao – bez preteranog entuzijazma, uostalom – da ću pukovnikovo odobrenje da napustim sto umeti da protumačim i kao pristanak da ga ovde zastupam.

– Sa gledišta psihologije iskaza, ja držim... – počinje Minch uobičajenu steinbrecherijadu.

– Držite vi jezik za zubima, naredniče, a psihologiju iskaza ostavite meni.

Spuštamo se u podrum i zaustavljamo ispred gvozdene rešetke koja liči na ustave u kanalizacionim tunelima. Brava nenasno škripi. Očigledno, još nije steinbrecherizovana.

– Mene, međutim, brine taj kišobran. Povrh svega, to i nije neki naročit kišobran. To ga i čini u najvećoj meri sumnjivim.

Samo što je veliki. Isuviše veliki za tako malog čoveka, ako znate šta hoću time da kažem.

Ne učutkujem ga. Nema tu pomoći, Hilmare. Kada bi Steinbrecher izlazio iz nečijih usta, to se ničim nije zaustavljalo. Moglo se primetiti da se nesrećni Minch energično trudi da začuti. Njegov nerv za disciplinu beše bolno priklešten. Sav se bio zacrveneo od napora da obuzda Steinbrechera u sebi. Ovaj je, međutim, kuljao u sve gušćim mlazevima:

- I onda, da li je gospodin poručnik ikada video zatvorenika u samici sa kišobranom u ruci? Ne verujem. Naši zatvori ne prokišnjavaju. Naši su zatvori bez premca u svetu. Zatvorenici su u potpunosti zaštićeni od svih elementarnih nepogoda. Što se mene tiče, još nikada nisam video zatvorenika sa kišobranom u ruci. Doduše, video sam jednog, ali taj ne bi smeo da se računa. Bio je pod otvorenim nebom. U G.-u je vodena na streljanje grupa talaca. Jedan pravoslavni pop imao je u rukama kišobran. Žuti ženski kišobran. Padala je kiša, ali meni je to ipak izgledalo čudno. Imao je sveštenučku kapu na glavi. Bio je dovoljno zaštićen. Pa ipak je bio raširio kišobran. Sa njim je i pao u jamu. Takve stvari ne bi smele da se dešavaju u jednoj dobro uređenoj državi. One su opasne, vrlo opasne!

Minch je bio u pravu. Kišobran je u najvećoj meri bio opasan. Možda više nego njegov vlasnik. On je razarao osnove cele ove steinbrecherske režije. Svojom drskom spontanošću kišobran je jednostavno desteinbrecherizovao život. U savršeno steinbrecherizovanom ambijentu, gde će sve i mrtvo i živo ubrzo postati zadihanim orudom istrage, gde će se rešetke iz podsvesti, paradni marš resa na tepisima i sedativno zelenilo zidova udružiti sa pukovnikovom dijalektikom i Rotkopfovim goveđim žilama, da se iz ljudi sva božja duša istisne, čovek sa kišobranom delovao je krajnje apartno. Kao pogrešna boja na slikarskom platnu, kao gruba štamparska erata u nekom

minucioznom rukopisu. Već i situacija, u kojoj je zatečen, rugala se svim dobrim policijskim običajima. Umesto da bude udarcima čizama trgnut iz sna, za kosu izvučen iz kreveta i doveden ovamo, on je naden kako u podrumu naše sopstvene kuće sedi na ispražnjenom sanduku za mandarine i drži kišobran u ruci. Na neobičnom prestolu, sa neobičnim skiptrom između nogu. (Sećaš li se, Hilmare, da sam prilikom inspekcije kasarne Steinbrechera uporedio sa Vizigotom, koji je dojezdio u dolinu Poa da pokori jedno Carstvo. Da su se pukovnik i ovaj čovek tada sreli, ja bih ovog drugog, po sili ironične podudarnosti, morao da uporedim sa rimskim senatorom, koji je sa signumom svoje moći sedeći na senatorskom tronu dočekao Alariha.)

Minchovo nespokoјstvo zbog kišobrana osetio bi svaki rođeni policajac. Bio je to užas pred mogućnošću da nešto bitno u slučaju, ma kako ostale zagonetke bile rešene, zauvek ostane neobjašnjeno. A okolnost da kišobran nisam dočekao na nož, i da sam na njega, bar s početka, gledao sa simpatijama, kao na saveznika u borbi protivu Steinbrecherovog Reda, manje je svedočila o njegovoj bezazlenosti, a više o mojim profesionalnim nedostacima. Ponekad mi se čini, govorio je često pukovnik, da bi vas čak i osrednji policijski pas pretekao u zaključcima. Ovoj primedbi ne bih imao šta da suprotstavim.

A sada ostavimo Mincha da se brine, Adama Trpkovića da me očekuje sedeći na sanduku od mandarina i SS poručnika Konrada Rutkowskog s rukom na vratima njegove ćelije, ostavimo 1943. godinu u začaranoj nepokretnosti voštanih modela probodenih veštičjim iglama, a mi ćemo, dragi moj Hilmare, vrativši se u 1965, sa tvojom sestrom – vreme je prekrasno i ona naoružana pokajničkim znacima već čeka u predsoblju – otići na otkrivanje jednog spomenika od sijenskog granita.

KONRAD.

PISMO OSMO

Jedna granitna legenda ili Značenje istorije

Mediteran, 16. sept. 1965.

Dragi Hilmare,

Naša priča liči na prugu, čije nevidljive šine teku u istom pravcu, ali od kojih je leva postavljena dvadeset dve godine posle desne. Pruga je za sve to vreme bila neupotrebljiva i priča se nije mogla obrazovati. Bilo je potrebno da dođem u D. i da se sudbinsko vreteno sa uzglavlja kolevke počne unatrag odmotavati, da, dakle, i druga šina bude postavljena, pa da se preko obe položi kolosek priče. A da bi tekla ujednačeno, neophodno je, opet, pragove polagati tako da oni obuhvataju jednovremeno oba razdoblja, ono 1943. i ono 1965. Tek u njihovom prožimanju priča dobija smisao. Sećanja obezbeđuju sadržaj razmišljanjima, a razmišljanja svrhu sećanjima. Otuda prekid ispred Adamove ćelije i povratak u pansion, s namerom da na otkrivanje spomenika odemo kako-tako pripremljeni.

Imam u vidu, pre svega, pokušaj da ti objasnim osoben način na koji je opštinski delovođa Adam Trpković po drugi put napravio od našeg susreta raskrnicu za moj život.

Nasleđujući nešto od svoje iščezle stvarnosti, uspomene nam se vraćaju na način svojstven samo toj stvarnosti. Uspomene

na ljude vraćaju se staloženo kao i osobe što ih ispunjavaju ili žustro i bučno ako haos više odgovara vulgarnoj prirodi modela. Ima uspomena, Hilmare, koje će ti razbiti srce isto onako nemilosrdno kao i događaj što ga astralno obnavljaju. Ima ih stidljivih po poreklu i koje se nikad bez tvoje volje ne bi javile. A ima i onih koje osim lobotomije ništa ne može sprečiti da ti razore život. Uostalom, sve ti to znaš, sve je to *locus communis*. Ono što ti ne znaš jeste da se Adam nije vratio ni na jedan od pomenutih načina.

On se jednostavno u mene parazitski uvukao. *Zarazio* me je kao tropska groznica, čija inkubacija bez akutnih simptoma ne daje prilike ni za kakvu predohranu. To što sam ja odbijao dvadeset i dve godine da mislim o svojoj policijskoj prošlosti nije bila nikakva stvarna preventiva. Bilo bi to kao kad bi se čovek čuvao besnila samo tako što bi izbegavao da ga ujedaju psi. Bio je to kompromis sa bolešću, u kome je ona pristajala da te ne razboli pod uslovom da nigde ne naiđeš ni na jednu, pa ni najmanju njenu klicu. Odluka da letujem u D.-u odvela me je u srce kontaminiranog područja moje istorije. Uslov je bio prekršen, kompromis odbačen, da bi, kao što ćeš ustanoviti, po starom dobrom intelektualnom običaju, bio zamenjen još gorim – ovim licemernim pismima.

Lako ogorčenje, koje je oduvek određivalo moj odnos prema patnicima – pod skramom hrišćanskog ponašanja – prethodilo je ponovnom Adamovom dolasku. I to se zbilo već prve večeri u D.-u, kad smo se tvoja sestra i ja onako mrzovoljno rastali, ona da umirenje potraži u snu, a ja u najfinijoj predi jednog istorijskog spektakla starog hiljadu godina. Ako tome dodam da se najpre pojavio kao nevidljivi privesak renesansnom trgu na koji je gledala soba, dovoljno ću definisati podmuklost Adamovog prodora u moju misao, zauzetu širenjem jevandelske istine među Slovenima zapadno od Dnjepra.

Nezavisno od nagoveštaja u materijalnim pojavama, među kojima se nekada kretao vukući za sobom svoj neizbežni kišobran, ukoliko je on lično sve više izranjao iz zbrke sećanja kao što leš žrtve izranja iz izdajničkog mulja, i ukoliko je njegov slučaj sve više dobijao konture gnusnih činjenica, ogorčenje je ustupalo mesto žestokom nezadovoljstvu. Smatrao sam se obmanutim od sopstvene savesti, onako isto kao što su me obmanuli saveznički islednici kada su me uveravali da će moja uporna borba protiv Gestapoa u potpunosti onemogućiti optužujuću činjenicu da sam je vodio u SS uniformi poručnika jedne njegove Sonderkommande. Ja sam greh iskupio još tokom sagrašenja i moje pravo da pokopam prošlost bilo je neosporno. Obilazak D.-a nije, shodno tome, bilo pokajničko hodočašće, nego ponosna poseta mestu borbe i slave.

Adam je sve pokvario. Adam je odbacio kompromis i odlučio da se povampiri.

Začetni pokret tog povampirenja je zbacivanje pokrova sa jednog spomenika. Ali, idimo redom.

Još od rane zore, pokraj pansiona, kosinom brda, hrlile su kolone uštirkanih meštana i seljaka u živopisnim narodnim nošnjama, čijih se halata i kapa ni otmeniji savremenici mog Mieszka ne bi postideli. Čak i da nismo imali nameru da im se pridružimo, od pesme, galame i automobilske buke ne bi se moglo spavati. Sabina je bila vrlo uzrujana. Osećanje odgovornosti za Drugi svetski rat iznenada beše komplikovano nedoumicom u pogledu haljine sa kojom bi izrazila pravo stanje stvari i nemačko stanovište prema svojoj mračnoj istoriji. Najzad se odlučila za strog i skromno skrojen plavi kostim.

(Priznajem, Hilmare, da sam iz puke osvete, u ovom kardinalnom pitanju, sa tvojom sestrom nedostojno postupio. Upitan za mišljenje – ja, lično, odbio sam odlučno da vežem kravatu te sam priključenje slavlju izveo u košulji sa kratkim

rukavima – odgovorio sam da prikladniju odeću nije mogla izabrati. Zahvaljujući Sabininom nepoznavanju istorije, i tome da nikada nije videla uniformu članica naših Pomoćnih ženskih službi, ta je istorija došla do još jednog od svojih šaljivih računa. U samoj stvari, taj „strogi i skromno skrojeni plavi kostim“, sa metalnim dugmadima i sportskim džepovima, ispeo je do Spomenika jednu propisno uniformisanu Blitzmadel u punom ratničkom sjaju.)

Pridružismo se povorci i zapesmo uz brdo. Žega beše nesnošna. Sabina je, međutim, odbila da idemo automobilom. Smatrala je da to ne bi bilo korektno prema domaćinima. Domaćini su, naravno, išli automobilima. Ali oni su to mogli. Oni nisu bili odgovorni za jedan svetski rat. Zloupotrebljavajući svoju nevinost, njihova kola su nas zasipala žutom prašinom. U njima su sedeli domaćini i mahali nam. U dvorede postrojena školska deca klatila su zastavice i kite poljskog cveća. S vremena na vreme, mimoišao bi nas otvoreni kamion pretovaren ljudima, vencima, transparentima i barjacima. Čas smo išli napoređ sa regimentom nekog preduzeća, čas, opet, klipsali uz grupe mlađarije sa partijskim i državnim stegovima. Prođe nas i jedna četa časnih sestara. Jato dostojanstvenih crnih pingvina. A zatim nekoliko biciklista gurajući točkove. Trudio sam se da odagnam rdavo raspoloženje zamišljajući kako negde daleko ispred nas, na čelu povorke, skakuće tajanstveni svirač u crnom Čarobni flautista iz legende, koji će nas, srećne i začarane, odvesti pravo u provaliju. U provaliju u kojoj će se zauvek izmirit moje nesnosne ratne uspomene i njihovi preživeli uzročnici.

Najzad, sasvim iznureni, izbismo na proplanak, skriven serpentinom, i na platou pošljunčanom crvenkastim tucanikom ugledasmo spomenik. Bio je, Hilmare, zaista grandiozan. Možda je bolje da kažem kako će to biti kad sa njega bude svučena platnena cirada, i kad bude prestao da liči na nezgrapnu

naslonjaču, pokrivenu belim čaršavom, pre nego što su njeni vlasnici, džinovi, otišli na put.

Plato je bio pritisnut narodom. Iz ptičje perspektive, ovaj bezoblični spomenik morao je da liči na Boga šestog dana. Tvorac je, nezadovoljan, odbacio i prokleo svoj prvi, početnički svet, i sad se na vrhu ovog balkanskog brda laća posla da načini bolji. Bezoblična gomila do njegovih nogu je bela glina, smesa iz koje su, još uvek bokovima slepljeni, tek počeli da se formiraju prvi primerci novog sveta. U podnožju spomenika uzdizala se provizorna tribina, sklepana od živo obojenih dasaka i okićena šarenom krep-hartijom. U nebo se pela borbena muzika Postanja, izvođena na pleh instrumentima: ječale su josafatske trublje i udarali bubnjevi-gromovi.

Stajali smo u retkom hladu masline. Nešto postrance, izdvojeni, usamljeni. Kao da smo zaostali primerci prvog sveta, izabrani da demonstriramo njegov neuspeh. A možda smo to i bili, Uzorci kojima je dopušteno da prežive jedino da bi osiguravali poredenja na sopstvenu štetu!

Spomenik će se, srećom, videti i odavde. Graden je da se vidi kilometrima unaokolo. I ja sam, parentetički, zamišljao herojstvo koje bi mu doraslo. Srčanost, pregalaštvo i požrtvovanje pojedinačnog bića teško bi moglo da ga zasluži. Za to su potrebni udruženi naponi čitavog naroda – njihov zajednički podvig. Narodu se, međutim, ne diže spomenik. Bilo bi to tašto prekoračenje internacionalnih obzira kada bi narod sam sebi spomenike dizao. Bio bi to otvoreni akt nipodaštavanja drugih naroda i rasa. Pribegava se stoga umetničkoj sintezi. Ljudi kojima se dižu spomenici u većini slučajeva su i bili heroji. Ali oni imaju imena i prezimena, *curriculum vitae*, pa čak i svoje male slabosti, koje im obezbeđuju personalitet i iz sive sredine ih izdvajaju. Sredine, koju ipak predstavljaju. Opšte i pojedinačno nalaze najzad u umetnosti zajednički jezik.

U međuvremenu muzika je prestala. Prešlo se na jubilarne govore. Iz jednog sam, uprkos aklamacijama, doznao da se pod belim pokrovom nalazi čovek kome mnogi od prisutnih gradana imaju da zahvale za svoje živote, čovek u čijim je rukama, dok su još bile od krvi i mesa a ne od granita, počivala sudbina većine ovih što mu danas odaju poštu. Njegovo besprimerno držanje pred neprijateljem – rekao je besednik – najbolje je izražavalo slobodarsku tradiciju D.-skog kraja. Zatim su sledile stare bitke tog naroda, u kojima spomenik, očigledno, nije mogao da uzme učešća, jer su se zbivale u magli vekova. Najzad, došlo se i do Nemaca. Rečnik je postao sočan, a istorijske slike, tačne uostalom, žive i krvave. Bilo mi je milo što ga Sabina ne razume. Pokajnička procedura ispala bi teža nego što je ona predviđala.

Trebalo je, dakle, umesto na plažu, da se pod temperaturom od blizu 40°C popnem pet kilometara uzbrdo da bih doznao kako sam bio svinja. Istorijski, ja sam to zacelo i bio. Kao istorijski model oficira Geheime Staatspolizei bio sam sve što je ova ustanova u celini bila. Ali kao Konrad Rutkowski bio sam samo ono što sam *lično učinio*.

(Tako sam mislio na otkrivanju spomenika. Danas mislim, dragi moj Hilmare, DA NIKAD STVARNO NISAM BIO ONO ŠTO SAM ČINIO I UČINIO, NEGO UVEK SAMO ONO ŠTO NISAM ČINIO NI UČINIO. Da sam oduvek bio odredivan negativno, onim što sam propustio da učinim, što sam izbegao da preduzmem, onim, najzad, od čega sam, iz bedne prilagodljivosti duše kompromisima i lenjosti duha, u poslednjem času odustajao. No, o tome kasnije.)

Govornik je u međuvremenu odlučio da nam kaže nešto i o povodu ove proslave. Ispostavilo se da je taj čovek bio u zatvoru. Čijem, nisam razabrao. Zatim da je u tom zatvoru podvrgnut nečovečnom mučenju od strane okupatorske policije. Čije,

takođe mi je ostalo nepoznato. I najzad, da je odoleo svim mrcvarenjima, te da je, umesto da oda svoje drugove, dželatima u lice pljunuo. Ali, čije lice je to bilo, nije rečeno.

– U čije lice pljunuo? – upitao sam mladića koji je nedaleko od mene žvakao sopstveni jezik.

– Okupatorsko. Čije drugo?

Nije vredelo da se sa tim ljudima objašnjavam oko datiranja podviga, koje je za njih bilo beznačajno, a za mene od najveće važnosti. Jer ako se pomenuto hapšenje i mrcvarenje zbilo u prve tri godine naše balkanske kampanje, onda je popljuvano lice nesumnjivo pripadalo maresciallu Dagllioneu, čiji su prijapski inicijali na zidu karabinijske kasarne njegovom kurvinskom narodu obećavali mikropski natalitet. Ali ako se sve to zbilo kasnije, onda ja znam čiji je to spomenik. I dobro poznajem popljuvano lice. Lično sam tom takoreći istorijskom pljuvanju prisustvovao i opisaću ga kad za to dode vreme. Rotkopf je – evo malog predujma – posle jedva jedne sekunde posvećene smrtonosnom saznanju da je oskrnavljen u svom autoritetu neograničenog vlastodršca, munjevitim pokretom, refleksom tvora, podigao gumeni korbač, još znojav od krvi, i njime protrljao obraz. Pljuvačka nije bila obrisana, već kao lekovita pomast duboko u kožu lica utrljana. Pod satanskim auspicijama zauvek sebi prisajedinjena.

Radnik je očigledno bio jedan od onih subjekata nevezanih u duševni čvor. Jedan od onih nesrećnika koji do svojih ubeđenja nisu došli posredstvom prenadraženih živaca, već praznim rectumom i generacijama tupe bespomoćnosti. Bio je bez prijemnika za Steinbrecherove fine poruke upućivane podsvesti putem nezamršenih resa na tepisima i nikakvim sredstvima prinude nije mogao biti slomljen. Za sve vreme zatočenja nije pristajao da kaže čak ni ime. Budući da, izgleda, nije bio iz ovog kraja, nije bilo načina da se ono sazna. Čučao

je lisicama privezan uz radiator. Posmatrao nas je vrlo svetlim očima, kojima je krv davala vampirsku toplu rumen. Bez prebacivanja i mržnje. Ravnodušno. Bio je van našeg domašaja već od početka istrage. A sada se otesao i tela koje je, krvavo i bolno, visilo duž vlažnog zida. Rotkopf je iznova počeo da ga mlati, ritmično i metodično, po zglobovima i mošnjama, očima i trбуhu. Crno truplo se galvanski uvijalo u tišini ovog podruma što je milošću neizmerne patnje najednom postao srce jednog prokletog sveta. Napolju su škripale kočnice automobila, zavijao je pas na mesečini, a ja sam, stojeći u čošku, upinjao sve duševne snage da ne nasrnem na kapetana, da ga ne zadavim i tako, jednim besmislenim gestom, upropastim sve šanse da nekome od tih nesrećnika stvarno pomognem. Na sreću, Hilmare, uzdržao sam se. Misija mi je dala snage da odem još dalje, o čemu sada neću pisati. A kad se sve završilo, kad je radnik izgubio svest, te je tortura izgubila svaku svrhu, ja sam otišao u nužnik da se isповраćam.

Pomogao sam ti, Hilmare, da stekneš predstavu kako izgleda jedan steinbrecherizovan čovek. Došlo je vreme da, tamo nad klozetskom šoljom, upoznaš i jedno rutkowskizirano biće.

A pošto si ga upoznao u jednom od njegovih najmoralnijih izdanja, možemo nastaviti sa pričom. Možemo posmatrati krupnog, oznojenog govornika kako se, uz saradnju nespretnih redara, muči da raspetlja čeličnu uzicu sa platnenog pokrova. Možemo najzad udahnuti i malo lahora, što je dunuo sa sjajne pučine, da barem za trenutak, za mistični čas Prikazanja, provetri pregrejanu masu.

Onda ćemo biti zasenjeni bleskom božanske porfirne granit-munje, koja će sevnuti iz srozanog belog šatora i naći ćemo se pred moćnom figurom čoveka koji se ničim do razmerama od nas nije razlikovao, ali pred kojim smo, blagodareći umetničkom geniju tvorca, morali stati, sagnuti glavu i reći: *ECCE HOMO!*

Naravno, pomislih, radnik! Rotkopfov radnik. Čovek iz čijih usta ni sopstveno ime nije bilo iščupano. Samo je njegovo držanje pred policijom bilo dostojno ovakvog spomenika. Samo je u njegovom nadljudskom otporu, za koji ni divlja mašta nije sposobna, bilo dovoljno veličine da narodna samosvest pristane sa njom da se izjednači.

A da ti to bude sasvim jasno, uzmi fotografiju B. – nalazi se na istom mestu gde i fotografija A. – položi pored pisma, pa s pogledom na nju čitaj dalje redove.

Srazmere i sam možeš nazreti. Slikan je posle nekoliko dana, a Sabina stoji pored postamenta da pomogne u dočaravanju veličine. Pošto je slika u boji, radena pri pogodnom osvetljenju, lako možeš uočiti prirodu njegovog izgleda. Porfirnu statuu obavija nežni blesak sa plavičastočeličnom nijansom. Neki prozračni nimbus kao kod uspenja ili silaska Bogova, Pobednika, Osvetnika, Delilaca poslednje pravde. Neka te ne zbunjuje što u rukama ne drži kantar i što ne jaše Vranog Konja. Jaše ga on, samo se to ne vidi. I meri nas on, samo mi to ne opažamo. Poziva on mrtve i nevine da se za Sud dignu, samo mi to ne čujemo. Otvoren je Treći pečat i ja čujem Životinju da govori: **DOĐI I VIDI I GLE, KONJ VRAN I ONAJ ŠTO NA NJEMU SEĐAŠE IMAŠE MERILA U RUCI SVOJOM.**

Suđenje poručniku SS Konradu Rutkowskiom je otvoreno, a da on sam o tome nije bio obavešten sve do kasno uveče.

Upravo sam za večerom obrazlagao Sabini razliku između pragmatičnog, umetničkog i naučnoistorijskog pristupa nekom faktu prošlosti, a ona mi se živo suprotstavljala, dokazujući, po običaju na meni, svoju duhovnu nezavisnost, kad nam priđe naš poznanik kelner. Onaj što me je prethodne večeri sa toliko ljubavnosti izuzeo iz svog ustanka.

– Jeste li ga videli, gospodine?

– Koga?

– Pa našeg Adama Trpkovića.

– Koga??

– Bili ste na otkrivanju spomenika, gospodine, zar niste?

– Bili smo. Naravno.

– Pa onda ste videli i našeg Adama. Kakva je to glava bila! Pravi učenjak! Taj se nije od knjige odvajao!

– Ne govorite gluposti, čoveče. Vi znate da ga nisam mogao videti. Vi, valjda, znate da je on već dvadeset i dve godine mrtav.

– Dabome da znam, gospodine. Ko to u D.-u ne bi znao! Zato smo mu i podigli spomenik. Znao sam i koliko teži, ali sam zaboravio. Brojeve uvek zaboravljam. Nije dobro za posao, ali se gura nekako.

– I vi tvrdite da ONO tamo predstavlja Adama Trpkovića?

Kelner me je gledao sa čuđenjem. Stranci su ga ponekad zaista zabavljali.

– Razume se. Ceo grad to zna. A i na ploči piše.

– To je nemoguće!

Sad se umešala i Sabina. Sumnjala je da sam pijan – ja sam to u izvesnoj meri, naravno, i bio – i da to stanje koristim kao alibi za maltretiranje meštana i nastavljanje rata koji sam izgubio 1945. godine.

– Zašto bi bilo nemoguće? I šta ti o tome znaš?

– Znam da je nemoguće. Kad bi to zaista bio Adam Trpković, nosio bi sa sobom i kišobran.

– Konrade! – vrisnula je tvoja sestra.

– Kakav kišobran, gospodine?

– Običan muški kišobran. Kakav se nosi ovde. Samo malo veći.

Kelner diskretno odstupi:

– Bolje bi bilo da vam donesem večeru, gospodine.

Sabina je bila besna.

– Ti si pijan. Ponašaš se kao svinja. Možeš, najzad, ti o njima da misliš što ti je volja, nemaš prava da ih u rođenoj kući ismevaš!

- Ja nikog ne ismevam, Sabina. Kažem samo da mu, da bi bio Adam Trpković, nedostaje kišobran. To je istina. A ako je to zaista on, onda ja ne znam šta da mislim.

- Nemaš ti šta da misliš. To se tebe ne tiče.

- Ja sam istoričar, Sabina. Mene se to i te kako tiče. Jer ako je to zaista Adam Trpković, ja mogu da zatvorim dućan.

Sabina je ustala. Pokušavala je da me izvuče iz stolice.

- Niko mu kišobran nije dirao. Ni maresciallo Dagllione sa onolikim udom, koji je krijumčario mandarine. Ni Hans i Jochan koji su ga našli. Max koji ga je pfeeliminarno ispitivao, i Minch koji ga je pod br. 1 u Protokol uveo. Pa čak ni sam pukovnik Steinbrecher! Ni on mu, onako do poslednje proklete žilice steinbrecherizovan, nije dirao u kišobran...

- Hajdemo, za ime sveta! - molila je Sabina.

- A ovi su mu ga uzeli! Razumeš li ti to, Sabina? Najpre su mu uzeli kišobran u kome je bio sav ključ, a onda su ga popeli na pogrešno mesto. Pa kako onda misliš da se piše prokleta istorija?

Kad sam se probudio bilo je blizu ponoći. Prozor je bio otvoren i nebo u njemu ličilo na srebrn štit sa crnom kopljastom siluetom crkvenog tornja po sredini. Mesečina je paučinasto lebdelela po sobi. Sabina je spavala u susednom krevetu. Zapalio sam cigaretu, ustao i ogrnuo kućni ogrtač. Glava mi je bila sasvim bistra. Otišao sam u salon, prolazeći kroz vrata kraj kojih je, sa licem prema zidu, tako često stajao zatvorenik pre nego što bi ga Max uveo u kancelariju. Saznanje da visoko iznad grada stoluje Adam Trpković i simboliše osobine u ime kojih sam i ja tokom čitavog rata mislio i delovao, nije više imalo sinoćnju težinu. Povremene omaške u našim idejama o prošlosti nisu morale da znače kako je historiografija kao nauka promašena. Istoriografija je, kao i sve na ovom polovičnom svetu, kompromis. Kompromis između stvarne istorije i ljudske potrebe. Ali takva je i sama istorija. Hibrid. Kompromis. Iz provincijskih zabluda

ne bi se smele izvlačiti generalizacije. Kuda bi nas to odvelo? Morali bismo poverovati da su nemačku pograničnu radio-postaju Gleivitz, na kraju krajeva, napali Poljaci. Da su komunisti zapalili Reichstag. Da se sa Jevrejima u konfinaciji ipak pristojno postupalo. Morali bismo reviziji podvrći nirnberšku presudu i oceniti je u velikoj meri kao nepravednu. (Ono što ti, dragi moj Hilmare, na delikatnan način već činiš.) Cela nemačka istorija izgledala bi sasvim drukčije. Sabina se ne bi stidela a ti morao da je podmuklim fusnotama ispravljaš. Svi naši pogledi na evropske prilike u ovom veku, a naročito između 1918. i 1945, radikalno bi se izmenili. To bi nas prinudilo da uvidimo kako su vesti o neobuzdanom Staljinovom teroru preterane, a cifre njegovih žrtava proizvoljne. U novoj verziji svetske istorije hrišćani pale Rim. Žene iz Salema su veštice, a templari vešci. Ako pokušaš da zamisliš kako bi izgledala istorija, u kojoj je sve naglavce postavljeno, i čiji su događaji kao rukavice na poledine izvrnuti, istorija, dakle, u kojoj Jevreji doista ritualno žderu hrišćansku decu, Dantona plaćaju aristokrati, a Trockog izdržava naša obaveštajna služba, gde bi za nju Dreyfus radio, dok najekstravagantnija tumačenja i najmaštovitiji falsifikati najzad do svog računa dolaze, jasno bi ti bilo da se beatizacija Adama Trpkovića morala smatrati usamljenom omaškom domaćih istoričara, a ne principom koji je za sve nas važio.

Ali pre nego što sam sasvim odbacio slučaj sa Spomenikom, nisam mogao, pa ni sada ne mogu da odolim iskušenju a da ne zamislim svet koji je integralno protivurečan predstavi o sebi, svet u kome su mane ozakonjene a vrline proganjane kao subverzivne, laž za istinu proklamovana u svim područjima života i mišljenja, a svaka istina proglašena za laž; svet-pakao koji se prihvata kao svet-raj i čija historiografija ima jedini zadatak da celokupnu istoriju revidira u skladu sa novim shvatanjima, kako bi mogli reći da je tako oduvek, od pamtiveka bilo.

Zatim sam seo za sto i otpočeo sa radom.

Tada se po drugi put pojavio Adam Trpković.

O tome sutra. Danas sam za takav poduhvat isuviše umoran. Bio bih smušen i protivurečan. A ti bi to zloupotrebio. Mojoj bi priči uskratio poverenje, a mene optužio za pijano haluciniranje. Ako ne i za nešto gore.

Zato imaj strpljenja do sutra. Tvoj KONRAD.

PISMO DEVETO

Drugi život Adama Trpkovića ili Fenomenologija duha

Mediteran, 17. sept. 1965.

Dragi Hilmare,

Kao što znaš, ušao sam u salon oko ponoći između 12. i 13. septembra. U prolazu pored pisaćeg stola, upalio sam lampu. Nisam se obazirao osvetljava li ona išta drugo do moj rukopis. Ne, nisam se po sobi osvrtao. Nikakvih razloga za to nisam imao. Da budem iskren, izbegavao sam to. Salon me je isuviše podsećao na kancelariju Gestapoa da bih u njemu mogao uživati. Otišao sam pravo na prozor, koji je, za razliku od spavaće sobe okrenute pučini, gledao na Trg. Da, prozor je bio otvoren. Duboko sam udisao vazduh. Poslednji tragovi alkohola vetrili su iz glave. Bila je spremna da o nezasluženoj posmrtnoj slavi Adama Trpkovića sad misli razumno i bez predrasuda. Kako je mislila o tome, o istoriji i istoriografiji, i još o koječemu drugome, izvestio sam te u poslednjem pismu.

Nisam osećao ništa neobično u sobi, a ni sam se nisam osećao neobično. Osim ako ne smatraš čudnim da je čoveku u bezmalo tropskoj noći hladno. Činilo mi se da je vazduh prozebao. Zatvorio sam prozor. Izgleda, međutim, da je izvor mraza bio u sobi, jer mi nije bilo toplije. Zaključio sam da je reč o prolaznoj groznici, izazvanoj opijanjem.

Premda su uglovi salona bili pod mrakom, središtem prostorije je vladala prijatna mesečeva vedrina, razbijena kružnim snopom električne lampe sa pisaćeg stola.

Planirao sam da do tada zanemarenom činjenicom zaokružim opis dana, u kome je, tokom osmog poglavlja monografije *Krunskom i stonom gradu Krakowu*, knez Mieszko Piastovic prvi put okusio Euharistiju, krv i telo poljskog naroda. Sred zagasite politure orahovog stola, lampa je opisivala elipsu nežnog sjaja, jedino svetlo polje u zamračenoj vaseljeni sobe. U tom anđeoskom oreolu, hartija je čekala prazna, bela, podatna. Dohvatio sam pero lenjim, takoreći sladostrasnim pokretom. Ali čim je došlo do plodonosnog sudara, na električnoj rampi između svetlosti i tame, kao u mutnom kvadratu scene granginjola, pojavio se opštinski delovođa Adam Trpković. Mieszko se, vukući skiptar kao batinu, pokunjeno povukao u zaklon vekova, ne dospevši da se sjedini sa Hristom, ostajući proklet. Poljaci su se vratili u idolopoklonstvo. Nestalo je svakog smisla iz istorije. Jedino je u tom istrebljenom svetu ostao taj prokleti ćata, sa masnim očima, iz kojih se, uprkos cvikerima sa limenim ramom, gubio vid, u olinjalnoj bluzi sreskog pisara sa počupanim mesinganim signumima položaja i u dugim belim gaćama. Idealan simbol nesporazuma sa istorijom, čija je ruka stezala dršku golemog kišobrana, od one nezgrapne vrste koju srećeš samo ovde na jugu.

Astralnoj pojavi⁸ – jer šta bi inače ona mogla biti – prethodio je zagrobno dubok zapovednički glas:

– Očekivao sam vas, poručniče.

Užas me je podigao sa stolice i ponovo u nju sručio: kroz treperavi svetlosni snop, ispunjen obnevidelim mušicama, ugledao sam nejasne obrise čoveka koji je, brade podbočene na dršku kišobrana, sedeo na kožnom otomanu u uglu sobe. Perspektiva je stvarala jeziv utisak da mušice i prozračni leptirići izlaze iz

njegovih mrtvih usta i da mu se roje oko trupa. U prvi mah nisam razabirao lik. A nije ni potrebno bilo. Prepoznao sam kišobran. I način kako se njime služio kad bi ga Max dovodio na saslušanje. Nije bilo sumnje, Hilmare, preda mnom je sedeo Adam Trpković.

– Ko ste vi i kako ste ušli ovamo? – upitao sam čim sam do daha došao.

– Niste se mnogo promenili, poručniče. Izgledate isto onako unezvereno kao i kad smo se prvi put sreli. Bilo je to samo desetak metara ispod mesta na kome smo sada.

– Ako mi ne kažete ko ste i kako ste prodrli ovde, pozvaću policiju!

– Pa vi ste policija, Rutkowski, ili su vas već penzionisali? Ne bi me začudilo. Ako se uzmu u obzir vaši bedni rezultati, uključujući i onaj sa mnom, pravo je čudo kako ste se i toliko zadržali.

– Pravite li vi to od mene budalu?

– Za tako nešto moja pomoć bi bila sasvim izlišna, Rutkowski. Nikad nisam o vama imao naročito visoko mišljenje. Čak ni onda kada, kao pisarska mizerija poslednjeg platnog razreda, nisam ni na kakvo mišljenje imao prava, kada se moja jedina sloboda, svrha mog postojanja uopšte, sadržala jedino u tome da tuđa beležim kaligrafski. Vi ste čak i u ratnim uslovima koji po pravilu oštre inteligenciju ispoljavali zaprepašujuću smušenost u ponašanju, nedoslednost u postupcima i odsustvo moralne orijentacije. Ne prekidajte me, Rutkowski. Nema svrhe. Intelektualac koji je pedeset godina protraćio u zamršnim duševnim dilemama i trulim kompromisima sa životom ne može očekivati da u nekoliko ovakvih trenutaka smisli i preduzme nešto pametno. Vi uvek pronađete najsporednije stvari da vas brinu. Ni tu se niste promenili. Nekada je za vas bilo važno da ne povredite zatvorenika koji će sutra biti ubijen. Danas vam je najvažnije da doznate kako sam ovamo ušao.

Kroz vrata sam ušao, poručniče! Poslužio sam se kompromisom između zida i vazduha, ako vam je ova formulacija bliža. Vrata su bila otvorena, naravno. Bili ste pijani kao svinja, i vaša supruga je mislila samo kako će vas što pre uspavati i zaustaviti vaše brbljarije. Međutim, prenosim se i drukčije. Letenjem ili jednostavnim formiranjem na licu mesta, ako razumete šta hoću da kažem. A što se tiče toga ko sam, znate vi to bolje od ma koga drugog.

– Nema sumnje – rekao sam – da ličite na jednu osobu koju sam u svoje vreme imao nesreću da poznajem, ali nema nikakve prirodne mogućnosti da to i budete. Najpre, očigledno raspolažete sa više od deset primordijalnih reči u rečniku, a zatim, ta je osoba pogubljena još 1943. godine.

– Savesni da budemo – obešena.

– Jeste. Obešena.

– Jeste li sigurni?

– Prisustvovao sam pogubljenju.

– Šta hoćete time da kažete?

– Da sam video kako umire.

– To ne mora mnogo da znači, uzevši u obzir da je i Hristos pogubljen, pa ipak se tvrdi da nije mrtav.

– Upoređujete li vi sebe sa Hristom?

– Slušajte, Rutkowski, činjenica da ne pripadamo istom svetu ne daje vam pravo da me vredate. Ostavite se policijskih manira i goveđih žila.

– Ja sam to rekao kao kompliment.

– U *mom* svetu to nije nikakav kompliment. U *mom* svetu to je najteža uvreda koja se nekome može naneti.

– I vi očekujete da vam to poverujem?

– Budite logični, Rutkowski. Videli ste me kako umirem, a zatim ponovo kako sedim na ovom otomanu. Šta se iz toga može zaključiti?

– Da je egzekucija bila fiktivna. Pukovnik Steinbrecher je već upražnjavao slične trikove. Takav dripac kao vi mogao mu je samo živ koristiti.

– Principijelno ste u pravu. Nažalost, pukovnik nije bio tog mišljenja. I ja sam ubijen. Neću zahtevati od vas da mi proturate ruku kroz srce da bih vas uverio u svoju bestelesnost. Obraćam se vašem razumu. Uostalom, i sami ste rekli da za moje prisustvo u vašem salonu *prirodne* mogućnosti ne postoje. Jednom vas je, za promenu, poslužio instinkt.

– Ja ne verujem u *natprirodne*.

– A ko veruje? Natprirodno ne postoji. Natprirodno je samo pojam za ono što ne razumete. Čak i tamo gde ja živim postoje stvari, koje se, za aktuelne uslove, čoveku čine *natprirodnim*. Ali mi smo, za razliku od vas, svesni da je to iluzija. Ugao gledanja, poručniče, i brda pomera. Teškoća je jedino u tome da se pomeri ugao gledanja.

– Ja sam svojim uglom gledanja zadovoljan.

– Poznato mi je to stanovište. Svaki ugao gledanja je dobar sv dok nas hrani i drži u toplom. S druge strane, vi ste intelektualac. Polazete na zdravo rasuđivanje. Kako možete poricati nešto s čime pristajete da razgovarate? Bojim se, poručniče, da se ovog puta nećete provući sa nekim od vaših čuvenih kompromisa.

– Ja i ne računam na kompromis. Zatvoriću oči i kad ih ponovo otvorim, vas neće biti.

– Ne nadajte se tome, poručniče. Poznato mi je da ste vi intelektualci navikli da eliminišete zlo time što ćete pred njim zatvoriti oči. Ili ga, u najgorem slučaju, objasniti kao neizbežan uslov za ostvarivanje nekog višeg cilja. Kao ono jaje koje se mora razbiti ako se želi dobiti kajgana. To što kajganu ne dobijate iako ste na dobrom putu da sva jaja polupate, vama, naravno, ne smeta. Princip je dobar. Nevolja u jajima. Jaja su uvek rđava. Od mučkova se kajgana ne pravi. Ali mene u ovom

času ne zanima vaša kulinarska filosofija i ne pokušavajte da mi sa njom dosađujete. Jeste li bili gore?

– Gde gore?

– Na brdu, davo ga odneo.

– Jesam.

– Videli ste spomenik?

– Vama je, dakle, poznato da su vam podigli spomenik?

– Dabome da mi je poznato. Šta vi o meni mislite? To je moje službeno područje, a ja svoje obaveze ne vršim kilavo kao vi. Ja sam još kao pisar bio savestan. Moje su petlje bile nadaleko čuvene.

– Čuo sam, premda su mnogima ličile na omče.

– Ne hvatajte zmiju za žalac, poručniče. Vaša primedba spada u spor između krvnika i konopca o tome ko je od njih zadavio žrtvu. Predlažem kompromis. Predlažem da uzmemo kao da je žrtva umrla od odsustva kiseonika u krvi. To je jedino objašnjenje protiv kojeg niko ništa ne može imati. Dakle, videli ste spomenik?

– Jesam.

– Liči li na mene?

– Ne. To je tek simbol. Bez kišobrana, razume se, slab.

– Samo bi mi još to trebalo. Uostalom, taj spomenik, to me vama i dovodi. Ali bi poštenije bilo reći da sam vas zbog njega i doveo u D. Stvar je u tome...

– Čekajte, ja još nisam pristao na vas.

– Ne budite gnjavator, Rutkowski. Tako ste i u Gestapou jednako nešto odbijali, sa nečim se ne slagali, na nešto ne pristajali, pa ste se ipak ponašali kao da pristajete, i pri tome, navodno zbog konspiracije, postupali ponekad gore čak i od onih vaših kolega koji oko moralnih poteškoća nisu razbijali glave, i koji su pošteno na sve pristajali. Uostalom, nemam nameru da vas ometam u vašim bezazlenim intelektualnim trikovima.

Ne marim da na mene ne pristajete, sve dok sa mnom ovako lepo razgovarate. Za mene je to sasvim prihvatljiv kompromis. Daleko bolji nego ako biste uvažavali moje postojanje, a odbijali da sa mnom razgovarate.

– Upravo to i nameravam.

– Ne verujem.

– Zašto?

– Zato što ste sujetni.

– Ne vidim na šta ciljate?

– Ako biste odbili razgovor, značilo bi da me se plašite. Da u meni vidite prvi znak duševnog poremećaja, koji samo odbijanjem svakog odnosa sa mnom možete da savladate.

– Koješta. Pa baš time što sa vama razgovaram ja priznajem da sam lud.

– Ne, Rutkowski. Vi ste tek realist. Vi time priznajete jednu stvarnost koju niste kadri da izmenite. Kakva je ta stvarnost nema značaja, ako je neizmenljiva. Ona ga nije imala ni 1943. Vi ste je i onda prihvatili.

– Da bih je menjao, a ne štitio.

– To je tačno, poručniče. Tome sam bio svedok. Tim rafiniranim načinom ja sam popet na gubilište.

– Ne bih smeo da kažem da mi je žao. Iz perspektive onoga što sam tokom vremena o vama čuo...

– A zapravo, kao i uvek, posredi je bio nesporazum. Mi se jednostavno nismo razumeli, Rutkowski. Za vas ja nisam bio Adam Trpković, već jedna od vaših mnogobrojnih moralnih dilema. Vi ste po svaku cenu želeli da me spasete. Nesreća je bila u tome što ste to želeli *zbog sebe* i svoje predstave o sebi, a ne zbog mene. Ja sam vam bio statistički neophodan. Nipošto humano. Tek kao epizoda koja će vašu moralnu krivulju popeti za još jedan stepen. Ja, međutim, nisam za takve komplikacije imao razumevanja. Ja nisam bio intelektualac. Bio sam lojalan

građanin, u svim mogućim pravcima, i sve dok nije dunuo onaj prokleti vetar, zbog kojeg sam morao da pridržavam kišobran, te sam tako propustio da pozdravim usranu italijansku zastavu. Ja sam bio zadovoljan čak i u zatvoru sve dok niste došli vi da od mene napravite poprište svoje slavne borbe protiv fašizma.

Ne, Hilmare, Adam Trpković nije bio intelektualac. Sve pre nego to. Međutim, tokom razgovora, koji se odvijao pod teškom sumnjom da li sanjam ili haluciniram, ja sam u njegovom držanju, načinu govora, pa i načinu mišljenja zapažao nešto što je đavolski odudaralo čak i od mojih najpovoljnijih uspomena. Sad mi je jasno šta je posredi. On je sada govorio kao školovan čovek. Raspolagao je dijalektičkim moćima nespojivim sa Adamom dok je bio živ. Ponašanje mu je postalo autoritativno. Duh ciničan, agresivan, beskompromisan. Silno me je na nekoga podsećao. A nikako nisam mogao da dokučim na koga.

– Vidim da ste oženjeni.

– Jesam.

– Zna li vaša supruga za vašu policijsku prošlost?

– Naravno da zna.

– Sve zna? I za D.?

– Za D. ne zna.

– A zašto, poručniče? Zašto joj i o tome niste govorili?

– Šta se to vas tiče, Trpkoviću?

– Ipak me prepoznajete?

– Ponašaću se tako.

– U redu. To je vaš način. Još od rata. Što se tiče žene, ja vas razumem. Premda smo u pogledu krvožednosti u stalnom usponu, još uvek nema mnogo žena koje bi, bez izvesnog ustezanja, sa krvnikom delile postelju.

– Ja nisam bio krvnik, i vi to, Trpkoviću, znate.

– Možda. U duši. Intimno. Takoreći privatno. Za ličnu upotrebu.

– Niste, valjda, od mene očekivali otvoreni otpor?

– A što da ne, poručniče? Od nekih drugih se, na primer, očekivao. Neki drugi su izgubili i glavu, u najmanju ruku čast, što ta očekivanja nisu ispunili. Vi ste bili obrazovan čovek. Raspolagali ste informacijama. Moralni mehanizam vam je bio sasvim neoštećen. I niste imali čak ni to opravdanje da ste nacista. Jer da ste bili nacista, moglo bi se reći da ste bili u zabludi. Postojala je nada da ćete se kad-tad osvestiti iz začaranosti, u koju vas je bacila propaganda Reichsministra dr Goebbelsa i prilika da, pod okriljem nacionalnog mita, stavite u pokret svoje rdave nagone. Ali vi niste bili *čovek* pakla. Vi ste bili samo kolaborant usled duševnog kukavičluka. I za vas ne može biti oprostaja.

– Nalazim da je ovakvo rasuđivanje čudovišno. To znači da je veći krivac onaj koji, iz bilo kojeg razloga, ne pritekne u pomoć žrtvi, nego onaj koji je ubija.

– Onaj što ubija čini samo jedan zločin, zločin ubistva. Onaj što ne interveniše čini dva: i ubija bližnjeg i ravnodušan je prema njegovoj smrti. Deda vam je bio sveštenik. Poznate su vam hrišćanske dogme. Poznato vam je da je ravnodušnost najteži smrtni greh.

– Ja nisam bio ravnodušan. A zatim, vi ste poslednja osoba koja ima prava ma šta da mi prebaci.

– Ja vam i ne prebacujem, Rutkowski. Naprotiv. Samo razmišljam na temu sa čovečanskog stanovišta. Mi smo vrlo zadovoljni vama, poručniče. Imajući u vidu duševne poteškoće sa kojima ste se borili da biste savladali prirodno zlo u sebi, a o kojima vaši pretpostavljeni ništa nisu znali, vaši su grehovi bili sasvim zadovoljavajući. Bilo bi preterano očekivati od takvog intelektualca da juri unaokolo sa nožem u zubima i kolje sve na šta naiđe. Naročito četrdesetih godina. I naročito sopstvenim rukama, bez posredstva primitivnih obožavalaca Intelakta.

Danas je situacija znatno bolja. Sjajne umove zatičemo kako o dečja kolica vešaju tempirane bombe. Inteligencija se očigledno prenula iz učmalosti, i odmah mašila za revolver. Mi smo odbacili sve sumnje u sposobnost inteligencije da razori hrišćanski svet. Da se poslužim jednom španskom formulacijom, mi u njoj gledamo najbolju petu kolonu koju smo ikad na zemlji imali.

- Ko ste to vi?

- Zar ne pogađate, poručniče?

- Ja ne verujem u pakao.

- To je očigledno. Inače ne biste radili ono što ste radili. Naša glavna nada sastoji se baš u tome da se u nas ne veruje. Da ste u postojanje pakla verovali, vi biste se, makar iz straha, protivu zla borili. Ovako ste se zadovoljili indignacijom i pogdekojom sasvim nevinom intervencijom.

- Lako je pucati na neprijatelja, Trpkoviću. Mnogo je teže prišunjati se i zariti mu s leđa nož u srce.

- Srce se, nažalost, uvek nalazi na prednjoj strani, poručniče. Čak i kod neprijatelja za kojeg mislimo da ga uopšte i nema. Ali, razgovora radi, uzmimo da ste u pravu. Ostali ste u Gestapou da biste ometali njegovu zločinačku delatnost, zar ne?

- Tako je.

- Pa jeste li je omeli?

- Ne budite nepravični, čoveče! Kako bi jedan čovek, zrno prašine, moglo da zaustavi najsavršeniju policijsku mašineriju na svetu?

- Pa šta ste onda postigli? Da igle pod nokte zamenite premlaćivanjem?

- Odbijam da ulazim u pojedinosti.

- Razume se. Vi ste intelektualac. Vas zanima samo generalna linija. Pojedinosti su nevažne. One čak i smetaju. Ali, pošto u stvarnosti generalna linija ne znači ništa, i kako se sve sastoji od pojedinosti, ja moram da insistiram na odgovoru.

– Kojim pravom? Ja sam rehabilitovan. Protiv mene se više ne vodi postupak.

– Postupak se uvek vodi. Uvek se, poručniče, vodi negde neki postupak. Vrše se praćenja, u dosjea slažu podaci, sakupljaju se obaveštenja. Na vas se misli, vi se iz nečijeg vida nikad ne gubite. Vi ste večni objekt policijske prisмотрe. Hoće li biti procesa, nema nikakvog značaja. Važan je postupak. Važno je da se o vama u svakom času zna sve što je za takav proces potrebno.

– Čini mi se da sam ovu teoriju već negde čuo.

– Lako je moguće. Naša invencija je pretežno zemaljskog porekla. Svi stanovnici naših brojnih regija nekad su bili ljudi. Među njima ima i policajaca. Oni su po pravilu sada vampiri.

– A intelektualci?

– Vukodlačko bratstvo, uglavnom. Ljudi-vukovi, ljudi-zmije, ljudi-mravi. Znae već kako to ide. Prema karakteru. Preobražaj odgovara prirodi datog uma. Onome što bi čovek bio da mu okolnosti dopuštaju. Likantropska posla. Sasvim slično ljudima vašeg kova. Noću, na mesečini, žderete ono što danju, na suncu, negujete. U međuvremenu, svađate se oko prirode pakla i upinjete se da ga reformišete, prema slici svojih promašaja na zemlji. Šta je, Rutkowski? Imate neku primedbu?

Nisam imao primedbu, Hilmare. Imao sam samo nejasnu slutnju da ništa od onoga o čemu je opštinski delovođa, ili bi bilo bolje da kažem duh opštinskog delovođe, govorio, nije meni bilo nepoznato i da sam sve te ideje već jednom imao prilike da mrzim.

– Nisam ovako zamišljao naš razgovor. Prevarili ste me, Trpkoviću. Ne ponašate se kao čovek kome treba pomoć, nego kao agent provokator, čiji je zadatak da me u neku nedopuštenu delatnost uvuče, a zatim da me na mestu izvršenja dočeka sa policijom. Meni su, Trpkoviću, poznati ti opskurni trikovi. Poznati su mi i kao bivšem policajcu i kao aktuelnom istoričaru.

- Ne budite tašti, poručniče. Nemojte pridavati sebi veći značaj nego što vam ga pridaje sopstvena historiografija. Vaš šurak, na primer. Gospodin Hilmar dr Wagner. Vi ste isključivo statistički elemenat istorije. Važite kao brojka. Vaše mesto je ili u fusnoti ili u tabelarnom pregledu na kraju knjige. Ne možete činiti sadržaj čak ni jednog poštenog pasusa u delu koje bi pokušalo da definiše razloge zbog kojih ovaj svet odlazi dođavola. Da biste se uopšte brojali, uprkos svim vašim znatnim i duševnim i umnim kvalitetima, vas moraju prisajediti hiljadama malih duhovnih monstuma. I kao takva mizerija, vi se mene ne tičete. Ovde sam zbog svojih poslova. I kako vidim da vas moje prisustvo nervira, čak i izbezumljuje, odmah ću vam reći zašto sam ovde i šta se od vas očekuje.

- I šta se od mene očekuje?

- Da bar jednom u svom prokletom životu postupite kao čovek i kažete istinu.

- O čemu?

- O meni. Najzad, vi bar znate kako se ko pod vašom istragom držao.

- Znam jednog čije je držanje bilo nečuveno. Očekivao sam da je spomenik posvećen njemu.

- Znam na koga mislite. Na onu radničku budalu koja vam, uprkos najtežim mučenjima, čak ni ime nije rekla. U redu. Eto im ga. Nek slave njega.

- Na kraju krajeva, Trpkoviću, možda vi i niste tako veliki dripac kakvim se pravite.

- Na osnovu čega izvlačite taj uvredljivi zaključak?

- Na osnovu toga što vam nezaslužena slava smeta.

- Koješta! Meni ne smeta njena nezaslužena, nego njena definicija. Tamo gde živim vrline kao što su samopožrtvovanje, lojalnost, rodoljublje, milosrđe, praštanje, ljubav i odanost nemaju nikakvu prođu. Kako mislite da se dole gleda na čoveka

kome je zbog njegovih vrlina gore podignut spomenik, dok se on trudi da usavrši sve suprotne osobine kako bi pomoću njih napredovao? Jer ja, dragi moj Rutkowski, ne želim da u svakom od mogućih svetova budem pisar poslednjeg platnog razreda. Razumete li me?

– Pa zar se, kako bih kazao, tamo *dole* u paklu, ne zna da je vaša slava lažna? Da je do nje došlo samo usled nesporazuma?

– Da li je to pakao, u kome živim, neću se upuštati. To je čisto akademsko pitanje. Za mene je pakao svaki svet u kome sam pisar poslednjeg razreda, bez ikakvih izgleda na napredovanje. Ono što bih želeo da shvatite jeste da nama *dole* ništa ne pomaže što o nečemu znamo pravu istinu, ako je ne znate vi gore. Mi imamo izvesne istorijske obaveze. Misiju određenu Providenjem. Ciljeve kojima se sve mora podrediti. Bili ste član Stranke. Znate šta to znači. Budući da je naš konačni cilj opšte zlo, onaj mu spomenik na brdu protivureći jer slavi jednu antagonističku osobinu. To je smešno, zar ne? Ponižavajuće. Uvredljivo. Zato želim da ga preko vas srušimo.

– Ne očekujete valjda da ću ga rušiti?

– Bože, Rutkowski, gde vam je ta slavna naučnička pamet? Za vas izgleda ne postoje prenosna značenja? Metafore? Parabole? Simboli? Podrazumevanja? Asocijacije? Prosto mi nije jasno na osnovu kakve unutrašnje grade ste izgradili tolike inhibicije, ako za vas predstavljaju prepreku i obične gramatičke finese. Dabome da ga nećete rušiti! Jednostavno ćete mu promeniti ploču. Izvršićete prenominaciju. Mislim da nam toliko možete izići u susret. Najzad, pomalo ste i obavezni.

– Paklu?

– Pa kao član NSDAP, SS, i Gestapoa...

– U redu, u redu, ne gnjavite, šta treba da učinim?

– Pa, najidealnije rešenje bilo bi kada bi on zaista bio podignut meni, ali kao eminentnoj protuvi. Nažalost, takav

spomenik još uvek je nemoguć. Crne mise, satanistički kružoci, ritualna žrtvovanja, opsednutosti – još su retkost. Odvratnost prema masovnim pokoljima snažna je uprkos Intelektu koji se trudi da im nađe razumna opravdanja. Ubistvo se kažnjava. Prevara je još uvek nešto čime se čovek ne ponosi. Laž se izbegava kad god se i sa istinom može proći. Mržnja nije pristojno osećanje. Uživanje u tuđim mukama leći se po bolnicama. Sebičnost je u dubokoj ilegalnosti. Ravnodušnost mora da se krije pod umnim filozofskim krovom. Situacija još uvek ne dopušta idealna rešenja. Zadovoljićemo se ako postignete da se sa spomenika skine moje ime. Dakle?

– Učiniću.

– Vrlo dobro. Otići ćete u Opštinu i saopštiti sve što o meni znate. Nećete ništa kriti. Pustite i mašti na volju. Preterujte. Preterivanja nikad ne škode. Tako je mislio i dr Goebbels. To što nije uspeo znači samo da se nije dovoljno preterivalo. Obavešćavajte me o svakoj fazi vaše akcije. Način ću naknadno odrediti. Pokušajte ovom prilikom da ne budete trapavi i nespretni. Ne zamrsujte po običaju stvari. Idite pravo cilju i budite uporni. Ne verujem da će praviti smetnje, ali, opet, ko zna? Pošteni ljudi su tako nepredvidivi. Jeste li ikad razmišljali zašto je neki pošten čin nepredvidiv? Zato što se čini po impulsu, Rutkowski, zato što nije prirodan, spontan. Zlo deluje prirodno. Njemu se nikad ne čudimo. Čudimo se jedino ako se ono ne dogodi. Razmišljajte o tome, Rutkowski. Možda ćete na vreme shvatiti na čijoj je strani budućnost. I ne dremajte, za ime sveta. Trgnite se jednom, probudite se. Prestanite da živite sa pola snage. Jer, vi i sada spavate, Rutkowski. Vi biste bili u dubokom snu da vas moj govor ne drži budnim.

Najzad sam se setio. Taj ton, taj temperamenat, taj arogantan način mišljenja. Ta davolska dijalektika. Tako je, Hilmare, govorio pukovnik Steinbrecher.

Ali u sobi više nije bilo nikoga da potvrdi moju sumnju. Opet je bilo toplo. Vazduh je povratio mekotu. Mušice su se rojile u snopu električne lampe. Ne znam koliko je vremena bilo prošlo. Odstranio sam iz misli posetu Adama Trpkovića. Uzeo sam pero i pokušao da radim.

Nisam uspeo, Hilmare. I od tada sam se, sa sve većom zlovoljom, laćao bleđih prikaza ranopoljskih plemića, koji su u krutim odeždama i još krućim đatumima počivali kao lutke u metalnim kutijama. Istorija, sa kojom sam se do tada sa polemom i izvesnim javnim uspehom bavio, izgledala mi je najedared neumesna i izveštaćena. Znam da nisam smeo tako da mislim. Nije profesionalno usamljen slučaj proglašavati merilom, uzorkom, simbolom lažnosti naših predstava o prošlosti, a historiografiju pseudonaukom koja se bavi isključivo prividima, fantomima. Uostalom, za naučnika i najmanja sitnica iz struke mora biti važnija od najbitnijeg fenomena svake druge. Pa i samog života.

Ali nisu bili. I sa tom malodušnom konstatacijom završavam pismo. Doviđenja. KONRAD.

PISMO DESETO

Opštinski delovođa – lično ili Ecce Homo

Mediteran, 18. sept. 1965.

Dragi Hilmare,

Video si kako je opštinski delovođa Adam Trpković, aljkavošću istoriografije, mada u našem slučaju tek lokalne, postao heroj. Zatim si prisustvovao ponoćnoj seansi iz koje si doznao kako je Adam reagovao na počast. Ostaje da ga upoznaš i u zemaljskom izdanju. Sad je za to najbolja prilika. Sećaš se da sam se u sedmom pismu zaustavio pred njegovom ćelijom i tamo ostao s rukom na šipu? Povucimo ga i stupimo u ćeliju.

Kakve li su to razlike bile, moj Hilmare! Kad su mi ga predstavili, imao je jedva sto sedamdeset santimetara, a sada je narastao do deset metara, ne računajući postolje. Imao je zakrečenu kožu kancelarijskog zatočnika, roba pera i mastila, a vidi ga danas: zrači kao nauljeni čelik, telo mu rasipa božanski nimbus, u kome, kao u herojskom soku, moćno stoluju njegovi višetonski udovi. Nosio je cvikere, izgubio ih je. Bio je odeven u dronjavu bluzu, izgubio je i nju. Sad bdije iznad grada u neprobojnom trikou posetioca sa druge planete. Sjajan, tajanstven kao legenda. Upoznao sam ga kako sedi na izvrnutom sanduku, na kome je katranom pisalo MANDARINI, i kako između nogu

stiska kišobran. Sada je stajao na trometarskom postamentu, na kome je zlatnim slovima urezano ime, pokriveno mirisnim poljskim cvećem.

Koji je od svih tih verzija pravi Adam? Metalni kolos na brdu, opaki zloduh što me je pre nekoliko noći posetio i obavezao na saradnju, ili ova mizerija kojoj upravo prilazim?

Nisam jak u opisima. Za brojeve i reči pamćenje mi je izvanredno. Izgled stvari, nažalost, ne nalazi u mom duhu smesu podašnu otiscima. Ali, nema se kud:

Sedeo je na izvrnutom sanduku, na kome je crnim slovima pisalo: MANDARINI. Ustao je kad sam ušao. Mislim da je to pre bio impuls starinske učtivosti nego straha. Bio je srednjeg rasta, ne viši od sto sedamdeset santimetara, ali ga je pisarska pogurenost činila manjim. Na nosu je imao cvikere sa plehanim okvirom, koje su pantljikom bile vezane za dugme pohabane bluze ovdašnjeg sreskog pisara. Ispod bluze virila je kudeljna košulja bez okovratnika. Pantalone je pridržavao jednom rukom. U drugoj je stezao kišobran. Bio je nepomičan. Jedini pokreti su mu bili posvećeni naočarima. Ako bi mu spale, on bi ih prstima desne ruke oslobađao dlačica i vraćao u koren nosa.

– Pa, Trpkoviću? – rekoh.

– Eto – reče on.

– Trpković vam je ime?

– Adam B. Trpković, opštinski delovođa osme klase, vama na službi, gospodine.

– I karabinijski zatvorenik?

– Jeste, gospodine.

– Pod kakvom optužbom? Zbog čega ste uhapšeni?

– Zbog kišobrana.

– Zbog kišobrana?

– Jeste, gospodine.

– Ovog kišobrana?

– Ovog. Optužili me zbog nepoštovanja zastave. A tome je kriv kišobran. Zastava je visila iznad ulaza u Većnicu. Tražili da je pozdravljamo. S rukom – onako.

– I vi ste odbili?

– Sačuvaj bože! Kako bih to učinio? A i zašto? Svi su onuda prolazili i pozdravljali. Nekima je i ruka utrnula. Namerno su prolazili samo da ispruže dlan. Video sam. I zapamtio. Imam i spisak.

– Kakav spisak?

– Tih što su pozdravljali *bez* potrebe.

– Za partizane?

– Kakve partizane! Nemam ja sa njima nikakva posla.

– Čemu onda spiskovi?

– Ničemu, gospodine. Ja sam ih onako, iz navike. Sama ruka. Navikla na evidentiranje. Otkad znam za sebe nešto sam uvodio i zavodio. Unesi, Adame, ovo, pribeleži, Adame, ono. Zapiši, otpiši. Uvek sam imao posla sa neakvim spiskovima. I rednim brojevima. Spiskova vam nema bez rednih brojeva. Ime mora za nešto da se zakači. Čak me i Italijani u spisak uvedoše, iako ih je mrzelo. Lično me gospodin maresciallo uveo. Evo te, veli, đavo te odneo, pedeset petog kroz četrdeset tri. Pedeset pet je moj redni broj, četrdeset tri – godina hapšenja. Pa i vi me uveli. Kao jedan za istu godinu. Eto, tako.

– Pa dobro, Trpkoviću, zašto niste pozdravili zastavu?

– Ama uvek sam je pozdravljao. Samo tada. Tog dana duvalo jugo. Sa kišom. Crepove nosilo. Morao sam da brinem za kišobran. I sami vidite koliki je. Odneo bi me da ga nisam držao obema rukama. Tako je bilo.

– I samo zato su vas uhapsili?

– Ne bi mene dirali da neke zamlate nisu skinule istu takvu zastavu sa rive i na pjaci je spalili. Italijani hteli da vide imam

li ja neke veze sa tim. Maresciallo Dagllione je govorio o nekim vertikalnim i horizontalnim, kako se zovu...

– Korespondencijama?

– Tako je. Hteo da vidi jesam li ja takva nekakva, ne znam kako se zove...

Neki Steinbrecherov učenik, mislio sam, taj potentni maresciallo Dagllione.

– Nisam, brate. Ja sam familijaran. I lojalan. Već i po zvanju nikome ne pripadam. Osim Zapisniku. Dabome. Ja sam zapisničar, koji sve zapisuje, a nikome ne pripada. Kao dobri istoričari, mislio sam. I oni ne smeju nikome da pripadaju. Nikome osim istoriji.

– A onda došlo do gužve. Bilo i pucanja. Posle Italijani pobe- gli. Na mene zaboravili. Ko sam ja da se o meni brinu.

– Što niste sami izišli?

– Nije dala rešetka.

– Jeste li vikali?

– Zašto da vičem? Znao sam da će neko ma kad sići. Zatvori svima trebaju. Uvek se prvo u njih ulazi. Samo se tu čovek ne može zagubiti.

Šta veliš na ovu logiku, Hilmare? Nalazim da je poučna. Nalazim da u lakonskom obliku sažima svu odbrambenu mudrost naroda kao bespomoćnog objekta istorije.

– Od čega ste živeli?

– Od mandarina, gospodine. U podrumu čuvali kontrabandu. Tako sam se održao.

Slučaj je bio jasan. Čovek je nedužan. Vređanje italijanske zastave, u svetlu Badogliovog izdajničkog primirja, moglo je samo da nas obraduje. Ništa sumnjivo nije bilo u ovom bedniku. Ništa opasno. Ništa neshvatljivo.

Osim, razume se, kišobrana.

Moj položaj, intelektualno, bio je sličan stanju u kome se nalazi naučnik kada zna da će njegov pronalazak izazvati neizmerne nesreće, pa ipak nije kadar da ga se odrekne. Tako sam i ja morao da objasnim prisustvo kišobrana. Odakle on u zatvoru? Šta će u ćeliji nemačkog zatvora mamutski crni kišobran, stegnut gumenom vrpcom?

Iako mi je mozak neizbežno bio steinbrecherizovan, mogao sam razumeti sasvim ljudski poriv koji je od policajca pratio kontrabandistu. Mogao sam, takođe, naći objašnjenje za orijentalnu pasivnost – maločas, doduše, nazvanu izrazom narodne mudrosti – s kojom je Adam primio izolaciju, ničim ne nastojeći da je izmeni. Karabinijerskoj preosetljivosti mogao sam takođe da nadem razloge. Jedino mi je prokleti kišobran izmicao. Jedino se on razumu opirao.

Da li stoga što je taj moj razum nepovratno bio steinbrecherizovan, što mu je zauvek oduzeta vitalna sposobnost da pojmi odstupanja, nepravilnosti, nered kao sastavni deo prirodnog i zdravog reda stvari, polimerne suštine života? Da li stoga što je zaražen steinbrecherizmom kao pogledom na svet i moj mozak postao samo deo mašine za racionalizovanje istorije? Mali logički monstrum stegnut između koštanih zavrtnja pukovnikovih demonskih generalizacija? Čudovište vampirski naučeno da proždire pravi, čisti, prirodni život? AMRELOJED? AMRELOŽDER? AMRELOMOR? Utamanitelj svih čarobnih kišobrana našeg života? Smrtni neprijatelj divotne poezije u crnom, svilenom nebu raspevane? Pa i razloga za življenje – da normalan čovek ništa drugo ne radi, nego da ga otvara i zatvara, skuplja i širi, bez obzira na klimatske prilike, zabataljujući i porodicu i državu, i Boga i Đavola, sve u korist njegove veličanstvene konstrukcije, tog nežnog šatora snova? I zašto samo na kiši? Zašto uopšte pod nebom? Zašto ne u sobi za

vreme prijatnog ćaskanja pored kamina? U krevetu iznad žene koja se ljubi? Iznad deteta koje se rada? Da se pod njim umire! Svuda gde se čoveku prohte! U svakoj prilici! S povodom i bez povoda! Iz čistog rujanja užeglom ljudskom razumu! Iz bune protiv reda! Iz revolta protiv učmalosti običaja! Iz stida zbog izneverenih nada! Poneti odvratnošću prema svim zabranama, ograničenjima, uskraćivanjima! Protivu svih Steinbrechera i svake steinbrecherizacije! Menjati svet pomoću kišobrana! Revolucionarno i fundamentalno!

– U redu, Trpkoviću – rekao sam mirno – sve to zvuči ubedljivo. I ja ne mogu reći da vam ne verujem. Mislim zapravo da ćemo vaš slučaj još ove noći moći da uredimo. (To je govorio poručnik Rutkowski). Nažalost, u priči ima pojedinost koja mi nije jasna. Sitnica koja se ne uklapa. (To se već Steinbrecher javljao u meni. Njemu nikada ništa nije bilo dovoljno jasno. Uvek je bilo mesta naknadnim pitanjima. Produženju i proširenju istrage. Iznenađujućim zaokretima i pravcima. Novim pokušajima.) Ne velim da je ona važna, pogotovu odlučna i da može u ma kom vidu odložiti vaše puštanje. (To sam opet bio ja.) Ali nerazjašnjena ne može ostati. (I opet pukovnik.) Recite mi najpre kako je taj kišobran uopšte dospao ovamo?

– Ja sam ga doneo, gospodine.

– Znam, bestraga mu drška! Znam da ga niste dobili na dar od šefa policije. Pitam kako su dozvolili da ga u zatvor unesete?

Od nekog nevidljivog pokreta njemu spadoše cvikeri i ostadoše da se, kao klatno sata, ljuljaju na somotskoj pantljici. Pogled mu je bio prazan. Uze da stakla briše rukavom a zatim ih učvršćuje u koren nosa:

– A što da mi ne dozvole, gospodine? To nije puška nego kišobran. – Običan muški kišobran, samo malo veći. To što se zatekao u tamnici, pod naročitim režimom izolacije, Adama

Trpkovića nije brinulo. Pukovnik je urlao u meni, ali ja sam govorio mirno:

– Dobro, Trpkoviću. Samo bez uzbuđenja. – Upozorenje je bilo izlišno. Delovođa se nije uzbuđivao. Sedeo je oslonjen o dršku kišobrana, kao o tanak vrat zmaja drvene krljušti, i posmatrao me kroz osenčena stakla naočara. Onaj koji se uzbuđivao bio sam ja. – Stvarno, to nije puška. Sam izgled... I uopšte, ne može se reći, mada... (Pukovnik je gnevno pokušavao da dođe do izražaja svojim čuvenim „mada“, ali je bio odgurnut.) Nema sumnje da je to običan muški kišobran. Možda malo prevelik. Ali još uvek kišobran. I dotle je sve u redu. Međutim, postoje izvesni propisi. Razmotrimo ih sabrano. Kao državni činovnik vi znate da su sve stvari na ovom svetu propisima pokrivena. Sve je na ovaj ili onaj način kodirano. Nismo to mi Nemci izmislili. I sam Bog je sa zakonima počeo. Prva reč mu je bila zabrana. Dokle se sme, posle čega se ne sme. Šta se sme, a šta ne. Dopušteno, nedopušteno. Dopušteno pod izvesnim uslovima, i zabranjeno pod svim. To pogotovu važi za specijalne režime. Ja, na primer, ne vidim pertle na vašim cipelama. Gde su vam pertle, Trpkoviću?

– Oduzeli.

– Eto vidite. Oduzeli. Razume se. Propis taj i taj. Samo mirno. Već ćemo doći na svoje. Pušite li? Ne? Pametno. Ja ću, međutim, zapaliti. Ni kaiša, vidim, nemate. Pantalone pridržavate rukama. Zašto?

– Oduzeli.

– Dabome. Nego šta. Sme, ne sme. A od ličnih stvari šta imate?

– Ništa.

– Sve vam je oduzeto?

– Jeste, gospodine. Gospodin maresciallo je kazao da će mi se sve vratiti kad budem pušten, i ja sad ne znam kome da se obratim.

– Dakle, pertle se dreše, kaiši otpasuju, oduzimaju se svi oštri predmeti, čak i džepne maramice da se ne bi ugušili. Mi se brinemo za ljude, što bi rekao jedan gospodin, za koga se toplo nadam da vas neće upoznati. Ja ne verujem da su, bar u pogledu pisanih propisa, italijanski zatvori liberalniji od ma čijih. I sad smo opet na početku, pitamo se otkuda kišobran?

– Ne znam, gospodine.

– Jeste li ih vi molili da vam ga ostave?

– Nisam, gospodine. Držao sam ga preko ruke. Ovako. Uvek sam ga tako držao kada nije padalo. Imao sam ga i kad su me priveli. Niko mi ništa nije rekao, i eto.

– Mislite li da je to normalno?

– Ja ne znam, gospodine – rekao je on. – Ja ne mislim. Samo tuda mišljenja zapisujem. I sve što mi se kaže. Krasnopisom. I sa početnim petljama.

Tako je, dragi moj Hilmare, Steinbrecher u meni bio poražen od običnog muškog amrela, koji je u rukama veštaka u kaligrafskim petljama postao oslobodilački steg, sposoban da pod crno materinsko krilo primi sve prokletnike, izopštene buntovnike protiv reda, običaja, zakona, dogmi, pa i zdravog razbora, ako ih ovaj podupre. Blagodareći privremenoj autonomiji od Steinbrechera, izvojevanoj, izgleda, tajanstvenim posredstvom kišobrana, naslutio sam u njemu nešto više od osobenjačke navike provincijskog škrabala. Nisam, razume se, još znao pravu istinu. U njegovom crnom, svilenom nebu nisam još nazirao divotnu poeziju bunta, niti u njegovoj žičanoj konstrukciji nežni šator snova. Nešto mi je ipak bilo jasno: kišobran je bio tempirana bomba podmetnuta pod gredu venčanicu Steinbrecherevog kosmosa. Preporučio mi se kao saveznik. Ponudio da bude poluga mom oslobodenju. Uprkos delovođinim tvrdnjama i mojim rođenim očima, to više nije bio običan muški kišobran, već, takođe muški, premda sasvim neobičan, *otpor* prema nasilju

svih ograničenja kojima je moja ličnost i spolja i iznutra bila podvrgnuta. Kišobran je postao neka vrsta intelektualnog ortopedskog pomagala u mom tajnom ratu protiv nacizma.

Trebalo se žuriti sa Adamovim otpuštanjem. Pukovnik se svakoga trenutka mogao vratiti. U bestijalnom raspoloženju zbog svađe sa našom dičnom Kopnenom vojskom, ko zna šta bi mu se u ovom neobičnom slučaju moglo učiniti sumnjivim. Jednom pokrenuta policijska mašina ne bi se zaustavila bez štete po opštinskog delovođu.

Nažalost, iskrsnuše prepreke. One su se sastojale od „PROPI-SA ZA ORGANIZACIJU UNUTRAŠNJE SLUŽBE. ODELJAK: ADMINISTRACIJA“, i emitovane su posredstvom narednika Mincha iz Prijemnog:

Subjekt je uveden u Prijemni protokol. Pod br. 1 za godinu 1943. Za D. je, naime, otvoren poseban dosje. Gospodin poručnik se i sam može uveriti. Subjekt je, prema tome, administrativno besprekorno ušao kroz ULAZ. Da bi ga on, Minch, izveo kroz IZLAZ, nužno je potrebno da se njegov slučaj ovako ili onako reši. Gospodin poručnik će razumeti. U tom pogledu propisi su izričiti. Čak i bez obzira na *taj* kišobran. Čak i da se radi o subjektu bez kišobrana. Ulazi se kroz ULAZ, a izlazi kroz IZLAZ. Pomoću naloga pukovnika Steinbrechera ili njegovog legalnog punomoćenika. Može li se gospodin poručnik takvim punomoćenikom smatrati?

Zašto da ne može?

Zato što nema Pismo. Za tako nešto potrebno je uredno Pismo. (Sećam se da je upotrebio ovaj stari divni izraz, što ga srećemo još jedino po kupusarama na tavankutima. Mora biti da je Steinbrecher u njemu zadremao.) Nužno je ispravno Punomoćje. (Zakratko, naravno. Steinbrecher se prenuo i poetično, čak pomalo i iracionalno Pismo, zamenio suvim i racionalnim Punomoćjem.) Gospodin poručnik će razumeti.

Pozivanje na neko pukovnikovo prećutno punomoćje sa indignacijom je odbijeno. Gospodin poručnik će razumeti. U Administraciji ništa se ne dešava prećutno. U Administraciji nisu dopuštene dvosmislenosti i proizvoljnosti. Ništa ne sme da se podrazumeva. Sve mora da stoji crno na belom. Ne može se očekivati da on, Minch, počini službeni prekršaj, gotovo falsifikat, samo na osnovu pokreta ruke, u kome je gospodin poručnik sasvim subjektivno video neko punomoćje. Što se tiče njega, narednika Mincha, najviše što u pukovnikovom gestu može videti jeste saglasnost da gospodin poručnik uhapšenika *preliminarno* ispita. Ni u kom slučaju da donosi samostalne odluke.

Napadom s leđa. Predložih Minchu da prvi list D.-skog Protokola jednostavno iscepa. Pogledao me je sa užasom u očima. Samo njegovom savršenom nepoimanju da se nešto tako svetogrдно uopšte moglo izreći – prema tome, ni izrečeno nije – mogu zablagodariti što me iz tih stopa nije prijavio. Zatim pokušah sa logikom. Vreme sa žutim mesinganim licem na zidu brzo je odmicalo.

– Minch – rekoh – pametan ste čovek i iskusan administrator, a stalno meljete o nekakvom *uhapšeniku*. Ja, Minch, ne vidim ovde nikakvog *uhapšenika!*

Narednik se zbuni.

– Šta time hoćete da kažete, gospodine?

– Da mi ovde nemamo nikakvog uhapšenika. Uprkos svim ULAZIMA I IZLAZIMA na svetu.

Zar gospodin poručnik ne dolazi upravo od njega? Zar ga nije preliminarno ispitivao? I još se čudio kišobranu? Zar još maločas nije zahtevao da se pusti? Pa je u tom smislu pravio i neke predloge, koje on, Minch, nije baš sasvim razumeo (hvala bogu!) i koji su išli za tim da se slučaj likvidira na administrativno krajnje neispravan način.

– Bio sam dole – rekoh – to je istina. I razgovarao sa čovekom koji je zatečen u podrumu, ali ga nisam saslušavao, mućnite glavom, Minch, jer mi zatvorenike još nemamo. Tek smo stigli, nismo se čestito ni raspakovali, sve na farbu bazdi, a vi mi o nekakvim zatvorenicama trućate! Zar ste idiot? Cenim vaše administrativno životno stanovište, ali zar mislite da je dovoljno imati čoveka pa da u njemu *automatski* dobijete i zatvorenika? Uhapšenici, naredniče, ne dolaze sami. Oni se hapse. A pre toga moraju nešto učiniti zbog čega će biti uhapšeni, premda, priznajem, ovaj uslov nije obavezan. Pre toga su ljudi. Tek hapšenjem postaju uhapšenici. A hapšenja, naredniče, nema bez naloga. Bez naloga uhapšenik ostaje čovek, bez obzira na to što za vas kao takav nema nikakve vrednosti. A sad mi pokažite nalog za hapšenje opštinskog delovođe Adama Trpkovića, na osnovu kojeg ste izvoleli provesti čoveka i njegov kišobran kroz vaš usrani ULAZ, i ja ću dići ruke. Po svoj prilici ću otići da se našljemam. Nalog, Minch, pa da se tornjam!

Ne, Minch nije imao nalog. Patio je. Kao administrator u ime Administracije. Svako ima svoju patnju. Njutn bi, po svoj prilici, patio kada u drugom pokušaju jabuka ne bi pala na zemlju. Platona bi unesrećilo saznanje da i među robovima ima umnih ljudi podobnih da upravljaju Idealnom državom. Cezara bi duboko razočarala vest da Rubikon nije potok nego more. Mussolini je italijanski narod smatrao svojom ličnom kaznom. Ti bi, čini mi se, umro bez postojanja istorijskih sporednosti, bez rimokatoličkih simbola na odeždama poljskih plemića, pomoću kojih izbegavaš da pišeš o suštini. Ja, lično, neizmerno bih patio kada bi mi se dokazalo da je sav moj tako elaboriran otpor protiv nacizma tek projekcija bolesne savesti, kompromis između DELA I NEDELA. Minch je patio zbog nesavršenosti Administracije.

– Vi, dragi moj Minch, nemate ispravan ULAZ. Vi ste tog čoveka neovlašćeno u naš zatvor prokrijumčarili. Samovoljno uneli u Protokol. I to ko zna iz kakvih razloga? Da, Minch, ko zna zašto?

Bio je to primitivan trik. Nešto iz diluvijalnog perioda policijskog umeća. Nagovestiti zatvoreniku da njegov, inače sasvim prirodan postupak, ima neko potajno značenje, i da je učinjen u ko zna kakve svrhe, da je njegova omaška zlonamerna, pa čak i organizovana (najčešće iz inostranstva), znači zaobići bedeme izvinjenja podignute oko nehata, i napasti nezaštićenu kriminalnu nameru.

Manevar nepogrešivo izaziva dar-mar u zatvorenikovoj duši, već pomirenoj sa nehatom, ali sasvim nespremnoj da u njemu prizna zločinački čin. Da bi se oslobodio optužbe za umišljaj, zatvorenik oduševljeno priznaje nehat (takođe kažnjiv). Islednik, međutim, ne misli da je posredi bila samo zločinačka *namera*, spontana delatnost protiv najsvetijih državnih interesa, nego da je taj zločin plaćen. Zatvorenik drži da po svaku cenu mora strašnu misao odstraniti iz islednikove glave. A to se ne postiže prostim poricanjem. Poricanjem se u policiji ništa ne postiže. Jedino ćutanjem ili priznavanjem. Totalnim ćutanjem ili delimičnim priznavanjem. Međutim, delimičnih priznanja nema. Zatvorenik to uviđa čim uspe da odustajanje od optužbe za rad u korist neke strane sile otkupi priznanjem da se radilo sa namerom i na sopstvenu inicijativu. A kada se u istrazi jednom utvrdi opšti okvir prestupa i napusti dosadno polje motiva, mogućnosti za krivicu su praktično neiscrpne. U oblasti diverzije, na primer, čoveka koji je priznao izazivanje kvara na vojnom motociklu ni najmanje nije teško navesti da potpiše zapisnik ispod izjave da je minirao Reichstag. Time je on samo mudro i uspešno otklonio znatno opasniju optužbu da je minirao Reichskancelariju. Automobil je pametno bio

iskupljen motociklom (šta se, najzad, za jedan bedni kotač može dobiti?), garaža automobilom (koji takode nije bogzna šta, zar ne?), saobraćajni čvor garažom, Führerov voz saobraćajnim čvorom (koji najednom, u poređenju sa vozom postaje beznačajan metež šina), Reichskancelarija ličnim vozom, (jer tamo ipak staje manje ljudi). A šta je sa Reichstagom? Reichstag je iščezao. Reichstag je bio samo pomoćna alternativa. Islednik i isleđenik se rastaju sa osećanjem da su iz situacije izvukli najviše što su mogli. Islednik mahom i ostaje pri tom ubeđenju. Zatvorenik počinje da sumnja tek kad oseti konopac oko vrata.

(Znaš li, Hilmare, čega se plašim? Da će ova pisma pasti u ruke policiji. O, ne bojim se ja za sebe. Nema u njima ništa što bi optuživalo mene. Nikakav motocikl koji bi se, postepenim dodavanjem delova, preobrazio u Reichskancelariju. Bojim se da bi im mogao poslužiti kao kompendijum.)

Minch je gubio boju. Izgledao je nesrećan, ali ne i poražen.

– Ja mogu objasniti! – stenjao je.

– Ne, Minch! Vi ne možete objasniti jedan flagrantan višak u vašim knjigama. Toliko je i meni poznato knjigovodstvo.

– Ali, gospodine poručniče...

– Poznato mi je da suficit i deficit podjednako jasno demonstriraju neispravnost u poslovanju. I da jedan zatvorenik više, sa administrativne tačke gledišta, nije ništa bezopasniji od zatvorenika manje.

– Dopustite mi, gospodine poručniče, da vas u tom pogledu umirim – rekao je Minch. Bio je povratio boju. Smešio se pobedonosno. – Ja sam imao u vidu ovakve zamerke, pa sam subjekt objasnio u zvaničnoj primedbi. – Rasklopio je Protokol i poveo prstom po strani. – Šta piše u rubrici „PRIMEDBE“? Zatečen, piše. To isključuje potrebu za nalogom. Subjekt je preuzet. Primljen. Zajedno sa inventarom. Besprekorno, zar ne?

I bilo je. Bilo je, Hilmare. Steinbrecher u Konradu Rutkowskom, očigledno, nije bio dorastao dvojniku u naredniku Minchu. Povukao sam se u času kada je unezvereni Haag doneo vest o srećno izbegnutom skandalu na banketu kod generala Von Klatterna i odluci pukovnikovoj da nam večeras ne učini zadovoljstvo posetom. Sad je to bilo svejedno. Što se tiče Adama, mene, i našeg buntovničkog kišobrana, slobodno je mogao da dođe. U međuvremenu je, uprkos mome protivljenju, D.-ski delovođa postao nerazlučivi deo našeg organizma. Premda kroz ULAZ i nije prošao sasvim besprekorno. Bez PRIMEDBE bi ostao na slobodi. PRIMEDBA mu je pomogla da prebrodi dosadne administrativne prepreke i odsustvo naložnika za hapšenje. Zapisnički konstatovan Inventar egzekutive Sonderkommande Geheime Staatspolizei u D.-u iskazivao je te večeri kako sledi:

11 orahovih pisanih stolova, od kojih 1 sa gvozdanim okovom;

24 stolice sa naslonom;

7 stolica bez naslona;

11 rolo-ormana;

1 opštinski delovođa sa 1 muškim kišobranom.

A sada ću, kamuflaže radi, morati malo na kupanje. Da nema te moje monografije, zbilja ne znam čime bih stalno odsustvo sa plaže opravdao pred Sabinom. Ovako me potpomaže njena ambicija da postane supruga genija, što se bez objavljivanja knjige o krunskom i stolnom gradu Krakowu ne bi moglo upriličiti. Ostaj mi zdrav i srođen sa svakom udobnom neistinom na ovom kurvinskom svetu. Tvoj KONRAD.

PISMO JEDANAESTO

Gustav Frölich, špijun iz Mannheima ili Ogledi o ljudskom razumu

Mediteran, 19. sept. 1965.

Dragi Hilmare,

– Šta to čujemo, Rutkowski? – rekao je pukovnik Steinbrecher kada sam mu idućeg jutra podnosio raport. Sedeo je za okovanim stolom i merio me sjajnim očima, punim divljih obećanja. Rešetke iza mlečnih prozora mutno su prekrajale nebo. Rese su gušćijim korakom marširale po ulašćenom podu. Sa zida, nežnog poput tek pokošenog travnjaka, motrila je prizor žena kravljeg oka. Za manje od 24 časa zgrada je bila savršeno steinbrecherizovana. – Hteli ste da pustite našeg prvog zatvorenika? Minch kaže da ste bili prilično odlučni. Pozivali ste se i na punomoćje. Prećutno, doduše. Ja, međutim, nisam dao nikakvo punomoćje. I kakva su to prećutna punomoćja? Nešto jeste ili nije punomoćje. A šta je ispravno punomoćje, zna se. Otkada je to mahinalan pokret ruke zvanično naredenje? Ovo nije aukcija, Rutkowski, i mi nismo kolekcionari antiknog nameštaja da licitiramo mrdanjem ušiju ili obrva.

Čutao sam, pomiren sa ulogom njegove intelektualne sparring-vreće ispunjene slamom i očajanjem.

– Jednostavno nisam znao šta bih s rukama! Taj dripac Klattern! Sa svojim „skraćivanjem frontova radi uravnotežavanja snaga“. „Odvajanjem od neprijatelja uz minimalne komplikacije“. „Elastičnom odbranom.“ „Gubitkom na terenu uz dobitak na koncentraciji.“ Sranje! Svu bi tu gospodu trebalo ovamo – Rotkopfu! Ni nakraj im pameti ne bi padalo da se povlače, bez obzira na „krajnje nepovoljan odnos snaga u broju artiljerijskih oruđa, potenciran hroničnom oskudicom u minobacačima“. A na onog Zellera treba malo pripaziti. Razorna neka cvečka. U najstrožoj tajnosti, razume se. Mogli bi nas još optužiti za podrivanje autoriteta vojske. Kakve vojske, uostalom? Vojska je bila dok je pobeđivala. Oni koji gube nisu vojska. To je prokleta banda dezertera. Nadam se da se slažete, Rutkowski? Vi ste, naime, tako diskretni u iskazivanju drugarske odanosti. Otmeno i sa merom. Juče za stolom nijednom niste našli za potrebno da intervenišete. Zevali ste dok su vredali vaše drugove. A i ti drugovi, sveti magarci! Haag je izgledao kao da je upravo podneo lobotomiju. Rotkopf je bio pijan kao svinja. Bez refleksa. Možda bi nešto vredeo jedino da smo se pomlatili. Freissner se pokazao, ne kažem. Koliko je stigao od slikanja. Sâm sam morao da se nosim sa celim oficirskim korom. Šta je vama, Rutkowski? Zar imate gliste? Ako ste bolesni, javite se na lekarsku. Šta ste kazali? Ništa niste kazali. Utoliko bolje. I skrasite se jednom. Sedite. Ne stojte mi tu kao spomenik ljudskoj bezazlenosti. Mi bar znamo kako stoji sa bezazlenošću u svetu. Možete nam nasuti po konjak. U ormanu je. Levo. Zapalite ako želite. Ovo je radni sastanak. Nije egzercir. Vršimo policijsku generalštabnu analizu. Malo bolje od gospodina generala. Jer mi je ne vršimo *pošto* dobijemo batine. Gde ste nabavili ovaj konjak? Smrdi na toalet-sapun. Nama, dakle, nisu potrebne sekcije, makete, razmernici i sva ta ortopedska sranja kojima se dokazuje kako se mogla dobiti bitka, koja je u međuvremenu

izgubljena. Nama je sve u glavi i srcu. Jeste li čitali izveštaje sa terena? Dve osrednje diverzije na transportnim sredstvima puka Brandenburg. Fabrički zastoj sa simptomima sabotáže. Sasvim lep rezultat za samo dvadeset četiri časa. Očigledno je da su banditi ostavili ljude u gradu. Zato su nam potrebni spiskovi komunista. O tome smo već govorili. To je bio vaš zadatak. Ne morate mi ništa reći. Spaljeni su. I kopije, naravno. Neažurni, nehatni, aljkavi narodi pokazuju savesnost uvek na pogrešnim mestima. Da su tako savesni ne bi kapitulirali za manje od dve nedelje. Liče na fudbalski tim koji nastavlja da šutira loptu pošto je regularno vreme isteklo i protivnik otišao u svlačionicu. Najopasniji su na tim prokletim spiskovima. Logičko razmišljanje, vaša slaba strana, inače, odvešće nas do pretpostavke da je većina evidentiranih komunista već u šumi. Čim su ušli u policijske kartoteke, nemaju oni u gradu više šta da traže. Smatrate li moje zaključivanje ispravnim? Smatrate. Sasvim? Savršeno ste sigurni? E pa onda ste budala, Rutkowski. Nemačka pedantnost je naše policijske udžbenike učinila najinstruktivnijim na svetu. To je tačno. Ali da bi se komandovalo nekom policijskom situacijom, potrebno je nešto više od znanja. Zato je Centrala nastojala da u Službu prima inteligentne primerke vrste.⁹ Sa žaljenjem konstatujem da u tom pogledu vaš izbor predstavlja potpun promašaj. Moja bi pretpostavka vredela jedino da ti spiskovi nisu uništeni. Uništenje spiskova omogućilo im je normalnu distribuciju kadrova. I oni su tu negde oko nas. Spremaju se na rastrojavanje južnog boka naših komunikacija. A ako im to pode za rukom, kojim putem mislite da dignete dupe sa Balkana? Možda se u Proviđenje nadate? Proviđenje danas, nažalost, može imati samo jedan čovek. Mi ostali moramo da se oslonimo na pamet. Konsultujte je jednom, za promenu, Rutkowski. Taj Trpković, na primer. Adam Trpković se zove, zar ne? Zašto ne biste od njega počeli

kada ga već imamo. A što se tiče vaše brzoplete primedbe da on nije ništa učinio zbog čega bismo ga držali u podrumu, i da nije neprijatelj – ja to u potpunosti prihvatam. Ali on je pripadnik neprijateljske nacije, što je u vanrednim prilikama dovoljno. Vi ne mrzite samo komarca koji vas je ubo, Rutkowski. Mrzite sve komarce podjednako, zar ne? U svom raportu napisali ste da je pomenuti Trpković u neku ruku pripadnik lokalnih vlasti i da je kao takav izvan sumnje. U F.-u smo imali takvog. Bio je predsednik opštine. Danju. Noću je predsedavao nekakvom banditskom oslobodilačkom odboru. Ispričaću vam kako je dospeo na vešala. Ubila ga je strast prema logičkim analizama i indukciji. Voleo je da se igra detektiva i formuliše besprekorne silogizme. Jedne noći je bacio u vazduh skladište benzina. Sutradan se, kao i obično, našao da pomogne. I kao obično, izvlačio je iz situacije logične zaključke. Ovog puta, međutim, zaključci su bili za nijansu isuviše logični. Ostalo nam je samo da ga obesimo. Dakle, gde smo, Rutkowski? Vi imate rđav običaj da me rastrojavate glupim primedbama, ili tim prokletim naduvenim držanjem. Okanite se toga, za ime boga!

Jasno je, međutim, da se ja uopšte ne čujem. Mene nema. On sam sa sobom besedi. Prirodnog kraja solilokviju nema. **POLICIJSKI INTERES PO SEBI JE BESKRAJAN I OBUHVATA SVE VIDOVE ŽIVOTA.** Po svom unutrašnjem opredeljenju govor se nikad ne bi završio. Moraju ga prekidati spoljne okolnosti. I izvesne potrebe organizma. Zahtevi creva, san. I ja ne vidim nešto treće.

Ovoga puta to je Max. Pukovnik prima jedno obaveštenje. Istovremeno, Max se ukopčava u Steinbrecherov logički sistem i postaje izvor daljih nizanja zaključaka, pomoću kojih se trenutno gubi veza sa Adamom. Pre nego što će se na kraju neke analogije opet naći, pukovnik evocira uspomene iz detinjstva i ispituje njihovu upotrebu u svrhu pritiska, pravi kritičke

primedbe na moj izbor boje za zidove, sa kojih elastično prelazi na slike žena, Rembrantovu *Saskiju*, staru tehniku slikanja, principe gerilskog ratovanja Holandana protivu vojvode od Albe, godine 1568, i načela koja primenjuje Pokret otpora na području Jadrana. Danas je kratak predah izazvao Max. Sutra će to biti vazdušni napad – stvar se, doduše, uvek sretno mogla nastaviti u skloništu. Prekosutra ga mogu preseći grčevi u stomaku, ali samo zato da bi povodom njih meditirao o otrovnim gljivama, paucima, gasovima, i tako hemijskim kanalima dospo do upotrebe seruma istine u istrazi. Jednog dana, Hilmare, neko će pucati u njega i razneti mu mozak olovom – možda ću, mislio sam, to biti ja – onemogućivši ga u najskrovitijoj želji: da iz vlastite smrti izvlači beskonačne generalizacije.

– Vaš Adam – odnekud je to sad postao *moj* Adam – nije, dakako, ni Egmont ni Hoorn. Običan je opštinski čata. I naravno da me briga što se popišao na italijansku zastavu. Sa najvećim zadovoljstvom pišam se i ja. Posredi je drugi račun, poručniče. Danas italijanska, sutra naša. Danas zastava, sutra pruga. Prekosutra vi i ja. Vetar, kažete. U vašem raportu piše da ga je do toga doveo vetar. Kakve su to koještarije? Zar je pri vetru jedan zakon u manjem dejstvu nego na omorini? Hoćemo li poštovanje propisa podređivati klimatskim uslovima? Tačka 2, paragrafa 5, toga i toga zakona važi samo do 20°C. Tačka 1, istog paragrafa, međutim, deluje samo na kiši. Pasati čine ništavnim ceo paragraf 3. A pri naročitim okolnostima, kod zemljotresa ili uragana, prestaje važnost čitavog zakona. Stupa na snagu opšte bezakonje. Ne ide to, Rutkowski, ne ide. I sami uvidate. Vaša primedba da je glupo baviti se jednim bednim čatom uvredljiva je, poručniče. Mi se glupim poslovima ne bavimo, poručniče. I glup posao koji obavljamo MI automatski postaje pametan. I mi nemamo beznačajnih zatvorenika. Ni beznačajnih slučajeva. Činjenica da se njima bavimo MI daje im značaj. A onda i taj

kišobran. Taj kišobran! Čak i vi, intelektualac naviknut na izopačenosti navika, primili ste ga sa čuđenjem. Zbunjivao vas je. To se vidi iz raporta. Zašto biste inače govorili o njemu? Zašto niste pisali o njegovim cipelama, na primer? Zašto ste pisali samo o tom kišobranu? Gotovo sa oduševljenjem! Kad o njemu govorite, postajete bezmalo poetični. Najzad da se i od vas vidi vajda. Jer da nije bilo vašeg raporta i priče o kišobranu, ja bih tog čoveka pustio. Srećom, jednom ste i vi imali njuh. Inače vas ni tvor ne može prenuti. Kad smo već kod toga, je li pregledana drška kišobrana? Jeste? I ništa nije nađeno? Utoliko gore. To nalaže nastavak istrage. Jedino je pitanje ko da je preuzme. Haag je šmokljan. Njega bi kišobran sasvim pomeo. Freissner bi bio dobar, ali ga imam u vidu za nešto drugo. Rotkopfa ne predlažem iz uviđavnosti prema vašem Adamu. Tako nam preostaje još samo jedno ime.

Premda sam poznavao Steinbrechera i njegovu satansku sposobnost da u ljudima otkriva najskrovitije duševne slabosti i da ih stavlja pred birana iskušenja, premda su izvesne tehničke okolnosti – činjenica, na primer, da sam Adama preliminarno ispitivao – samostalno ukazivale na mene, bio sam potresen kao bolesnik od raka koji, iako svestan neizlečivosti, nije kadar da se pomiri sa datumom smrti. Bilo je mračne zloće u ideji da opštinskog delovođu isleđuje onaj koji je još pre nekoliko časova činio sve da ga oslobodi. Istovremeno, u tom izboru je bilo izvesne osvetničke pravičnosti. Njome je pogođen pravi krivac za Adamovu nesreću. Jer da nisam onako nespretno pokušao da ga izvučem iz Minchovog Protokola, da sam njegov slučaj prepustio spontanom razvoju, najverovatnije bi on već bio otpušten. Jednostavno otpisan iz Inventara kao neupotrebljiv. Ovako, moja nevešta intervencija, uz neoprezni zanos ispoljen prema kišobranu, nisu mogli izmaći pažnji pukovnika Steinbrechera. On je, dragi moj Hilmare, po svoj prilici ovako

rezonovao: Opet je, dakle, naš mali Sonder-intelektualac pokušao da se nagodi sa savešću. Vreme je da se momak opredeli. Ne može se istovremeno služiti Bogu i Mamonu. Dovoljno mu se gledalo kroz prste. Dovoljno dugo je ostavljan na obali, s koje je davao uputstva onima što se u vodi dave. Gurnimo i njega u tu vodu. Da vidimo kakve su njegove stvarne plivačke sposobnosti.

– Rutkowski!

– Gospodine pukovniče?

– Jeste li vi birali stakla na prozorima?

– Jesam.

– Vidi se. Rekao sam da se stave mlečna, ali ne i takva da se čovek oseća kao da sedi na klozetskoj šolji.

– Preduzeću korake, gospodine.

– Kad smo već kod koraka, znate li koliko koraka može da napravi zatvorenik u ćeliji tri sa jedan i po, pod uslovom da korača osam sati dnevno u toku jedne godine?

Nisam znao, Hilmare. Znaš li ti? Zna li iko? Brine li ko o tome? Tiče li se to koga? Ne. Nikog se ne tiče. Ljudi su ravnodušni prema zatvoreničkim koracima. Ne žele da ih čuju. Neće o njima da misle. Steinbrechera se, međutim, to tiče. On brine. Misli. Računa. Izvlači zaključke. A zatim dela.

– Nisam ni očekivao da ćete znati. To bi pretpostavljalo da vi o našim zatvorenicima mislite. Ali vi to ne činite, poručniče. Kad se vrata kancelarije za njima zatvore, oni prestaju za vas da postoje. Vi onda čitate Goethea ili svirate Chopina. To šta se sa njima zbiva u međuvremenu, i izvan vaše isledne konverzacije, vas ne interesuje. Ne nalazite li, poručniče, da je to pomalo bezdušno? Jer upravo to što se sa njima zbiva između dva saslušanja, to neposredno predodređuje uspeh. Ljudi se lome *dole*, ne *gore*, Rutkowski. Gore se oni ponovo sastavljaju u oblik koji se želi. Možda ćete reći da je to bezdušno, da nije bezdušno ne misliti o njima nego misliti na ovaj način. E pa

varate se, Rutkowski. Kao i obično, uostalom. Ono što ja smatram zaista bezdušnim jeste otezanje istrage, produžavanje njihovih duševnih i telesnih muka. Pogotovu ako je ono izazvano neprofesionalnošću, nehatom, trapavošću i omaškama. Pretpostavljanjem Goethea i Chopina njihovim problemima. Razmišljanjem o svemu osim o tome kako da ih što pre slomite i tako im prekratite muke. I tu dolazimo na korake. Tačnije na odnos između mogućnosti za svrsishodno grčenje poprečno-prugastih mišića i njihove duhovne kondicije, prave podloge uhapšenikovog otpora. U tom pogledu, čak i najsloženija parterna gimnastika ne može zameniti okrepljujuće dejstvo šetnje. Već na vratima kancelarije razlikovaćete čoveka koji je tamnički dan proveo u ćeliji od pedesetak kvadratnih metara i onog što se grčio u kaverni od tri sa jedan i po, ili manje. Uz ostale jednake uslove, drugi će vas svakako manje namučiti. Pa, *vice versa*, i vi njega. Sledimo misao dalje. Ograničavajmo našem uzorku mogućnost kretanja. Postepeno ćemo doći do situacije u kojoj će svaki zglob moći da obavlja samo statične, *nekorisne* pokrete. Rameni skapulo-humeralni zglob će se, doduše, pokretati bar u dva od svoja tri stepena ekspanzije. Fleksijom i ekstenzijom u sagitalnoj ravni, adukcijom i abdukcijom u frontalnoj. Nažalost, ništa do *samog* sebe neće pokretati. Ruka će i dalje ostati nepokretna. Zglob je izgubio svrhu. Njegovi su pokreti besmisleni. On će, najzad, moći i da se rotira. Ipak će i taj treći stepen ekspanzije biti neefikasan. Ruka će ostati mrtva. Znale li o čemu govorim, Rutkowski? O čučavcu, čoveče, o čučavcu! Za vas je to verovatno puko sredstvo kinjenja. I to samo stoga što o zatvorenicima ne razmišljate, Rutkowski. Što umesto toga čitate Goethea i svirate Chopina. A kod Goethea o čučavcima nema ništa. Gospodin vajmarski ministar je bio intelektualac, prema tome, iznad čučavca. Iznad torture uopšte. Činjenica da su njegovi službenici lomili ljudima prste, gnjatove i ostale za

to pogodne kosti nije ga inspirisala. Uzbudivala ga je trgovina dušama. Duša kao takva i njene mogućnosti u savezu sa davo-
lom. Imam utisak da taj faustovski kompleks i vas drži budnim,
i da samo zahvaljujući njemu imamo sreću da uživamo vašu
saradnju. Vratimo se redukciji pokreta i čučavcu. Njime se,
pored neprestanog straha od gušenja, kao nusprodukta preso-
vanja organizma, izaziva kod uhapšenika nepodnošljiv *zamor*.
A *zamor* je, Rutkowski, kao što znate, pored savesti, do sada
najhranljivija podloga za priznanje. Ne govorim vam to povod-
om vašeg Adama. Kako ćete sa njim na kraj izići, to je vaša
stvar. Ne verujem da ćete primeniti čučavac.

– Mi ga i nemamo, gospodine pukovniče.

– Bože, Rutkowski, vi ste zaista zamlata! Pa ne mislite valjda
da je za čučavac potrebno nešto antikno, sa inkrustacijama i
umetničkim detaljima. Louis XVI možda? Svaki čvrst sanduk,
u koji se može sabiti ljudsko telo u najneudobnijem položaju, to
vam je čučavac. Svaki je građ pun takvih čučavaca. Svet je krcat
čučavcima. Potrebno je samo u njih potrpati ljude.

– Gospodine pukovniče – rekao sam – šta mi, zapravo, želi-
mo da doznamo od tog čoveka?

– Pa zar vi to ne znate, Rutkowski?

– Iskreno govoreći...

– I posle dve godine kolaboracije vi dolazite kod mene sa
pitanjem šta se traži od uhapšenika? Sve, Rutkowski, sve se traži!
Nema toga što se ne traži! Mi selekciju vršimo. Nije njegovo
da naše interese ograničava. Nas zanima sve! Apsolutno sve!

– Moram, međutim, znati u kom pravcu da orijentišem
pitanja, gospodine.

– U svim pravcima, čoveče! Nijedno pitanje ne sme ostati
nepostavljeno. Nijedno polje života nepokriveno upitnikom.
Sve mora da se ispita, zabeleži, proveriti, uporedi. I to po neko-
liko puta. Da se isključi svaka greška. I ako sva teorijski moguća

pitanja budu postavljena, uspeh ne može izostati. Beskonačan sistem povezanih pitanja uvek dovodi do nekog rezultata.

– Pitao sam odakle da počnem. S kog kraja, gospodine?

– Sa bilo koga, Rutkowski, sa bilo koga! To je irelevantno, ako su vam pitanja logična i povezana. Sa ma kog kraja da podete, uvek ćete na isto mesto stići. Pre ili kasnije, razume se. Naš život je celina, Rutkowski. Pa i pitanja koja se na njega odnose predstavljaju celinu. U svim pravcima rasprostrtu saobraćajnu mrežu, kojom, ma odakle pošli, uvek morate u Rim dospeti. Je li jasno?

– Savršeno, gospodine pukovniče.

– Sumnjam. Da bi vam to bilo zaista savršeno jasno, pokazaću vam kopiju jednog od mojih starih saslušanja. Ja ih, naime, sve čuvam. Ne iz taštine, Rutkowski. Ne da bih ih zaveštao policijskom muzeju. Iz ličnog zadovoljstva. Pročitavam ih u retkim časovima odmora. Pogledajte taj zapisnik pre nego što se sa delovođom ukoštac uhvatite. Nećete se pokajati.

On pride zaključanom ormanu u kome je držao lične stvari. Uvek sam se pitao *kakve* lične stvari može imati takav čovek. Kakve uspomene? Da je još uvek poštovan drevni običaj po kome su glave pobedenih pripadale pobedniku, i da je islednicima bilo dopušteno zadržati isledeničke lobanje kao trofeje, ne bih bio u nedoumici. Ovako sam morao da sačekam trenutak sentimentalnog opuštanja da bih doznao šta je u ormanu. Bile su to, dakle, kopije svih saslušanja što ih je tokom duge policijske karijere obavio. Njegovo tajanstveno ostrvo sa blagom na pučini ljudske bede. Beskonačan sistem pitanja uvek doveden do logičkog kraja. A u magli, iza okeana reči, nelogični krajevi tolikih života.

– Neću da biram, Rutkowski. Zatvaram oči i uzimam bilo koju fasciklu. Da vidimo, šta smo izvukli? Ah! Godina 1938.

Grad Mannheim. Oblast Rheinska. Industrija. Radnici. O njima smo već govorili. Tvrd materijal. Ovde je, međutim, reč o nekom trgovačkom putniku Frölichu, Gustavu Frölichu, koji je bio prijavljen da je posećivao izvesnu gospođicu Lilly Schwartzkopf, modiskinju, kreatorku šešira, koja je, sa svoje strane, održavala intimne odnose sa gospodinom D.R.D.-om, viceprezidentom mannheimske banke, čiji se nećak, bivši student Oxforda, regularno dopisivao sa svojim engleskim tutorom, profesorom na katedri germanistike, i intimusom druge univerzitetske ličnosti, koja je stajala na čelu ekipe analizatora pri britanskoj obaveštajnoj službi.

– Gospode bože!

– Čini se prilično zamršenim, zar ne? A zapravo, sve je savršeno jasno. I logično. Tutor, prirodno, nije bio nikakav prijatelj univerzitetskoj ličnosti, već član njegove obaveštajne ekipe. Mladi student, viceprezidentov nećak, zavrbovan je još u koledžu. Posredi je bila ucena, čiji detalji nisu od važnosti. Važno je jedino da je on, budući bez roditelja, živio u kući ujaka, gde je bio u prilici da sazna poverljive podatke iz oblasti naše privredne politike.

– I kakve sada veze sa tim ima Frölich?

– Odmah na to dolazimo. Modiskinja Lilly Schwartzkopf je potajno živela sa gospodinom D.R.D.-om, viceprezidentom. Modiskinja ga zapravo nije volela. Ona mu se davala iz obaveštajnih motiva.

– To je bilo pokriće za njeno sastajanje sa nećakom koji joj je predavao privredne tajne.

– Kakve privredne tajne?

– One što ih je doznavao od viceprezidenta.

– Ne budite magarac, Rutkowski. Kakve tajne može znati jedan viceprezident banke? Ono što on zna nalazi se u svakom

godišnjem industrijskom izveštaju ili finansijskom podlistu. Stvar je tekla u obrnutom smeru.

– U obrnutom smeru, dakle?

– Razume se. Sve se uvek kreće obrnuto od onoga kako izgleda da se kreće. Prenosilac informacija je bila zapravo modiskinja.

– A viceprezident veza.

– Između modiskinje i nećaka.

– Ali zašto modiskinja nije radila neposredno sa nećakom?

– Zato što se ovaj dopisivao sa engleskim tutorom i što bi svaki kontakt između jedne kreatorke ženskih šešira i jednog korespondenta sa Engleskom bio neizostavno sumnjiv.

– Razumem. Da je posredi bila kreatorka muških šešira, stvar bi izgledala znatno bezazelnije.

– U svakom slučaju...

– Ili da se nećak dopisivao sa Italijom? Tada bi ona mogla da ostane kreatorka ženskih, zar ne?

– U svakom slučaju, kažem, nećak je primljena obaveštenja dalje prosleđivao. Kojim putem, nismo saznali. Pisma su, naimе, u tom pogledu bila potpuno čista.

– Pa kako je onda utvrđeno da je špijun?

– Putem logike, Rutkowski. Sve je na to ukazivalo. Prosto je bilo oči. S jedne strane, studije u Engleskoj pod neposrednim tutorstvom britanskog obaveštajca, a sa druge taj Frölich.

– Kakav Frölich? Šta sa tim ima Frölich?

– Pa on je srce zavere. On je Schwartzkopfovu snabdevaov poverljivim informacijama o stanju naše industrije. On je bio ključ. Modiskinja, viceprezident i nećak bili su samo kanal za prenošenje tih obaveštenja u London.

– Za Frölicha je, dakle, nepobitno utvrđeno da je bio špijun?

– Dabome. Takođe prvenstveno putem logike. U prvom redu, na to je ukazivala njegova posredna veza sa nećakom

- notornim špijunom, a zatim i sve ostalo je bilo protiv njega. Najpre porodica.

- Vlastita ga je porodica optužila?

- Nažalost, nije. Zbog toga smo morali da i njih pohapsimo. Njihova saslušanja su takođe ovde, ali ih zasada zanemarimo. Porodica ga je i navela na zločin. Bila je isuviše velika za njegov džep. Morao je na drugoj strani pronaći dodatni izvor prihoda. Razume se po sebi da mu je kriminalna delatnost protiv države i tehnički i emotivno najviše odgovarala.

- Oprostite, gospodine pukovniče, ali ja ne držim da se antidržavna delatnost po sebi razume.

- Ne? Zaista? Vaše me rodoljublje postiduje. Morali biste da se bavite propagandom. Ispitajmo u međuvremenu tehničke pogodnosti. Trgovačka putovanja po industrijskom području Rheine omogućavala su mu da, ne skrećući na sebe pažnju, dođe do privrednih i vojnih tajni. Je li to tačno?

- Jeste, ali...

- Sasvim spada u oblast verovatnog da ih nije sakupljao iz zadovoljstva ili u cilju profesionalnog usavršavanja.

- Sasvim, ali...

- Proizlazi logično da ih je sakupljao u špijunske svrhe. Uostalom, veza preko modiskinje i viceprezidenta sa notornim špijunom nećakom to nepobitno dokazuje.

- Tehnički, to zaista izgleda kao najlakši put za zaradivanje novca, gospodine pukovniče, ali *emotivno*? Zašto bi to Frölichu emotivno najviše odgovaralo?

- Zato što je mrzeo državu.

- Je li to utvrđeno?

- Zašto bismo oko toga gubili vreme kada to logički proizlazi iz činjenice da je špijunirao u korist njenih neprijatelja? I najzad, Frölich je priznao. Bez ikakve fizičke prinude. Pritešnjen

logikom. Ničim više. Čistom logikom. Dodajem da su i svi ostali priznali pa su streljani. Jedino se izvukao viceprezident.

– Kao logički nevin?

– Ne. Kao viceprezident.

Obrati pažnju, Hilmare, na železnu logiku Steinbrechero-
vog zapisnika. Nećak je britanski špijun. Šta dokazuje da je
nećak britanski špijun? Njegova veza sa notornim špijunom
Frölichom, očigledno. Ali šta dokazuje Frölichovu špijunsku
delatnost? Nećakova, naravno. Frölicha optužuje veza sa čove-
kom koji je pomoću njega, Frölicha, i okrivljen. Nećak je špijun
zato što je špijun Frölich. Frölich je, opet, špijun zato što je to
nećak, sa kojim on korespondira. U špijunskom smislu, dabo-
me. Jer veza između dva špijuna ne može biti drukčija nego
špijunska. Odnosi između špijuna moraju biti špijunski. (Čemu
ni najmanje ne protivureći činjenica da odnosi sa operским
pevačicama ne moraju obavezno biti pevački.) Ali, molim lepo,
reći ćeš ti, mi još nismo videli stvarni dokaz da je taj nećak bri-
tanski špijun. Kako da nismo? Zar nismo dokazali njegovu vezu
sa špijunom Frölichom? Ali kako se, pitaćeš, u međuvremenu
dokazuje Frölichov zločin? Čemu dokazi kada je to evidentno
iz Frölichove veze sa špijunskim nećakom?

Razmišljaj malo o tome, Hilmare. Pogledaj nisu li neki od
dokaza u tvojim knjigama od ove sorte. Ne izvlači li se nekom-
petentnost nekog vladara iz same činjenice što vlada? Ne oprav-
dava li se neki buntovnik time što se bori za pravdu? Ne doka-
zuje li se neophodnost izvesnih istorijskih sredstava važnošću
ciljeva koji se njima postižu? Ne zaključuje li se vrednost tih
ciljeva iz bezvrednosti nekih drugih? Ukratko, osuđuje li se na
smrt Frölich što je održavao veze sa nećakom, koji je špijun
samo zato što je održavao veze sa Frölichom, po tom silogizmu,
takođe špijunom.

Razmišljaj, Hilmare. A sutra ćemo se opet sresti. KONRAD!

P. S. Kad se čovek usudi da ovakav život poveri drugome, u izvesnom smislu neprijatelju kao što si ti, Hilmare, da bi sebe obavezao na što dublje poniženje i ispaštanje, dužan je da ispolji bezgraničnu iskrenost. U protivnom, njegova ispovest nema smisla. Stoga se vraćam razgovoru sa pukovnikom Steinbrecherom da mu dodam i epizodu koju sam ispustio iz taštine, s koje višestruki ubica hladnokrvno priznaje sve zločine, pa ih čak sa izvesnim ponosom opisuje, ali tvrdoglavo odbija da na dušu primi neku beznačajnu uvredu koju je prilikom izvršenja naneo žrtvama.

Kada mi je pukovnik dao na znanje da u meni vidi budućeg Adamovog islednika, ja sam rekao:

– Gospodine pukovniče, budući da je slučaj neobičan, zašto ga lično ne biste preuzeli?

S obzirom na plan da delovodu spasem, to je bila nesumnjiva izdaja, povlačenje bez borbe, dezerterstvo. I više od toga. Pošto si upoznao Steinbrechera, složićeš se da je to bilo ravno ubistvu.

Srećom, pukovnik je predlog odbio. Ali, svoju sramnu izdaju morao sam da platim znatnim pogoršavanjem uslova pod kojima sam isleđenje imao da obavim. Pukovnik je, naime, odlučio da mi „na pola puta iziđe u susret“, kako je nazvao ideju da generalni pravac istrage i sva pitanja u vezi sa njom određuje on, a ja da igram ulogu posrednika njegove dijabolične logike, i da mu svake večeri podnosim raporte o odgovorima koje sam od Adama dobio. Ti će odgovori hraniti nova pitanja, a ova izazivati nove odgovore, sve dotle, razume se, dok se između delovođe i bilo čega ne uspostavi ista veza koja je od oksfordskog nećaka i trgovačkog putnika Frölicha napravila špijune.

– Zgodan kompromis – kazao je pukovnik. – Kao čovek koji im je sklon, nadam se da ćete ga umeti ceniti.

KONRAD

PISMO DVANAESTO

Pogled na svet SS Standartenführera Heinricha Steinbrechera ili Propast Zapada

Mediterran, 20. sept. 1965.

Dragi moj Hilmare,

Nemam nameru da te u celini upoznajem sa Steinbrechrovim čudesnim zapisnikom iz 1938. Ako te interesuje, možeš ga naći u fioci mog pisaćeg stola, na koju sam te u više navrata uputio. Ja sam ga temeljno proučio. Prvi put pre nego što sam naredio Maxu da mi Adama privede, a zatim još jednom, odmah posle rata, u vidu kopije koju sam sastavio po sećanju. Original je bio vraćen pukovniku i pogreben u trezor, da mu tragove pomete nered pri povlačenju sa Balkana. Na to me je naveo zapisnik što ga je, povodom mog slučaja, ljubazno sačinio američki vojni islednik, major Stein. U njima je, naime, red među pitanjima i odgovorima zavodila ista logika.

Ilustracije radi, zadržaću se na jednoj formulaciji. Jedanaestog dana saslušanja, Gustavu Frölichu, bivšem trgovačkom putniku a sada špijunu britanske obaveštajne službe, postavljeno je pitanje:

KADA STE PRVI PUT SPAVALI SA GOSPOĐICOM LILLY SCHWARTZKOPF?

Odgovor nećemo čitati. Razmišljaćemo. Logički. Po uzoru na pukovnika. Taj odgovor je, jamačno, odrečan. Frölich uopšte

nije spavao sa modiskinjom. Pitanje se ponavlja. Odgovor je još uvek odrečan, ali ovog puta poduprt izvesnim objašnjenjima. Njima je cilj da pokažu kako Frölich *nije mogao* da spava sa Lilly Schwartzkopf. (Naravno da je mogao. Nije bio uškopljen.) Pitanje se ponavlja. Objašnjenja postaju zamršenija, a odricanje nejasnije. Javljaju se i neke protivurečnosti. Greške u datumima. Greške u pravcima kretanja. Greške uopšte. One iziskuju nova objašnjenja i izazivaju nove protivurečnosti. A pitanje se svejednako ponavlja. Frölichu se diskretno stavlja do znanja da spavanje sa modiskinjama nije kažnjiv čin. Najzad, posle nekoliko potpitanja, odgovor postaje potvrđan. Frölich je, dakle, ipak spavao sa modiskinjom Schwartzkopf. (Ubrzo će saznati da to baš nije tako bezopasno kao što na prvi pogled izgleda. Imaginarno uživanje ispašće prilično skupo.) Kada se to zbilo? Dana toga i toga. U koje doba dana? U to i to doba dana. Frölichu se ostavlja da kostur lažnog priznanja sam popunjava mesom. Izvesna podela rada uslov je dobre istrage. Kompromis je njena deviza. A sve to uprkos očiglednosti da nije spavao. Ali bilo je logično da jeste. Prema tome, zar ne? U međuvremenu, činjenica da sa modiskinjom nije spavao bila je samo jedna od mnogobrojnih mogućnosti ekspanzije poznanstva, koja nije iskorišćena. Jednostavno, nije bila dovoljno logična. Nije bilo logično da sredovečan, zdrav, potentan trgovački putnik – tuce dece nije ostavljalo mesta nikakvoj sumnji u Frölichovu muškost – ne spava sa mladom i lepom raspuštenicom, sa kojom, povrh svega, saraduje na jednom prljavom poslu. Tehnički uzev, sentimentalni odnosi su uvek zgodan paravan za transport špijunskih izveštaja. Sastanci se moraju opravdati. Poslovne veze – Frölich, naime, zastupa fabriku tkanina – nisu bile dovoljne. Mogle su pokriti jedva susret mesečno. Pogotovu nisu davale objašnjenje za njihove telefonske razgovore. Pitaćeš je li takvih razgovora uopšte bilo. Ne bih ti umeo

reći. Telefonske centrale ne vode evidenciju. Logika, međutim, vodi... A onda, Hilmare, zašto bi porok pristao na usamljenost? Poroci se, iskustvo nam veli, najčešće udružuju. Veoma često srećemo ubice koje se do besvesti opijaju, defraudante odane kocki, prostitutke koje potkradaju klijente, lažljive političare, ucenjivački raspoložene narkomane i, dabome, preljubnike što špijuniraju da bi se domogli sredstava za izdržavanje ljubavnica. Poroci se mahom bratski ispomažu i međusobno unapređuju. Ubica ubija u pijanstvu, a zatim se još žešće opija da ubistvo zaboravi. Budući je pijan, ponovo ubija i time otvara mogućnost za novo pijanstvo. Ruka kockara poseže u kasu, postaje defraudantska, pljačku gubi na kocki, i kao kockarska ponovo se vraća kasi i proneveriteljskoj sudbini. Narkoman ucenjuje da bi obezbedio sredstva za drogu, koja ga prinuđuje na nove ucene. Hohštapler postaje rasipnik, zatim još veći hohštapler i najzad još veći rasipnik. Da bi održao lažna obećanja kojima je dobio izbore, političar nastavlja da se bavi politikom i da još masnije laže. Preljubnik vrši špijunažu da bi dobijenim novcem održao porok, koji sa svoje strane iznuđuje još više špijunskih izveštaja. Takav je slučaj i sa našim Frölichom. Činjenica da je njegova preljuba izvedena iz špijunske veze sa modiskinjom ne ometa silogizam. Na isti način Frölichova špijunska delatnost može da se izvede iz njegove preljube sa jednom špijunkom. Sa obe strane Frölichove sudbine logika čuva mrtvu stražu. Bekstvo je nemoguće. Čovek može umaknuti čak i metku. Logici ne može. Kad se nešto zbiva u svetu pročišćenih pojmova, nema te proklete činjenice života koja bi bila toliko jaka da logiku zbivanja podredi sebi. Ona, naime, nikad ne bi smela da bude tako jaka. Da se to ipak ne desi, stara se pukovnik Steinbrecher, moćan mehanizam za proizvodnju potvrđanih odgovora. Davati odrečne odgovore nije koristilo. Odricanje se, najzad, uvek pretvaralo u potvrđivanje. Ispitaniku se čini da bi bolje prošao

da je odmah priznao sve za šta je okrivljen. Možda bi u tom slučaju ostao na paljenju garaže i Reichstag bi bio izbegnut. On se vara. Nema šta sebi da prebacuje. Ako je u programu istrage bila predviđena paljevina Reichstaga, islednik se neće zadovoljiti nekom beznačajnom garažom. Ovako ili onako, pred Reichstag se sa kantom benzina moralo doći.

Zapisnik iz 1938. opisivao je taj mučni put. Dobijao se utisak da oba njegova subjekta, i islednik i isledeni, streme istome cilju – priznanju. Sve je u tom zapisniku stremilo priznanju kao sjedinjenju sa logičnom stvarnošću a to je, kako god stvar posmatrali, i bio osnovni cilj svakog steinbrecherizovanja. Prihvatiti logiku namesto stvarnosti. Preuzeti odgovornost za verovatnoće koje se čak ni aktuelizovale nisu. Zapisnik iz 1938. bio je čarobni ćilim satkan od logičkih pitanja i logičkih odgovora. Ako se zna da logičko pitanje može imati samo jedan logičan odgovor, dalja objašnjenja procedure su izlišna.

Zamišljao sam ta pitanja kao gustu prašumu omči iznad Frölichove glave. Koja će se prva dohvatiti šije? Koju će na vreme uspeti da zbaci? Koja će ga samo provizorno stegnuti, oduzeti mu dah i onesposobiti ga da u pravi čas primeti onu glavnu, smrtonosnu omču koja će ga najlogičnije zadaviti?

Čini se, međutim, da je Frölich u tom pogledu nezainteresovan. Sudeći po odgovorima, od jednog trenutka njemu je sve postalo nevažno. (To je onaj očaravajući trenutak, o kome sanja svaki islednik, i od koga Zapisnik kao da se otima učmalosti, te bodro kreće prema opštem i neograničenom priznanju, zajedničkom cilju svih policijskih Protokola.) Frölichov zaključak da je svaki razuman otpor uzaludan nije samo praktičan. Njegovo držanje svedoči o dubokoj filozofskoj konzekvenci ovog saznanja. Frölich je, naime, usput postao filosof. On sumnja ne samo u smisao otpora već i u svrsishodnost života. Čitave biološke pustolovine. Te komične eskalacije spermatozoida u prazninu

večnosti. Da je na nivou neke zapletene teorije mogao da formuliše svoje očajanje, bila bi to filosofija. Ovako je to ostala smućenost duha, koja se demonstrirala čak i u promeni imena. Na kraju saslušanja, pošto je pretrpeo niz uzastopnih promena, njegov je potpis na zapisniku glasio: GURAV PROLIV. Ne mareći za buduće apelacije, posthumne rehabilitacije, istorijske ispravke i zadocnela izvinjenja, Gustav Frölich je pobjegao u ličnost bez lica, biografije i adrese, u nekakvog himeričnog Guravog Proliva. Nestao je u ponešto skarednom, ali čudesno neodgonetljivom pseudonimu, kakav u ilegalnim uslovima i dolikuje slavnom agentu jedne obaveštajne službe. Ukratko, zaogrnuo se alogičnim plaštom farse.

Kada iz današnje perspektive razmišljam o tom čudesnom delu logike, ne mogu da se otmem utisku da je ono, na neki način, empirijska ilustracija ili praktična primena jedne od kapitalnih građevina savremene filosofije: TRACTATUS LOGICO-PHILOSOPHICUS Ludwiga Wittgensteina. (Prefiks „stein“ kod Steinbrechera postao je kod Wittgensteina sufiks i to povlačenje u pozadinu zajedničkog obeležja kao da odgovara stidu što ga Intelpekt oseća prema doslednoj primeni sopstvenih načela.) Nije verovatno da je Steinbrecher bio Wittgensteinov učenik, pa ni da je ikada imao u rukama njegov *Tractatus logico-philosophicus* izdat u *Annalen der Naturphilosophie*, godine 1921. Ovaj ozbiljan nedostatak u obrazovanju dobija znatno povoljnije značenje u svetlu činjenice da je pukovnik do Wittgensteinovih zaključaka došao samostalno, posredstvom dela, a ne mišljenja.

Uzmimo samo Wittgensteinov solipsizam. Njemu je kod Steinbrechera odgovarala Teorija Univerzalne i Totalne Sumnje. O njoj mi je pukovnik govorio u više navrata. Najčešće povodom sklonosti da pridajem značaj zatvoreničkim odgovorima. Sumnja je, prema pukovniku, opšti stav uma, koji

proizlazi iz nemogućnosti da na osnovu iskustva predvidimo stvari. Nemogućnost je stajala u izravnoj vezi sa nepostojanjem stvarne kauzalne veze između događaja i pojava realnog sveta. Tvđenje da će sutra izaći sunce, samo je hipoteza. „Kad sutra sunce bude izašlo...“ rđava je formulacija. Treba kazati „Ako sutra sunce bude izašlo...“ Rađanje sunca je mogućnost, čak i verovatnost, ali nikako izvesnost. Izvesna je samo mogućnost njegovog rađanja. Mogućnost takvog događaja čini od svakog izlaska sunca – čist slučaj. A kad već ni u takve, načelno postojane pojave, ne možemo biti sigurni, šta preostaje kada su u pitanju ljudi i njihovo ponašanje? Policajac koji bi iz stava da je Frölich špijun hteo da izvuče dokaze o špijunskoj delatnosti prevario bi se. Jer ona nužno *ne mora* da postoji. Frölichova se krivica, naime, ne izvodi iz njegove kriminalne delatnosti, već iz veze sa špijunskim nećakom. Kao što se nećakova krivica izvodi iz stava da je Frölich, sa kojim on održava odnose, notorni špijun. Ovaj kauzalitet je isključivo umstveni, logički. Njemu u stvarnosti ništa ne mora da odgovara. Kauzalitet u stvarnosti je tek radna pretpostavka, kao što je ona o sutrašnjem izlasku sunca. Ako kažem da je Frölich špijun, to je takode samo radna hipoteza, koja mi omogućuje da Frölicha s logičkim razlogom uhapsim. Tokom saslušanja vrednost ove hipoteze biće ispitana. Ako se pokaže tačnom – što se primenom drugih logičkih načela Steinbrecher–Wittgensteinovog sistema najčešće i dešava – dolazi do samoobrazovanja logičke šeme, kojoj će se stvarnost naknadno prilagoditi. Logičko prethodi stvarnosnom. Stvarnosno sledi iz logičkog. Ili kao što veli Wittgenstein: „Die Tatsachen im logischen Raum sind die Welt“ ili „Svet, to su činjenice u LOGIČKOM PROSTORU“.

Wittgenstein, na primer, smatra da svet nije opisan ako samo imenujemo sve predmete u njemu; nužno je znati i činjenice koje su sastavni delovi predmeta. Steinbrecher ide korak

dalje. Njega ne zadovoljava ni poznavanje sastavnih činjenica. Jer, po njemu, sve što bismo o bilo čemu mogli reći, čak i u Wittgensteinovom totalnom smislu, samo su tvrđenja, stavovi, sudovi. Da bi oni postali logički, dakle i delatni, moraju biti poduprti drugim stavovima. Reći da je Frölich špijun, znači izneti jedan stav. Bez korespondentnog, on je mrtav, neproizvodan, nefunkcionalan. A iznad svega lišen logike. Jer zašto bi Frölich morao da bude špijun? Nema za to nikakvih razloga ni u njegovom životu, ni u njegovom mišljenju. Da taj stav stekne logičku osnovu, mora nečim biti poduprt. Špijun Frölich podupire se špijunom nećakom, sa kojim održava veze. A kada bismo isključili povratno dejstvo ovog suda, kojim se sada nećakova špijunska delatnost dokazuje Frölichom, očigledno je da bismo nećaka mogli okriviti jedino uz pomoć nekog trećeg stava. Njega bismo mogli naći u modiskinji. Modiskinja bi dokazivala nećakov zločin, a nećak Frölichov. I obrnuto, naravno. Ali ako i ovog puta želimo da izbegnemo reverzibilnost procesa, jasno je da moramo posegnuti i za gospodinom viceprezidentom D.R.D.-om. Teorijski, dakle, moguće je celokupno čovečanstvo obuhvatiti jednom jedinom obaveštajnom mrežom. A što do toga ne dolazi, krivi su različiti i antagonistički nacionalni interesi. Oni ne dopuštaju da se policijske istrage vode do poslednjih logičkih konzekvenci. A one se nalaze u hapšenju samih islednika, kao završetka logičkog Steinbrecher–Wittgensteinovskog kruga.

Dopusti mi još neka poredenja. Ovog puta u vidu citata.

WITTGENSTEIN: In der Logik ist nichts zufällig. U logici ništa nije slučajno. Ako stvar može da se pojavi u stanju stvari, onda mogućnost stanja stvari mora biti u toj stvari prejudicirana. Izgledalo bi kao slučaj kada bi stvari, koja bi mogla sama za sebe da postoji, naknadno pristajalo neko stanje. Ako stvari mogu bivati u stanjima stvari, ova mogućnost već mora da u

njima leži. Nešto logično ne može biti samo moguće. Logika se bavi svakom mogućnošću i sve su mogućnosti njene činjenice.

STEINBRECHER: Ako se trgovački putnik Frölich može pojaviti u svom špijunskom vidu ili stanju, onda ono ne može biti slučajno, već je u njemu prejudicirano. Frölich je naime *nužno* špijun. Prema tome, izgledalo bi slučajno da Frölich, ako već može biti špijun, to ne bude.

WITTGENSTEIN: Wenn ich den Gegenstand kenne, so kenne ich auch sämtliche Möglichkeiten seines Vorkommens in Sachverhalten. Ako poznajem predmet, poznajem takođe i sve mogućnosti njegovog pojavljivanja u stanjima stvari. Svaka takva mogućnost mora ležati u prirodi predmeta. Ne može se naknadno naći nova mogućnost.

STEINBRECHER: Ako poznajem špijuna Frölicha, poznajem i sve njegove mogućnosti, dakle sve načine i oblike njegove špijunske delatnosti. Ne može se naknadno utvrditi da on nije špijun.

WITTGENSTEIN: Aus dem Bestehen oder Nichtbestehen eines Sachverhaltes kann nicht auf das Bestehen oder Nichtbestehen eines anderen geschlossen werden. Iz postojanja ili nepostojanja nekog stanja stvari ne može se zaključiti postojanje ili nepostojanje nekog drugog stanja stvari.

STEINBRECHER: Iz činjenice da je Frölich špijun ne može se zaključiti da nećak to nije. (Kao što vidiš, Hilmare, Steinbrecher je došao do nešto uprošćenije i primitivnije forme Wittgensteinovog zaključka. Kod njega, krivica jednog čoveka za zločin nije isključivala krivicu svih ostalih. To je davalo više mogućnosti zaverama, tajnim udruženjima i širokim konspiracijama. Individualni zločin za njega nije postojao.)

WITTGENSTEIN: Wir machen uns Bilder der Tatsachen. Mi pravimo sebi slike činjenica. Slika predstavlja stanje stvari u logičkom prostoru. Slika je model stvarnosti. Slika je činjenica. To što se elementi slike međusobno odnose na određeni

način, znači da se tako međusobno odnose i same stvari. Slika je tako povezana sa stvarnošću. Ona doseže do stvarnosti. Ona je njeno merilo.

STEINBRECHER: Činjenice su nam neposredno nedostupne. Mi ih saznajemo putem logike. Logika je nauka o načinu obrazovanja predstava, odnosno slika činjenica i odnosa među njima. Predstava ili slika Frölichove špijunske delatnosti je špijunaža u logičkom prostoru. Ona je model stvarnosti. Model Frölichovog zločina. Slika ili predstava – pod uslovom da je logična – Frölich kao špijuna jeste sam špijun Frölich.

WITTGENSTEIN: Das Bild bildet die Wirklichkeit ab indem es eine Möglichkeit des Bestehens und Nichtbestehens von Sachverhalten darstellt. Slika odslikava stvarnost, prikazuje mogućnost postojanja ili nepostojanja stanja stvari. Slika prikazuje jedno moguće stanje stvari u logičkom prostoru. Slika sadrži mogućnost stanja stvari koje prikazuje. Slika prikazuje ono što prikazuje, nezavisno od svoje istinitosti ili lažnosti, formom odslikavanja. Ono što slika prikazuje, to je njen smisao. U slaganju ili neslaganju njenog smisla sa stvarnošću sastoji se njena istinitost ili lažnost. Da bismo otkrili da li je slika istinita ili lažna, moramo je uporediti sa stvarnošću. Iz same slike se ne može razaznati da li je istinita ili lažna.

STEINBRECHER: (Ovde pukovnik u logičkom radikalizmu prevazilazi čak i Wittgensteina. To je razumljivo. Stvarnost kao presuditelj istinitosti ili lažnosti jedne policijske predstave uništila bi i najsavršeniji Zapisnik. Ako se želi biti zaista logičan, stvarnost se mora isključiti iz svih naših računa.) Teorijski je tačno da od stvarnosti zavisi da li je naša predstava o Frölichu kao špijunu istinita. Ali budući da nam je ta stvarnost nedostupna, osim u vidu predstave, i da se o njoj obaveštavamo takođe jedino preko predstave, odnosno slike, koja sa svoje strane zahteva potvrdu stvarnosti, potvrdu za koju smo videli

da je praktično nemoguća, proizlazi da se stvarnost kao merilo istinitosti jednog suda mora odbaciti. Kako iz praktičnih tako i iz teorijskih razloga. Zbog toga u stvarnosti ne možemo naći dokaze ni da je Frölich kriv ni da je nevin. Stvarnost je, dakle, irelevantna za određivanje Frölichove nevinosti.

WITTGENSTEIN: Der Gedanke enthält die Möglichkeit der Sachlage, der er denkt. Was denkbar ist, ist auch möglich. Misao sadrži mogućnost zamišljenog stanja stvari. Što je zamislivo, moguće je. Ne možemo zamisliti nešto nelogično, inače bismo morali nelogično misliti.

STEINBRECHER: Čim sam Frölicha zamislio kao špijuna, on to može biti, jer ga inače špijunom ne bih ni mogao zamisliti. (Tome ništa ne smeta što bogalj neće potrčati, ako zamislim da to čini.)

Ovoliko će biti dovoljno, Hilmare, da prozreš logiku koja je formulisala kako pitanja postavljana Frölichu 1938, tako i ova, što sam ih ja, u pukovnikovo ime, imao da postavljam Adamu Trpkoviću, 1943.

O tom saslušanju pisaću večeras. U međuvremenu, ne misliš li da je logika pakao? Da je od svega najpaklenije: logično delovati. Tvoj KONRAD.

P. S. Sabina postaje nestrpljiva. Žali se da je zanemarujem. Nadam se da ću za dan-dva završiti izveštaj, pa ću moći da se iskupim za ovu nepažnju. Duboko u duši, nažalost, svestan sam da posle ove ispovesti ništa više neće biti kao ranije. I da se više ništa u mome životu ne može predvideti.

PISMO TRINAESTO

Profesor Konrad Rutkowski objavljuje rat fašizmu, odnosno Fedon ili o duši

Mediteran, 21. sept. 1965.

Dragi Hilmare,

Pretpostavljam da te je jučerašnje pismo povredilo. Premda nisi čitao Wittgensteina, ti ga obožavaš. Premda nisi razumeo Hegela, obožavaš i njega. Kanta, Schopenhauera i Nietzschea takođe. To si dužan ne samo svom akademskom statusu nego i ubedenju da je Misao, naročito filofska, neophodan korektiv odvratnom životu kojim smo ponekad primorani da živimo. Ideja da bi ona mogla takav život da nadahnjuje, organizuje i brani kao idealan čini ti se svetogrdnom. Ja te, međutim, uveravam da se upravo tako nešto i događa. Ako već ne proizvođa istoriju, filofsija dolazi naknadno da je objasni i opravda. Činjenica da većina filofskih stavova nisu lažni nego besmišljeni, u sakatoj logici i nespretnom jeziku u kome su iskazani, ne raskida hereditarnu vezu između Ideje i Stvarnosti. Ona je, srećom, ponekad samo ograničava. Bez obzira smatra li ovaj svet najboljim ili najgorim od svih mogućih, uzima li ga u njegovoj prosečnosti i osrednjosti, odbija li da o njemu misli u kategorijama ljudskih vrednosti, odriče li mu ili pripisuje svrshodnost, objašnjava li ga ili tek opisuje. Misao *deluje*, Misao

menja, Misao stvara. Tvoje naivno ubeđenje – koliko je ono stvarno naivno već ćemo videti – da filozofski misliti znači izuzeti sebe iz stvarnosti i svake odgovornosti povodom nje, i da je takvo izuzimanje *conditio sine qua non* svakom nepristrasnom filozofskom sudu, potiče iz podmukle želje, da, pod okriljem opšte misaone nezavisnosti, i sam sebe proglašiš nenadležnim za ovaj svet, čime tvoja bezazlenost dobija sasvim drugi smisao. Ona predstavlja odricanje Misli od sopstvenog dela. U onom istom duhu u kome se pronalazači atomske energije odriču atomske bombe.

Ti odbijaš da poveruješ u postojanje i delotvornost Wittgenstein–Steinbrecherovog Sistema. U redu. Možda stoga što su se njegova načela dokazivala na jednoj tako krvavoj i prljavoj stvarnosti kao što je bila gestapovska. Pomisao da bi logičke spekulacije u bilo kojoj vezi stajale sa premlaćivanjima ljudi i sakaćenjem duša čini ti se monstruoznom nepravdom, ali ne prema ljudima, nego prema spekulacijama. Nepravdom prema Wittgensteinu. Ne prema Frölichu. (Objašnjenje da Intelkt, i kada do zločina dovodi, ne može za taj zločin biti na odgovornost uzet, jer je on nenameran, ne može se primiti kao opravdanje. Inače bi morali osloboditi krivice i sve ubice iz nehata i nebrižljivosti.) A vidiš, kao istoričar, Hilmare, ti bi o tom krvnom srodstvu između Ideje i Istorije mnogo više morao da znaš. Wittgenstein–Steinbrecherov Sistem nije jedini koji to srodstvo uspešno demonstrira. Neću te obasipati primerima. Predložiću ti da razmisliš o jednom jedinom, jer on spada u tvoju nadležnost i mnoga od njegovih dela istorijski su datumi kojima se baviš.

Razmisli o Hegelu malo bolje, Hilmare. Daj sebi vremena da ga razumeš. A onda pogledaj neke države koje su istoriji našeg veka davale boju. Razmisli i o Nietzscheu, Hilmare (trećerazredne mislitelje, kao što su Giovanni Gentile i Houston Stewart

Chamberlain, možeš čak i eliminisati) i ustanovi koliko Zaratu-
stre ima u načinu mišljenja našeg Vođe. (Bez poezije, naravno,
koja pomaže da Zaratustrine besede primimo kao čarobne
misaone slike a ne pozive na akciju.) U svom za izvesne ljude
kapitalnom delu o Trećem Reichu vrlo si pedantno navodio
Hitlerovu lektiru u raznim razdobljima njegove državničke
karijere, a da nijednom nisi povukao logičku korespondenciju
između nje i njegove politike. Između Ideje i Istorije. Između
Duha i Stvarnosti. Misli i Dela.

Detonator mržnji prema Jevrejima, zajedno sa uputstvom
za rukovanje, ugradili su mu filosofi – ti ih možeš i ne zvati
tako, ako ti je lakše da progutaš bolnu istinu – Otto Hauser u
Geschichte des Judentums (Istorija Jevrejstva), Werner Sombart
u *Die Juden und das Wirtschaftsleben* (Jevreji i privredni život),
Gougenot des Mousseaux u *Le Juif, le judaisme et la judaïsation
des peuples chrétiens* (Jevreji, judaizam i judaizacija hrišćanskih
naroda), Theodor Fritsch u *Handbuch der Judenfrage* (Priručnik
za jevrejsko pitanje) i drugi. Njegove rasne teorije utemeljile su,
pored spomenutog Chamberlaina, i takve avetinjske tvorevine
kao što su *L'Aryen, son rôle social* (Društvena uloga arijevske
rase). A u okviru nje, prezir prema slabima, bolesnima i
nesrećnima, poniženima i uvređenima, takvo naučno čudovi-
šte kao što je *Die Tüchtigkeit unserer Rasse und der Schutz der
Schwachen* (Efikasnost rase i zaštita slabih), od dr med. Alfreda
Plotza. Teorije Lebensrauma uzete su od Ratzela, Haushofera i
Mackindera. Platonova *Država* inspirisala je hiljadugodišnje SS
aristokratsko Carstvo.¹⁰ A stari mudri Schopenhauer naučio ga
je onom mračnom i beznadežnom pesimizmu koji je omogućio
da se rezultati druga dva uma, Darwinovog i Maltusovog, borba
za opstanak i utvara prenaseljenosti, srećno spoje u brutalni
obračun sa ljudskom vrstom. Njegova zaljubljenost u Volju
je ničeanskog kova, a mržnja prema hrišćanstvu pozajmljena

od Nietzschea i Gibbonove primitivne ideje da je hrišćanstvo razorilo Rimsku imperiju. I da svemu dodam poslasticu. Kada si kao član Hitlerjugenda dobijao nervne slomove prilikom Vođinih govora, i tonuo sve dublje u košmar fanatizacije, nisi znao da on jednostavno primenjuje filosofiju propagande Le Bona i McDougalla (*Gomila i Grupna misao*).

Ali sada, Hilmare, ne nosiš kratke pantalone. Istoričar si od zanata. Sad bi trebalo to da znaš.

I to je bila svrha opisivanja Wittgenstein–Steinbrecherovog sistema u prošlom pismu.

A sada, ostavimo Misao da se od ove optužbe otima, a mi pođimo na prvo zvanično viđenje sa opštinskim delovodom Adamom Trpkovićem. Ne zaboravimo da poneseo pukovnikov UPITNIK (nakazno čedo ZAPISNIKA IZ 1938) i, zlu ne trebalo, sam zapisnik, dragoceni protokol saslušanja trgovačkog putnika Gustava Frölicha.

Zateći ćemo Adama i njegov kišobran na mestu gde smo ga posadili, čim je, u pratnji narednika Maxa, u kancelariju ušao. Položićemo Protokol iz 1938. do leve ruke, uz desnu razviti pukovnikov Upitnik iz 1943, a po sredini stola, ispred srca, prazan list hartije da ga ja i moj Adam ispunimo znacima zajedničke nesreće. Ali da bi sve bilo kao onda, pomislićemo još jednom: odavde nema bežanja, Konrade Rutkowski. Delovoda je tvoja nesreća, jednako kao što si ti njegova. Zapisnik je ponton preko koga će se vaše nesreće mešati. Odavde se ne može u klozet da se nad porcelanskom rupom urla U CARA TROJANA KOZJE UŠI, a zatim izbljuje univerzalni odgovor na rat, Steinbrechera, ličnu sudbinu i kurvinsku zamršenost života. Moraš ostati na stolici i pokušati da jednom nešto *stvarno* učiniš. Za njega i za sebe. U prvom redu za sebe. Bez obzira na to što će to što si za sebe učinio njemu život spasti pa će izgledati da za njega činiš.

Za to vreme sedeće on na stolici ravnodušno kao da ga se sve ovo ne tiče i da celu petljavinu oko svoje sudbine prepušta meni. Dok budem razmišljao sa koje strane stvar da načnem, kako da Steinbrecherova pitanja uskladim sa upadljivo zapuštenim odbrambenim sistemom ispitanikovim, on će ćutati mrtav u svim ravnima izgleda, osim nežnog bleska ispod stakla naočara i slabašnog drhtaja kišobrana između butina.

Šta ga je držalo? Ja mislim kišobran, Hilmare. I to ne samo iz perspektive onoga što sam o njemu kasnije saznao. Na to sam pomislio i dok sam ga saslušavao. Kišobran je, zacemento, bio tajni potporanj cele konstrukcije. Bez njega bi se tvorevina raspala. Bez kišobrana je u toj meri izgledao nezamisliv da nikome ni na pamet nije padalo da mu ga oduzme. Čak ni nepogrešivom Minchu. Možda mu se pričinilo da je kišobran organski deo delovodnog tela. A kad je steinbrecherizovanim mozgom shvatio da pred sobom ima čoveka koji je zatvoren sa kišobranom kao kakvim saučesnikom, bilo je kasno. Kišobran je već bio zabeležen u rubriku predmeta koji se zatvoreniku ostavljaju. Greška se desila u mesečarskom intervalu, kada je Minch bio ubeđen da mu oduzimanjem njegove svilene izrasline ne nanese ozledu, koju bi posle morao opravdavati u PRIMEDBI. Što se mene tiče, ja sam isprva odbijao da u Adamu vidim zatvorenika, a šta kao slobodan čovek pri sebi ima, nije me se ticalo. Kad ga je Minchova primedba nepovratno inventarisala, nisam imao kud. Premda još nisam došao do saznanja o njegovom oslobodilačkom značenju *in extenso*, drska nepropisnost kišobrana mi se činila kao značajan antisteinbrecherski čin.

Međutim, u odnosu Geheime Staatspolizei prema fenomenu jednog muškog kišobrana najzagonetnije je bilo držanje pukovnika Steinbrechera. Čovek bi pomislio da će smesta narediti oduzimanje. A zatim nas usrećiti predavanjem o štetnosti svih predmeta koji zatvorenikovu pažnju odvlače od priznanja kao

conditio sine qua non njegovog postojanja. Kišobran nije oduzet, ali prilika za predavanje nije propuštena.

(STEINBRECHER: Zatvorenik postoji isključivo zato da potpisuje priznanja. Sve njegove ostale funkcije su sporedne i mogu se zanemariti sve dok njihovo ignorisanje ne ometa vršenje prvobitne. Još 1873. Herman demonstrira rad mišića pri potpunom odsustvu kiseonika. Hill i Kupalov izoluju sartorius žabe i potapaju ga u rastvor Ringera, potpuno lišen kiseonika. I znate li, gospodo, šta se dešava? U toku dvadeset četiri časa mišić kontrahuje 1500 puta. Jedini laboratorijski uslov: produkti metabolizma moraju se transportovati u okolni rastvor. Zauzvrat, kontrakcije su neizmerno brojnije nego pod prirodnim uslovima. KOMENTAR RUTKOWSKOG: Dakle, teorijski uzev, strogo izolovani zatvorenik, podvrgnut specijalnom režimu, potopljen u Steinbrecherov rastvor logike i torture, može u toku jednonedeljnog terma istrage da kontrahira savest X puta, što iznosi Y priznanja, pod jedinim uslovom da se otpaci duševnog metabolizma, količina Z, iz zatvorenika pravovremeno odstranjuje. STEINBRECHER: Od pravila da zatvorenik ne sme raspolagati nijednim predmetom koji bi mu odvratio pažnju od priznanja može se odstupiti samo ako mu se na raspolaganje stavi necelishodan predmet, čija se sposobnost privlačenja pažnje ubrzo iscrpljuje u besmislenom ponavljanju. Klupče konca, oštra čivija, parče obojenog stakla pivske flaše imaju za zatvorenika neocenjivu važnost. Društvene igre, karte, domine i šah da ne pominjemo. Za nas su naročito opasne životinje i insekti. Paukovi lovovi mogu, gospodo, vaš zapisnik nedeljama na mrtvoj tački držati. Radina banda crnih mrava diskvalifikovaće vašu isledničku reputaciju temeljnije od uhapšenikove duševne stabilnosti, jačine ubeđenja i eventualne hipalgezije. Za istragu nema ništa ubitačnije od procesa koji se ne odvija pod njenom punom kontrolom. Kao što smo videli,

procesu izmene tvari, inspiracije i ekspiracije, termoregulacije i varenja, pa čak i mišljenja, mogu se do izvesne mere smatrati dopuštenim samo ako mi njima upravljamo. Oduzimanjem kiseonika, od eliminisanja prozora i ventilacije do nasilnog sprečavanja respiracije – da pojedinosti ostavimo kapetanu Rotkopfu – vi ćete, moja gospodo, snažno uticati na dezorganizaciju optuženikove odbrane. On jednostavno neće više biti kadar da iznalazi pametne odgovore. Neće imati dovoljno vazduha. Ili, uzmimo varenje. Njegova izmena tvari potpuno je u našim rukama. Međutim, gospodo, neka zabludela muva, izgubljena bubamara, sve što po samicama bez naše dozvole mrda i živi, sve to podriva vaše lepo isprojektovane istrage jače od svake dobro isprojektovane odbrane. U tom smislu, svaka je buba opasnija od induktivnih sposobnosti nekog profesora klasične filologije.

A kako stoji sa kišobranom, pitate se vi? Ostavite ga. Izmaknite se i posmatrajte. Šta će zatvorenik učiniti sa kišobranom? Otvoriće ga i zatvoriti. Otvaraće ga i zatvarati. Stotinu pa i hiljadu puta. Uvek na isti način, uvek bez svrhe. S početka mu to angažuje pažnju, i radi protiv nas, ali će ga uskoro razočarati i početi da radi za nas. Spoznaće podmuklu obmanu. Taj ga kišobran ni od čega ne štiti. Taj kišobran je uvredljivo besmislen. Zatvorenik će naći da je umesnije pozabaviti se pitanjima koja su mu bila postavljena nego otvarati i zatvarati kišobran. A ja vas uveravam, gospodo, čim zatvorenik počinje da misli, on to čini pogrešno. Logično razmišljanje po sebi je protivurečno svakoj pametnoj odbrani. Kišobran će ga, ranije ili kasnije, na to prinuditi. Insekt ne. Još nisam sreo uhapšenika koji bi propustio obračun dva insekta samo radi smišljanja taktike za nastupajuće saslušanje. KOMENTAR RUTKOWSKOG: Gospode bože!)

Hajde, Hilmare, da pukovnikovoj strasti za parentezama i tvoj korespondent doda jedan mali prilog. Koliko da vidiš do

koje mere sam u vreme saslušavanja Adama Trpkovića i sam bio steinbrecherizovan. Moja razmišljanja su, razume se, bila teorijska i od mene je daleko bila pomisao da ih, po ugledu na pukovnika, primenjujem na zatvorenicima. Ali sâm fakat da sam o nečem takvom uopšte razmišljao, dovoljno optužuje.

Pukovnik je, naime, imao običaj da teoriju o kontrapunktnom ponašanju prema zatvorenicima potvrđuje režimom u kome je zimi ljudima ostavljao džepne maramice, ali im je oduzimao džempere. Po mom sudu, beše to jedina greška u kojoj sam ga za sve vreme saradnje uhvatio. Jer maramica nije bila toliko bezazlena koliko se to pukovniku činilo. Ono što će ti prirediti zatvorenik sa uredno presavijenom maramicom iznad srca nikada nije kadar čovek bez nje. Ako nema maramicu u džepčiću kaputa, čovek bez džempere će drhtati. Čovek sa tom maramicom nikad i ni pod kakvim uslovima neće drhtati. Maramica ne dozvoljava. Ona je najviši oblik zaštite građanskog integriteta za koji iz iskustva znam. Ona je opasnija od čuvenih Steinbrecherovih bubamara, mada ni njihov značaj ne poričem. Ne znam zašto maramice, ako su bele – obojene ne pružaju nikakvu zaštitu – učvršćuju hapšenika u otporu. Pretpostavljam da ga podsećaju na značaj kakav je zatvorenik imao na slobodi, značaj koji se po svaku cenu mora braniti. Kad se gospodin na pustom ostrvu presvlači za večeru, on to čini iz samopoštovanja. Maramica, dakle, obavezuje. Saslušavati čoveka sa belom maramicom iznad srca isto je toliko davolski posao kao ispitivati generala sa lentom preko grudi. I dok je opasnost lente kod viših oficira Steinbrecher uočavao, značaj maramice mu je nekim čudom bio promakao. Ukoliko je optuženi oficir bio višeg čina, stupanj njegovog *raščinjenja* bio je dublji. Zderao bi im lentu, poskidao odlikovanja, otkinuo sve rozete, kolajne, širite, lampase, gajtane i dugmad, sve kukice i matrakukice njihove važnosti, odrešio bi im pertle na cipelama,

pa im čak i kaiš oduzeo da bi rukama a ne glavom održavali poslednji zaostatak svog ljudskog dostojanstva. Generale je saslušavao u donjem rublju, pri čemu im je zbog kontrapunkta dopuštao da na glavi zadrže šapku. Utoliko je bilo čudnije kako mu je promakao subverzivni značaj bele maramice. A ja sam se, dabome, živo čuvao da ga na nju podsetim.

Vratimo se Adamu. Ogorčenje koje sam prema njemu osećao tada, dok sam se dvoumio šta da radim i razdraženo pitao šta će on tu, zašto nije pozdravio tu usranu zastavu, što se nije odrekao kišobrana i zar je baš taj usrani vetar morao da duva kad je Adam ispod zastave prolazio, to me ogorčenje, Hilmare, i sada ispunjava. Na stolici ispred mene jedan opštinski čata zauzima mesto Kneza Mieszka. Sa Poljakom u najmanju ruku ne bih imao nikakvih problema. Iz njegove istorije ne bih morao izvlačiti zaključke presudne po svoj život. Pretopio bih ga u prekrasne fusnote. A.B.C.D. 7, ibid. 19, ibid. 138, ibid: Sa pozivom na ovo, uz naslon na ono. Obarajući usput stare hipoteze. Profesor X. nije u pravu kada tvrdi. Profesor Y. međutim... Naslovi dokumenata sa lakonskom ocenom verodostojnosti bili bi ispisani kurzivom. Razni stepeni naučnog saznanja mogli bi se obući u naročite slogove. Dijamant bi odgovarao onome što su drugi između Odre i Wisle pronašli. Budući da to nije nešto naročito, morali bi se zadovoljiti sa 0,376. Ako su otkrića značajna, dobili bi svih pet ili šest tačaka, perl ili nonpareille. Ja nisam zavidljiv kao ti, Hilmare. Mignon sa sedam tačaka (7x0,376) bio bi sasvim zgodan da dočara belu marginu između mojih otkrića i onoga što su u perlu i nonpareillu pronašli prethodnici. To je neispitano istorijsko područje. *Terra incognita*. Sve slogove preko sedam tačaka, naravno, zadržao bih za sebe. Petit za nedokazane, borgis za poludokazane i corpus za dokazane pretpostavke. Osam, devet i deset tačaka. Cicero bi sa svojih dvanaest tačaka bio rezervisan za razvijanje opštih

ideja, sagrađenih na bazi tuđeg dijamanta, perla i nonpareilla i mojeg corpora, uz opreznu upotrebu poludokazanih hipoteza iz borgisa. Te ideje, u bliskom dodiru sa filosofijom istorije, sugerisale bi metod kojim bi moji naslednici odvažno mogli da se upute u mračno područje mignona. Pridodate bi bile i brojne geografske karte. U crnoj tehnici, dakako. Boja u istoriji deluje neozbiljno. I o litografijama valja razmišljati. A zatim zahvalnice. Odano se zahvaljujemo gospodinu tome i tome, koji mi je sa plemenitom naučničkom solidarnošću – pored noge u međuvremenu podmetnute – ustupio svoje dragocene... Iscrpna bibliografija. Index. A na zaštitnom omotu ja, sa lulom u zubima. Cena 20 DM.

Eto, dragi Hilmare, šta se sve moglo izvući iz jednog varvarskog kneza samo da je on sedeo ispred mene. A šta se značajno moglo razabrati iz činovnika poslednje klase po razvrstanju, sa kišobranom kao džinovskim udom od crne svile između nogu? Takve se zablude fusnotom eliminišu. Ja ću je rešiti odlaskom u Opštinu. Saopštiću nadležnim faktorima da su sa Adamom Trpkovićem napravili grešku i da se spomenik mora preimеноvati. I tu će se završiti cela istorija opštinskog delovođe. Ali šta se tim postupkom obara, šta osnažuje? Gde su reference? Bez referenci nema istorije, nema nauke.

Na šta bi se Adam pozivao u svoju odbranu ako bi mu do nje stalo? (Videli smo, međutim, da nije.) Na Minchovu PRIMED-BU koja mu je omogućila nesmetan ULAZ u zatvor? Na vetar koji je duvao baš kada je on sa raširenim kišobranom prolazio ispod italijanske zastave? Na amrel, tu crnu krilatu neman? Na decu? Porodicu? Otadžbinu? Starost? Nevinost? Glupost?

A na šta bih se ja mogao pozvati u odnosu na njegov posmrtni preobražaj, ako bih hteo da izbegnem svako mešanje u njegovu sudbinu. Na okolnost da sam stranac i da me se sve to ni najmanje ne tiče? (Pa ipak, rođen sam u ovoj zemlji i ovaj

mi je jezik u svoje vreme bio bliži od maternjeg.) Na proces identifikacije koji će ionako sa spomenika izbrisati Adamovo ime i stopiti ga u smesu anonimne, svima dostupne hrabrosti? U prezauzetost prekrštavanjem Slovena u slivu Odre i Wisle? U nemogućnost da svoju tvrdnju potkrepim *corpus* slogom dokaza. (I Steinbrecher i Rotkopf su mrtvi. A mrtav je i radnik kome je spomenik trebalo podići.) Šta bi tu bilo pod A, pod B, pod C? I gde su reference? Bez referenci nema stvarnosti, nema istorije, nema ničeg. Čak i smrt ima reference. Šta bi pisalo u fusnoti? Šta bi stajalo ispod teksta? Rotkopfova goveđa žila? Steinbrecherov Upitnik? Spiskovi sumnjivih lica, ispisan i krasnopisom? Opis jednog muškog kišobrana, izvanredne veličine i svilenog klobuka, koji se suprotstavio italijanskoj zastavi, podsmehnuo se steinbrecherovskom svetu Gestapoa, i najzad, poput crnog anđela, padobrana upućenog u pogrešnom pravcu, uzneo Adama Trpkovića na nebo, kao novog Mesiju napaćenog čovečanstva, Mesiju slabog, ludog, povodljivog, nesrećnog, uzneo ga, velim, sve do brda iznad D.-a, gde sada blista u obliku neke tajanstvene svemirske legure? A kako bi tek izgledali Ibidemi? Jedan bi bio dovoljan. Vidi: podrum Gestapoa septembra 1943. A dalje: Ibidem, Ibidem, Ibidem. Uvek i stalno Ibidem.

Pitaš li me to, Hilmare, odakle toliko ogorčenosti prema Adamu? I nije li ona varljiva projekcija nezadovoljstva sobom? Nesumnjivo da jeste. I onda, 1943, i sada, 1965. Time se, međutim, ne upriličava nikakvo olakšanje. Delimična svest da trpim zbog njega manje nego zbog sebe i položaja u koji sam stavljen nije ga u mojim očima mogla opravdati. Pogotovu što nikakvog saučešća prema mojoj nevolji nije pokazivao. Nije, doduše, izgledalo ni da za svoju mari. Nemam pravu reč za opis njegovog držanja u tim prvim časovima saslušanja. Je li bio nadmoćan, uplašen, podrugljiv, indiferentan, podozriv, zloban, ili

vešt? Možda bi izraz „savestan“ približno odgovarao utisku što ga je na mene ostavljao. Možda „rezervisano savestan“. On će poslužiti u prvom redu da se njime istakne izvesna prilježnost situaciji, spremna da se u punom sjaju pokaže ako bude pozvana, ali sposobna da ostane u neupadljivom, pa ipak mobilnom stanju iščekivanja, ako njene usluge ne budu zahtevane,

Nije pitao zašto mu se ne obraćam, šta se od njega očekuje, ni zašto je, posle svega, uopšte zadržan. Možda je i sam prema PRIMEDBAMA u Protokolu imao minchovsko profesionalno poštovanje. Ili mi se prosto podsmevao? Ili se bojavao da neopreznom intervencijom ne naruši udobnost zatišja. Kao da je istančanim čulom nevoljnika u svakoj promeni *statusa quo* predosećao pogoršanje za sebe. Nije se prenuo ni kada se ovo stanje produžilo na tri dana. (U međuvremenu, svakog dana nosio sam pukovniku Steinbrecheru na uvid protokol jednog imaginarnog saslušanja, o kome će biti reči u idućim pismima.) Čim bi ga narednik Max uveo, on bi se spustio na stolicu i bacio u tupu nepomičnost i stezanje onog svog kišobrana. U određeno vreme, pre i posle podne, Max bi donosio „tufsku kafu“. Dok bi je polagao na sto, ja bih se krajnje rotkopfovski drao na uhapšenika ili mu nad glavom ledeno steinbrecherizirao, bez ikakve reakcije sa njegove strane. Max bi odlazio saglasno klimajući glavom. On je, naime, „odobfavao ofsesite mufke mefe“. Ja bih kafu dodavao Adamu, a on bi je ispijao bez ikakvog znaka blagodarnosti, kao službeni deo protokola, kao stvar po sebi razumljivu. Zatim bih se oprezno vratio na minsko polje Upitnika. Opresno, velim, jer su pukovnikove mine podjednako bile namenjene meni i delovodi. A on bi, taj delovođa, produžio da čami, kao vinova loza nežno obavijen oko drške čokot-kišobrana.

U toku tri noći i dana, sa prekidima za obed, nuždu i ostale potrebe, presedeo je on na stolici više od šezdeset pet časova,

bez ikakvog dodira sa stvarnošću, osim u obliku crne kafe i povremenih radoznalih pogleda koje mi je upućivao. Ne misli da mi je namera bila da ga tim konvejerom mučim. I na neko priznanje nateram. Ja od njega nisam tražio ništa sem da na stolici sedi i kamuflira moju bitku sa Steinbrecherom. Iz nužde i za njegovo dobro preduzeo sam ovu intenzivnu istragu. Nije se smelo otezati. Svakoga časa moglo se u varoši dogoditi nešto, kakva sabotaža ili diverzija, zbog koje bi delovođa bio kao talac streljan.

Nisam sa njim saosećao. Neću da lažem. Mislim da sam ga na mahove mrzeo. Možda to i nije prava reč. Ne znam. Zlojedio me je, dojadivao mi. To je bilo među nama. Smetao mi je kao što naučniku smetaju svakodnevne obaveze. Po tome se vidi koliko sam, i pored svega, uspeo da se sačuvam od Steinbrecherovog uticaja. Ako si ga ispravno shvatio, Hilmare, steinbrecherizam je obavezno uključivao visok minimum duševnog interesa za žrtvu. *Post festum*, mi ga, razume se, možemo nazvati jezuitskim, inkvizitorskim. S obzirom na cilj. Interes kao fakat ostaje. Tako duboku, intimnu zagrejanost za svakog pojedinog zatvorenika nisam našao ni kod jednog drugog policajca, osim kod *ranih* islednika Staljinovih čistki. Tih čudesnih potomaka Porfirija Petroviča. (STEINBRECHER: Ljubav, Rutkowski, ljubav prema uhapšenima, to je ono što mnogima od vas nedostaje i što vaše istrage čini tako mrtvim i bezdušnim, čak i kada su tehnički besprekorne. Vi ne trpite vaše zatvorenike! Ako ih ne mrzite – isuviše ste tašti da biste se tom osećanju predali – vi ih i ne volite. Tek ih podnosite. Nije li tako, Rutkowski? Čim ga ugledate, vi mislite: šta će sad ovaj, dođavola, taj mi sad baš ništa ne treba! I ne samo sad. On vam nikad neće trebati. Takvima kao vi, Rutkowski, zatvorenici će uvek samo smetati. Oni utiču na vaše tanano intelektualno varenje. Njihove vam neprilike dojaduju. Borba za njihovu dušu vas iscrpljuje. A

znate li zašto? Zato što je ne smatrate važnom. Zato što važnom smatrate jedino *svoju* dušu. Njegove misli vas ne zanimaju. Brinu vas samo vaše, posvećene uobličavanju boljih svetova, načinu kojim bi se svinja navela da obor doživljava kao dvorac, zaboravljajući, naravno, da je taj obor za svinju već dvorac, i da bi joj vaš dvorac bio obor. Otuda potiču vaši profesionalni neuspesi, Rutkowski. Za dobru istragu nisu potrebni koturi, strme ravni i poluge. Duša je nužna. Sa zatvorenikom se treba ophoditi kao lekar, koji, istina, nije kadar od smrti da spase, ali ume da je besprekorno obrazloži. Kao sveštenik koji ne može da vam podeli oprostjenje od grehova, ali može da vas ljubi kao samoga sebe i da vas snagom te privrženosti pomiri sa smrću. Vi, Rutkowski, nikada nećete doživeti satisfakciju da vas vaš uhapšenik, posle smrtne presude, traži i za vama plače. Jedino za vama. Da, Rutkowski, ti ljudi nisu tražili da vide majku, ženu, sina. Mene su, svog islednika tražili! Jer jedino sam ja, posle svih tih meseci saslušanja, mogao da razumem jezik kojim su oni govorili!)

Verovatno se pitaš, ako ništa prema Adamu nisam osećao, zašto sam baš njega izabrao za obračun sa Steinbrecherom. Tih dana nisam bio ni u kakvom paroksizmu iskupljenja. Mogao sam da sačekam nekoliko dana. Bilo bi čak i logično da sam sačekao. Logično baš s obzirom na moj borbeni program. Najmanja omaška u Adamovom slučaju mogla je da me onesposobi da delujem kada naše podrume ispune stvarni krivci, moji tajni saveznici, moja braća po oružju. Sa te tačke gledišta, spasavanje Adama je bila taktička pogreška, ničim opravdana sentimentalnost, te nije čudo što se završilo potpunim porazom.

Ja lično držim da su u mom izboru dva momenta bila odlučna: intelektualna taština povredena Steinbrecherovim Upitnikom, i taj kišobran. Kišobran pre svega. Večeras ću ti o njemu pisati. KONRAD.

PISMO ČETRNAESTO

Nečastiva biografija i maleficije jednog muškog kišobrana ili Logička istraživanja

Mediteran, 21. sept. 1965.

Dragi Hilmare,

Povodom Kierkegaardovog problema Entweder-Oder, Leon Šestov, u *Revue philosophique*, piše o očajanju u koje nas baca uviđanje relativnosti ljudskog saznanja i činjenica da čak i istina „Otrovali su Sokrata“ može da se sruši. Te da će se, sledstveno tome, jednog dana i naše osnovne istine naći u ruševinama. Ili je „Otrovali su Sokrata“ večna istina koja obavezuje sva svesna bića, ili smo svi ljudi. Kompromisa nema. Kierkegaardov Entweder-Oder preti: ili su večne istine što ih razum otkriva u neposrednim činjenicama svesti samo prolazne istine, pa će i užasi egzistencije, patnje Jova nad kojima je jadikovao Jeremija i koje razaznajemo kroz oluje Apokalipse, nestati voljom Tvorca, kao što iščezavaju more koje su obuzele spavača, ILI PAK ŽIVIMO U JEDNOM LUDOM SVETU. „Očiglednost ne može biti spasena načelom protivurečnosti“ – veli Šestov. „Kada u snu čovek mučen čudovištem oseća da je nesposoban ne samo da se brani, već i da miče udovima, spas niče sa protivurečnom svešću da MÔRA NIJE STVARNOST, da je samo prolazna iluzija. Ta svest je protivurečna, jer pretpostavlja da spavač smatra

istinitim da stanje svesti onoga koji sanja nije istinito; reč je, dakle, o istini koja samu sebe uništava. Da bi se oslobodio more, čovek mora da otera od sebe načelo protivurečnosti, na kome se u budnom stanju zasnivaju sve očiglednosti: treba načiniti ogroman napor i probuditi se.“ Šestov zaključuje: „Zato filozofija, kao što sam govorio Husserlu, nije refleksija (Besinnung) koja nam brani da se probudimo, već borba (Kampf).“ A zatim savetuje: „Mi nismo osuđeni da od kamena pravimo bogove i da propovedamo neumoljivu svirepost prema drugima, kao što je proglasio Nietzsche u jednom od onih trenutaka kada je njime vladao razum. U opštoj ekonomiji ljudske duhovne aktivnosti, pokušaji da se **PREBRODE OČIGLEDNOSTI** imaju ogromno, mada skriveno, značenje. **ALI DA BISMO SE BORILI PROTIVU OČIGLEDNOSTI, TREBA PRESTATI SA 'RASMATRANJEM' I 'RAČUNANJEM'.**“

Dosledan ubeđenju da je u ljudskoj istoriji kao i pojedinačnoj čovekovoju povesti neka Misao uvek prethodila Činu, Delu, ja sam priču koja sledi, a mogla bi se nazvati „**BIOGRAFIJOM JEDNOG ČAROBNOG KISOBRANA**“, započeo Šestovljevim očajničkim pozivom na borbu protivu očiglednosti, te more koja pritiskuje sve naše nade u spasenje. Ostale korespondencije između filozofskog stava i opisanih događaja moraš otkriti sam.

Jedna od tih podmuklih očiglednosti bio je Adamov kišobran i njegova besmislenost u ćelijama Gestapoa. Šta je značio nama, a naročito meni, već sam kazao. Ali šta je predstavljao njemu, Adamu? Osobenjački signum mediteranskog originalea? Naviku nepoznatog porekla? Uspomenu, od koje se ne odvađa? Neki zavet? Podvesni steg pobune protivu Reda, kome je i sam robovao kaligrafskim majstorstvom, svojim početnim petljama i zavrzlamama? Poj tanane duše utegnute spajalicama od čelika? Ili jednostavno zaštitu od kiše i sunca?

Da bi bar u izvesnom smislu stavio na probu njegovu očiglednost, odlučio sam da se za njega raspitam. Mada mi je o kišobranu, zacelo, najviše mogao da kaže njegov vlasnik, ja mu se nisam obraćao. Bojao sam se da tokom ispitivanja ne dobijem neki odgovor koji bi, unesen u zapisnik, mogao naškoditi Adamu. Stoga sam posetio njegovu porodicu, pravdajući pred Steinbrecherom nepropisan postupak željom da iz prve ruke steknem utisak o uslovima u kojima se odvijala delovodina pretpostavljena zločinačka aktivnost, i da, ako me logika posluži, tamo nađem neophodne saučesnike. Pukovnik je pohvalio inicijativu, koristeći se prilikom da razvije nekoliko opštih ideja o saučesništvu kao takvom.

(STEINBRECHER: Saučesništvo je logička forma u kojoj se javlja zločin. Postojanje mreže saučesnika imanentno je svakom zločinu. Samo ludaku niko nije potreban. Saučesnik je, osim toga, nezamenljiva silogistička veza koja naše premise drži zajedno i omogućuje da se jedna logička formula proširi na ceo logički prostor zločina. Bez saučesnika zločini bi bili usamljene geometrijske tačke nesposobne da obrazuju bilo kakvu funkcionalnu mrežu. Organizacija kao viša forma zločinačke aktivnosti bila bi nemoguća. Zaverе bi bile isključene. Špijunaža se ne bi mogla obavljati. Sabotaže i diverzije bile bi ograničene na usamljene i nelogične akte duševnih bolesnika. Posledice po istražnu nauku bile bi nesagledive. Policija bi se pretvorila u medicinsku ekipu. Zatvori bi postali azili za umobolne. KOMENTAR RUTKOWSKOG: Pitam se šta bi rekao pukovnik da je živ i da može videti kako se takav preobražaj zbiva. Ne samo otpor protiv diviniziranog reda stvari već i svako misaono odstupanje od njega tretira se kao duševno ili mentalno oboljenje, i shodno tome, leči drogama, šokovima i procedurom psihološkog prilagođavanja. Ja ne sporim da u ovakvom shvatanju, koje ima podlogu u izvesnim filosofijama

inaučnim hipotezama, ima istine. Akt kojim se ignoriše nagon održanja ne može biti način postupanja svesnog ljudskog bića. Nelogično je dovoditi sebe u teške neprilike. S druge strane, izuzeti se iz onoga što je opšteprihvaćeno, videti stvari drukčije nego što ih svi drugi vide, ne predstavlja toliko poremećaj socijalne orijentacije, koliko oboljenje čula vida, odnosno onih moždanih centara koji ga formiraju. Ja se time lično nisam bavio. Niti o tome znam mnogo. Čini mi se, međutim, da je Steinbrecherova teorija o nužnosti saučesništva kao logičke forme zločina u priličnoj meri napuštena. Možda se ustanovilo da bi njeno dosledno sprovođenje zahtevalo streljanje svih ljudi na svetu. Jedna zemlja bila je u svoje vreme na dobrom putu da pomoću logičke primene ove teorije istrebi svoje stanovnike. Necelishodnost ovakve prakse postala je očigledna kada su šefovi džinovskih zavera protiv države postajali šefovi policija, koji su ih u međuvremenu nemilosrdno progonili, i kada se prisustvo zločina otkrilo i u predsoblju državnog poglavara. Optužiti njega za zaveru protiv samoga sebe bila je logička konzekvenca do koje se slab ljudski um nije mogao uzdignuti. Kompromis je nađen u odbacivanju svakog saučesništva. Organizacije su preko noći raspuštene. Zavere potonule u krvavu tamu istorije. Zločin je opet postao ljudski individualan i samodovoljan. I kao takav nije više zahtevao drastične kazne i kolektivne odmazde. Mogao se lečiti kao prosto iščašenje uma iz društvenog ležišta. Kao ludilo.)

Posetio sam, dakle, Adamovu ženu. I evo šta sam od nje saznao:

Adam nije nikada nosio kišobran. Nije voleo da mu ruke budu zauzete nečim teškim. One su bile stvorene za laku pisarsku držalju, za starinsko guščije pero. Po kiši je išao sa krutim šeširom na glavi iznad koga je držao razvijene novine. Uostalom, od kuće do Opštine nije bilo više od stotinak metara. Kišobran, dakle, nije bio oduvek Adamov.

Jedne noći, međutim, nekako uoči Zadušnica, vratio se kući kasno. Duboko posle ponoći. Bio je pijan, što mu se inače retko dešavalo. Nosio je u ruci muški kišobran. Bio je veliki, kao da nije pripadao čoveku. Imao je grubu neobrađenu dršku, koju je Adam pokušao da izlakira. Drška, međutim, nije držala lak. Kišobran nije trpeo nikakve promene. Način kako je do njega došao bio je čudan. O tome je pričao porodici kada se povratio iz omamljenosti. Jer nije priznavao da je bio pijan. Kod prijatelja gde je proveo večer nije okusio alkohol. Ali čime je bio omamljen, nije umeo da kaže. U svakom slučaju, ničega se ne seća od trenutka kada su se vrata prijateljeve kuće za njim zatvorila do trenutka kada ga je žena dočekala na vratima. Između dveju kuća bilo je jedva pola kilometra, a ipak Adamu je trebalo nekoliko sati da to rastojanje prevali. Gde je za to vreme boravio? Kako je zalutao, ako se to meštanima može desiti? Kaže da je padala kiša. Kiša, međutim, nije padala. Nebo je bilo vedro. Kaže da je prolazio kroz nekakvu šumu. I to je bilo nemoguće. Odakle šuma u središtu grada? A u okolini sam je krš. Jedva poneka maslina ili četinar. Kišobran je našao prislonjen uz hrast (kojeg takode nema na čitavom području). Očigledno, izgubio ga je neki putnik. Adam se kasnije raspitivao, ali kišobran nije pripadao nikome od poznatih. Zaključeno je da ga je neki stranac povećeg rasta zaboravio u gradskom parku, za koji je, začaran pićem, delovođa poverovao da je gusta šuma. Slučaj je zaboravljen i Adam se na kišobran navikao. Toliko da se od njega nije odvajao. Tako je išlo sve dok se svila na klobuku nije pocepala. Sve dotle se ništa ružno o njemu nije moglo misliti. Adam je sutradan zavio kišobran u novine i dao sinu da ga odnese na opravku. Kad je majstor razvio paket, ustanovljeno je da na svili nema rupe. I da je nikada nije bilo. Adam je uporno tvrdio da je rupu svojim očima video. Čak i da je kažiprst kroz nju proturao. Nije mu

se verovalo. Na svili, i pored najbrižljivije pretrage, nisu mogli biti otkriveni nikakvi znaci krpljenja. Tako se kišobran kao gušter regenerisao i prvi put izazvao ozbiljne nesporazume u do tada složnoj porodici.

Dovde, sve mi je izgledalo objašnjivo. Priča o lutanju šumom, koja ni za kog drugog nije postojala, po kiši, koja ni za koga drugog nije padala, bila je posledica pijanstva što ga delovoda od stida nije smeo da prizna. Rupa na svili, premda zbunjujuća, mogla se takode objasniti halucinacijom, pogotovu ako bi se dalo dokazati da je Adam potajno pio.

Od te večeri, život je po Adama Trpkovića uzeo prilično nepovoljan tok. Zdravlje mu se naglo pogoršavalo, mada za tako nešto nije bilo razloga. Jedan sin mu se udavio dok je ribario. Do tada dobri izgledi za unapređenje iznenada su se pokvarili. Zacarile se, po rečima žene, svađe u kući, kavženja ni oko čega. Sve nevolje su bile u vezi sa kišobranom. Adamovo zdravlje pogoršalo se pošto se o kišobran sapleo i slomio dva rebra. Sin je pri utapanju imao sa sobom kišobran. Voda je na obalu izbacila kišobran, ali ne i sina. Kišobran je, najzad, posredno skrivio i njegovo izostavljanje iz opšteg unapređenja u Opštini. U prepirci sa arhivarom, inače sestrićem predsednika Opštine, zbog neumesnih primedbi na Adamove zapise, naš ga je delovođa darnuo kišobranom u grudi. Svaki drugi kišobran jedva bi isprljao sestrićevu košulju. Ovaj ga je raskrvavio. Rana se na zlo dala. Kasnije se mladić izvukao, ali je privremena suspenzija automatski isključila Adama iz spiska za unapređenje.

Meni se cela priča činila preteranom, a veza između kišobrana i Adamovih nevolja kao puki sticaj okolnosti. Žena nije delila to mišljenje. Pozivala se na Adamovo hapšenje. Da nije u rukama imao taj kišobran, pozdravio bi italijansku zastavu. Podsetih je da je padala kiša. Znam – reče ona – ali nijedan

drugi kišobran ne bi morao da drži sa obe ruke. Tako je kišobran u očima priproste žene bio Jarac greha kriv za sve porodične nepravilike doma i plemena.

Sa svoje strane, Hilmare, ja sam nalazio da sve to, samo po sebi, nije bacalo senku na kišobran. Mnogo odgovorniji bio je vetar, a njega niko nije optuživao. Predsednikovog sestrića nije ranio vrh zločestog kišobrana, već pisareva neobuzdanost, izazvana povredom profesionalnog dostojanstva. Okrivljavati amrel za ona dva rebra, a zanemarivati delovođin slab vid i potajni alkoholizam, bilo je doista nepravedno. Adama je saplela vlastita nespretnost. Što se tiče sina, taj bi se u svakom slučaju udavio, s kišobranom ili bez njega. I nije li prirodno, Hilmare, da voda izbaci predmet od kilograma pre nego onaj od šezdeset? A za svađe u zajednici, treba li uopšte tražiti neke razloge? Sve je imalo prirodno objašnjenje, za koje, međutim, niko nije hajao.

Neraspoloženje porodice prema kišobranu išlo je tako daleko da su tvrdili kako je ona rupa zaista postojala, ali ju je preko noći pravi vlasnik, đavo, zakrpio. Bio je to najednom pakleni kišobran, sakupljač nevolja, gromobran zla. I nije čudo što je Adam činio sve da ga se otarasi. Najpre je naumio da ga proda. Nije bilo kupca. Nikom onoliki kišobran nije bio potreban. Porodica je i u tome videla đavolske prste. Pregao je da ga pokloni. Nije uspeo. Stvar koju čovek neće da kupi, ne prihvata ni kao poklon. U međuvremenu, zločinačka reputacija kišobrana rasla je srazmerno neuspesima u pokušaju da ga se otresu. Adam ga je najzad počeo „gubiti“. Sad, pogledaj, Hilmare, kako prost svet čak i najlogičnije procese tumači kao uticaj zlih sila. Kišobran mu se, naime, uvek vraćao. Autoritet đavolje sprave time se definitivno učvrstio.

Ja sam, međutim, mislio da se u svesti suseda i meštana kišobran poistovetio sa Adamom. Niko u gradu nije imao takav

kišobran. Zar je onđa čudno što mu je stalno vraćan? Trezveno rezonovanje, nažalost, nije u porodici Trpković imalo dobru prođu. Tih dana, pričala je žena, bili su izbezumljeni od strepnje. Očekivali su da kakva nova nevolja kao munja izbije iz začaranog kišobrana, koji je, očigledno, sam đavo bio zaboravio. Đavo sličan antičkom Bogu – strancu u prolazu kroz D. Ustanovio je jamačno da to njegovo oružje nanosi više zla kad je u ljudskim nego kad je u njegovim, đavolskim rukama. Stoga ga zlorado nadgleda, krpi kad se pocepa, spasava kad se topi, vraća kad se gubi, i uopšte održava u zlom stanju, podbadajući njegov zlikovački temperament.

Nije bilo druge. Kišobran je morao biti spaljen. Mislilo se da u ugljenisanom stanju, lišen kobnog trozubačkog oblika, neće predstavljati nikakvu opasnost. Međutim, tih dana je kao za pakost padala kiša. Tri dana nije prestajala. Porodica je verovala da je i to maslo satanskog amrela. Ako je umeo da ubija, zlostavlja i obara već potpisana unapređenja, zašto ne bi mogao izazvati provale oblaka? Pogotovu ako mu se o glavi radilo. Kiša je za njega predstavljala malenkost, tešku jedino što je uzgred donosila blagodet usevima, što za jedan đavolski kišobran, kako se god okrene, nije bila beznačajna dilema. Prevladao je nagon održanja, i tako, kiša je padala bez prestanka. Prestravljena porodica odluči da više ne čeka. Da se spali u kući nije dolazilo u obzir. Urok bi bio veliki. Adam će kišobran odneti u Opštinu i u klozetu spaliti benzinom. Na vratima Opštine, maresciallo Dagllione uhapsio je Adama. Po naredenju karabinijskog pukovnika koji ga je video kako prolazi ispod zastave ne pozdravljajući je i držeći obema rukama svoj satanski ekstremitet. Delovoda se branio klimatskim neprilikama. Kako mu je priča primljena, znaš. Đavolska uzročnost inspirisala je sve korake ovog nesrećnog koļa. Satanska koreografija imala je najzad svoje remek-delo.

Nisam komentarisao ženinu priču. Posebno izmišljotinu – kako sam onda verovao – da se kišobran branio. Da je hapšenje provocirano u samrtnom strahu drške i svile od vatre – čelične žice su mogle biti bezbrižne – i da je to bio zločin u samoodbrani. Za pametna čoveka, mislio sam, sticaj je bio očigledan. Možda ponešto preteran. Pa i morbidan. U osnovi, međutim, prirodan. Ubediti u tako nešto ženu nije bilo moguće. Ona je bila sita kišobrana i njegovih davolskih pakosti. Sita njegove jezive režije. Živo se zanimala za slučaj. Pomislićeš da je za muža pitala. Koješta. Za kišobran se raspitivala. Rekao sam da je još kod Adama, ali da ne znam kako se ponaša. U tom paklenom svetlu nisam ga do tada posmatrao. A ni Adam mi se nije žalio. Žena se zapanjila. I niste mu ga oduzeli, pitala je? Nismo, gospođo, rekao sam. Samo je proveden kroz PRIMED-BU. Šta da kažem?

Mislila sam, gospodine, da po zatvorima nije dopušteno nošenje kišobrana, kazala je žena. Tako je, rekoh. Pa što mu ga onda ne uzeste, što nas bede ne kurtalisaste? Bio sam, Hilmare, poražen saznanjem da smo, ako žena govori istinu, na neki podzeman način, i mi iz Gestapoa bili kišobranom začarani. Pitao sam se nismo li kao gestapovci svesrdnu pomoć tom kišobranu–demonu ukazali pod pritiskom dubljeg unutrašnjeg opredeljenja. Žena nije mogla da dođe sebi. Stalno je ponavljala da ne razume kako je došlo do toga da mu se kišobran ostavi. Ne znam – ponavljao sam – ispalo je tako, gotovo bez naše volje. Eto – reče ona – to je taj kišobranov način. Davolska volja je htela da mu ne bude oduzet! Zaklinjala me je da ih spasem bede. Obećah da ću učiniti sve što mogu. I da će Adam uskoro biti pušten. Ko govori o Adamu, upita ona. Vi, gospođo, rekoh. Ja govorim o kišobranu, rekla je. Od kišobrana vi nas izbavite, gospodine, oduzmite mu, tako vam boga, taj jebeni

kišobran, pa će se sve ostalo samo od sebe popraviti. Ako ga se ne otresemo sad za rata, nikada ga se nećemo osloboditi. Sve će nas đavolu poslati.

Šta sam mogao. Obećah da ću Adama osloboditi nosioca nesreće, koji mu se parazitski uz butinu pripio, i povukoh se.

Oдох, Hilmare, da nastavim saslušanje Adamovo i da na sopstvenoj koži proverim jednu filozofsku dilemu, o kojoj sam pisao u prvom pasusu. Ta me je dilema mučila otkako sam pročitao Steinbrecherov zapisnik iz 1938. A ona je glasila: Ili je istina „Frölich je špijun“ večna i obavezna za sva svesna bića, ili sam ja ludak koji živi u jednom ludom svetu, u mori iz koje se nikada neću probuditi.

KONRAD.

P. S. Dešava se nešto čudno. Ukoliko ispovedanje napreduje prema sve dubljim i dubljim regionima mog pada, umesto da postajem sve otvoreniji, čini se kao da sam sve više sklon neumesnim mimikrijama. Pročitavši ponovo pismo, pre nego što sam ga u sanduče bacio, zapazio sam da razlozi što sam ih naveo za izbor Adama Trpkovića kao prostor za bitku sa izopačenom logikom Steinbrechera i nacizma, koju je on oličavao, u najmanju ruku nisu potpuni. Nedostajao im je motiv koji bi se, *bona fide*, mogao nazvati tehničkim, ali kome, iz današnje perspektive, više nemam nameru da pružim ikakvo opravdanje. Ispada nekako, Hilmare, da sam delovođu izabrao samo zato što sam sa njim, uz minimalan rizik, mogao da postignem maksimalan *oslobodilački* rezultat. Gotovo isti što bih ga postigao, uz nesravnjeno veći rizik, u spasavanju nekog otvorenog neprijatelja. Možeš prigovoriti da bi i moje spasenje tada bilo dublje. U pravu si. Tada na to nisam mislio. Žurilo mi se. Rat se bližio kraju. Nije mi još mnogo vremena ostalo. Nadao sam

se da ću kasnije moći da pređem i na komplikovanije slučajeve, na neprijateljske grupe, već selekcionirane za masovni pokolj, pa i na cele gradove određene za decimiranje. Bio je to još jedan od mojih intelektualnih kompromisa. Možda jedini za koji se može imati razumevanje.

PISMO PETNAESTO

Kako je Adam Trpković legao u krevet gospođice Lilly Schwartzkopf ili Pohvala ludosti

Mediterran, 22. sept. 1965.

Dragi Hilmare,

Upitan šta bi voleo da bude da nije policajac, Steinbrecher je odgovorio: policijski pas. (Rotkopf bi jamačno više voleo da bude pendrek.) Njima je bilo lako. Pukovnik je posedovao lovački instinkt u onoj vitalnoj meri u kojoj ga je imao diluvijalni lovac na mamute. Kod mene, avaj, on beše sasvim zakržljao. Delimično prirodnom degeneracijom, delimično programskim odbacivanjem lova kao načina života.¹¹ Zato su saslušanja, ti intelektualni lovovi i hajke na prestravljene ljudske duše, bili za mene uvek neizmerno mučni i iscrpljujući. Pogotovu oni u kojima sam istovremeno glumio strasnog lovca i bez pucanja prolazio pored šikare u koju se zavukla životinja. Saslušanje Adama Trpkovića trebalo je da bude dobro organizovan lov, koji, međutim, neće dati nikakve rezultate. Na neko dogovaranje s njim nisam smeo da računam. Nekoliko pitanja pri prvom susretu nije polučilo odgovore koji bi našoj prećutnoj saradnji obećavali budućnost. Adam je, naime, intimno već krenuo primamljivim putem na čijem je kraju smrt izmahivala kosijerom. Bio se odlučio da prizna nepoštovanje italijanske zastave

kao nameran akt. Računao je da će ga izviniti naš bes zbog italijanske izdaje. Nije znao nesrećnik da takvo priznanje stoji u logičnoj korespondenciji sa svakim antidržavnim zločinom isto onako bespogovorno kao što ispumpavanje guma na vojnom motociklu korespondira sa paljevinom Reichskancelarije. Isto onako neizbežno kao što spavanje sa britanskom špijunktom neizbežno vodi u špijunažu.

(STEINBRECHER: Gospodo, svet je celina, u kojoj svi delovi logički proizlaze jedan iz drugog. Svi su zločini međusobno povezani. Kada su naše majke upozoravale da ko laže taj i krade, ko krade ubija, a ko ubija da će završiti na vešalima, one su izražavale filozofsko iskustvo, koje policija može samo da potvrdi.)

Ako bih ga pustio da sam odgovara na Steinbrecherov Upitnik, pukovnikova pitanja bi ga odvela pravo u ponor. Držim da bi u svojim odgovorima Adam bio gori i od samog Frölicha. Temeljno bi isfrölichizirao stvar. Ako si čitao zapisnik iz 1938, znaćeš šta pod tim izrazom podrazumevam.

Dakle, morao sam Adama nekako neutralisati. To je bio prvi korak. Ali kako se saslušaničnik može isključiti iz saslušanja? Ta, on je sastavni, bitni deo saslušanja. Pored priznanja, naravno. Bez njega su priznanja nemoguća. Islednik, optuženik i priznanje tri su neotuđiva sastojka saslušanja. Tri pilara, tri karijatide, što sestrinski spletenih ruku, na svojim temenima, drže državu.

Poteškoća je, dakle, bila u tome što je Adam pripadao saslušanju kao vlažnost vodi. A istovremeno je morao iz njega biti isključen. Ako nisam hteo da dopustim da ga izrežira Steinbrecher, morao sam ga režirati ja. Adam bi režiran bio u svakom slučaju. Nisam mogao njegovu slobodu da povredim više nego što je ona i ovako bila povredena. Razlike su bile sadržane jedino u ciljevima režije.

(STEINBRECHER: Sve je režija, gospodo. Istoriju režiramo mi. Ali i ona režira nas. Režiramo i jedni druge. Režiramo događaje, jednako kao što oni nas režiraju. I sve vam je na ovom svetu, gospodo, jedna manje-više uspela inscenacija.)

Ali pre nego što tome pristupim, savest mi je nalagala da preduzmem još jedan pokušaj, da izvršim probu na osnovu Adamovog lažnog priznanja da je nepoštovanje italijanske zastave bilo posledica mržnje prema Italijanima. Možda će, na kraju krajeva, ipak razumeti mig. Nadao sam se da je kao zapisničar prisustvovao nekom saslušanju. On, doduše, nije bio policijski pisar, bio je administrativni, pa ipak, možda je od prilike do prilike zamenjivao policijskog. Bio je to mali grad, taj D. Slučaj je bio hitan. Zamena se nije mogla čekati. I tako je naš Adam uzeo pero u ruke. A ako je, kojim srećnim slučajem, islednik bio ma i najmanje steinbrecherizovan, Adam je mogao da stekne izvesno iskustvo. Ako je imao kad od svojih kaligrafskih uzlova, razume se. Bacih letimičan pogled na hartiju ispred sebe, kao da pitanje na nekom dokumentu formulišem:

– Recite nam kada ste prvi put spavali sa gospođicom Lilly Schwartzkopf iz Mannheima?

Pitanje je bilo suludo. Po duhu, međutim, ono je odgovaralo pitanjima, koja će mu, preko Upitnika, Steinbrecher postavljati.

Čudovišno po ideji, ono je savršeno reprodukovalo brojne i nepoznate stvarnosti u koje će delovođa biti guran.

(STEINBRECHER: Vrednost pitanja sa gledišta istrage, gospodo, ne ceni se merom u kojoj ono obuhvata realnost, već stepenom u kome, odbijajući je, ispitanik prihvata neku drugu, takođe izmišljenu ali bezopasniju. Ukoliko je pitanje lude i besmislenije, sa stajališta svih poznatih faktora, utoliko ono ima više izgleda da iznudi priznanje na neko manje ludo i umerenije. Pitanje što se postavlja u ovom trenutku nikada nije ono na koje

se traži odgovor. Prava pitanja dolaze na dnevni red tek kada zatvorenik iscrpi svu snagu i sav razum odgovarajući na lažna.)

Pitao sam se do koje mere je Adam shvatio principe podzemnog sveta u kome je sada živeo. Gde ništa nije nemoguće, i gde, kao u *Alisi u zemlji čuda*, logičkoj imaginaciji nisu postavljene nikakve prepreke. Hoće li Adam, po principu prihvatanja manjeg zla, pristati da ude u krevet manhajmske obaveštajke? I ako ude – slika delovođe kako se sa kišobranom zavlači pod jorgan po sebi je već bila smešna – čime će to posle objasniti. Na njemu je bilo da opiše i objasni sve uslove jedne stvarnosti, ako je već za svoju prihvati. Prema Steinbrecheru, islednik tu nipošto ne sme da se meša. On može jedino da upozorava na nelogičnosti. Čak i u savršeno izmišljenom svetu, činjenice moraju da se međusobno slažu i sve da funkcioniše logično. Kod pukovnika, Trocki ne bi nipošto mogao da zavereničke sastanke održava u davno srušenim hotelima ili da se vozi avionima koji nisu upisani na aerodromsku listu sletanja. Zatvorenikova misao mora sama da se snade u toj novoj stvarnosti. To je jedini način da ona postane zaista njegova. Ne samo deo njegove priče, već i deo iskustva, kao kod onog Frölicha, na primer, čiji je slučaj bio prilično zamršen. On, naime, realno nije spavao sa Schwartzkopfovom. Ali je bilo logično da je spavao. Prema tome, spavao je. Štaviše, subjektivno, on i nije morao spavati, a da bude nadeno kako je objektivno spavao. Subjektivno određenje nije obavezivalo na logičnost. Logično je bilo sadržano jedino u objektivnom. Ako je, dakle, Frölich objektivno mogao da spava sa Schwartzkopfovom, on je i spavao. Neverovatno bi, s obzirom na okolnosti, bilo upravo suprotno. To što Frölich, uprkos svim očiglednostima, po svoj prilici, ipak nije sa modiskinjom spavao, bila je njegova vlastita krivica. Ogrešenje o logiku, koje se moralo platiti. I Frölich je ne samo priznao tu preljubu, već je opisao sve njene pojedinosti do pervertiranosti koja zapanjuje.

Ali šta će uraditi Adam? Ponovio sam pitanje. On se tek malo nagnuo prema meni, čvršće stegao kišobran, nabrao čelo kao da očekuje povratak tragajuće misli iz duboke prošlosti, i kazao mirno, sa nekom podsmešljivom čežnjom:

– Petnaestog jula 1935. godine.

Ovo je, Hilmare, bilo isuviše i za moje živce. Ruga li se on to meni? Ne ismejava li on ovim priznanjem onu istu logiku kojoj i ja tražim leka? Ne krijem, jedva sam se obuzdao da ga ne izmlatim njegovim sopstvenim kišobranom. Nije me zaustavilo sažaljenje. U njegovim očima nije bilo ništa za žaljenje. Svetlucale su neobičnim zelenkastim sjajem udaljenog karbitnog plamena. Strah me je zaustavio, Hilmare, ledeni dah nestvarnosti što je iz njega i njegovog odgovora izbijao. Ne, taj se ne pretvara, taj se našoj logici ne ruga, taj je možda zaista... KIŠOBRAN, pomislih! To je bio taj njegov način! Setio sam se šta mi je Adamova žena o njemu pričala. Znao sam šta Adam o njemu misli. Bilo mi je sve jasno. Smutio ga je kišobran. Briga i strah od njega privremeno ga je demarkirala od stvarnosti. Kišobran je skrivio ludački odgovor. Nikakav značaj nije imala objektivna činjenica da je to bilo samo uobraženje. U Adamovim očima, kišobran je nastavio svoju prljavu rabotu. Gurao ga je u smrt.

– Trpkoviću! – viknuo sam. – Odstranite od sebe kišobran!

– Zašto?

– Bacite ga! Naređujem vam! Odnosite ga u ćošak!

Poslušao je. Gvozdeni šiljak razdraženo je strugao po podu.

– A sad se vratite na mesto i ponovo mi odgovorite na pitanje: kada ste prvi put spavali sa gospođicom Lilly Schwartzkopf, modiskinjom iz Mannheima?

– Pa rekao sam vam, gospodine, 15. jula 1935.

– Dosta! Umuknite!

Nisam mu dozvolio da svoju priču razvije. Sedeo sam, Hilmare, tamo na onoj stolici kao opčinjen i lično je razvijao.

Mogao sam da zamislim svaki obrt, svaki preliv, svaki pravac te sulude manhajmske istorije:

Desilo se to, gospodine, nekako o Maloj Gospođi. (Pojedino-
sti, naročito irelevantne, daju i najnotornijoj laži privid istine.
Smatra se pogrešno da se niko ne bi trudio tako nevažne stvari
da izmišlja. Moraju, dakle, one biti istinite. A sa njima i glavna
tema izmišljotine.)

Ovde u D.-u nije bilo posla. (U ovakvim logičkim stvarno-
stima sve je bilo moguće, čak i da država objavi raspuštanje
administracije.)

Te ti se ja uputim u Nemačku, trbuhom za kruhom. (Uho-
dane sintagme i govorne formule uvek dobro dodu. One zvuče
tako vraški autentično.)

Zašto? Decu da ishranim, gospodine. (Začin osećanja daje
priči lirsku notu, a na brigu o deci uvek se dobro gleda.)

I tako se obrem u Mannheimu. (Zašto baš u Mannheimu?
Zašto ne u Münsteru, Oldenburgu, Bayreuthu? Ne verujemo da
je to zbog moćne industrije koja zahteva radne balkanske ruke.
Pre će biti zbog toga što tamo živi gospodica Lilly Schwartzkopf.
Bayreuth bi dolazio u obzir samo u slučaju da treba leći u krevet
neke Wagnerove unuke.)

Padala je kiša. (U Trpkovićevom životu neprestano pada
kiša. To suludoj avanturi daje njenu klimatsku koherenciju.
Izgleda da se sve odvija prirodno. Prirodno s obzirom na Ada-
ma, naravno. Kada bi se u njegovom životu lepi i ružni dani
smenjivali, laž bi bila očigledna. Ličila bi isuviše na naš život
i ovu stvarnost. Priča se, međutim, zbivala u jednoj drugoj
stvarnosti, u kojoj je stalno padala kiša.)

Lutao sam gradom. Bio sam gladan, prokisao, nikakav. Lupao
sam na mnoga vrata, ali posla nigde. (A šta si ti mislio, Hilmare?
Ta ne može se u krevet jedne nemačke dame otići pravo sa žele-
zničke stanice. Pa makar i po potrebi uspešne istrage.)

Lupao sam i na njena. Čija? Pa njena. Gospođice Lilly. I tako me ona primila na prenoćište, da spavam u podrumu. (Bio sam se već uplašio da ćemo pravo u krevet, koji je već razmešten, namirisani ljubičicom i sa toplim termoforom ispod jorgana. Jer tako nešto nijedan iole steinbrecherizovan islednik ne bi mogao da proguta. To bi mu prosto razjelo zapisnik. Poput vitriola. Nije, naime, bilo dovoljno psihološki opravdano. Na kraju krajeva, Adam nije bio Rudolf Valentino. Njegov šarm je bio skriven i morao se postupno ispoljavati. Nemačke žene nisu kurve. One su samo sentimentalne. Bilo bi to kao kada bi gardijski oficir u nekom scenariju jahao na guski, umesto na paradnom alatu.)

I tek sutra mi posao dala. Napolju da radim. (Nešto se moralo i rizikovati. Nije se moglo kazati da je primljen za baštovana. Šta, naime, ako modiskinja živi na petom spratu? Neutralan izraz „napolju“ bio je sasvim dobar. Napolju uvek ima nekog posla. A uz to, nešto se zbilja moralo i rizikovati.)

I tako polako, desilo se, ne znam ni sam kako. (U krevet je valjalo ući što postupnije, što prirodnije, što ležernije. Nije se smelo dati povoda pomisli da je posredi bilo silovanje.)

A ako bi se i pored svega postavilo pitanje identiteta žene, zatvorenik ne bi imao za šta da se brine. Bio bi upitan kakvu je kosu imala ta *plavokosa* Schwartzkopfova. Čovek bi se smeo kladiti da bi bila plava.

Pitao sam ga pakosno:

- Kakvu je kosu imala gospodica Schwartzkopf?
- Plavu, gospodine – odgovorio je. – Tako kao vi.

A onda se, dragi moj i zaprepašćeni Hilmare, ispostavilo da su na ovom svetu zaista sve stvari moguće, pa čak i kada proizlaže iz Steinbrecherovih zapisnika, ispostavilo se da je plavokosa britanska špijunka i Frölichova konkubina, počev od 1933. pa do hapšenja 1938, ferije provodila u D.-u, te da je, pripita posle

ribarske fieste, *logički mogla* privoleti nekog pripitog domoroca da je uzme – u meri koja je ovome bila pristupačna – u čamcu na otvorenom moru, po kome je, razume se, opet padala kiša.

Pa sad, Hilmare, budi pametan pa se pašti oko nekog racionalnog smisla u životu, koji se u međuvremenu odvija kao niz besmislenih i jezivih slika.

– Gospodine poručniče? – zapitao je Adam.

– Da?

– Smem li da uzmem kišobran? Nemam o šta da se držim dok sedim.

Dadah odobrenje. Nije koristilo da ga uskraćujem. Kišobran je očigledno nepovoljno delovao i sa izvesne udaljenosti. Zračio je bolest kao uranijum. Bio je to rizičan konkubinat, grešna veza sa crnom dušom Nesreće, koju partner ne može da raskine, iako je svestan da ga upropašćuje.

Tako nešto morao je za njega da učini neko drugi. Odlučih da to budem ja. I to još pre nego što počnem da sastavljam Zapisnik. Kao da sam priznavao njegovu demonsku moć i želeo da je neutrališem pre nego što se upustim u nadmetanje sa Steinbrecherom. Uostalom, ja sam Adamovoj ženi obećao da ću preseći mističnu vezu između njenog muža i kišobrana, da ću delovođu razvesti od zločestog pratioca, mada bi bilo ispravnije reći obrnuto: Adam je bio slepi sledbenik, pratilac pa i rob kišobrana-vodiča, koji ga je gurao putem stradanja. Zamisli da je beli štap u rukama slepca živ, pametan i zao, Hilmare, pa ćeš dobiti vernu sliku njihove zajednice. Otpustio sam Adama, a Maxu naredio da mu prilikom sprovođenja u podrum oduzme kišobran i donese ga meni u kancelariju. Ubrzo sam bio sam sa kišobranom. Na prvi pogled ništa nije odavao. Težak, nezgrapn, prilično primitivno izrađen predmet, koji nije izgledao sposoban ni odveć pametno da razmišlja, a nekmoli da smišlja rafinirane i komplikovane zavere protiv nečije bezbednosti.

No, gde je Adam uobražavao da mu je smeštena moć? Gde mu je zlotvorni mozak bio smešten? Štap je više ličio na neku produženu kičmenu moždinu zlobe. Metalni šiljak je, jasno, bio namenjen akciji. Dokaz je ranjavanje sestrića. Svilena pećurka bila je, očevidno, tek dekoracija, koja je spravu imala da približi izgledu običnog amrela. O kopči i vrpici nije vredelo ni govoriti. Ostajao je čelični mehanizam i drška. Da je moć u mehanizmu, bilo bi to podražavanje ljudskih običaja i navika. Drška je bila najsumnjivija. Masivna, grubo obrađena kuka koja nije trpela naše proizvode na sebi.

Uzeh iz fioke tesak za sečenje bradavica na dojčkama i nekoliko klešta razne veličine namenjenih čupanju zuba i nokata. Namera mi je bila da dršku od štapa odvojim i bez Adamovog znanja zamenim kopijom, koju je Max poručio kod mesnog drvodelje. Spravi bi tako bila oduzeta urokljivost, i kišobran bi, oslobođen paklenog mozga, nastavljao da obavlja redovne građanske dužnosti za koje je i napravljen. (Primećuješ li da sam se i nehotice ponašao kao da verujem u praznoverice vezane za njegovo poreklo i prirodu?)

Nisam dospeo da nameru sprovedem u delo. Taman sam mu vrat stegao kleštima, u kancelariju je ušao pukovnik Steinbrecher i meni je bilo naredeno da kišobran vratim vlasniku. Bio sam kažnjen jednočasovnom steinbrecherijadom na temu vitalne veze koja spaja ugroženi posesivni nagon jednog zatvorenika u predvečerje priznanja i jedan muški kišobran, alias Regenschirm, parapluie, umbrellu, zontik, naprave koja inače služi kao prenosiv zaklon protivu kiše, i koja se, dakle, zove amrel, ako se, kada je protivu sunca usmerena, ne zove suncobranom – o suncobranima drugom prilikom – nekada znaka časti i vlasti kod Asiraca i Kineza, sačuvanog u tom počasnom zvanju samo još kod nekih afričkih plemena. (Naš Führer ga, međutim, nikada nije nosio: oblačio je svoju nemoguću

gumiranu kabanicu u kojoj je ličio na motociklistu), a sastavljenog od drvenog ili metalnog štapa, mahom izrezbarene drške, sklopivih žica, sada od metala, a u XVI i XVII stoleću od riblje kosti, nepropusne tkanine, danas guste svile, nekada voštanog platna, koji je poslužio kao uzor za padobran.

Tako se kišobran opet domogao Adama. Najgore od svega, međutim, beše što sam od tog trenutka i sam počeo ozbiljno da sumnjam u njegovo ljudsko poreklo. Iznenadna pojava Steinbrechera u trenutku kada sam mu dolazio glave, pojava koju ničim nije objasnio, i bez presedana u našim službenim odnosima, ubedila me je da sa tom spravom zaista nešto nije u redu. Stopostotno još nisam bio ubeđen. Zdravo, racionalno jezgro intelekta bunilo se protivu saznanja da se godine 1943, u jeku krvavog rata, svetom šeta jedan nastrani kišobran i opštu nesreću uvećava na vlastitu inicijativu. Trebalo je da se desi ono što ću ti u narednim pismima opisati pa da, kao kakav policijski Hamlet, shvatim da nam, kraj sveg našeg obrazovanja i duhovnog usavršavanja, najznačajnije tajne između neba i zemlje ostaju nepoznate i da nam nikada neće biti pristupačne.

Sa tim te žalosnim uverenjem ostavljam. Sutra ćemo sastavljati Adamov zapisnik. Mislim da ću sutra pokušati da ispunim obećanje što sam ga dao seni Adamovoj. Otići ću u Opštinu da ga skinem sa postamenta, na kome se tako rđavo osećao. Nadam se da će mi to poći za rukom. Mada bi trebalo da me raduje što se i on muči, noseći na leđima teret tuđe istorije, ipak mi je bila nepodnošljiva pomisao da jedan takav dripac, makar i zabludom, bude predmet nečijeg poštovanja.

Srdačno te pozdravlja tvoj KONRAD.

PISMO ŠESNAESTO

Steinbrecherov gambit ili Apologija

Mediteran, 23. sept. 1965.

Dragi moj Hilmare,

Ne očekuj od mene detaljan opis rađanja jednog policijskog zapisnika kakav bi našao u usporenom filmu, čije bi se uza-stopne slike, sve faze formiranja priznanja, dugo zadržavale pred očima. Za tako nešto nema se vremena. To bi iziskivalo studiju, koja bi uključivala istraživanja u svim područjima nauke o čoveku, počev od specijalizovanih sekcija biologije (endokrinologija, eugenika, refleksologija etc.) i medicine (psihohirurgija, psihijatrija, psihologija iskaza etc.) pa sve do nekih filozofskih disciplina (etika, logika etc.). Ograničenost namere, međutim, ne proističe samo iz nedostatka vremena i znanja – Steinbrecherovo pismo na ovu temu svakako bi bilo daleko kompetentnije – već i usled naročitih uslova pod kojima se zapisnik radio. Izvanredna okolnost nije bila u tome što sam sâm davao odgovore na pitanja koja sam u ime pukovnika postavljao, što sam, dakle, uzurpirao legalno Adamovo pravo da se na svoj način brani. Takva situacija je prirodna i leži u osnovi svih policijskih zapisnika: manje ili više, razume se. U krajnjim slučajevima, koji se istovremeno mogu smatrati najsavršenijim,

islednik doista i preuzima funkcije svih faktora saslušanja: oni pita i odgovara. U takvim slučajevima, među koje spada i moj, zatvorenik je praktično suvišan sve do epizode potpisivanja. U manje savršenim, odgovori prividno potiču od isledivanog, ali su stvarno tek oblikovanje islednikovih sugestija. Izvanrednost ovog saslušanja sastojala se u prvom redu u preorijentaciji svrhe. Metod je ostao isti. Jedino je zamenjen cilj. Priznanje je paradoksalno i nesaglasno sopstvenoj prirodi imalo da zatvorenika liši odgovornosti, umesto da ga u nju uvede. A zatim, ma koliko konstrukcija Zapisnika, *post festum*, izgledala logična, racionalna i lišena osećajnosti, rad na njegovoj izradi, tokom nekoliko dana, ličio je pre na košmar nego na javu. Bili su to, dragi Hilmare, iscrpljujući umni naponi, dostojni onih što ih u analize ulaže cajntotom pritešnjen šahovski šampion, u periodu između prekida i produžetka izgubljene pozicije. Izveštaj, dakle, mora biti konfuzan koliko i stvarnost na koju se odnosi. (Ne kajem se, Hilmare. Uzvikujem sa Gideom, koga se ti gadiš: „Natanaele, ako je naša duša išta vredela, bilo je to samo zato što je gorela plamenije od nekih drugih!“)

Šta je to, zapravo, priznanje?

U prometu su razne definicije, ali ja imam na umu samo one koje se daju izvesti iz prakse totalitarnih policijskih službi. PRIZNANJE SE TU JAVLJA KAO APSOLUTNO PREUZIMANJE TUĐE (IZMIŠLJENE, VEŠTAČKE) STVARNOSTI ZA SVOJU. U izvesnom smislu ono liči na ludilo. Nekoga ko tvrdi da je Napoleon Bonaparta smatramo ludim, premda empirijskih dokaza da on to nije *nemamo*. Naše ubedenje počiva na pretpostavci da je Napoleon mrtav, a ona na pretpostavci da su svi ljudi smrtni. Istina je ovde tek logički izvedena. Očiglednosti u tom sudu nema. Nekoga, međutim, ko tvrdi da je u vazduh bacio most, preko kojeg u međuvremenu prelazimo, smatramo zločincem. Očiglednost je tu, ali na naš sud ne

utiče. (Mi se borimo protiv očiglednosti, zar ne? Očiglednosti su banalizacije nezamislive složenosti života i treba ih odbaciti. Voleo bih da vidim šta bi rekao slavni Leon Šestov kada bi neko pokušao da njegov poziv na borbu protiv očiglednosti ilustruje našim policijskim dosjeima.) Zapitajmo se zašto ne utiče. Zašto izvesne očiglednosti na nas *neizbežno* utiču do te mere da se ni pod kakvim uslovima ne mogu zanemariti, a druge, opet, zahtevaju da budu prenebregnute. Niko pametan neće zanemariti očiglednost rupe na putu kojim korača. Niko se ne smeje očiglednoj sposobnosti vatre da nas spali. Niko ne odbija da poveruje očiglednostima elemenata ako nas oni ugrožavaju. Sumnjive su jedino katastrofe koje se zbivaju drugima. Poplave na udaljenim kontinentima mogu biti i stvarne i nestvarne, ali ako sam ja u kadi koju nosi pobesneta voda, nema nikakvih izgleda da se ponašam kao da ribarim u Karipskom moru. Osim ako sam lud. Otkuda onda očiglednosti koje se mogu, a ponekad čak i moraju, zanemariti? Tuđ bol ne mora biti uzet u obzir, ma koliko bio očigledan. Tuđa istina, premda aksiomatična, nije za nas obavezna. Tuđa biografija uvek je stvar pregovora. Iz područja tehnički ispravno vođenog saslušanja sve su očiglednosti proterane, i sve se odvija iz početka. Kao u prvom danu stvaranja. Zašto je to tako? Ja mislim stoga što smo, po slici svojoj i prilici, i među stvarnostima zaveli izvesnu hijerarhiju. Što smo neke stvarnosti proglasili vrednijim od drugih, što smo među njima zaveli rasistički poredak. Bez obzira na to kakvo smo merilo uzeli – u našem slučaju ono je društveno – mi smo stvarnost podelili na korisne i nekorisne očiglednosti. Činjenica da Frölich nije špijun, na primer, nekorisna je očiglednost. Činjenica da je poznavao modiskinju Lilly Schwartzkopf je, međutim, korisna. Prva će biti odbačena, druga prihvaćena. Frölichova nova stvarnost rodiće se u kompromisima između niza takvih poreknutih i priznatih očiglednosti. (Zapaženo je,

međutim, da očiglednosti imaju sposobnost preobražaja i da su relativne. Odbačena očiglednost može se ponovo prihvatiti, ako se izmene uslovi. Frölich se teorijski može proglasiti nevinim, ako se očiglednost da neki g. XY nije špijun smatra pogodnijom za odbacivanje. Odbačene očiglednosti sa strašću se prihvataju uvek kada se islednik nađe u onome što je dotada nazivao „logičkim prostorom zločina“, a što sada zove prokletom ludom kućom. Uhapšeni isleđenik braniće iste one očiglednosti koje je do maločas razarao. S početka, razume se. Kasnije će od njih odustati i postati Frölichov saučesnik.)

Ako se ova definicija može nazvati gnoseološkom, sledeća je etička. PO NJOJ, PRIZNANJE JE UVIĐANJE SOPSTVENE KRIVICE U LOGIČKOM (OBJEKTIVNOM) PROSTORU ZLOČINA. Nijedan čin sam po sebi nije prestup. Prestupom ga čine okolnosti. Rat je, na primer, okolnost koja od masovnog ubistva čini herojski podvig. Mir je okolnost koja od herojskog podviga masovnog ubistva čini zločin. Okolnosti imaju katkad retrogradno dejstvo. Na tom dejstvu pravno je formulisana nirnberška presuda. Nešto što je u svoje vreme slovalo kao patriotizam, proglašeno je, pomoću okolnosti da su Saveznici dobili rat, genocidom. Zalaganje za politički stav, koji je u izvesnom razdoblju uziman kao primeran, promenom spoljnih uslova, mnogo godina kasnije, može biti pozvano na odgovornost. Moram dodati da ova definicija nije nalazila primenu u našoj praksi. Ne u njenom psihološkom smislu. Mi nismo od svojih klijenata zahtevali da uvide krivicu, niti da se sa presudom povodom nje duševno slože, već da je priznaju i tako tehnički omoguće da bude doneta. Briga za duše bila nam je nepoznata, a duboko religiozni duh istrage stran.

Nazovimo treću definiciju logističkom. PO NJOJ, SVAKO PRIZNANJE PREDSTAVLJA KOMPROMIS IZMEĐU

STVARNOG I MOGUČEG. Ova definicija je *a priori* isključivala iz priznanja načelno nemoguće postupke. Zahvaljujući njoj, Frölich nikada nije bio optužen da je nameravao izazvati pomračenje sunca na Führerov rođendan. Frölich, takođe, nije otkrivao pomorske, nego industrijske tajne pristupačne trgovačkom putniku. Nije kodirao izveštaje, nego je to prepušteno obrazovanom studentu Oxforda.

Četvrta definicija je fiziološka. PRIZNANJE JE USLOVNIM REFLEKSOM IZAZVAN AKT VOLJE. Shvatićeš je ako uporedo citiram profesora Pavlova i pukovnika Steinbrechera:

PAVLOV: Postavi se pas u mračnu komoru i u datom trenutku upali električna svetlost. Sledećih pola minuta daje se životinji da jede. Ovo se ponavlja više puta. Svetlost, koja je dotle psa ostavljala ravnodušnim i nije imala nikakvo dejstvo na njegove pljuvačne žlezde, ponavljanjem koincidencije sa hranom, postaje za te žlezde specifičan nadražaj. Svetlost je postala uslovni refleks za lučenje pljuvačke. Žlezde će lučiti i kada svetlosti ne bude sledovala hrana.

STEINBRECHER: Zatvoreniku koji odbija priznanja postavi se pitanje, a zatim gasi svetlost u sobi. Sledećih nekoliko minuta zatvorenik se mlati. To se ponavlja više puta. Sve dok se ne iznudi priznanje. Kasnije će zatvorenik lučiti priznanja i na samo gašenje svetla.

I kad smo već kod Steinbrechera, evo i jedne njegove lične, rekao bih tehničko-lirske definicije: PRIZNANJE JE LOGIČKI BISER KOJI SE DOBIJA KONSTANTNIM NADRAŽENJEM ISTOG PODRUČJA SVESTI. (Na principu na kome se dobija biser guranjem stranog tela u meso školjke.)

Malopredašnje pominjanje šaha daje mi ideju kako priču sebi da olakšam, a tebi je pristupačnijom učinim. Budući da je nevidljiva borba sa Steinbrecherom oko Adamove glave ličila

na analizu partije šaha, u kojoj sam ja imao da vučem i pukovnikove i delovođine najjače poteze, tim ću se poređenjem služiti da ti dočaram rađanje mog Protokola.

Dužan sam najpre da ti saopštim šta sam njime imao da štitim. Videćeš da je Adam bio posrednik jednog daleko krupnijeg uloga. Kao što znaš, dobio sam bio zadatak da od predsednika D.-ske opštine uzmem spisak antidržavnih elemenata, u prvom redu komunista, sačinjen pre rata za potrebe banovinskih vlasti. Saopšteno mi je da je spisak nažalost spaljen prema Propisima o postupanju sa državnim arhivama u slučaju neprijateljske invazije. Predsednikovo žaljenje bilo je izrečeno sa takvom iskrenošću da nisam sumnjao da bi mi spisak dao, samo da ga je imao. To sam saopštio Steinbrecheru. Nisam mu, razume se, rekao da je agilni predsednik znao način kojim bi se bar veći deo spiska mogao restaurirati. Ključ je bio, pogađaš, u čoveku koji je spisak sastavljao. U zapisničaru Adamu Trpkoviću. Nažalost, rekao je predsednik, Trpković je nestao prilikom povlačenja karabinijera, te tako spisak nije moguće oživeti. Iako ga nisam upoznao sa okolnošću da iščezli delovoda, pomoću Minchove PRIMEDBE, sedi u našem podrumu, i da je njegovo žaljenje preuranjeno, priznajem da sam bio u ozbiljnom iskušenju. Nisam se usudio, jer nisam bio sasvim siguran kakav je njegov stav prema okupaciji. I hoće li moje interesovanje dostaviti Steinbrecheru, ili ljudima sa spiska. (Ova nedoumica izazvala je teške posledice po D., ali za nju ne snosim nikakvu krivicu.)

Iz svega je proizlazilo da bih spasavanjem Adamovim otklonio smrtnu opasnost od izvesnog broja ljudi, koji bi inače bili pohapšeni i pogubljeni u nekoj od Steinbrecherovih egzemplarnih predstava *Pax Germanicae*. (STEINBRECHER: Meni su banditi potrebni, Rutkowski. Drugima smetaju, Von Klattern ni da čuje za njih ne može, ali meni su oni neophodni. Ja ovom

gradu moram dati brz nauk. Spektakularan primer nemačke odmazde. Ne neko bedno umlaćivanje u jarku, noću, uz grmljavinu automobilskih motora. Meni treba nešto poput drevnog narodnog pozorišta na glavnom trgu. Neka tragična *commedia dell'arte!*) Iskupljenje bi bilo umnogostručeno. Ne bi se pozivalo samo na nekog beznačajnog delovođu, nego na, jamačno, značajne ljude sa onog spiska.

Tehnički, moj se zadatak sastojao u tome da prilikom sastavljanja Adamovih odgovora po svaku cenu izbegnem bilo kakvu vezu sa kobnim spiskom. Nadao sam se da to neću morati postići ustupcima na delovođinu štetu. Ali sam, već na samom početku, bio spreman da pomoću neke sporedne žrtve otkupim bezbednost tih ljudi. Ako bi igde nemoralan princip cilja koji opravdava sredstvo bio primenljiv, bio je to ovaj slučaj.

Beli sam bio ja, islednik, Crni je bio isleđenik, Adam. U stvari, Beli je bio Steinbrecher, sa kovertiranim potezima pitanja u Upitniku, a Crni sam, u odsustvu Adama, bio ja. Nazovimo stoga žrtvenu varijantu, s kojom je partija otvorena: STEINBRECHEROVIM GAMBITOM.

Pitanje je glasilo: ZAŠTO NISTE POZDRAVILI ITALIJANSKU ZASTAVU? Žrtva je bila očigledna. Odgovor ga nije zanimao. Pukovniku se pišalo na italijansku zastavu. Pion je žrtvovan da bi se otvorila linija za napad na Crnog protivničkog Kralja, koji je simbolizovao Veliku Tajnu. Predviđala se greška Crnog. Potez koji bi nagoveštavao nepoštovanje zastave. (Sračunat da Steinbrechera odobrovolji po principu mržnje koja ujedinjuje.) Žrtva se brzopleto prima, ponuđeni pion jede. Sledio bi munjeviti niz protivpitanja, koja od Adama ubrzo čine zrelu podlogu za svaku vrstu zločina. (Nepoštovanje italijanske zastave logički se preobražava u prezir prema Nemačkoj, Nemcima i svemu što oni predstavljaju godine 1943. A od prezira do sabotaže logički put neće više biti dug.)

Pravo pitanje, koje je vodilo suštinskom priznanju bilo je, razume se: KAKVO PAMĆENJE IMATE? Da je na mom mestu Adam, ne bi odoleo da se ne pohvali dobrim pamćenjem. Iskristio bi primamljivu rupu u Beloj vojsci da kroz nju detašira laku figuru administrativne taštine. Zabludeli Skakač se opkoljava logičkim pitanjima i ždere. Dovršava ga Bela Kraljica tvrdnjom: AKO IMATE TAKO DOBRO PAMĆENJE, ONDA SE SVAKAKO SEĆATE IMENA NA SPISKU NEPOUZDANIH ELEMENATA, ŠTO STE GA ZA POTREBE BANOVINSKE UPRAVE SVOJERUČNO PREPISIVALI. Bela Kraljica dolazi na presudnu dijagonalu. Adama hvata panika. Rokira se na pogrešnu stranu. Pravde radi treba reći da nekog boljeg poteza više i nema. Mora priznati da se spiska seća. Ako se već hvalio pamćenjem, odrećan odgovor nije dolazio u obzir. U ovoj igri, za Crnog su važila stroga pravila TAKNUTOG-MAKNUTOG. Beli, međutim, nije njima bio vezan. Bez ikakvih ograničenja smeo je da vraća poteze. Bela Kraljica bi matirala Crnog Kralja neodbranljivim šahom. Reklo bi se: ONDA GA PONOVO ISPIŠITE. Partija bi bila izgubljena u primitivnom, divljačkom, brzopoteznom tempu. Bele bi čete satrle Crnog delovođu.

Na našu sreću, Steinbrecher nije znao za Adamovu ulogu u sastavljanju spiska antidržavnih elemenata Kraljevine Jugoslavije na teritoriji D.-ske opštine. Nije izabrano pravo otvaranje. Najopasniji potezi nisu vućeni. Odbrana je bila moguća. Žrtva nije primljena. Steinbrecherov gambit pokazao se nekorektnim.

Ako smo način Steinbrecherovog vođenja istrage nazvali gambitom, mojoj strategiji je najbolje odgovaralo ime: MANEVARSKA ODBRANA RUTKOWSKOG. Jedina nada Crnog je ležala u brznoj izmeni figura i zalaženju igre u mirne vode remija. U turniru sa pukovnikom nikakvo zapetljavanje u rovovske, pozicione komplikacije nije bilo moguće. Pošto Crni kao zatvorenik nije imao prava na protivnapad, a Beli je, po prirodi boje

i isledničkog položaja, sav na njega bio orijentisan, Crnome je slobodan manevar u polju preostao kao jedini način odbrane. Cilj je bio da se elastičnim manevrisanjem između pukovničkih zamki, uz povremeno žrtvovanje lakih figura, učinivši, dakle, s vremena na vreme i poneko sporedno priznanje, sačuva glavna tajna oličena u Crnom Kralju – tajna Spiska sumnjivih lica na području D.-a. Sredstvo je bila maksimalna redukcija materijala i iščezavanje sa table svih figura, a iz Upitnika svih pitanja. Kada bi na crveno-belim krvavim poljima ostala samo dva Kralja, Beli Kralj žudnje za priznanjem Velike Tajne i Crni Kralj te Tajne, igra bi bila dobijena, bez obzira na to čime je ovaj remi, ovaj kompromis, morao da bude plaćen.

Glavna teškoća odbrane ležala je u prinudi da vučem dvostruko zasnovane odgovore. Oni su morali da imaju smisla i u odnosu na pukovnikova pitanja, i u odnosu na Adamove realne sposobnosti u formulisanju odgovora. Morali su da zaštite Crnog Kralja Tajne, ali nisu smeli da budu nedostupni Adamovoj inteligenciji. Inače bi Steinbrecher smesta uočio da ovom nižekategorniku majstor sekundira. Bilo je idealnih polja za odbranu koja nisam smeo da zauzmem. Vraški teška partija, Hilmare. Pogotovo što su joj svakog jutra sledile analize. Kada bi pitanja iz jednog Upitnika bila iscrpljena, a svi predviđeni potezi povučeni, situacija se kuvertirala, a ja odlazio na referisanje pukovniku. Njegove nove poteze moram unapred da predviđam i spremam najjače odgovore. A povrh svega i žrtve da biram. Šta se može kao priznanje ponuditi, a da se Adam ne dovede u izgubljenu poziciju? Prevelik gubitak materijala (previše sporednih priznanja da bi se odložilo centralno) uvek je dovodio do ogoljenja Crnog Kralja Tajne i sloma. Najgore su bile fatamorgane IZLAZA IZ SITUACIJE BEZ IKAKVIH GUBITAKA. Primamljive vizije nečega što je nemoguće ako se čovek već jednom nađe na stolici za saslušanje. Svuda po

tabli orgijastički je carovalo međusobno ždranje piona, hunski teror lauffera po stepi dijagonala, janjičarsko haranje topova po horizontalama i vertikalama, satanska pokretljivost Kraljice, grabljivi skokovi konja nalik na mobilna vešala; svuda se osećao pakleni brzopotezni tempo, pod ledenom senkom padajuće zastavice; a iznad svega grozna izvesnost da se nijedan potez ne može vratiti, nijedna greška ispraviti i nijedna dotaknuta figura na mestu ostaviti. Zapisnikom je suvereno vladalo načelo *Pièce-touchée*.

Partija je u punom zamahu. Mozak mi radi iscrpljujućom žestinom. Steinbrecher je postavio pitanje. Skočio je Beli konj. Beli Sd3-b4. Šta li se htelo tim potezom? Adamov laufer, koji je simbolizovao Adamovu netrpeljivost prema okupatoru, bio je ugrožen. Priznanje mržnje stvorilo bi podlogu i za druga priznanja. (Ali odgovoriti da se okupator voli bilo je takođe besmisleno.) Onaj ko mrzi, pre ili kasnije potkrepljuje to kakvim delom. Održava li Adam veze sa partizanima? Da li je u partizanima bilo ko od njegove bliže i dalje porodice? Kako u tom pogledu stoji sa susedima, prijateljima, kolegama? Dovoljno je da se među banditima nađe samo jedan čovek čija je veza sa Adamom više nego slučajna, logika stupa u dejstvo. Adam je radio u opštini. Opština je pomagala pri rekviziciji. Opština je, prema tome, bila obaveštavana o potrebama vojske. Prema nivou potreba mogla se izračunati i njena snaga. Da li je Adam o toj snazi obaveštavao partizane? Naravno da jeste. Ako je do podataka mogao da dođe, došao je. Ako ih je u šumu mogao da prosledi, prosledio ih je.

Da li nas je Adam mrzeo? Ja ne mislim. Plašio da, prezirao nas možda, ali ne i mrzeo. Za to jednostavno nije imao hrabrosti. Medutim, logično je bilo da nas mrzi. Ili ti misliš da se osvajač može i voleti? Jer mi smo Nemci, a Geheime Staatspolizei u toj tački, Hilmare, bili žrtva raspolućene, dihotomične,

rekao bih čak i šizofrene logike. Proklamujući Novu Evropu kao leibnitzovski najbolji od svih mogućih poredaka, mi smo logički morali očekivati da nas ljudi vole. Tako smo mislili kao dobri Nemci. Kao dobri policajci, međutim, znali smo da nas niko ne može voleti, jer bi to bilo nelogično s obzirom na premisu da se našim neprijateljima Nova Evropa morala javljati kao najgori od svih mogućih svetova. Adam nas je, dakle, nužno mrzeo. On je nužno mržnju morao da aktuelizuje. On je nju nužno aktuelizovao špijunirajući za partizane. Dostavljajući im izveštaje krasnopisom i sa kaligrafskim petljama u početku svakog pasusa.

Moralo se voditi računa o tome da u početnoj fazi Steindrecher ima računa da se menja, da jednu od svojih težih optužbi zameni za neko lakše priznanje. Da topa zameni za laufera, ili laufera za piona. Nužna su mu prva, makar i najmanja priznanja. Tek koračić u novu, postojeću ili izmišljenu stvarnost. Zatvorenik se u njoj mora snaći. Sve mu je tu nepoznato. Ne sme se od njega zahtevati da u toj nepoznatoj zemlji čuda odmah preduzme neko dugo i daleko putovanje. Neka se prvo obazre. Neka legne najpre u krevet gospođice Lilly Schwartzkopf. Da postane špijun ima vremena sve do završnice. U međuvremenu, grejmo se malo među butinama raspuštenica. Kada se naviknemo na ljubav žene koju nikada u životu nismo videli, lakše će nam biti da jedne noći, između dva coitusa, potpišemo obavezu za britansku obaveštajnu službu. Ili za neku drugu, već prema tome.

Tako, dragi moj Hilmare, satima sedim i vučem Adamove poteze. On sedi preko puta mene i čmava. Čak i hrče. Da, Hilmare, HRČE! Glavom udara o dršku kišobrana. Drška ga budi. Otvara oči. Ima zelen pogled. Osmehuje se lojalno. Usrdno moli za dopuštenje da se vrati u ćeliju. Nije spavao, ne pamti od kada. A ovde ionako nije potreban. Niko ga ni za šta ne pita.

Logika se o svemu lepo stara. U protivnom, ne bi li mu se na podu mogao prostrti neki „federmadračić“?

Zamišljam da tu izjavu sluša Steinbrecher. Gubim nerve. Obnevideo sam od umora, straha i razmišljanja. Teturam do njega nesvestan šta činim – za to ti dobar stojim, Hilmare – i udaram ga šakom preko lica. Federmadračić? Takvo đubre! Udarac je slab, simboličan. Ni cvikere mu ne obara. I sve vreme kombinujem. Beli Ta3-b3. Crni Sf4-d5. Želim potez da vratim. Načela ne dozvoljavaju. Odgovor je upisan. A bilo je toliko boljih! Taj dripac me je zbunio. Kao da ja nisam umoran. I koliko mi divnih odgovora propada jednostavno zato što taj blesan nije za njih dorastao! Mrzim ga, Hilmare! Osećam prema njemu ledenu netrpeljivost. Prema tom predstavniku prosečnosti koja nadživljava sve istorijske i biološke katastrofe.

(Adam je bio opipljiv dokaz promašenosti darvinizma i nićeanstva. Jer šta znače Darwinove teorije o nadživljavanju sposobnih i jakih, i Nietzscheova poezija spletena oko ovog uslova, u svetlu Adamovog postojanja? U svetlu činjenice da je i najsmrdljiviji balegar kao vrsta dugovečniji od najmoćnije divlje zveri, u svetlu porazne istine da, ukoliko su životinje i ljudi moćniji, umniji, snažniji, i bolji, utoliko imaju manje izgleda da prežive. Nadživljava prosečnost koja se plodi. Granični slučajevi iščezavaju.)

Poslednje pitanje za danas. Zadovoljan sam u granicama mogućeg. Nismo izgubili mnogo materijala. Dobro smo se držali. Dozvolili smo jedino apsolutno nužna priznanja. Bože, kakav je to tempo bio:

Jeste li vodili zapisnike rekvizicija? Nisu vođeni zapisnici rekvizicija. Jeste li zapamtili koju od rekvizicionih cifara? Nisam zapamtio ništa od rekvizicionih cifara. Kako je moguće da ništa od rekvizicionih cifara niste zapamtili? Suviše sam star da bih zapamtio rekvizicione cifre.

Iza svega, kao pokunjena utvara stoji Frölich sa crnom trgovačkom torbom. U torbi su tekstilni uzorci. Na ustima mu je neprekidno: nisam! Jeste li? Nisam! Jeste li? Nisam! Jeste li? Nisam! Jeste li? Nisam! Jeste li ipak? Jesam! Jesam, ipak! I čemu sad svih onih stotinak NISAM, čemu između njih Rotkopfove goveđe parenteze, šamari i obrtanje ramenog zgloba u dotada neviđenoj ravni, kad se to JESAM na kraju krajeva izgovorilo? Izgovorilo se jer je bilo logično. „Jeste“ i „Jesam“ u logičkoj geografiji policijskih podruma, uvek je logično. „Nije“ i „Nisam“ je podjednako nelogično. U načelu, uvek je logičnije da se nešto dogodilo nego da se nije dogodilo. Kada bi bilo obratno, ovaj svet bi se još uvek, odeven u životinjska krzna, obrtao oko Drveta Saznanja. Bili bismo u Edenu, na Istoku. A za kajanje uvek ostaju kondicionali. Da samo Eva nije zagrizla tu prokletu jabuku! Pa ako je već i zagrizla, da je samo Adamu nije dala! I kad mu je već ponudila, samo da je taj klipani nije uzeo!

Za stvarnost, međutim, kondicionali ne vrede. Stvarnost je sva u potvrdnom i odrečnom obliku. Kod nas u Gestapou, od svih oblika zaključivanja, ceni se jedino potvrdno. Negativni zaključci završavaju kod Rotkopfa.

U pet izjutra Max izvodi Adama. Adam i kišobran odlaze da ekskretiraju. Kišobran je u poslednje vreme čudesno obziran prema delovodi. Ne sapliće ga. Kao da je mrtav. Kao da je svoj posao što se tiče Adama završio, te čeka da ga neko drugi preuzme. Adama zatim vode na spavanje. Obaveštavaju me da zaspi čim glavom dotakne jastuk. Spava još u hodu. Toga kao da nizašta nije briga. Važno je da smo mi intelektualci u pogonu. Dok budemo uravnotežavali svoje odnose sa večnošću, on nema šta da brine. Sve dok se mi budemo ovako istrajno iskupljivali, dripici mogu da dremaju oslonjeni na svoje kišobrane. Jutarnja analiza zapisnika kod pukovnika Steinbrechera teče preko svakog očekivanja. Ne drži čak ni svoje čuvene besede. Samo

klima glavom. Zadovoljan je. Zadovoljan sam i ja, mada odlazim u krevet dva sata posle Adama. (Pri svemu, dižem se dva sata ranije.) I kakvo je to jedno spavanje, Hilmare? Spavanje je duševno mrtvilo u koje tone Adam. Ovo što se sa mnom dešava je mora. Morom se kreću Uпитnici kao veličanstvene veštice na letećim metlama. Svuda se otvaraju crni kišobrani i kao slepi miševi lepeću krilima. Odjekuje sumanuta muzika govedih žila. Steinbrecher drži besede. Tmurnim ulicama Mannheima prolaze utvare Gustava Frölicha. Kao bela glomazna klešta rastežu se butine Lilly Schwartzkopf. I u svemu tome, iz sna u san, Adam Trpković i njegova zla sudbina, Adam Trpković koji maše Spiskom antidržavnih elemenata. Hteo bi da ga pruži pukovniku, ali ja ga uvek u poslednjem času sprečavam.

A sutra, oko podne, sve iznova. Pion ide ovamo, pion ide onamo. Pion jede piona. Laufer jede piona. Konj jede lauffera. Konja jede top. Topa Kraljica. U belom trbuhu Kraljice sada su pion, laufer, konj i top. (Četiri priznanja prosečne važnosti.) Najzad je Crna Kraljica pojela Belu. (Izbegnuto je svako pominjanje spiska.) U crnom trbuhu Kraljice sada su crni pion, laufer, konj i top. I naravno, Bela Kraljica. Gozbu završava Beli Kralj. On jede Crnu Kraljicu i u njegovom naduvenom trbuhu sada leže crne i bele čete kao braća. Jedne noći u tri izjutra na tabli su samo još dva umorna Kralja, Adamova Velika Tajna, Spisak sumnjivih i Steinbrecherova žudnja da postigne neko zaista krupno priznanje. Zastavica pada. Časovnik se zaustavlja. Igra je završena. Proglašen je remi. Pobedio sam Steinbrechera. Na njegovom terenu. U zabranu njegove demonske logike.

A Adam? Je li nešto izjavio? Da. Adam je izvoleo nešto izjaviti. Pohvalio mi je rukopis. Rekao je da je, uzimajući u obzir rdavo osvetljenje, sasvim dobar. Možda bih mogao da ubuduće izbegavam podudarnost trbušćica kod slova „a“ i „o“.

Inače – svaka čast. Zatim je potpisao zapisnik. Stranu po stranu. Hilmare, taj dripac je potpisao MOJ zapisnik, a da ga ni pogledao nije. Jedino čega se latio beše da, sa jezikom među zubima, isplete po jednu šugavu petlju na početnim slovima svog šugavog imena.

Tvoj KONRAD.

PISMO SEDAMNAESTO

Iz kojeg se vidi da malih kompromisa nema ili Rasprava o ljudskoj prirodi

Mediteran, 23. sept. 1965.

Dragi Hilmare,

Danas pre podne svratio sam u Opštinu i razgovarao sa predsednikom. Pokušao sam da debeatizujem i detronizujem Adama Trpkovića. Predsednik – mediteranski ugodan i preduzimljiv besednik sa otkrivanja Spomenika – čuvao se, međutim, ko zna zašto, da u razgovoru potroši na mene ijednu od tih svojih lepih osobina. Bio je najpre učtivo nepoverljiv, da ne kažem bezobrazan, a onda, pošto me je, izgleda, najzad shvatio, nešto ljubazniji, ali na način kojim se služimo kad govorimo sa – budalama. Kako se misija završila – zovem je misijom, jer sam bio angažovan ne samo prezirom prema delovođi, nego i njegovim zahtevom – i kakvog je uspeha imala, saopštiću ti sutra, kada se malo priberem, a sada, hajde da, sa gordošću u srcu, odnesemo potpisani zapisnik Adamovog saslušanja pukovniku Steinbrecheru, i da ga tamo, za praznim stolom, nad čijom su politurom, kao nad brisanim prostorom, sevala teška đulad logike, nostrifikujemo. Drugim rečima, da na svoje s mukom stečeno iskupljenje utisnemo zvaničan pečat.

Razumećeš moj ponos. Nadigrao sam Steinbrechera. Nema više pitanja koja se daju postaviti. Sva su potrošena. Depo smrti je prazan. Nema više poteza. Na šahovskoj ploči umorno kunjaju samo dva Kralja. Crni i Beli.

Od svih podmuklih optužbi kojima je bio Adam napadnut, priznali smo jedino da smo jedne noći, tokom 1942. godine, lećili u kući ranjenog rođaka partizana, pa je moguće da smo prilikom razgovora sa njim, u pokušaju da ga odvratimo od opasne i besmislene pustolovine, ponešto i kazali o snazi italijanskog garnizona u D.-u. Bilo je to malo ali neizbežno priznanje. Naš otkup.

Ispostavilo se, nažalost, da malih priznanja nema.

Dobri moj prijatelju, ne verujem, štaviše, ja se nadam da, osim na drumskim raskrsnicama, nikada nećeš imati priliku da dođeš u službeni dodir sa policijom. S obzirom na tvoj puževski način života, odvratnu ravnodušnost prema realnostima našeg sveta, a iznad svega tvoj duševni kukavičluk, tako nešto se tebi jedva može desiti. Najviše što te može pogoditi jeste kažnjavanje zbog gaženja travnjaka. Pa ipak, zlu ne trebalo, dopusti da ti čovek koji je po policijskim kancelarijama stekao prva stvarna životna iskustva pruži nekoliko korisnih saveta. Prvi je savet najvažniji, u stvari JEDINI: ni pod kojim uslovima nemoj priznati da si travnjak gazio.

Neka te ne zbunjuje činjenica da do određenog mesta nisi mogao dospeti a da ga ne gaziš. Reci da si leteo. Jedino ne priznaj da si travnjak gazio. Još uvek je bolje ako te proglase ludim, nego ako nađu da si kriv. Neka te ni najmanje ne zabrinjavaju očevici, niti smetaju očiglednosti. Bori se protiv njih. Zašto bi se samo policija suprotstavljala očiglednostima?

Radi što hoćeš, samo nikada ništa nemoj priznati. Upamti: ništa ne dezorganizuje tako temeljno i nepopravljivo kao prvo neznatno priznanje.

U prometejskom naporu da ne upadneš u drugo, sasvim je izvesno da ćeš se u njemu, već posle prvog potpitanja, naći. Iz priznanja da si ikada bio u Nemačkoj, neizostavno će slediti priznanje da si tom prilikom svratio u Mannheim. Iz priznanja da si u Mannheimu bio, jednako će neizostavno proizići priznanje da si poznavao gospodicu Lilly Schwartzkopf. (A ti znaš šta to znači?) Treće priznanje doći će po sili inercije. Živo ćeš joj u krevet leći. Ti, dabome, nećeš još znati da ona radi za britansku obaveštajnu službu, doznaćeš kad potpišeš da ste bili vrlo bliski. Najzad, to i ne možeš na vreme znati. Jer ti je ne poznaješ. A ni u Mannheimu nikad nisi bio. Bio si, možda, u Mansfieldu (Engleska), Manhayu (Belgija), Manamahu (Baharin), Mankheri (Indija), pa i u Manihiki (Pacifičko ostrvlje), što da ne? Moguće je da si, uprkos nestvarnom imenu, bio čak i u španskom gradiću Mansilla de Las Mulas. Ali u Mannheimu nipošto. No, jesu li slova, puki uslovni znaci, jači od bezuslovne logike? Je li razlika između Mannheima i Manamaha, premda je prvi u Nemačkoj, a drugi na Arabijskom poluostrvu, tako nepremostiva kao da su razdvojeni međuzvezdanim bezdanom? Pri današnjem napretku saobraćaja? Prometu robe i ljudi? Poštanskim vezama? Duhom humanizma koji nas sve nadahnjuje, pa se čak i u izumiranju mesožderskog instinkta kod životinja može osetiti. U istim smo dimenzijama, dodavola! Nismo li? Oba mesta raspolažu istim slovima. (Nemojmo zaboraviti da se, prema trenutnom stanju istraživanja, suština sveta nalazi isključivo u njegovom izrazu da je BIĆE STVARI I POJAVA U NJIHOVOM JEZIKU, čoveka u govoru, vode u klokotanju, puške u pucnju itd. – te da samo u oblasti lingvistike možemo ozbiljno misliti, i samo njenim terminima izražavati neke konačne istine.) Oba grada imaju po dva M i po jedno H. Tri A kod Manamaha, prema samo jednom kod Mannheima, stoje u približnoj srazmeri sa dva N u Mannheimu prema jednom u

Manamahu. Pa zar ćemo sada terati inat od jednog šugavog slova I, s kojim je, u broju slova, nemačka varoš pretekla onu arapsku? I evo šta se, uz pomoć lingvističke filosofije, zbiva: Sledeći unutrašnju logiku, nema nepoznatih preobražaja, Manamah dobija još jedno N, te postaje Mannamah. Zatim Mannhamah. Potom već Mannheimah. Ovde bi se proces mogao zaustaviti. Mannheimah je za pametnu istragu dovoljan. Budući da takav grad ne postoji, logički to je Mannheim, čije ime zatvorenik ne izgovara ispravno. (Molim potpišite zapisnik. Hvala.)

I tako, evo te u Mannheimu, premda si zapravo u Manamahu, i mi te zatičemo kako nogu umornih od tolikog putešestvija po logičkim prostorima geografije ulaziš u postelju kreatorke ženskih šešira. U međuvremenu, ti se pomalo svikavaš na ovaj slobodan način kretanja. Fascinirajuću zamenu reči, preinaku pojmova i prenaslovljavanje značenja. Na nova tumačenja stvarnosti. Na borbu protiv pukih očiglednosti. Dolaziš do udobnog uverenja da mala priznanja koja činiš ne samo da nisu štetna nego su u najvećoj meri korisna. Ona, naime, odvlače policiju od glavne teme. (Bez obzira na to što je ti nemaš. I što nemaš šta da kriješ. Onog momenta kada učiniš bilo kakvo malo priznanje, činiće ti se da njime štitiš neku veliku tajnu. To je kobno. Jer će doći čas kada ćeš morati stvarno i da je imaš.) Prevarićeš se, prijatelju: ne odvlače je. Policiju niko nigde ne može odvući.

U međuvremenu, uživaš. Naravno, koliko ti to dopuštaju električni reflektor uperen u oči i tvrdo sedište stolice, na kome si već nedelju dana posađen. Tešiš se da si taj mali trik dobro smislio. Odao si nekog nevažnog poznanika, koji je nevin, i koji će se već izvući. Te sitne podlosti bile su samo deo taktike. Najzad, radi višeg cilja mora se ponešto i žrtvovati. Kajgana se ne pravi bez razlupanih jaja. Jaja su, naravno, uvek tuda. To je valjda logično. Tude tajne su nekako uvek privlačnije za

izdavanje od vlastitih. Tuđe tajne se nekako uvek pokazuju i kao manje značajne.

Dakle, sve ti to, prijatelju, možeš postići. Jedino što ti ne možeš jeste da policiju odvратиš od glavnog cilja. Ne možeš računati da će zbog tvog patriotskog nemara prema Manamahu, koji si za velikonemački Reich osvojio pre nego što je to i samom Führeru za rukom pošlo, zaboraviti da si prljavi špijun. Ubrzo konstatuješ da tvoja „mala žrtvena priznanja“ i nisu baš toliko mala koliko si se nadao. Da su sve pre nego mala. Da su to, prijatelju, čitave hekatombe. Stotinu volova za policijsku trpezu. I da te spavanje sa jednom nemačkom modiskinjom, pogotovo ako se preljuba zbiva na našoj teritoriji a ne na Bahrainima, košta skuplje nego da si zakupio sve kurve iz mesnog kupleraja. Jer, prijatelju, policija nije gladna tvojih piona, lauffera i topova! Sere joj se na tvoju Kraljicu, koju neprestano podmećeš! Šah se igra zbog Kralja. Badava ga ti štitio psihološkim rokadama, badava se čuvao svakog poteza koji bi ga izložio, kad-tad Kralj će biti otkriven. A ti si, u međuvremenu, izvodio svoje male promućurne trikove i kombinacije, nemilice harčeći lake figure lakih priznanja, koje su jedine mogle da štite Kralja. Mala priznanja mogu da te zaštite od velikih jedino ako se ne čine. Ni ta mala! Nikakva! Jer, sada, vidiš, sad si bez zaštite. Policajac ispravno zaključuje da, ako se nisi paštio oko odbrane Kraljice, nećeš mnogo mariti ni za njenog kraljevskog supruga. Smrtonosna, matna pitanja ponavljaće se u pravilnim intervalima. I uvek će jednako uporno zahtevati predaju. Nikakvih pešaka za podmetanje više neće biti. Nećeš opet moći da kažeš kako si spavao sa Lilly Schwartzkopf. Taj ti je pion, prijatelju, već pojeđen. Gubitak u Protokol zaveden. I ti najednom spoznaješ značaj tog piona, koga si tako olako žrtvovao. Uviđaš da nipošto nije trebalo prevariti odanu suprugu, i spavati sa modiskinjom. Pogotovu nije trebalo po Manamahu menjati

slova. Manaham je bio sasvim dobar. Na časnu reč, prijatelju! Trebalo ga se držati. A ako ti je do lakih žena baš toliko stalo, njih si i na Bahrainima mogao naći. One bar ne bi bile špijunke. Mala priznanja su, dakle, bila sve pre nego mala. JER MALIH PRIZNANJA, PRIJATELJU, NEMA. Svako priznanje je veliko. Svaki pion je važan.

Da li te uviđanje kobne omaške zaustavlja? Odlučuješ li da ne ustupiš više nijednu tajnu? Naročito one koje nemaš? E, moj bezazleni prijatelju, pošto si priznao da si špijun, zar misliš da to nećeš MORATI I DA DOKAZUJEŠ? Odgovaraš mi da je to posao policije. Koješta! Policiji je dužnost da te uhvati. Sve ostalo što se tiče zločina – stvar je u potpunosti tvoja. Tako će ti u središnjici istrage biti zatraženo da u tančine opišeš vojne tajne koje si za Engleze sakupljao, što će ti, verujem, pasti vrlo teško, jer ti si kratkovid i dustabanlija, te ne razlikuješ minobacač od protivpožarne prskalice. Ne brini. Pomoći će ti se. Kuvertirana pitanja sadržaće sve neophodne podatke. Preostaće ti da im daš gramatički oblik. Veliki teret spašće ti sa duše. Bojao si se da ćeš u očima policije izgledati neobrazovan i neobavešten. Da im nećeš biti dovoljno pametan. Srećom, kao što vidiš, policija će ti pomoći da preko noći postaneš ekspert za koga, pod građanskim uslovima, treba nekoliko godina ratne škole. Ali to se neće desiti odmah.

Postoji jedan optimistički interval, između časa u kome se budeš rešio da odsada kao oči u glavi čuvaš svaki preostali pion – a nemaš ih još mnogo – i časa kada te ponovo obuzme ludilo žrtvovanja. Zadržimo se na njemu. Odlučio si, elem, da se do istrage (do „istrage“ se najčešće čovek uopšte i bori) zalažeš i za onog najbeznačajnijeg, poslednjeg piona svoje prošlosti. Onoga što je zaostao na samoj ivici istražne table. Na crnom polju h4. U potaji se nadaš da ćeš na toj vertikalni izvesti novu Kraljicu. Uobrazavaš da je preostali pion neka tvoja vrlo velika Tajna.

Srazmerna fantomskoj Kraljici. Žrtvuješ preostale figure samo da bi protivnika od tog piona odvratio i doveo ga do dna table. Nadaš se pobedi putem iznenađenja. Na kraju krajeva, biće to ipak pobeda, zar ne?

E pa neće. Neće biti. Za policiju tvoja je nova Kraljica ostala bedni pion, ništavan podatak za koji se ne interesuje. U ovoj krvavoj igri nema zamene vrednosti, prijatelju. Nema nikakvih „izvođenja“. Tajanstvenih preobražaja pešaka u topove. Pion je pion. Konj konj. Varka nije uspeła. Policija još uvek ište tvog Kralja. A on, razume se, više ne čuva tvoju Tajnu. Svoju si već odavno izdao. U tvom Kralju sada su samo imena. Imena i samo imena. Jer policiji ne trebaš ti. Šta ćeš im kojeg vruga ti? Tebe već imaju. Drugi im trebaju. Uvek oni drugi. I još onih drugih. I uvek samo onih drugih. Potrebni su novi partneri. Neko mora biti Crni. Od toga zavisi postojanje Belih. Crna ovca ne bi postojala da nema Belih. Ali ni Bele da ih ne razlikuje Crna.

Dobro. Varka nije uspeła. Dvostruka varka. Spram sebe da se nešto obraza ipak spaslo, i spram policije da se uprkos toga sve reklo. Sa tom dihotomijom svako će na svoj način nakraj izići. Ti ćeš, na primer, uvideti besmislenost svake odbrane i dići ruke od nje. Oborićeš zastavicu. (Potpišite zapisnik. Hvala.)

Ti želiš da se što pre vratiš u svoj podrum, u taj reducirani svet mašte. U samoubilačkoj krizi sve ti je svejedno. Pošto si već mrtav, mržnju iskaljuješ na one koji to još nisu. Izdaješ ženu, sina, brata, majku, prijatelja. Na oltar samomučenja bacaš nepoznate ljude, Bog si u tom izmišljenom svetu zločina, čija munja pogađa bez izbora, nasumce.

(Pozovimo opet u pomoć nauku. Nazovimo tvoje stanje *katarzom*. Imamo na to pravo. Freud nam je omogućio. Breu-erova bolesnica bila je devojka kulturna i darovita. Ali se razbolela kada je negovala oca kojeg je nežno volela. Počela je da pati od konvulzija, inhibicija i duševne pometnje. Breuer je, kao

i svaki prosečan policajac, uostalom, shvatio da se ona svojih poremećaja svesti može osloboditi jedino AKO SE DOVEDE U STANJE DA REČIMA IZRAZI AFEKTIVNI KOMPLEKS KOJI NJOME VLADA. Dovodio je bolesnicu u duboko stanje hipnoze i puštao je da priča o svemu što joj je pritiskivalo dušu. U stanju hipnoze ona je odmah otkrivala veze koje su tražene. Kad čovek pomisli da je to jedini način kojim se možemo osloboditi svojih mračnih kompleksa i podsvesnih tlačitelja, činjenica da nas on vodi na gubilište postaje srazmerno beznačajna.)

Sad se nadaš da je sve gotovo i da možeš u svoj podzemni svet. Varaš se, prijatelju. Partiju treba analizirati. Vrednost svakog pojedinog poteza proveriti. Možda teorija poznaje i bolje. Možda se negde, u nekom zatvoru, u nekom tuđem Protokolu vuklo nešto jače. Mučenje se nastavlja. Treba da ponoviš svaki potez onako kako si ga odigrao. Nipošto drukčije. To bi otvorilo puteve novim varijantama istrage. A poteze nisi beležio. Formular je bio kod Belog. Najzad, i to se završava. Sve ima svoj kraj. Sve osim tvojih muka. Dobija se izvesna ponuda, koja se obično prihvata. Postaje se i sam Beli. Sa svim dužnostima, ali ni sa jednim pravom. Dužnost je u tome da se nalaze Crni za ovaj permanentni turnir.

Tobom opet vlada strogi realizam. Nestalo je imaginarnog sveta u kome je sve bilo moguće. Izgubljena partija, uostalom, više i ne boli. Nađen je kompromis. Građanski život može da se nastavi.

Obrati pažnju na sve to, prijatelju, kada te budu pitali jesi li gazio onaj travnjak. Leti. Ne priznaj. Imaš na umu da malih i nevažnih priznanja nema. Sva su vrlo velika. Ali, priznanja se, uprkos lepim teorijama, ipak moraju činiti. Bez priznanja nema saslušanja. Reći ćeš da učtiv razgovor nije priznanje. Jeste, prijatelju. Onaj ko govori dobrom policajcu već nešto priznaje. Zato ništa ne govori. Budi pametan bar koliko su to

bili prohibicionistički gangsteri. Izgovaraj samo ime i adresu. Hilmar Wagner, Kutcher Strasse 17. Hilmar Wagner, Kutcher Strasse 17. Jeste li? Hilmar Wagner, Kutcher Strasse 17. Jeste li? Hilmar Wagner, Kutcher Strasse 17... Možeš tražiti i svog advokata. (Mada to nije naročito preporučljivo. Ponekad hapse i advokate.) Želim da vidim svog advokata. Hilmar Wagner, Kutcher Strasse 17. Jeste li? Želim da vidim svog advokata. Hilmar Wagner... Savršeno je svejedno što ga nećeš dobiti. (U međuvremenu je, kako rekoh, i on uhapšen.) Ti ga i ne tražiš da bi ga dobio. Ti ga i ne želiš. S njim bi morao da govoriš. Svaki govor je priznanje. Ti jednostavno izgovaraš formulu. Veliko Amen.

Ugledaj se, moj Hilmare, na onog radnika – pričao sam ti o njemu i još ću, nažalost – koji od trenutka hapšenja do smrti nije ni jednu jedinu reč progovorio. Čak ni ime. Ni adresu. Ni advokata nije tražio. Samo so zemlje. Crni večni kamen u Šatoru Gospodnjem. Taj nije vikao: živela sloboda! A znaš li zašto? Kad je odoleo Steinbrecheru i Rotkopfju, toliko je hrabrosti svakako imao. On je, taj čovek, čak i to smatrao priznanjem. Znao je da: ili ima slobode, a onda nema priznanja, ili ima priznanja, ali nema slobode. Znao je da se priznanjima sloboda ubija. Čak i priznanjem da se voli iznad svega.

Što se mene tiče, Hilmare, kada bi me policija pitala jesam li pisao ove redove, rekao bih NISAM. Konrad Adrian Rutkowski. Heidelberg. Scharlotten Strasse 123. Molim advokata.

U nadi da si ovo zapamtio, hajdemo da malo uživamo u pobedi nad Steinbrecherom. Stupimo tačno u osam u predso-blje pukovnikove kancelarije. Zateknimo za Haagovim pisaćim stolom poručnika Meisnera. Začudimo se malo – gde je Haag, šta je sa malim Haagom? – pozdravimo Meisnera i zapitajmo ga šta se to, dovruga, zbiva po hodnicima. Kakav je to jutarnji

metež? Ujutru policija spava. Noć je njeno vreme. Nemojmo sačekati odgovor jer nas se ne tiče. Mi žurimo da nad Steindrecherom trijumfujemo. Sve ostalo nema za nas važnosti. Sve ostalo je privid.

Pukovnik će nas primiti tačno u 10.15. Sedeće za praznim stolom. Palcem će trljati jednu „nelogičnu“ mrlju na staklastoj polituri. Zatim će ustati. To je taj njegov način. Rečima treba dati prostora. Na travi iza njega biće bačeno lice jedne žene.

Pozdravićemo i položiti Zapisnik saslušanja opštinskog delovođe Adama Trpkovića na sto ispred njega. Referisaćemo kratko, vojnički:

Sedamdeset radnih časova saslušanja. Kratki prekidi za hranu i toalet. Uobičajen psihološki pritisak. Bez primene sile. Jedan šamar. (Takoreći privatan.) Upitnik gospodina pukovnika iscrpen. Ustanovljeno pružanje konačišta ranjenom banditu u vreme italijanske okupacije, ali iz rođačkih, a ne političkih pobuda. Mogućna i neka slučajna saopštenja o garnizonu. Reč je o beznačajnom službeniku opštine, koji, kao takav, sa nama saraduje. U bilo kom drugom smislu neupotrebljiv. Nema razloga postupku, pošto je slučaj iz 1942. priznat kao sentimentalna zabluda. Predlaže se puštanje na slobodu.

Pukovnik će uzeti zapisnik, ljuljaće ga u ruci kao da mu meri težinu, ali ga neće rastvoriti.

O, predviđali smo mi i to. Znalo se da neće ići jednostavno. Pitanja su dobro postavljena. Kako je moguće da dovedu samo do ovako beznačajnog priznanja?

Pukovnik, Hilmare, neće verovati da su na tabli ostala samo dva Kralja. Odbijaće remi. Ličiće na fanatičnog početnika, koji nastavlja da svog usamljenog Kralja gura po tabli i kada su sve praktične i teorijske šanse za odlučujuće rešenje iscrpene. Strasnika što užagrenih očiju, i vilica stegnutih u epileptičnom

grču, drži za krunu svog Kralja samotnika, svoje nemoćno Belo Veličanstvo, i njime, samo njime, pokušava da matira isto tako bespomoćnog Crnog Vladara, Čuvara Velike Tajne.

U redu, pomislićemo. Moraćemo se još neko vreme vući po tom praznom i besmislenom bojištu, na kome se više nijedna bitka ne može dobiti. Moraćemo još malo skakati s polja na polje. Kao s noge na nogu. U mestu. Negde u tropoljnom ćošku logike. A onda će svemu doći kraj.

I došao je, Hilmare. Ali ne onaj koji sam predviđao.

– Iz zapisnika vidim da je poslednje saslušanje završeno u 3.15 po ponoći, i da je zatvorenik sproveden u ćeliju oko 3.30. Bilo je, dakle, 3.35 kad sam ga posetio. U 3.45 imao sam u rukama Spisak komunista, koji je Adam Trpković sastavio po sećanju. Ljudsko pamćenje je dubok bunar, Rutkowski.¹² Kamen baciš, ne čuješ ni kad o dno udari. No kamen nije zauvek izgubljen. Tu su vedro i čekrk. Da nema vedra i čekrka logike, mogli bismo da zatvorimo dućan. U 4 časa ovde je održana konferencija. Nismo hteli da vas uznemiravamo. Vi ste poslednjih noći tako mnogo radili. Rezultat nije izostao. Jednom ćemo i o njemu malo više. Konferencija je završena u 4.45. Kodirana je kao OPERACIJA KIŠOBRAN. Stavljanje neprijatelja pod Adamov kišobran. Toga se setio Meisner. Nadam se da cenite čast koja je ukazana vašem zatvoreniku, Rutkowski? U međuvremenu izvršene su pripreme, i u 5.45 u akciji je bila cela egzekutiva. Svi su otišli, svaki na po jedan redni broj. Vodio ih je predsednik opštine. Agilan gospodin koji je sve te elemente po zlu još odavno poznao. Za razmišljanje sam tako ostao ja. I razmišljao sam o koječemu. Između ostalog i o vama. Podsetite me da o tome pričamo posle egzekucije vašeg zatvorenika. Ja sam, doduše, hteo da ga pustim. Veliku nam je uslugu napravio sa tim spiskom. Bez njega bili bismo nemoćni. Sad mi je, međutim, to neizvodljivo. Posle vašeg briljantnog nalaza da je

još 1942. pomagao bandite, ja sam službeno vezan, Rutkowski, vi to razumete? Bez obzira na moje lične simpatije prema njemu i na činjenicu da bi vam on mogao opteretiti savest. Jer da nije bilo vašeg islednog genija, ta banditska epizoda nikada ne bi isplivala na površinu. Po njoj bi logički plivao samo onaj spisak. Međutim; mogu vas utešiti. Ja ne vešam vašeg Adama što je kriv. Toliki puritanac ipak nisam. Ja ga vešam zbog broja. Prekosutra ćemo na trgu obesiti tri bandita sa kojima je nemoguće raditi. Ne izgovaraju ni ime. Rotkopf se još nada. Ali, Rotkopf je nepopravivi idealista. Ja znam taj soj, Rutkowski. Govorio sam vam o njemu. Sam kamen. Sa nešto malo političkog lišaja i mahovine na kori. Međutim, ja ne smem da obesim tri čoveka. To je vrlo nesrećan simbol. Podseća na jednu istorijsku nepravdu, za kojom ljudi još uvek žale i zbog koje tako lako svršavamo sa Židovima. Jedan čovek je mučenik, legenda, ubijeni Bog, budući spomenik. Dva čoveka su samo dva obešena tela. Tri - već sam rekao. Više od četiri, to je masakr. Ja ne marim za pokolje. Preferiram kamerne nastupe. Eto zašto uzimam vašeg Adama. Četiri je pravi broj, logičan, harmoničan, sa svih strana zatvoren. Kvadrat odmazde. Dosađujem li vam? Ne? Vidim, naime, da posrcete. Možda imate neke unutrašnje tegobe? Ne šalite se sa zdravljem, Rutkowski. Koliko je ono važno vidi se po tome što je naš šef Reichsführer Himmler jednovremeno ministar policije i ministar zdravlja Reicha. Biću kratak, ne brinite. Dakle, od 39 imena na spisku, pronađeno je 17.¹³ Dvadeset dva nisu u gradu. Jamačno su u šumi. Za njih neka se postara Von Klattern. To je pametnije nego da skraćuje frontove. Uostalom, ja nisam koza da se verem po planinama. Moje područje je logika. Logika u duševnim prostorima. Od uhvaćenih, dvojica su pri pružanju otpora ubijeni. Radi refundiranja, privedeno je još 24 primerka razne dobi i zanimanja. Tako se broj poklopio sa onim na spisku. Neka harmonija između projekta i ostvarenja

mora da vlada, zar ne? Nama su poginula dvojica. U jednog je greškom pucao Haag. On sam lakše je ranjen. Držao se hrabro. Bez ikakvog dvoumljenja opalio je našeg čoveka. Bandit je u međuvremenu pobegao. Formalnosti prijema obavljene su brzo. Minch nije pravio nikakve primedbe. Sve je bilo administrativno besprekorno. Smesta se pristupilo saslušanju. Ovog puta, izuzetno, bez akademskog uvoda. Na tome sada radi ekipa na čelu sa Rotkopfom i Freissnerom. Upravo čekam rezultate. Hoćete li mi praviti društvo? Ako pristajete, mogli bismo zajednički razmišljati o operaciji DONAR. Jeste li ikada čuli za Operaciju Donar, poručniče?¹⁴

Kao na znak demonskog inspicijenta, u kancelariju ulazi kapetan Rotkopf. Ruka mu je u zavoju. Izgleda da je i on u raciji povređen. Ili je to posledica isledničkog oduševljenja. Srećom, ruka je desna, a Rotkopf je levak. Izgleda mizerno. Razdešen je i znojav. Kao presavijena resa na ćilimu, koju pukovnik prezire. Ovog puta nema primedbe. Rotkopf je žrtva vlastitog idealizma. Sve vreme se mučio sa onim prokletim radnikom. Steinbrecher ima uviđavnosti. Ograničava se na dizanje obrva.

- Dakle, Rotkopf?
- Ništa, gospodine pukovniče.
- Nije progovorio?
- Ne.
- Ni reči?
- Ni reči.

Steinbrecher se obraća meni:

- Moraćemo se osloniti na pomoć poručnika Rutkowskog. On nam se noćas lepo naspavao. Premda je u poslednje vreme naporno radio. I sa sjajnim rezultatima. Jednom ću vam pokazati njegov zapisnik. To vam je malo remek-delo logike. Smatrate li se spremnim da preuzmete tog radnika, poručniče? I da iz njega izvučete makar ime i adresu? Ništa više. Samo

ime i adresu. Ostalo će obaviti logika. Jeste li za to *spodobni*, Rutkowski?

– Jesam, gospodine pukovniče.

– Onda na posao. Zapamtite: ime i adresu. Ništa više. Samo ime i adresu.

Otišao sam u Rotkopfov kancelariju. Pod stražom, vezan lancem za radijator, čučao je čovek. Lice mu je bilo krvavo, nalik grčkoj posmrtnoj masci. Činilo se da drema. Po podu se ljeskala voda kojom su ga polivali. Soba se blago, steinbrecherovski zelenela. Smrdelo je po znoju, bljuvotini i mokraći. Naredio sam stražaru da izađe. Prišao sam pisaćem stolu. Pored neispunjenog lista hartije ležalo je mnoštvo Rotkopfovih sprava za torturu. Izabrao sam nasumce. Oblik je bio vižljast. Pri vrhu se završavao olovnom kapom. Imao je hrapavu kožu guštera. Nisam hteo da ga gledam, nisam hteo da znam kako se zove. Zvao sam ga u sebi „oblikom“. Sa njime sam prišao onom drugom „obliku“. Njega sam gledao, ali i u njemu nisam mogao da vidim ništa drugo do izvesne količine osvešćene materije formirane u tri pravca prostora. Nešto što se *bitno* nije razlikovalo od radijatora, kome je bilo prisajedinjeno. Za ono što mi je predstojalo, morao sam da izvršim munjevite intelektualne pripreme, mada sam znao da bi i bez njih ishod bio isti. Bilo je neophodno da sve definicije čoveka, tako pune raskošnih zabluda, svedem na onu koja će mi dopustiti da ga nekažnjeno povredim. Morao sam, između ostalog, da odbacim i sopstvenu, po kojoj je čovek **KOMPROMIS IZMEĐU ŽIVOTINJE I BOGA**. Između njegove dve arhitedencije. Čovek je morao da postane ono što jeste, i da odbaci sebe kao pojam. Inače ne bih mogao da učinim ono što sam morao. A ako to ne bih učinio, sva bi dosadašnja borba bila uzaludna. Za drugu mi se nikad ne bi prilika pružila. Između dva zla trebalo je još jednom birati.

Ime i adresa?!

Znam da se eufemizmima, Hilmare, ne može pregrmeti ovo priznanje koje će mojoj herojskoj – uprkos svega! – istoriji dati nakazan obrt. Marx je kazao da se istorija ponavlja. Prvi put kao tragedija, drugi put kao farsa. Kod mene je i to bilo naopako. Izgleda da je svaki njen datum, svaki događaj jednom odigran kao farsa, a da je tek zatim ponovljen kao tragedija.

Ime i adresa?!

A možda to, u pravom smislu reči, i nije bio nikakav obrt. Možda je *ovo* moja prava priroda, koja se, u koži uspešnog kompromisa životinje sa Bogom, šetala svetom, znala Goethea naizust, čitala Schopenhauera i Nietzschea, svirala Chopina i meditirala o smislu istorije?

Ime i adresa?!

U svakom slučaju, ja sam te slagao, Hilmare. U pismu u kome sam opisao otkrivanje spomenika na brdu iznad D.-a, izjavio sam da poznajem čoveka koji bi tim granitnim simbolom morao da bude predstavljen. I da znam *kome* je taj u lice pljunuo. Napisao sam da je to bio Rotkopf. Nije bio. Nije bio Rotkopf, Hilmare. BIO SAM JA. MOJE LICE JE PLJUNUTO. Lice Konrada Adriana Rutkowskog, profesora srednjovekovne istorije na Univerzitetu Heidelberg. Lice pisca „KOMENTARA ODNOSA RIMOKATOLIČKIH SIMBOLA SLIKOVITIH VEZOVA NA KRUNIDBENOJ ODORI KNEZA MIESZKA PIASTOVICA“. Lice muža tvoje sestre, tvog zeta. Lice građanskog intelektualca, koji je mislio da je našao kompromis između savesti i straha, između ideala i razuma, između volje i uma, neba i podzemlja, raja i pakla, između svake proklete stvari na ovom svetu koja bi pokušala da ga iz njegovog avetinjskog ležišta alibija izbaci.

Nema tome mnogo da se doda. Osvestio sam se na kožnom otomanu u Steinbrecherovoj kancelariji. Mundir mi je bio pocepan od rvanja sa drugovima koji su, vele, pokušavali

---

da me odvoje od radnika. Po uniformi su se, između dve rozete nižih odlikovanja, slivali krvavi ostaci bljuvotine. Rotkopf je zadivljeno trljao ćelu i ponavljao: „Dakle, tako nešto u životu nisam video!“, a Steinbrecher je tiho meditirao: „Živci, gospodo! Živci su naš istorijski problem!“ U perspektivi, ispunjenoj vedrim zelenilom steinbrecherizovanih zidova, između svih tih životinjsko-božanskih kompromisa koji su me okružavali, u maglovitoj rupi vrata, video sam krvave noge mog čoveka, kako vučene vojnicima odlaze na policijsko groblje. I pomislio sam, Hilmare, vredi li moje spasenje svih tih žrtava?

KONRAD.

PISMO OSAMNAESTO

Sotonin poklisar ili Sic et non

Mediteran, 24. sept. 1965.

Dragi Hilmare,

Došao je čas da nastavimo sa polaganjem savremene tračnice ove priče, kako bi stigla do odredišta bez opasnosti da sa njih sleti u provaliju nejasnoće i nedovršenosti.

Juče pre podne posetio sam predsednika D.-ske opštine s namerom da mu saopštim istinu o slučaju Adama Trpkovića. Odmah sam prepoznao besednika sa otkrivanja Spomenika. Primio me je začuđeno, ali stoički. Otprilike kao povratak lepre koju je preležao. Posle nekoliko pametnih misli o strahotama rata i vremenu kao univerzalnom leku – kojima on dade upadljivo slabačak doprinos – savesno ali oprezno sam mu izložio razlog posete. U najopštijim obrisima opisao sam pronalaženje delovođe u našem podrumu, moja nastojanja da ga prilikom saslušanja spasem i njegovu izdaju. Izbegavao sam zasada da priču komplikujem onim nesrećnim radnikom. Ne misli da je to bilo iz straha i stida. Jednostavno, nisam želeo da istinu opterećujem suvišnostima. Činjenica da su Spomenik podigli *pogrešnoj* ličnosti morala je u predsednikov mozak da prodre bez ikakvih smućujućih pojedinosti.

Ustao je, otišao do prozora i zagledao se u vrh brda odakle ga je sjajnim porfirnim očima posmatrao Adam Trpković. Prošlo je izvesno vreme pre nego što mi se obratio. Ne gledajući me. Pomalo odsutno. Čak i gorko, rekao bih.

- Zovete se, kažete, Rutkowski?

- Konrad Adrian Rutkowski.

- I bili ste ovde sa Sonderkommandom Gestapoa?

- Septembra 1943.

Produžio je da govori kao da se ne obraća meni nego nekome napolju, nečemu što, iako vrlo udaljeno, može da ga čuje, ma koliko tiho govorio.

- Je li moguće?

- Da ste sa tim Spomenikom pogrešili?

- Ne. Da ste vi ovde i da mi o tome govorite. Trudimo se da zaboravimo rat i šta ste nam u njemu učinili. Primamo vas kao dobrodošle goste. I sad jedan među vama, a povrh svega upravo onaj zbog kojeg je ovaj rat bio teži nego što je morao biti, dolazi da nas uči *istorijskim istinama*. Ima li tu logike, gospodine Rutkowski?

- Ne znam ima li logike, ali znam da ima istine.

- Raspolažete li dokazima za to?

- Kakvim dokazima?

- Zapisnikom saslušanja, na primer. Bilo čime iz čega bi se videlo da je Adam Trpković bio taj ko je rekonstruisao spisak sumnjivih lica na području D.-ske opštine?

Tako nešto nisam imao. Pri povlačenju sa Balkana, deo arhive Gestapoa je propao, deo uništen po naredbi iz Berlina, a deo zagubljen. Zabačena je verovatnoća da bi posle toliko godina mogao biti pronađen.

- Imate li svedoka?

Ni njih nisam imao. I Steinbrecher i Meisner su mrtvi. Adam takođe. Rotkopf ništa nije znao o izvorima naših obaveštenja.

A Minch bi valjao jedino da su bile ispoljene administrativne nejasnoće. Tada bi nešto i zapamtio. Dok je sve išlo glatko i protokolarno, on se nizašta nije brinuo. Moje halucinacije, razume se, nisam ni pominjao. Čovek se ne može pozivati na utvare, u čije poreklo ni sam nije siguran.

– I tako sve ostaje na toj vašoj smušenoj i protivurečnoj, ukratko neverovatnoj priči.

Već bejah spreman da to priznam, kad mi nadahnuće – ili nevidljivi Adam pritajen u nekom ćošku kabineta – priteče u pomoć:

– Nipošto – rekoh. – Ako potražite vašeg prethodnika iz rata, on će vam to potvrditi.

– Već smo ga potražili – izjavi on ledeno.

– Zaista? Kada?

– Četrdeset četvrte.

Razumeo sam. Bio je to prilično močvaran pojas prošlosti po kome nisam žudeo da se krećem. Zbunjeno sam ćutao razmišljajući o nekom bezbednijem putu do cilja. U međuvremenu, predsednik mi objasni da je njegov kolaboracionistički prethodnik streljan upravo zbog toga što nam je izdao Spisak sumnjivih građana, i da ta činjenica moju posetu čini sasvim promašenom.

– Ali otkuda ste znali da je taj spisak baš on rekonstruisao?

– Najpre i nismo znali. Najpre smo samo pretpostavljali.

– Tako? Pretpostavljali ste. A na osnovu čega?

– Logike, gospodine. Bilo je logično da to bude on. Prosto je bilo oči. Učestvovao je u sastavljanju spiska, sarađivao od početka sa okupatorom – sve je bilo blizu pameti. Jedini ljudi koji su dolazili u obzir *logički*, bili su predsednik opštine, kao sastavljač spiska, i Adam kao zapisničar. Adam je pred očima celog grada obešen, pošto je prethodno mučen – sami ste videli kako je izgledao. Predsednik je ostao na položaju sve

do oslobođenja, zaduživši ovaj narod sa još nekoliko sličnih svinjarija. Zar biste vi nešto drugo zaključili?

- Ne – rekoh – mislim da ne bih.

- Razume se. Inače kao policajac ne biste baš daleko doterali. Za to je potrebno biti logičan.

- Znam – rekoh ozlojeđeno. – Čuo sam već za taj uslov. Pa ipak, kao što vidite, i ta se svemoćna logika bar jednom pokazala pogrešnom.

- Moram vas razočarati. Tog čoveka nije upropastila logika, već neosporan dokaz izdaje do koga nas je logika samo dovela. Logika je dovela do dokaza, a dokaz do priznanja.

- O priznanjima i ja znam ponešto – rekoh grubo. Nisam se mogao uzdržati, premda sam znao da time hranim njegovo neraspoloženje. Nisam smeo dopustiti da me se otarasi tom za priliku smišljenom pričom – morao sam pred Adama izići sa nekim rezultatom – niti da me obeshrabri otvorenom odbojnošću. – Možete mi verovati.

- Verujem. Groblja su nam puna dokaza za to. Naša opština je još i dobro prošla. Nije izgubila više od dve petine odraslog življa.

- Žao mi je – rekoh.

- Idite bestraga – reče on bez srdžbe, gotovo poslovno.

- To znači da mi ne verujete i da povodom Spomenika ništa nećete preduzeti?

- Što ne idete da se kupate, gospodine Rutkowski? Našu prošlost ostavite nama, a vi se brinite za svoju. Razmišljajte i o budućnosti. Jer ukoliko vi budete više na budućnost mislili, mi ćemo imati manje da mislimo o prošlosti. Zbogom!

- Slušajte, čoveče, ja vas uveravam da taj Adam nije nikakav heroj!

- A ko je rekao da jeste? On je samo jedan od onih koji su izbegli iskušenju da po svaku cenu prežive. Možda drugi imaju i veće sugradane, ali mi smo odani onome što imamo. Ne,

gospodine Rutkowski, Adam nije heroj. Adam je više od toga. Adam je Čovek.

Ecce homo, pomislih i povukoh se. Iste večeri napisao sam ti pismo, datirano 23, u kome sam opisao poraz u „partiji šaha“ sa pukovnikom, neuspeh da spasem Adama i pokušaj da postignem kompromis sa smrću time što ću je skrenuti na druge. Iste sam se noći razboleo. Dobih kratkotrajnu groznicu, čije mi je poreklo nejasno. Pretpostavljam da je indispozicija nastala kao posledica sećanja na nešto što je svest odbijala da prizna; kao reprodukcija nesvestice iz koje sam se, 1943, probudio na otomanu u Steinbrecherovoj kancelariji. Izgleda da je ponavljanjem sideracije u pismu od 23. došlo do sličnih duševnih posledica. Na moju sreću, kriza je trajala kratko, od večeri do jutros, i Sabina je o mom stanju ostala neobaveštena. A ni ja ga ne bih pominjao da me, upravo tokom bunila, Adam Trpković po drugi put nije posetio.

Bio sam u košmaru, kad me prenu hladan i oštar pritisak na prsima. Bio je to metalni šiljak Adamovog kišobrana. Grubo me je bockao po rebrima. Nagnuo se nad postelju i gundao:

– Još jedan promašaj, poručniče, a?

– Žao mi je – kazao sam suvo. – Učinio sam sve što je bilo do mene. Verujte, meni je teže da vas gledam kako sijate na onom brdu nego što je to vama da sijate. Predsednik je, nažalost, imao ubedljive razloge.

– Bitanga! – mumlao je Adam. – Mogao sam pretpostaviti.

– Poznajete li ga?

– Znao sam ga dok je još bio niko i ništa. Poslednji put sam ga video na svom pogubljenju. Davao mi je neke idiotske ohrabrujuće znake. U smislu toga da je i on sa mnom. Da je sa mnom ceo narod! Da je zaista iskreno mislio, popeo bi se na stratište i dao obesiti! Ne bi samo lomatao rukama. U najmanju ruku organizovao bi nešto da me spase.

- Pored onakvog obezbeđenja, to je bilo neizvodljivo.

- Možda. U svakom slučaju, nije nam trebalo davati nikakve znake i uveravati nas da je sve u redu kad je bilo prokleta očigledno da ništa nije u redu. Znete li vi kako tako nešto iz naše perspektive izgleda? Mislim, iz perspektive onih što umiru? Kao zabavljanje, Rutkowski. Tako izgleda.

- Zato što vi prokleta niste valjali, Trpkoviću, a ne zato što je njegovom saučešću nešto nedostajalo. U takvim prilikama, normalan čovek je zahvalan čak i za najmanji znak naklonosti.

- E, pa ja za to nisam imao vremena. Ljudi koji umiru načelno su prilično zauzeti. Povrh svega, zaposlili ste me da držim gaće. Zar ste toliki magarac da mislite da u takvim šugavim okolnostima čovek ima vremena za neke folklorne sentimentalnosti? Ali ostavimo uspomene. One su potrebne slabima. Slabi jedino od njih i žive. Putem prošlosti veštački se održavaju u životu. Kao putem permanentne transfuzije. Jaki znaju samo za budućnost. Oni znaju da će, ako oni ne ubiju svoju istoriju, ta istorija kad-tad ubiti njih.

- Šta je čovek bez svoje prošlosti?

- Bog!

- Mislite, demon?

- Ne gubimo se u terminološkim komplikacijama. Bog u jednom svetu, Demon je u drugom. Ali vi se ne usuđujete da budete ni jedno ni drugo. Pretpostavljate da ostanete bedni zemni skorpion koji će ostatak života provesti grizući sopstveni rep. Čim vas čovek izgubi iz vida, odmah počnete da se bavite sobom. I svojom beznačajnom istorijom. *Beatus ille, qui procul negotiis paterna rura bobis excercet suis*, gde se pod očinskom zemljom ima podrazumevati istorija, a pod volovima vaša neumorna savest.

- Nisam očekivao da i latinski znate?

- Znanje je uslov svakome zlu, poručniče. Neznalica može biti rđav kad mu se ukaže prilika, ali samo je znalac u svim prilikama rđav. Toliko valjda i vi znate?

- Šta vi zapravo hoćete od mene?

- Pošto niste umeli da skinete moju ploču sa spomenika, skinite spomenik sa ploče.

- Nisam siguran da vas razumem?

- Srušite ga, eto šta.

- Vi mora da ste ljudi kad od mene tako nešto zahtevate!

On se nasmejao. Sobom je meo leden vetar.

- Čuvajte se, poručniče, prenatrženih sudova. Poznato mi je da me još uvek smatrate halucinacijom. Nekom vrstom astralne projekcije sopstvene rđave savesti. U tom slučaju, ljudi ste vi. Ja sam samo otelotvorenje vašeg ludila. I od vas ne zahtevam ništa što sami intimno ne želite. Vi želite da se taj spomenik sruši, zar ne, Rutkowski?

Morao sam da priznam da je u pravu.

- Ali pošto ste kukavica i čovek kompromisa, izabrali ste mene da vam to naredim. Jer ako bi vas uzeli na odgovornost, opet biste mogli kazati da niste krivi i da ste samo izvršavali naređenje.

- Spomenik se mora srušiti na legalan način. Uz propisno odobrenje vlasti i...

- Vi Nemci sa svojim smislom za legalitet! Za legalitet koji se sastoji uglavnom u tome da se prilikom kršenja legaliteta ispune izvesne administrativne obaveze. Da se to kršenje uredno u knjige zavede. Ne budite smešni, poručniče. Ne očekujete valjda da vam šef policije pridržava fitilj dok ga palite?

- Ja sam intelektualac! Ja nisam terorista!

- Intelektualac sa perom u jednoj i turpijom za struganje zuba u drugoj ruci!

- Ja nikada nikome nisam strugao zube!

- Nije se zahtevalo, Rutkowski, nije se zahtevalo. Pitanje valja ispravno postaviti. Treba da se zapitate biste li ih strugali ako biste time i jedino time mogli svoje zube od struganja da sačuvate. Vi ćutite? Niste sigurni. Ne očajavajte. Niko u to nije siguran. Ni oni koji imaju jedva osnovnu školu, a nekmoli oni sa dva-tri doktorata! Najzad, da ne idemo dalje, meni ste lično ostavili masnicu na oku. Odneo sam je na gubilište i kao što vidite još je imam.

- To se ne sme računati. To nije bio nikakav kompromis. Ja sam vas sasvim privatno udario.

- *Factum infectum fieri nequit.* Predlažem da to zaboravimo.

- Možete li?

- Nije reč o meni. Ja mogu, razume se. Možete li vi?

Da, to je bilo pravo pitanje, Hilmare.

- Kako sada stoje stvari – nastavio je on – vi to ne možete. To je izvesno, Rutkowski. Međutim, situacija se može izmeniti. Pod izvesnim uslovima moguće je da čovek zaboravi prošlost. Mala nagodba, obična usmena konvencija između nas dvojice, mogla bi vaš život ponovo dovesti u red.

- Šta bih zauzvrat imao da učinim?

- Da srušite onaj spomenik. Ništa više.

- Predlažete mi zapravo da prodam dušu?

- Pa od nje, posle svega, baš i nije mnogo ostalo, zar ne?

- Dovoljno da se svaka nada ne izgubi!

- Nada u neki kompromis, jamačno? Onda ne vidim zašto ne biste pokušali sa mnom. Ono što vam nudim i nije drugo nego vaš omiljeni kompromis. Mi nismo trgovački putnici, Rutkowski. Mi ne trgujemo. Mi sklapamo sporazume. Svestrano korisne nagodbe. Jedina razlika između naših i onih kakve ste vi Nemci sklapali u tome jeste da se naši ne mogu raskinuti.

Bili su mi poznati takvi savezi, Hilmare. Kao istoričaru mnogi su mi ljudski postupci izgledali kao ispunjenje obaveza iz

ovakvih neprirodnih sprega sa silama Naličja, koji se, budući zapečaćeni odricanjem od duše i njene besmrtnosti, nisu mogli obesnažiti ničim, zahtevajući u međuvremenu slepu pokornost ljudske strane ugovornice. Takve su unije po pravilu bile zasnovane na obostranoj koristi. U zamenu za dušu, zemaljski bi partner iz te veze u početku vukao izvanredne dobitke, da bi ih tek na kraju morao platiti večnim mukama. U času kada je i meni takav savez ponuđen, ja sam već bio na putu da Adama Trpkovića ne smatram bolesnom halucinacijom, nego službenim predstavnikom tajanstvenog podzemnog sveta, o kome, doduše, ne znamo ništa, ali čije prisustvo, ispod ličnih i kolektivnih istorijskih koraka, neprestano osećamo. Inače bih morao sebe držati za ludaka kome se priviđaju čuda. Alternativa sujeverju baš nikakva, zar ne? U svakom slučaju, interes pakla za mene beše razumljiv. Vladavina zla mogla se inaugurirati jedino prethodnim zaboravom, odbacivanjem iskustva, odricanjem od istorije i potpunim uništenjem prošlosti.

Razmišljao sam o Adamu. Činilo mi se da je, još za života, i on bio u takvom savezu, i da je u njemu ulogu posrednika ili kontrolora igrao kišobran. Pošto se u njegovom slučaju nisu mogli opaziti nikakvi dobici, kao kod dr Faustusa, na primer – naprotiv, suprotno svim pravilima, u dejstvu su bile sve same neprilike – bilo je za očekivanje da će ispunjenje bitne preambule saveza, isplata zemaljske cene za dušu, doći tek na kraju. Adam je, međutim, pogubljen, a đavolska plata, o kojoj će još biti reči, stigla je u takvom obliku da se ni u čemu od andeoske nije mogla razlikovati.

Pre nego što te obavestim kako sam na ponudu odgovorio, izneću ti još jednu izuzetnost Adamovog saveza sa kišobranom. Ona će ti pomoći da shvatiš razmere moje dileme. Asocijacije poznate iz kabalistike, crne magije i opšte demonologije bile su

u načelu dobrovoljnog porekla. Iskušenja su mogla da se primenjuju, ali je sila bila zabranjena. (Nešto čemu se mi na zemlji još nismo dosetili.) Zemaljski bi partner, iz bilo kojeg razloga, mahom usled neodoljivog pritiska neke nezadovoljene strasti - žudnje za srećom, saznanjem, moći ili avanturom - zatražio pomoć đavola. On to nije morao rečima iskazati. Bilo je dovoljno da iskreno, svim srcem, poželi Sataninu pomoć. U Adamovom slučaju, međutim, ne vidi se jasno da li je poziva bilo. Nalaženje kišobrana izgledalo je slučajno, ako se sa Adamove strane stvar gleda. A ako je gledamo sa đavolske, onda nam sve izgleda kao vešto smišljena klopka. Dakle, nešto izvan dobrih demonskih običaja. Ja, doduše, ne mogu znati šta je stvarno posredi bilo. I nije li formula ipak na neki način izgovorena. Jer ako jeste, ako je duša zamenjena za neko oslobođenje, pad se odigravao u najdubljim područjima bića, do kojih nijedna svest još nije doprla. U tom slučaju, inicijativa je, kao što beše propisano, padala na Adamov račun. U suprotnom slučaju, kako rekoh...

Da ne odugovlačim, govorim ti ovo samo zato da iz glave izbrišeš podmuklu misao da sam bezbožne sastanke ja upriličio, i da je Adam došao na moj poziv. Lakše ćeš razumeti odlučnost sa kojom sam ponudu odbio.

- Ja bih sve dao da nemam prošlost koju imam - rekao sam - ali ne mogu prodati ono jedino čime bih možda mogao da je iskupim.

Bio sam zadovoljan sobom. Odgovor mi se učinio bezmalo rimskim. No, ono što je u njemu fundamentalno novo, kada sam ja u pitanju, beše odsustvo misli o kompromisu. Osećao sam, koliko je to bunilo dopuštalo, da se time okreće nova i prazna strana mog duhovnog života.

Adam nije bio impresioniran.

- *Vederemo* - rekao je na italijanskom, pomoćnom jeziku svog kraja, i rasplinuo se u eteričnim povesmima novih priviđenja koja me spopadoše.

Tvoj KONRAD.

P. S. Mislim, Hilmare, da nas nema mnogo koji nijednom u životu, na ovaj ili onaj način, nisu prizvali đavola u pomoć. A što se on nije odazvao, mora se pripisati pre svega urođenoj neiskrenosti i neodlučnosti našeg srca, koje bi htelo da nas drži između dve stolice, uvek spremne da se poslužimo i rajskom i paklenom. A zatim i našoj beznačajnosti. Niko, pa ni đavo, ne voli da se petlja sa tzv. *homo statisticusom*.

PISMO DEVETNAESTO

Golgota u D.-u ili Razum i egzistencija

Mediteran, 25. sept. 1965.

Dragi moj Hilmare,

Bližimo se kraju prepiske. Ostaje nam da prisustvujemo jednom javnom pogubljenju u D.-u, i da iz svega što je tokom ove dve nedelje pretresano izvučem neke posledice po moj život i naučni rad. Ne pristajem, naime, na staru praksu pomoću koje smo, i ti i ja, i celo naše intelektualno bratstvo, preobražavali istoriju i stvarnost, pa i sam život, u sadržinu razmišljanja, a nikad u povod dela. Želim bar jednom da iz refleksije proiziđe akcija, iz misli čin, onako neizbežno i prirodno kao što iz trljanja dva drveta izbija plamen. Hoću da živim kao što mislim, pa ma kuđa me to odvelo i ma kakvim neprilikama izložilo.

U ovom pismu želim da hronološkim redom opišem pogubljenje opštinskog delovođe Adama Trpkovića i da ga propratim učenim komentarima Steinbrechera, u kojima se najbolje ispoljava Duh našeg stoleća. Svoju ulogu, gde god je moguće, ograničiću na to da pukovnikovim komentarima nadem duhovni ekvivalenat u zapadnoevropskoj filozofskoj misli, kako bih ti na primerima pokazao gde leže prave odgovornosti za istoriju kojom se obojica bavimo.

Pukovnik Steinbrecher i ja smo stajali kraj otvorenog prozora njegove kancelarije na prvom spratu Geheime Staatspolizei u D.-u, u prostoriji gde je sada smeštena uprava pansiona. Prozor je gledao na trg na kome je tog prepodneva trebalo da se izvrši egzekucija nekoliko mesnih bandita.

Steinbrecher je rasejano preludirao:

– Kaže se „izvršiti egzekuciju“. Izvršiti streljanje. Izvršiti vešanje. Ja lično preferiram izraz „održati“. Održati egzekuciju. Održati streljanje. Održati vešanje. Meni se ovaj termin čini prikladnijim. A vama, Rutkowski? Ovo dole je neka vrsta predstave, zar ne? Inače ne bi bila javna. Obavljala bi se u kakvom prljavom podrumu, do kojeg bi se dospevalo uskim i klizavim stepenicama, uz opasnost da slomimo vrat. A predstave se ne izvršavaju. Predstave se održavaju. Mi, dakle, održavamo jedno pogubljenje. Premijeru pogubljenja, zapravo. Ovako nešto u istom sastavu nikada se više neće ponoviti. Jedino u raznim alternacijama. Tehničko osoblje, razume se, ostaće isto. Režiseri, inspicijenti, dekorateri, redari, orkestar. Ali glumci će se uvek menjati. Pa ako je tako, a jeste, onda se, boga mu, i držite prema prilici, poručniče! U loži ste, na prvoj galeriji. Niste na stajanju da možete žvakati promincle i kikiriki. I razmišljajte malo. Razmišljajte o jeziku. Hteli bismo da osvojimo svet, a još ni čestit jezik nemamo! A ni ono što imamo, ne upotrebljavamo ispravno. Kažemo „izvršiti pogubljenje“ namesto „održati pogubljenje“. A to je tek beznačajan primer. Naše prave lingvističke tragedije odigravaju se na saslušanjima. Gotovo po pravilu, pod izvesnim pojmovima podrazumevamo nešto drugo negoli zatvorenik. Jezik kojim sa njima saobraćamo je isti, ali kao da se u spoljnjem izgledu iscrpljuje svaka srodnost. Značenja im potiču iz dva različita izvora. Kad vaš zatvorenik izjavi da je nevin, on zamišlja da daje opšti sud o sebi kao takvom, povodom svih potencijalnih optužbi kao i povodom

one sa kojom se trenutno suočava. Vi, međutim, izjavu primete u njenom najograničenijem značenju, kao poricanje aktuelne optužbe. Onaj ko tvrdi da je za nešto nevin ne kaže time da nije kriv za nešto drugo. Odbijanje optužbe za sabotažu na automobilu ne isključuje automatski i buduće priznanje za sabotažu na vozu. Vi možda mislite da je ta višeznačnost jezika istrage za nas povoljna okolnost, bez koje bi usavršavanje i proširenje Zapisnika bilo nemoguće, ili barem vrlo teško. E pa, varate se, Rutkowski. Kao i obično, uostalom. Lingvistička zbrka pomaže i zatvoreniku. A nešto što dobro služi i zatvoru i zatvoreniku ne može za zatvor biti povoljno. Idealan jezik saslušanja morao bi biti apsolutno jednoznačan, univerzalan i logički dosledan. Istina bi proizlazila iz rečenica, a ne iz njihovog smisla. U njemu bi nešto iz nečega nužno sledilo, a ne samo proizlazilo našom gramatičko-logičkom intervencijom ili Rotkopfovim goveđim žilama! Antinomije bi bile isključene, misaoni proces koji dovodi do zaključka o nečijoj krivici – savršen. Jezik u kome možete kazati da je „poručnik Konrad Rutkowski kvadratni koren iz kamena koji se kotrlja nizbrdo“, a da se takvoj konstataciji ne protive nikakvi gramatički zakoni, rđav je za svaku, a pogotovu policijsku upotrebu. Ako se nešto brzo i efikasno ne preduzme, taj će nas jezik umesto gospodarima sveta učiniti čuvarima ludnice!

(Prepoznaješ li u Steinbrecherovoj lingvističkoj jeremijadi Carnapove semantičke čežnje? Ono u čemu se sporimo uvek je smisao iskaza. Ako bi on uvek proizlazio samo iz svog oblika, nesporazuma bi nestalo, jer bi se svi mogući oblici unapred mogli utvrditi, pa i zameniti određenim, uvek istim gramatičko-logičkim šiframa. Imali bismo posla isključivo sa zatvorenikovim *rečenicama*, dok se sada mučimo ne samo sa njihovim smislom, već i sa svim psihološkim, mentalnim, pa i fizičkim izvorima koji ga uslovljavaju. Umesto da se bavimo njegovim

iskazima, a da nas se sve drugo ne tiče, mi se još uvek u prvom redu bavimo zatvorenikom, a iskaz uzimamo kao ukupan izraz njegove ljudske situacije. U Carnap–Steinbrecherovom sistemu ne bi bilo moguće da na prvoj strani zapisnika koji smo upravo formulisali stoji rečenica: „Tvrđenje na poslednjoj strani ovog zapisnika je istinito“, a da na toj poslednjoj strani piše: „Tvrđenje sa prve strane ovog zapisnika je lažno“. Te da se moramo vraćati na dopunsku istragu samo zbog likvidiranja jedne očigledne antinomije. Jer te tvrđnje nisu drugo do antinomija, kojih je po našim zapisnicima bezbroj. Toliko mnogo da se najčešće i ne isplati njihovo razrešavanje. Zapisnici su – uzmi bilo koju policijsku arhivu – samo nizanje antinomija, tvrđenja koja jedna drugima logički protivureče, premda ostvaruju harmoničnu pretpostavku za presudu. Oživimo primer jednim dragim i poznatim imenom. Recimo na prvoj strani svog zapisnika: „Tvrđenje na poslednoj strani ovog zapisnika da je Gustav Frölich špijun, istinito je.“ A zatim na poslednjoj: „Tvrđenje na prvoj strani ovog zapisnika da je tvrđenje na njegovoj poslednjoj strani kako je Gustav Frölich špijun istinito – lažno je.“ Iz pretpostavke da je tvrđenje o Frölichu kao špijunu istinito očigledno sledi njena lažnost – čime se kao lažno iskazuje; a iz pretpostavke da je lažna njena istinitost, čime se ta istinitost i dokazuje. Koliko bi sve prostije bilo kada bi se Steinbrecherov san, tako sličan snu najvećih živih logičara, ostvario i kada bi naši zapisnici umesto današnje logičke i gramatičke zbrke pružali sliku apsolutne harmonije izražene simbolima. Tada bi oni izgledali otprilike ovako:

Steinbrecher: $(x-y)+(x+y)=?$

Zatvorenik: $2x!$

Steinbrecher: $2x+(y-x)=?$

Zatvorenik: $x+y!$

Steinbrecher: $(x+y)-(x+y)=?$

Kakva divota, moj Hilmare!)

U redu, pukovniče, egzekucija će se održati tačno u deset časova pre podne. Dan je bio prohladan i kišovit. Suro nebo se lepilo uz more i oblagalo kuće vlažnom i prljavom izmaglicom. Nije bilo vetra. Opuštene zastave na kopljima ličile su na krvave krpe kojima su brisani podovi kancelarija posle težih saslušanja. Sve je bilo u nekom začaranom stanju, zimskom mrtvilu učmale provincijske varošice, koju je metodična lupa čekića držala budnom cele noći.

Steinbrecher je meditirao:

– Jeste li zapazili, Rutkowski, da se pogubljenja po pravilu vrše ili noću ili u osvit zore? Sa tim lično nisam saglasan. Smrt je sastavni deo našeg trajanja, a ne nešto što će doći jednom da ga preseče, nešto izvan nas, nama neprirođeno i *protivno*, da bismo se toga morali stideti i umiranje zatvarati po dubokim podrumima, šok-sobicama bolnica i spavaćim odajama u polutmini. Smrt je ono što, kako veli Rilke, našem životu daje smisao, bez koga bi on bio beskonačno mučenje u necelishodnostima kakve su osećanje besmislenosti, rak, doživotni zatvor ili dosada. Stalna ugroženost smrću, strah od neodređenosti njenog nastupanja, pa čak i njenog stvarnog značenja – osim ako niste religiozni pa vam je strah pred ništavilom zamenjen još gorom panikom pred odgovornošću – praktična briga da se ona izbegne ili zaboravi, pravi je izvor svim našim egzistencijalnim uživanjima. Jer ono što se i sutra može učiniti, Rutkowski, ono što se uvek može ponoviti, *danas* nam ne može biti ni toliko važno ni toliko nenaknadivo da bismo mu se potpuno predali. Sutra ubija svako uživanje. Kada bi nam polni akt bio samo jednom dopušten, i kada bi pri njemu gubili sav svoj nagon, sve sposobnosti da mu i drugi put udovoljimo, bio bi to *idealni* akt. Osuđenik na smrt, dakle, ako hoćemo da budemo filosofi a ne maroderi, mora osetiti šta gubi. Mi nemamo prava da mu

pokvarimo STRAH, koji, prema profesoru Heideggeru, predstavlja suštinu njegove zemne egzistencije. Jer ako je briga za egzistenciju i strah zbog nje *naša esencija*, ono što nas *učinjava, upostojava*, u višem a ne samo u pojavnom i neposrednom vidu, i ako je taj strah, budući da ne potiče od nečega što se može eliminisati, nego od smrti koja je neizbežna, nešto urođeno egzistenciji, onda je prirodno da sve što njemu, strahu, i njoj, brizi, pomaže da se do krajnjih mogućih granica izraze i usavrše, predstavlja i racionalno i humano delo. U tom smislu i smrt je humana. Sama po sebi i bez obzira na društvenu funkciju u kojoj se ovde pojavljuje. A strah od gubitka života plodonosan strah. Noću taj gubitak više nije tako izvestan. Stvari su nejasne, pokrivenne tamom kao mađioničarskim crnim plaštom. Izbrisana je bitna granica između postojanja i nepostojanja. Tama je neka vrsta bezopasne projekcije smrti, predujma na koji smo navikli. Povrh toga nužno vam je veštačko svetlo. Reflektori i praktikabli. Ponegde i vlastiti agregati. Ne možete vešati uz baterijsku lampu ili milikerc sveću. To je neozbiljno. A i ne vidite čestito. U mraku možete i sudiju obesiti. Našem Haagu bi se to svakako desilo. On bi neizostavno obesio sudiju. U drugu ruku, nakazan spoj nestvarnosti noći i električnog osvetljenja daje čitavoj zbrci privid pozorišne probe. Bar na trenutak morate pomisliti da je sve to puka inscenacija, opsena, tehnička provera postrojenja, pa možda čak i generalna proba pogubljenja, i da će vas, ako budete od pomoći i lepo se pokažete, opet u vašu ćeliju vratiti. A u međuvremenu će i pomilovanje stići. Pomilovanja su, naime, uvek na putu. U najmanju ruku pred potpisom. I nema heroja koji mu se ne bi obradovao. Noć svim verovatnoćama daje maha. Dan i one moguće uništava. Zato sam ja za dan. Ali nikako za jutro, Rutkowski. Ujutru su ljudi umorni, dremaljivi i neprijemčivi za utiske. To važi i za one što ih vešate i za one zbog kojih ih vešate. Ovi su drugi još

umorniji. Ko zna kako su noć proveli. Svejedno jesu li pijančili ili podmetali bombe pod naše automobile. Njima se ujutru spa-
va, Rutkowski. Ni do čega im nije. Pošto su pred ručak gladni,
nestrpljivi i nesposobni za zrele zaključke, a posle ručka siti i
sa jedinom idejom da negde prilegnu, ostaje za naše egzem-
plarne predstave jedino deset sati pre podne. Jeste li saglasni,
poručniče? Jeste? Voleo bih, naime, da ponekad ne budete. To
bi me inspirisalo. Ovako se moje najbolje ideje dave u odvrat-
nom mulju vašeg lojalnog odobravanja. U redu, pokušajmo sa
kišom. Da vidimo možemo li se bar u pogledu klimatskih uslova
razići. Šta vi mislite o tim kišama za vreme pogubljenja? Još
nisam prisustvovao egzekuciji na koju voda ne bi lila. Niti sam
za takvu čuo, mada ih mora biti. Ne može, valjda, kiša padati
i u Sahari, samo da bi se jedna, uostalom odvratna tradicija,
održala. No, sad je kasno. Već sam rekao šta mislim. I vi se, po
svoj prilici, slažete. Da, Rutkowski, ja ne trpim kišu. Obmanut
sam pogrešnim predviđanjima našeg radija. Ne prvi put i ne
samo na ovom polju. Ja držim da osuđenik u punoj meri mora
osetiti definitivnost i konačnost, totalnost i bespovratnost čina
umiranja. A kakvu prokletu definitivnost može iko osetiti ako
mu voda za vrat curi? On oseća samo vodu. Definitivnost vlage.
Ne omče. Vode!

(Ovome i nemam mnogo da dodam, Hilmare. Misaona
pozadina, ponešto uprošćena i lišena etičkog korektiva, preu-
zeta je od Husserla i Heideggera. Na poslednjeg se čak i izričito
poziva. Čovek se u svetu nalazi u neprijateljskoj tuđini, okružen
zagonetnostima, ograničenjima i nerazumevanjem. Bez ikakve
efikasne odbrane prepušten je smrti. Njegovo je osnovno ras-
položenje strah, njegova situacija usamljenost, njegov odgovor
očajanje, a njegova odbrana povlačenje u vlastitu egzistenciju.
No budući da je strah sadržina i te egzistencije – strah bez gra-
nica i forme, jer ne zavisi ni od kakvih granica niti od kakve

forme, koje smrt nema – to povlačenje liči na bekstvo od lava u lavlju špilju. Ali bekstvo koje, paradoksalno, spasava. Ono priznaje smrti da nas formira, prihvata njenu izvesnost, ali je pretvara u egzistenciju. Egzistencija i nije drugo nego *izdržavanje* neodređene mogućnosti umiranja. Strah je, prema tome, gradilački, a ne razarački faktor života. Ono što jača strah, jača i egzistenciju. Steinbrecher je to na svom uskom području dobro shvatao i primenjivao. Zasnovanost gradilačkih uspeha totalitarizma i diktature na sprezi smrti i straha, dakle na samoj suštini ljudske egzistencije, izvođenje je ovog načela na širokim planovima istorije. Za jedinku bi važio nešto drukčiji krajnji logički zaključak, i ja ne sumnjam, nipošto ne sumnjam, da bi se sa njim jedan živi pukovnik složio. Palo mi je na pamet, naimе, da bi, verno tom načelu, najbolje bilo živeti sa metastazom u stomaku, na tankoj žici iznad zapaljene provalije, okružen pticama koje te bez prestanka napadaju.)

Vešala su bila podignuta na daščanom podijumu ispod grana platana koji je zaklanjao vidik. Izgledala su kao platanove divljake, a tri omče kao žilave mladice oborene prema zemlji. Cela konstrukcija se do te mere prilagodila Trgu da se jedva razlikovala od njegove oskudne flore. Držeći se naredbe, zavese na prozorima bile su razgrnute a žaluzine raskriljene, ali na njima nije bilo nikoga. Četvorokutne staklene oči bile su crne i slepe.

– Ovo je umetnost, Rutkowski. Izrežirati nečiju smrt tako da se ona vine do umetničkog dela. Ali šta je režija? Podražavanje radnje, kako je tragediju definisao Aristotel? Međutim, mi ne želimo ovde nikakvih tragedija. Mi pretpostavljamo farsu. Tragedije možemo dopustiti jedino sebi. Neprijateljima preostaje farsa. Kada budete videli osuđeničke, znaćete na šta mislim. Ono što je za njih tragedija režijom smo pretvorili u farsu i tako suzbili svaku emociju koja bi radnjom usmrćivanja bila izazvana. U ličnoj zabludi je Šekspir u *Hamletu*. U III činu se o pozorištu

kaže: „...The purpose of playing, whose end, both at first and now, was and is, to hold, as twere, the mirror up to nature; to show virtue her own feature, scorn her own image, and the very age and body of the time his form and pressure.“¹⁵ (Činjenica da je pukovnik znao engleski nije, kao što vidiš, dragi Hilmare, od njega automatski načinila špijuna, kao što joj je pošlo za rukom kod Frölichovog oksfordskog saučesnika.) Ali nama na pamet ne pada da budemo ogleдала prirode i da svetu pokazujemo njegovu pravu formu i otisak. To bi *nas* odvelo pravo na vešala! Šta je, dakle, režija onakva kakvu je mi shvatamo? Očigledno, ona nije podražavanje stvarnosti, nego kreiranje jedne nove, čije sve konce držimo u rukama. Neka vrsta marionetskog ritualnog teatra. Prisustvo ma kojem od kongresa Stranke u to bi vas uverilo. Prvi je, dakle, princip: od svega napraviti pozorište. Ono što tako uspešno čini naš Führer. Drugi: pametno izabrati žanr u kome će se svaki komad igrati. Pogreb Hindenburga izvoditi kao antičku tragediju, pogreb vašeg Adama kao marionetsku farsu. Treće: sve pomno planirati i nadgledati. I tako dolazimo do bine na kojoj se naše pogubljenje obavlja. O samoj farsu reći ću vam više kada izvedu osuđenike i kada se na primere mogu pozvati. Zasad ostanimo na dekoru i rekvizitama. Svaki je detalj značajan. Položaj instrumenta, na primer. Ne možete ga dizati po podrumima i tavanima. Vešala zahtevaju vazduha i prostora. Perspektivu. Sa svih strana moraju biti vidljiva. U našem pozorištu, u prvom redu narodu namenjenom, ne može biti slepih uglova i sedišta sa kojih se scena ne vidi. A zatim dekor, ono što ešafot okružuje. Neukusno je i revoltirajuće daviti ljude ispred obdaništa, crkava, bolnica, ili na groblju. Čemu te primitivne asocijacije? Kako vam tako nešto i na pamet pada? Molim? Nije vam palo? Utoliko bolje. Rotkopfu bi. Svakako. Taj bi, da može, ubijao ljude odmah u mrtvačkom sanduku. Srednji vek je našao za to pravo mesto. To je agora, trg, pijaca, prostor u

kome se pod normalnim okolnostima odvija kolektivni život grada. I kada se sutra, na ovom trgu, taj život bude nastavio, neće biti nijednog meštana koji neće osećati da se, skrivene u krošnjama drveća, današnje omče još uvek klate.

(Kao što vidiš, Hilmare, ni estetiku nismo zanemarili. Uzvili smo život do umetnosti i tako ispunili zavet filozofa. Odbacili smo zastarele podele na komediju i tragediju i, prema savremenim učenjima, srećno ih pomešali. Sad se možemo smeјati kad pokušavaju da nas rasplaču, i plakati kad nas zasmeјavaju. Drevni je san ostvaren. Umetnost je izgubila autonomiju. Potčinili smo je čoveku. Pretvorili u svakodnevni, rutinski ritual. I pojedinca i čitave nacije. A zar se na ovom nesavršenom svetu može postići više?)

Schutzstaffel kordon obrazovao je crn tunnel, koji se sa jedne strane uvijao u bočno stepenište daščanog postamenta za vešala, a sa druge u vrata bivše karabinijerske kasarne. Izvan kordona, koji se kod stepeništa račvao pa obilazeći tribinu opet u njenom začelju spajao, kao da je steže crnim kleštima, stajao je u četvororedove zbijen narod D.-a. Sve što je Steinbrecher u iznenadnoj raciji bio kadar iz kuća da izvuče. Iza mnoštva, samo rede, zelenio se lanac Von Klatternovih vojnika, postrojenih da spreče osipanje mase, ali, sudeći po mrzovoljnim licima, pre sklonih da joj se pridruže, ako do toga dode.

Dok opisujem prizor i dok se pukovnik Steinbrecher sprema da ga filozofski fundira, ne mogu odoleti iskušenju da se i ja ne upustim u jednu stranputicu. Sposobni smo, najzad, i mi za neke proklete generalizacije. Nije ih on sve zakupio! Prelistaj stara pisma da još jednom prisustvujemo otkrivanju Adamovog spomenika, sada sa nekim novim saznanjima. Sad, naime, znamo da je to spomenik čoveku kojeg smo poznavali pod imenom Adama Trpkovića, opštinskog delovode. Znamo i da ga on ne zasluđuje. Znamo da smo u tom mišljenju usamljeni i da su

protiv nas tzv. fakti. Znamo, mada nam to ni od kakve koristi nije, da ga zaslužuje drugi čovek, kojeg smo takođe poznavali, i kojeg smo – ubili. U besvesnom, neodgovornom stanju, doduše, no ubili u svakom stanju. *Factum infectum fieri nequit*. Znamo, takođe, da ga podjednako zaslužuju njegova dva druga, koja će, prema pismenim propozicijama predatim naredniku Minchu, laganim tempom, jer se takav zahteva, izaći na vrata karabinijerske kasarne, proći kroz nepomični crni stroj, što je pod Tačkom 7, Podtačka 12, imao da dočara konačnost čina, i uz lupu takođe predviđenih doboša, u duševnom stanju kome je uprkos pukovnikovom očajanju morala biti priznata izvesna sloboda, ali zauzvrat u predviđenom donjem rublju – Tačka 11, Podtačka 3 – i predviđenom odsustvu pojasa – Ibidem, Podtačka 4 – da bi ruke bile zamajane održavanjem dostojanstva a ne dizanjem pesnica, koji će, dakle, vođeni materinskom rukom svih tih Steinbrecherovih Tačaka i Podtačaka, napraviti tri koraka uvis i popeti se na postament. Ono što će sutra biti neodređeni granitni lik čoveka, beše sada tek zglob između nekoliko drvenih greda, s kojih su visila tri sapunom istrljena konopca. Sprava za ubijanje. (Tačka 13, Podtačka 4, Tehnički deo.) Osnovnu namenu nikad neće izgubiti, mada će joj, radi dekoracije, biti dodata psihološka poniranja u vlastiti zločin i intelektualna razmatranja na mnogobrojne teme. Misterija Geneze, evo se, Hilmare, u mom duhu još jednom ponavlja. Međutim, dok sam pravio društvo pukovniku za vreme pogubljenja, za takva fina uopštavanja nisam imao ni vremena ni raspoloženja. Čekao sam da pukovnik i od mene napravi neku generalizaciju. Trebalo je da mu se posle egzekucije javim na raport. Izgledalo je da premlaćivanje Rotkopfovog radnika nije primljeno kao potpuno izvinjenje i da epizoda sa lažnim zapisnikom saslušanja Adama Trpkovića nije zaboravljena. Ja sam bio zadužen da učestvujem u pripremama za pogubljenje.

U međuvremenu, zapisnik se u Steinbrecherovom duhu pretvarao u skladne, analitičke rečenice, glatke logičke figure. $A=B$, $B=C$, $C=A$. Moja sudbina je logički već bila definisana. Kad me raščinjenog i popljuvanog budu umlatili, noću, uz reflektor i upaljeni motor, negde u dnu dvorišnog zida, zauzeću konačno svoje pravo mesto. Postaću jedna od Steinbrecherovih čuvenih sentencija, koje se prepričavaju po gestapovskim kuloarima. Logička formula. $A=B$, $B=C$, $C=A$, $A=A$. Drugi se rezultat i nije mogao dobiti a da se sama logika ne izmeni. Tim sentencijama gnjaviće on nekog drugog nesrećnog Konrada Rutkowskog. Ovaj Konrad Rutkowski, stojeći na prozoru, imao je samo za tu činjenicu vid. Za činjenicu *svoje* eventualne smrti. Nikako za Adamovu, niti za bilo kakvu korespondenciju između sebe i nje. Intelektualno, bio sam, dakle, u potpunosti posvećen sebi i ispitivanju mogućnosti da se iz pukovnikove logičke formule izvučem. O tome kako sam način našao, i kako mi se on izjalovio, ispričaću kasnije. Sada da podvučem samo izvesne podudarnosti između mog tadašnjeg i sadašnjeg položaja. Pre-dosećam, naime, da će i iz ove situacije neki logički zaključak morati da se izvede, i da se, posle ispovesti, čovek ne može ponašati kao da se ništa nije ni desilo ni promenilo.

Po ko zna koji put doživljam misteriju Geneze. Ovog puta božanstvu niko ne kliče. Niko njegovim nogama ne hita. Iz sive ilovače ne oblikuju se ljudi. Nikakva stvaralačka munja ne može da savlada njihov užas i da ih istrgne iz tople bezbednosti neegzistencije. Podijum je prazan i nema nijednog ljudskog bića koje bi Tvorcu hvalu odalo. Nema ni muzike koja bi obožavala stvaranje. Vlada potpun muk. Muzika sfera. Muzika smrti. Jer to novo božanstvo, ja sad to uviđam, božanstvo je smrti. I nije novo. To je ono isto božanstvo koje nas je stvorilo, samo je sada u obliku vešala otkrivalo svoju pravu nameru. Svrhu kreacije. Stvaralo nas je samo da bi imalo šta da ubija. Ukoliko nas je više

stvaralo, više nas je moglo i ubijati. Glad za ubijanjem izazivala je sve silniju glad za stvaranjem. A ova sve jaču glad za smrću. Bio je to krug iz kojeg se nije moglo umaći. I geometrijska slika čitavog našeg nesporazuma sa istorijom.

Nadajmo se da je u međuvremenu Steinbrecher smislio pogodan komentar kojim će objasniti prizor naroda u crnozele-
nom prstenu naše cinične režije. Razume se da jeste. Čujmo ga:

– Ja sam vam, Rutkowski, priznajem, vatreni pristalica javnih pogubljenja. U tom smislu možda pomalo i starinski nastrojen. Konvencije, ceremonije, ritual i slične stvari. Ja ne bih mogao, kao vi, da ubijem čoveka u nekom podrumu, onako za svoj račun. Zato sam morao da se ponizim i da zamolim generala Von Klatterna za pomoć u ljudstvu. Ne moram vam reći da je ta pomeranska svinja umela da iskoristi priliku. Zna li kako me je dočekao? „Dakle, Steinbrecher, daću vam svoje ljude, ali sumnjam da će vam biti od pomoći. Oni, naime, nisu izučeni dželatati!“ Mi jesmo! Mi smo dželatati! Onaj ko dode kod mene i kaže: „Opet su mi zapalili garažu. Preduzmite nešto povodom toga“, taj nije dželat. Ja, koji povodom toga nešto preduzimam, ja jesam. Ja sam zločinac. Ako ništa ne preduzmem, takođe sam zločinac. U svakom slučaju sam zločinac. A Von Klattern je u svakom slučaju gospodin. Jeste li приметili, Rutkowski, kako se mi uvek nekako prećutkujemo. Naša slavna Armija, koja je posle četiri godine rata otprilike tamo gde je bila na početku, još i sada, u punom jeku povlačenja na svim frontovima, bere pohvale. Mi eventualno dobijemo neki brz stisak ruke u mračnom hodniku. O nama se ne govori, kao ni o mrtvacu u otmenom društvu. Mi kroz novine prolazimo kao mrtvački kovčeg kroz Australiju. Sa natpisom *Prazne šampanjske boce* na sanduku koji sakriva pogrebne ukrase. Jedini koji nas se ne stide jesu zapravo naši neprijatelji. Samo na njih možemo računati da nećemo biti zaboravljeni. Naš vlastiti narod kazaće

da za nas nije ni znao. Šta je to, dovraga, Gestapo? O kakvim koncentracionim logorima govorite? Masovna ubistva, šta vam pada na pamet? Ni o kakvom „totalnom rešenju“ nismo čuli! Pa čak i da je sve to istina, mi sa tim nemamo nikakve veze. Obratite se onima koji su mrtvi. Obratite se, najzad, tim, kako ih zovete, gestapovcima! Pritisnite njih! Progonite ih kao zveri! Vešajte! Streljajte! Doživotno konfinirajte! Oni su to i zaslužili! Ponizili su nas u očima čovečanstva! Zloupotrebili su odanost koju osećamo prema ljubaznim saobraćajnicama na raskršću! Oni su nas obmanuli! Steinbrecher nas je zaveo! Taj pas! Rutkowski nas je za nos vukao, svinja! U međuvremenu, Von Klatterna oblače u togu i smeštaju u stolicu počasnog rektora nekog univerziteta. U najmanju ruku, uzimaju ga u deset upravnih odbora. Plaćaju ga da piše memoare. U njima će nadugačko objašnjavati razloge zašto nije dobio rat, a među njima će kao krunski razlog figurirati Steinbrecher sa brutalnim metodama što su sprečile inače pripravne narode da njegovim vojnicima padnu u naručje. Umreće okružen pažnjom i saučestvom, što će vama poći za rukom jedino ako odete u Južnu Ameriku, promenite ime i okružite se amazonskim divljacima! Ako mi ne verujete, Rutkowski, a vi se malo podsetite struke. Procunajte kroz istoriju. Setite se kako se piše o Fouchéu, a kako o njegovim gazdama Robespierreu, Napoleonu, Louisu, koliko ih je već imao. Pri svemu tome, taj je još i dobro prošao. Bio je hibrid između policajca, političara i diplomate. Njegova su ubistva mogla da prođu kao diplomatske igre ili političke kombinacije. Naša nipošto. Naša su dželatska. Ali zaboravimo neprijatne stvari. Razmišljamo o prijatnijim verovatnoćama. Sanjajmo malo, Rutkowski. Mašti se prepustimo. Da li bi nam biološka evolucija mogla pomoći da se više ne ponižavamo kod Klatterna i njemu sličnih svinja? Mislim na biološku evoluciju policije. Ne tehničku, Rutkowski, vi me opet ne slušate. Rekao

sam: *biološku*. Poredimo se, ispomoći radi, sa životinjama. U većini slučajeva, bitni alat živih bića čini sastavni deo organizma. On je saglasan sa njegovom prirodom i svrhom. Dabar nema štipaljke raka nego jake zube i snažan rep. Tigar ne brani sebe crnilom kao sipa. Ooteka bogomoljke je izgrađena na istom principu kao termos. Izbacivači životinja su minijaturna artiljerija, ugrađena evolucionim procesom u organizam, onako kako bi, da je sreće, svaki vojnik morao da puca pravo iz usta. Vidite već kuda ciljam. Klopke, zamke, mreže, omče, kljuse, lepak, svi mamci kojim se žrtve u prirodi privlače a zatim ubijaju, uključiv kukice, čaklje, udice, štipaljke, sisaljke itd., sve smo mi to, uzevši od životinja, bili prinuđeni da u znatno nesavršenijoj formi industrijski proizvodimo. Kad smo kod Službe, mislim na sprave za torturu i likvidaciju. Na diktafone i ostala tehnička pomagala, takode. Nedostatak ove prakse je očigledan. Pored nesavršenosti i troškova kojima se izlažemo, kao i problema koje imamo da ih sakrivamo pred javnošću, veoma često nam nisu pri ruci. Zamislite sada da je nasleđem tokom niza Rotkopfa, usled stalno iste funkcije premlaćivanja ljudi, njegova ruka evoluirala u govedu žilu, gvozdenu polugu ili neko drugo oruđe istrage. Imali bismo ljudsku podvrstu nazvanu *policijskom*, a u okviru nje varijetet Rotkopf, od rođenja snabdeven batinom. Neposredna posledica bi bila takozvana „nasledna policija“, čemu ionako sve ljudske funkcije po prirodi stvari teže. Tehnički bili bi savršeni, a državni budžet bi u mnogo manjoj meri opterećivali. No najvažniju posledicu vidim u tome što bi to na neki način biološki inaugurisalo policiju u naš život. Ona bi postala prirodna jednako kao i sve druge organske specijalnosti! Šta vi o tome mislite, Rutkowski?

(Tada nisam mislio ništa. Mislio sam jedino kako da izvučem glavu. Sada, međutim, kada mi je intelekt oslobođen neposredne brige, ne vidim nikakve praktične razlike između ove

Steinbrecherove teorije i ideja savremene biologije objavljenih perom jednog Pierra Lecomta du Nouya, Luciena Cuénota, Juliana Huxleya i J. Rostanda. Avet NATČOVEKA izbija iz svake nove teze, pa čak i onih što naučni optimizam sakrivaju iza bojazni degeneracije vrste. U vreme pisanja ovih redova jedva se stiglo do NADŽABE. Ali vrata su odškrinuta. Mi moramo povećati broj moždanih ćelija! – veli Rostand. – Ako je mozak punoglavca, koji je primio hormon hipofize, povećao broj ćelija za 126%, nemamo razloga da verujemo da ih, pod specijalnim tretmanom, i ljudski neće povećati. Rostand, doduše, priznaje da ne zna šta bi počeli sa jednom genijalnom žabom, ali zna šta bi dobili Natčovekom. Biće, veli, koje bi razumelo što mi ne razumemo, sposobno za ono za šta smo mi nesposobni, i koje bi u odnosu na nas bilo ono što smo mi u odnosu na neandertalca. Profesor Vandel preuzima zastavu i odnosi je dalje, tvrdeći da je prošli tok evolucije najbolji jemac za budućnost. Perspektive su sjajne i nemamo razloga da verujemo kako će inteligencija, koja je sa čovekom dospela do najviše tačke, sa njim morati i da iščezne. Čovek nije završetak, već prelazni čin. – Završetak je jamačno jedan Nadrotkopf? – Takav se razvoj može podstaći. Ne treba sedeti skrštenih ruku i posmatrati kako se eventualnim popravljanjem prilika na zemlji uništava šansa za stvarni napredak, koji se jedino kroz muku može ostvariti. Život je za gospodina profesora stalan napor. Teško lenjima, srećnima i zadovoljnima, jer tonu u regresiju. Progres je na drugoj strani: u sporom micanju kroz pakao. Ako bi se čovečanstvo ikada smestilo u nepomičnu sreću jednog zemaljskog raja, preporučuje gospodin profesor, ono bi se ponizilo do stupnja životinjskog carstva i odreklo uzvišenih ciljeva što se mogu jedino kroz stradanje i borbu ostvarivati. Ali, šta ćemo sa moralom, gospodine profesore? Vandel, u bliskom susedstvu sa vandalizmom, čuti sanjajući o čoveku bez granica. U pomoć steinbrecherovskom

snu stiže Paul Chauchard. On tvrdi da je sa pojavom ljudske svesti evolucija ušla u fazu istorije. – Znači li to, gospodine, da će njenim gubitkom iz nje da *iziđe*? – Biološka otkrića su nam omogućila da se otmemo slepoj prirodi i preuzmemo sudbinu evolucije, sveta i samih sebe u svoje ruke. Ova dužnost proističe iz toga što čovek, zato što je Čovek, mora da se kao Čovek i ponaša. – Ovo je zapravo vrlo zanimljivo, Hilmare. I za mene prilično novo. Ja, naime, još nisam imao tu sreću da naiđem na nekoga ko bi se kao čovek ponašao samo zato što je kao takav definisan svojom *biološkom* organizacijom. – Uspostavlja se jedan BIOLOŠKI MORAL. Takoreći pramoral. Arhimoral. Po njemu je zlo samo ono što se suprotstavlja usponu svesti. – Kakve svesti, svesti o čemu, u međuvremenu se ne kaže. – Dobro je što ubrzava ljudsko napredovanje. – Prema čemu i kakvo, takođe je obavijeno tajnom. – Jedino se zna da je takav moral determinisan isto onako kao što su determinisani njegovi materijalni korelati. Zato se javljaju glasovi sumnje. Čovek je ono što od njega čini odgovornost. On je prva životinja koja razmišlja o sebi i koja je kadra da bira svoje misli. Determinisati ga, ne znači li oduzeti mu sve odgovornosti? „Pa šta“, kaže Rostand, „šta i da je tako? Onaj ko negira biološki determinizam“, koji, dakle, odbija da veruje u eventualnu nužnost pretvaranja Rotkopfove ruke u batinu, „zar taj ne zna da su izvesni postupci isto toliko zabranjeni koliko da imaju spljošten nos ili crne oči, ako za njih nisu dobili uslove u klici? Ako se hoće spasti pojam individualne odgovornosti, prihvatimo načelo da su za sve u krajnjoj liniji odgovorni naši hromozomi.“ Ja mislim, Hilmare, da brigama nema mesta. Slobodno se možemo prepustiti evoluciji, koja do sada izuzev čoveka nije proizvodila moralna čudovišta. Uz pomoć naše naučne svesti, priroda će se jednom postarati ne samo da Rotkopf namesto ruke dobije batinu, nego da ona organski bude snabdevena anelgezičnim

okom, meračem za bol, koji će ga etički valjano odmeravati i svoditi na minimum nužnosti.)

Nešto se dešava. Sabina je malopre otišla pod tuš, i sada nesnosno vrišti. Možda se oparila. Prekidam. KONRAD.

P. S. Nastojaću da iduće pismo napišem večeras. Dogodilo se nešto neobično. Ne znam još šta o tome da mislim. Nadam se najboljem. Sabina je, naime, doživela malu neprijatnost. Bez briga. Već je dobro. Čak ni lekara nismo morali pozvati. Bio je dovoljan vodoinstalater. Otišla je bila u kupatilo da se istušira. Zatvorila je oči u očekivanju rashlađujućeg mlaza. Osetila je, međutim, kako je obliva nešto mlako i smrdljivo. Otvorila je oči i sa užasom pomislila da se kupa u krvi. Iz tuša je lila rumena krv. Razume se da to nije bila krv. Video sam čim sam u kupatilo utrčao. Bila je to samo crvenkasta tečnost. Očigledno, došlo je do prodiranja mineralne zemlje u vodoinstalaciju. Majstor koji je smesta došao delio je moje mišljenje. Tim pre što se „pretvaranje vode u krv“ dogodilo u celom pansionu. Incident je brzo okončan. No činjenica da se to nije desilo nekom tehničkom intervencijom – nikakav kvar nije ustanovljen – nego je voda sama od sebe povratila bistrinu, naterala me je da uzmem u obzir i neke druge mogućnosti, koje ti se mogu činiti smešnim, ali koje, s obzirom na okolnosti, nisu za isključivanje. U prvom redu, mogla je to biti prljava ucena Adama Trpkovića. Slična onoj kojom je – pretvarajući vode Egipta u krv – Mojsije smerao da iz ropstva izvede izabrani narod. O drugoj ne smem ni da mislim. Isuviše je strašna da bih je s pera ispustio. No ubrzo ću videti šta je posredi. Krišom od Sabine uzeo sam uzorak crvene vode. Sutra ću ga odneti na analizu u obližnji Institut za koštanu tuberkulozu. Nadam se najboljem.

PISMO DVADESETO

Desno i levo ili Biće i vreme

Mediteran, 25. sept. 1965.

Dragi Hilmare,

Sabina se oporavila od tajanstvene „krvave kupke“ – što se za mene ne bi moglo reći – te nastavljam sa pričom tamo gde sam prekinut njenim vriskom.

Opet smo na prozoru. Iz daljine, ne može se oceniti odakle, čuje se sablasan bruj timpana. Na crkvenom tornju izbija devet časova i trideset minuta.

Steinbrecher primećuje moju zapanjenost. Zadovoljan je. Objašnjava sa iskrenim poletom:

– To, zapravo, jeste i nije inovacija, Rutkowski. Tek obnavljanje starih dobrih običaja. Romantičnih vremena u kojima je smrt još uvek nešto značila. I kad se na egzekucije išlo kao što se danas ide u bioskop. Pod tim okolnostima, dabome, nisu se mogle dopustiti nikakve aljkavosti i brzopletosti. Izvestan protokol se poštovao. Minch bi ga našao zadovoljavajućim. Dešavale su se i omaške, razume se. Poneki put glava nije mogla biti odsečena prvim udarcem. Nastalo bi mučno mrcvačenje. Ali publika je imala razumevanja. Nije bila razmažena kao danas. Činilo se da čak i preferira mala odugovlačenja.

Pitam se nisu li i ona bila protokolom predviđena. U svakom slučaju, naši pradedovi nisu bili licemerni. Kad su ubijali, činili su to pošteno. Nisu hinili da tek izvršuju pravdu. I umeli su da egzekucije osveže rafiniranim pojedinostima, za koje mi danas, izgleda, nemamo više ni vremena ni volje. Industrijalizovali smo sve, pa i umiranje. Još malo pa ćemo ubijati na konvejeru. Eto zašto sam uveo muziku. Tačka 5, Podtačka 9. Muzička pratnja. Tražio sam od Klatterna njegovu pukovsku kapelu. Svinja je odbila. Rekla je da je, doduše, instrukcijama sa višeg mesta obavezan da mi pomogne ljudstvom, ali da se o klavirskoj pratnji nigde u uputstvima ne govori. Tako je zvuk nešto reduciran. Ali i doboši zvuče sasvim dobro. Starinski pouzdano. Šta vi mislite, Rutkowski? Ništa? Vi, poručniče, izgleda, nikad ništa ne mislite. Vi ste od onih koji će sutra kazati da su samo izvršavali naređenja. Čemu vam, za ime sveta, služi tolika glava? Isključivo za *zapisnike*? Meni se, međutim, bubnjevi sviđaju. Njihova monotonija, beznadno ponavljanje fraze, odgovara pogrebnoj muzici koju, kao što znate, zbog generalove opstrukcije, nisam mogao da obezbedim. Pravo rešenje je pogrebni marš. Logično, efikasno, neposredno. U koncentracionim logorima sviraju *Rozamundu*. To je smešno. Nisam video u čemu je poenta. Razgovarao sam na tu temu u Berlinu sa Sturmbannführerom Klingerom, iz podgrupe B4 IV uprave, koji se pod Eichmannom specijalizovao za konačno rešenje jevrejskog pitanja i učestvovao u kreiranju probnog geta u Vilni. Rekao sam mu da ne razumem u čemu je smisao sviranja *Rozamunde* kad Židovi ne znaju da idu u krematorijum pa ne mogu shvatiti značenje kontrapunkta. Odgovorio mi je da je smisao upravo u tome: sprečiti da saznaju. Inače bi se pobunili i pravili smetnje, koje bi u čitavu operaciju unele nered i pometnju. Tom prilikom, izneo mi je sistem rada do kojeg su došli dugim eksperimentisanjem.

Mada mi ne radimo sa masama, ideja može i nama koristiti. Njihov glavni problem bio je kako da spreče otpor, jer sakri- vanje istine na duži rok nije bilo moguće. Jedino efikasno sredstvo je dopuštanje izvesnog procenta nade u spas. I sled- stveno tome, zaokupljanje njihove inteligencije iznalaženjem puteva da se do spasa stigne. Čim su naše trupe ušle u Vilnu, mesno stanovništvo je podstaknuto na nekoliko ograničenih pogroma, sa ciljem da se stvori atmosfera straha i nesigurnosti. Ideja o Getu usledila je kao akt civilizovane vlasti, čija je name- ra da spreči nered. I bila je od Jevreja primljena kao izlaz iz beznadežne situacije. Mogućnost otpora, međutim, eliminisa- na je jednim rafiniranijim potezom, koji je kasnije u raznim varijantama neprestano ponavljan i uvek davao izvrsne rezul- tate. Na putu za Geto susretala se kolona deportiraca sa nada- leko uočljivim raskršćem, gde se po vlastitoj volji razdvajala na dva dela: desno se odlazilo u nepoznato, levo u Geto. Pošto se raskrsnica na uzvišici videla sa velike udaljenosti, ljudi koji su zapažali da se kolona razdvaja, imali su dovoljno vremena da odluče hoće li levo ili desno. Za tako nešto bilo je potrebno napregnuti svu inteligenciju, premda je stvarna odluka uvek donošena instinktom, i ljudi, potpuno angažovani strahom da ne naprave grešku, nisu nizašta drugo imali vremena. Pristanak da misle hoće li levo ili desno, tamo gde bi bilo normalno da se i jednom i drugom pravcu odupru, bio je izraz mirenja sa sudbinom izazvan nadom u spas. Stvarnog spasa nije, razume se, bilo ni u jednom pravcu. Desno se išlo u šumu blizu mesta Ponar, gde se vršila momentana likvidacija. Levo u Geto, gde je ta likvidacija još za izvesno vreme bila odložena. Princip sopstvenog izbora sudbine, tako utešan na prvi pogled, prime- njivan je i u Getu. Sturmbannführer Klinger upotrebio je zgod- no poredenje. Za njega su Židovi Vilne ličili na čoveka koji smatra izvanrednim dobitkom dozvolu da bira hoće li se

baciti kroz prozor već sa trećeg sprata ili će čekati peti. U Getu je taj princip usavršavan izdavanjem raznovrsnih sertifikata. Radnici za nemačku industriju dobili su ih, svi ostali ne. Racije su pogađale s početka samo one bez sertifikata, koje su sada svi nastojali da dobiju. Sada je misao bila isključivo time angažovana. Ni za kakav otpor nije se imalo vremena. Trebalo je nabaviti radni sertifikat pre iduće racije. Do nje, međutim, nije došlo. U međuvremenu, objavljena je promena pravila igre. Sad su izdavani sertifikati sa ličnom fotografijom i bez nje. Na vama je bilo da izaberete sa kojom ćete ispravom dočekati idući lov na ljude. Princip „desno ili levo“ opet je bio u dejstvu. Racija sada pogađa one sa pasošem bez slike. Svi nastoje da ih zamene. Administracija objavljuje da se uvodi i treća isprava: blanko karta sa pečatom radnog biroa u Ponaru. Retko se ko za nju opredeljuje. Mizerno parče hartije ne uliva nikakvu sigurnost. Iduće noći hapse se mnogi od onih sa starim ispravama, sa fotografijom ili bez nje, u ravnopravnoj srazmeri sa onima bez ikakvih isprava. Svi hitaju da se snabdeju blanko legitimacijama. U međuvremenu, Administracija nalazi da je ova podela nepraktična. Zamenjuje je podelom na kvalifikovane i nekvalifikovane. Ne traže se nikakvi dokazi. Samo izjava. Desno ili levo? Većina se odlučuje za neku kvalifikaciju. Smatra se, naime, da će onaj ko je koristan biti pošteđen. U principu, taj je zaključak ispravan. Ubrzo se otkriva da su isprave kvalifikovanih uzeli i oni koji na to nemaju prava. Za kaznu, racija pogađa bez ikakve diskriminacije. I one sa ispravama i one bez isprava. Jevreji shvataju da su sami za to krivi. Sturmbannführer Klinger kaže da su bili i sami zapanjeni kada su doznali da Jevreji bezmalo odobravaju kaznu. Verovali su nam – govorilo se – a mi smo ih obmanuli. Kad neko dospe na ovaj nivo rasuđivanja, sa njim je sve moguće učiniti. Selekcije na osnovu isprava i dalje su nastavljane. Levo ili desno

permanentno je bilo u dejstvu. Pre nego što je likvidiran i poslednji Židov, legitimacije su promenile sve boje: od crvene do bele. Misao je bila stalno zaposlena. Uvek je trebalo birati. Levo ili desno? Shvatate li genijalnost ideje, Rutkowski? Do nje može da dođe jedino spekulativan um kakav je nemački. Samo narod koji je rodio Kanta i Hegela. Mora se, pravde radi, priznati ponešto i tim Židovima. Jedino je njihova talmudska inteligencija mogla u ovu igru punopravno da se uživi. Primitivni Anglosaksonac, bez mašte i intelektualne kombinatorike, čim bi primetio da se pravila igre menjaju kad god je on na putu da pobedi, izašao bi iz igre. Židovi su je nastavljali. Sa sve većom strašću, ukoliko se igra selekcije komplikovala, a njih bivalo sve manje. Jedan čudan narod, Rutkowski, zbilja čudan narod. Svaki drugi na njegovom mestu davno bi već bio zbrisan iz istorije. A oni, eto, još nam uvek pune gasne komore i nema mnogo izgleda, bar u ovom vučenju, da ih se konačno otresemo. Koliko još imamo vremena? Manje od pola sata? Iskoristimo ih pametno. Razmišljamo na temu. Zaboravio sam da pitam. Vaš Trpković. Da li je imao kakvih želja? Imao ih je? Želeo je, jamačno, da vidi decu? Nije decu tražio? Pa šta je tražio? Tražio je jednu uzicu? Kakvu uzicu? Šta će mu uzica? Da veže kišobran? Tako? Promućurno. Seljački posesivni nagon. Poštujmo ga. Smisao za red uvek treba podupirati. Pribeležite da se kišobran posle egzekucije vrati porodici. Mi nismo kradljivi Italijani! Nisam, međutim, hteo o tome. O pogubljenjima sam hteo. Znete li koliko se tipova pogubljenja do danas primenjivalo? Ne znate? A neki ste mi vajni istoričar! Ta, tri četvrtine te istorije od smaknuća se i sastoji, a ona četvrtina od intriga kojima se smaknuća pripravlja. Ne poštujući istorijski red, imamo najpre odrubljivanje glave sa giljotinom kao industrijskim izdankom. Zatim pogubljenje slobodnim padom ili rimsko bacanje sa Tarpejske stene. Grčko trovanje

koje počiva, kao i otvaranje vena uostalom, na izvesnom stepenu dobrovoljnosti. U tom pogledu podseća na način kojim danas umiru Židovi. Saradnja žrtve je uvek dobrodošla. Od egzotičnih egzekucija istakao bih, između ostalog, davljenje gajtanom ili španskom garotom, nabijanje na kolac, razapinjavanje na krst, rastezavanje na točku i vezivanje konjima za repove, odnosno čerečenje. Dopunite ako sam nešto izostavio. Imamo, zatim, streljanje sa svim svojim varijantama. Ne mislim na puške i pištolje. Fouché je u Toulonu taoce streljao kartečom. Mitraljez je već klasičan. Bacač plamena zasad zanemaren. Na tom polju teško da se išta novo može očekivati. Električna stolica je nusproizvod industrijske revolucije i američkog obožavanja električnih aparata za domaćinstvo. Najzad, tu su i ugušenja mehaničkim putem, gasom i vodom. Cilj – sprečiti respiraciju. Razmotrimo stvari redom. Anglosaksonski mač je nesumnjivo efikasan, ali po tradiciji daje značaj čoveku koga pogađa. A i veštinu zahteva. Zamislite nespretnog Haaga u ulozi krvnika? Francuska giljotina je nešto upotrebljivija. Zapravo je genijalna, ako se uzme u obzir da je proistekla iz najhumanijih načela Revolucije. Ona je prvi pravi izraz buržoaske praktičnosti i smisla za jednakost šanse. Za razliku od mača, oduzima žrtvi svaki društveni značaj. Nažalost, u poznatoj formi prilično je nezgrapna i nepokretna. Da se o bednom učinku i ne govori. Za neku masovniju upotrebu sasvim nekorisna. Sve to silno gvožđe, pa sečiva, lanci, šrafovi. I onda, Rutkowski, to se nekako stalno kvvari. Te se neka ručka olabavi, zglob popusti ili se sečivo na pola puta zaglavi. Same tehničke komplikacije. U rimskom bacanju sa stene glavni je nedostatak što se ne može primenjivati u ravninama, a jedan način, ako pretenduje da je savršen, mora važiti na svim geografskim širinama. To se odnosi i na davljenje u vodi. Ograničeno je na pomorske narode. Meni izgleda smešno daviti

nekoga u buretu. Grčki način je orijentalno licemeran. Od žrtve se traži da saraduje i primi na sebe deo odgovornosti. A uza sve nije baš ni tako siguran. Nikada se nije moglo znati hoće li se osoba, kojoj si poslao tablicu sa smrtnom presudom, ubiti ili će zdimiti na Istok, da je odatle tebi pošalje. Italijanska renesansa uvela je otrov. Legneš živ, ustaneš mrtav. Tipično za Italijane, kod kojih je sve neodređeno, sve polulegalno. Sve neka kontrabanda! Osim toga, u otrovu ima nečeg subverzivnog, zavereničkog, karbonarskog, ukratko antidržavnog. Streljanje može da prođe, mada u većem zahvatu, kako mi je saopštio Sturbannführer Klinger, izaziva psihološke komplikacije kod izvršitelja. Dolazi do personalizacije smrti, njenog preoblikovanja od jedne apstraktne formule u ljudsko lice. Električnu stolicu isključujem. Prihvatam američke aparate za domaćinstvo, nemam ništa protivu elektrike, ali neću da se čitava banda naučnika uvuče između mene i mog osuđenika. To je bezdušno, Rutkowski! Svi ti ljudi u belim mantilima sa stetoskopima, ljudi u plavim mantilima koji mašu francuskim ključevima i u zubima drže izolirbande, oni u crnim kojima iz džepova ispadaju krstovi, i oni u sivim što nervozno žvaću patent-olovke – to je stvarno gnusno, ako se uzme u obzir da se metež odigrava pred čovekom koji polunag sedi i čeka da ga po glavi tresne još jedan dokaz našeg tehničkog genija. Da se pitam, ja bih spaljivao. Hemijski, to je najčistije. Inkvizicija je to znala. I uopšte, ta Inkvizicija! Nisam ni pitao. Ne bi odobrili. Svima bi izgledalo morbidno. Kremiranje čitavih gradova, u međuvremenu, nije morbidno. Kad zapališ čoveka, kojeg je prethodno anestezirao, to je morbidno. Kad u fosfornom plamenu gore hiljade svesnih bića, to je prirodno. U redu! Idealna rešenja uvek su i nemoguća. Preostaje vešanje ili prebijanje vrata, kako hoćete. Najbolji spoj naše volje i prirodnih uslova. Vešanje je najpribližnije prirodnoj smrti. Ono je tek

nešto brža anoksija. Tehničkih komplikacija nema. Materijal prirodan. Sve manje-više na biljnoj osnovi. Vegetarijanski. Ah, evo i vašeg Adama!

(Neću se, dragi Hilmare, zadržavati u fundiranju ovih misli na napretku naše tehnologije. Veza je očigledna. Svaka pojedina alatka, od sekire, preko puške, do električne stolice, samo je jedna kota u uspinjanju našeg naučnog saznanja. Čak se i za obično davljenje mora isplesti konopac. Za upotrebu otrova nužno je i medicinsko i hemičarsko iskustvo. Jedino je veza između survivala sa Tarpejske stene i stanja naučne misli ponešto zabačena. Ona se otkriva tek kada se setimo da je i ona tu, samo skrivena u iskustvu. Gurati nekoga niz stenu bilo bi besmisleno kada ne bi bili svesni fizičkih zakona koji će ga ubiti.)

Vrata kasarne se otvaraju uz potmulu škripu. U crni kordon stupaju osuđenici. Zbog položaja prozora ne vidimo ih u početku. A zatim ih pratimo sa leđa. Trojica su. Uprkos tradicionalnom tumačenju ovakvog aranžmana. Steinbrecher je našao da u ovom slučaju Adamovo izdajstvo daje simbolično ironično značenje. Čak i groteskno. Gledana sa leđa, trojka je zaista izgledala neizrecivo smešno. Poput tri provincijska klovna pri ulasku u cirkusku arenu. Da, Hilmare, upravo tako. Cirkuski su delovala ona dvojica u gaćama, nalik na bele šaljvare, koje su im na svakom koraku spadale. Cirkuski je delovao i Adam sa nesrazmerno velikim nečastivim kišobranom, što ga je, kao crno krilo, razvio iznad sebe i svojih drugova. Svestan sam toga da izrazi „klovnovski“ i „cirkuski“ ne pripadaju isključivo prizoru, mada su ga do te mere određivali da ni prestravljeni građani nisu mogli da mu izbegnu, nego i mom posuvraćenom, nihilističkom duhu, kakav je onda, u suočenju sa smrću, bio. Duhu koji se kalibanski rugao tajni postojanja. Jer kakvi su to ljudi od poimanja, uobrazilje i osećanja koji se mogu smeјati čoveku samo zato što umire u gaćama i pod kišobranom? Zar

bi tu parada pomogla? Cilinder, možda, sa glaze rukavicania i mađioničarskim, belom svilom postavljenim ogrtačem? Ili bi i to izazvalo smeh? Možda bi ljude valjalo vešati u bundama od dabrovine, gimnastičkim trikoima, narodnim nošnjama, vatrogasnim uniformama, domostrojiteljskim livrejama, istorijskim kostimima za tu priliku iz muzeja pozajmljenim? U odeći i sa priborom za podvodni ribolov? U keceljama parakuvara, rudarskim kombinezonima, bolničkim mantilima? Možda je uslov za ozbiljnost u perjanjoj kruni seminolskih poglavica? Kožnoj dolami revolucionara iz 1917. ili razdrljenoj košulji Jacquesa iz 1358? Plemićkom koliru iz 1600. ili smeđoj košulji iz 1934?

Nekog bi đavola čovek morao da oseti i nagonski. Nagonski bi morao, recimo, da u nasilnoj smrti vidi nešto *nečuveno*, ma koliko sama smrt inače bila najčuvenija stvar u našem prokletom životu. Takva nepropisna, neprirodna smrt morala bi uvek da ga iznenadi. Zaprepasti. Razočara. Revoltira. Nipošto nasmeje. Pa makar čoveka ubijali u gaćama i pod kišobranom, upravo stoga da bi se taj nagon ugušio u odvratnom refleksu smeha.

A ja sam se, Hilmare, ipak nasmejao.

Steinbrecher je suvo rekao:

– Vidite sad i sami kako stoje stvari, Rutkowski? Osećate li prednost farse nad svim oblicima ljudskog unižavanja? Farsa ubija istinu, uništava veru, izlaže ruglu svaki podvig. Može li se biti heroj u donjem rublju i pod kišobranom? Ne može, poručniče. Tako nešto ni Ahilu za rukom ne bi pošlo. Heroj se može biti jedino u oklopu. Eventualno razdrljenoj košulji Dantona. U seljačkim gaćama sa dugačkim učkurom i pod kišobranom može se biti samo klovn. Cirkusant! Nipošto barjak, legenda, mit. Sada vam je jasno zašto sam ih skinuo. I da meni nije naročito stalo da im gledam gole guzice! Ako bi se neko od njih i usudio na neki poklič, poziv ili krilaticu, zar mislite da bi bilo ijednog pametnog čoveka koji bi se odazvao alarmu ovakvih

pajaca? Eto, Rutkowski, sve se to može sa ljudima učiniti. Pa i gore stvari. Po potrebi Službe, i sa višim ciljem. Ali se tome *ne sme* smejati. Inteligentan i savestan čovek tome se ne smeje. Pogotovu ako postoji teorijska mogućnost da i on sutra prošeta do rake neki kišobran!

Steinbrecher je osećao koliko je sve to, kao i svaki neprirodni kontrapunkt, smešno. Normalan čovek, koji ne želi da ispadne smešan, ne spava sa droljom i molitvenikom istovremeno; ne odlazi na plažu u gala odelu, osim kada se davi; ne ide u pozorište go, osim ako se o maskenbalu radi; i ne nosi kišobran kada ga vode na vešanje, osim ako je lud. A tada je sve to doista u najvećoj meri smešno. Osećao je i on, pukovnik, da sve što je izrežirao izgleda u svojoj nečovečnosti bezmalo nestvarno, kao da se neće ni zbiti, nego da će se ceo marionetski mehanizam zaustaviti sam od sebe, kad navijena naopakost prizora bude sasvim iscrpna; znao je da je sve to satanska, bezbožna komedija, koju iz državotvornih razloga igra sa svima nama, šega koju i sa nama i sa njim možda tera neka viša zonomernost. Sve je to on znao, pa se ipak nije nasmejao.

Ja, Konrad Rutkowski, intelektualac hrišćanske tradicije, građanskog vaspitanja i tanane prirode, ja jesam.

I to je za mnoge godine tmine što su nailazile bio moj poslednji smeh.

Tvoj, ponovo uznemireni, KONRAD.

PISMO DVADESET PRVO

Smrt i preobražaj ili Biće i ništavilo

Mediteran, 26. sept. 1965.

Dragi moj Hilmare,

Stigli smo do kraja, do dna. Ovo je poslednje pismo. Ne verujem da bih za još jedno imao snage. Osećam se rdavo. Nije da me muči nešto određeno, čemu bi se čovek mogao suprotstaviti terapijom. Nisam ni u kakvoj fizičkoj neprilici, mada se nestabilno unutrašnje stanje oseća i na telu, pa već i Sabinu zabrinjava. Smetnje su poglavito u bezvoljnosti, u neobičnoj i omamljujućoj oronulosti volje. Kao da mi nije ni do čega. Potraje to, bogami, do stupora, da uskoro bude zamenjeno nekim histeričnim zanosom. Sve mi se najednom čini ostvarljivim i mogućim. Zatim se i to raspoloženje gubi, odnoseći sobom svaki put sve više od mračne prošlosti koja me okružuje. Ako zamisliš čoveka koji skače u vodu da bi se rashladio, u tom brčkanju uživa, a zatim postaje svestan da puže po vrelom pesku, biće ti moj položaj jasan. Po svoj prilici, u pitanju su nervi, istanjeni ovom mučnom ispovešću. A i neke okolnosti, sa njom u vezi, koje su me sasvim poremetile.

Jutros sam, naime, bio u Institutu da odnesem na pregled crvenu tečnost koja je, kao što sam ti kazao, prokapala iz tuša,

dok je pod njim bila Sabina. U međuvremenu, došlo je do zgrušavanja emulzije, pa je moja zebnja, ma koliko je odstranjivao kao neumesnu, rasla sa svakim minutom čekanja na rezultat.

Rezultat je, Hilmare, pozitivan. To je ljudska krv.¹⁶ Laboratorijski nalaz u tom pogledu ne dozvoljava nikakvu sumnju. Njenu starost izveštaj procenjuje na oko dve decenije. A sastav i karakteristike kao da pripadaju samo jednoj osobi.

Šta to znači, Hilmare, i čija bi to krv mogla biti, ne smem ni da mislim. Čini mi se da bih poludeo ako bih se time bavio. Znam da govorim gluposti, da su moje pretpostavke neverovatne i naučno besmislene, ali nisam kadar da ih odbacim. Jedino mogu da se njima više ne mučim.

Moram, Hilmare, da budem pažljiv u opisu onoga što je usledilo od trenutka kada su se trojica osuđenika našla na polovini puta do stratišta, do časa u kome se omča obavila oko Adamovog vrata, i njegov nečastivi kišobran stupio u svoje nečastivo dejstvo. Jer sa ovim pogubljenjem rastajemo se od moje prošlosti – obe šine priče teku već naporedo – i počinjemo da iz nje izvlačimo logičke zaključke. C preko B iz A. Ovde istorija Konrada Rutkowskog doseže kulmen, a sticaj stvari je takav da liči na one jedinstvene položaje u životu, koji, ako se vraćanjem ponove, urode nedoglednim posledicama. Ovde negde mora biti „otkrovenje“, ono jedino zbog čega se takva istorija uopšte i odvijala. Pristupimo zato poslu oprezno i savesno. Saopštimo najpre neke pretpostavke, do sada čuvane za sebe. Tako će se radnja bolje shvatiti, a njeni obrti, ma kako bili neprirodni i neobjašnjivi, lakše prihvatiti kao mogući.

Ispod prozora sve se odvijalo predviđenim redom i ritmom. Mada ih odavde nisam video, na gubilištu behu Rotkopf, Meisner, Freissner, narednik Max, pa čak i oporavljeni poručnik Haag. Svaki član Sonderkommande postao je podmazani, steinbrecherizovani šraf demonskog ceremonijala, čiji je zamajac

bio pukovnik a prenosni kaiš narednik Minch. U kasarni, osim ključara u podrumu i zatvorenika po samicama, nije bilo nikoga.

Pukovnik je stajao postrance od prozora, posmatrao scenu i živahno steinbrecherizovao. Izgledalo je da se prizor bolje oseća u njegovim logičkim uopštavanjima nego u rodеноj stvarnosti.

Ja sam stajao iza njega i spremao se da ga ubijem.

Ne, Hilmare, nisi u pravu. Nisam ga ubijao da bih izmakao odmazdi zbog zapisnika. Mada bi me, priznajem, pukovnikova smrt spasla. Za moju izdaju nije znao niko. Slučaj je on ljubomorno odvuкао u svoju špilju da ga tamo na miru glode zaključcima. Niti sam postupao kao prokletnik, koga u paklu, uprkos svim mukama, drži nada da će se jednom moći vratiti na zemlju i upozoriti ljude čega da se čuvaju. Nisam glumio nikakvu probudenu savest, koja odmerava pravdu i kažnjava u ime viših načela. Dosta mi je bilo svih viših načela ovog sveta. Čeznuo sam za načelom, pa ma i najniže bilo, pomoću kojeg bi se moglo živeti izvan Ringerovog rastvora silogizama, bez straha i poniženja u koje nas bacaju gvozdene stope logike kompromisa i pada. Onda, razume se, mislio sam drukčije. Video sam sebe kao oružje kolektivne odmazde, onako kako se, mora biti, osećao bilo koji zatočnik drevnih prava plemena u sukobu sa aždajama i drugim silama mraka. Sad znam, Hilmare, da to nije bilo istina. I da sam u navodnoj želji da preživim da bih sutra svedočio, u kompromisu sa stidom, skrivao želju da preživim pa ma o svemu nikada ni reč ne izustio. (Kao što se, uostalom, i desilo.) No ni tu nije sva istina. Nagon održanja, već nagrizen alibijima, ne bi podneo težinu takvog čina, čak i da sam bio apsolutno siguran da ne mogu biti uhvaćen. Bilo je potrebno da ga zaleči i drogira bezumna mržnja, u kojoj gotovo da nikakvu ulogu nisu igrale Steinbrecherove žrtve, ni božji zakoni čovečnosti koje je i mišljenjem i delom povredio. Mržnja čiji je isključivi povod bila smrtna povreda moje ličnosti. Ubijao sam

ga, dakle, jedino stoga što me je bestijalno svukao u blato lične odgovornosti i primorao da kroz gumenu olovoglavi pendrek, kao kroz crevo za transfuziju krvi, osetim „stvarnu sudbinu stvarnog čoveka“. A zatim me pustio da postupam kao da me se ona ništa ne tiče. Ubijao sam ga što mi je iznudio dobrovoljan pristanak da u onom njegovom procentu kapitulacije od tri prema jedan, umesto jedan prema tri, učestvujem sa svim svojim podmuklim kompromisima.

Pukovnik Steinbrecher je bio ogledalo, koje je razjareni Caliban naumio da slomi.

Plan je bio dobar. Malo je bilo opasnosti da omane. Bili smo sami u zgradi. Vrata kancelarije krišom sam zaključao. Dok se egzekucija ne obavi niko neće doći, niti će pukovnik zaželeti da iziđe. On mi je okrenut leđima. Bez kape, otkrivena potiljka. U modernom položaju za streljanje, koji je preporučivala mlada škola utamanitelja iz B4 Referata IV uprave Reichssicherheitshauptamta. Po pukovnikovom naređenju, mutno staklo prozora privremeno je zamenjeno providnim. Prozor je zatvoren, a položaj sunca, što se upravo počelo nežno bleskati kroz nimbuse, nije dopuštalo senci da me oda. U času kad osuđenici budu stupili na plato, zalupaće doboši. Njihova će bubnjava rasti, „dramatično, Rutkowski, wagnerijanski pakleno“, i kad u toj wagnerijanskoj orkestraciji smrti moj metak bude ispaljen, niko ga neće čuti. Pažnja prisutnih biće upravljena na gubilište, koje će škripati u grčevima tri tela. Sumnjam da će neko od osuđenika, čak i predsmrtnom vidovitošću, moći da prodre kroz zasenčeno staklo prozora i vidi kako se Steinbrecherova glava rasprskava kao golem gnojav čir. Vratiću revolver u futrolu, pošto ga na brzinu budem očistio, i izići. Umešaću se u masu upravo kad napetost popusti i pažnja ljudi bude kadra da obuhvati i mene.

Jer ja sam, gospodine isledniče, od samog početka bio dole. Po izričitom naređenju pokojnog gospodina pukovnika. Pokojni gospodin pukovnik mi je naložio da lično nadgledam organizaciju pogubljenja. Zar to nije bila dužnost majora Freissnera? Jeste, gospodine isledniče, ja sam bio neka vrsta ličnog izvestioca. Bez prava intervencije, razume se. Ja sam mu, najzad, bio ađutant. Zna li, u tom slučaju, zašto je pokojni pukovnik želeo da ostane sam u kancelariji? Ne znam, gospodine isledniče, to vam pored najbolje volje ne bih umeo reći. Ali vas mogu uveriti da je za to imao logičke razloge. Gospodin pukovnik, naime, nikada ništa nije radio bez neke jake premise. Svi ste, dakle, bili dole, cela Sonderkommanda. Tako je, gospodine, morali smo ljude čak i pozajmljivati od generala Von Klatterna. (Kratko, jasno, logički, steinbrecherovski.) Ali zašto u tom slučaju i pukovnik Steinbrecher nije bio sa vama na trgu? Želeo je jamačno da ima opšti pregled. (Ne, mala moja Lilly, nećemo u krevet!) I tako su ga zaskočili banditi. Druge alternative ne vidim. U redu, poručniče, po svoj prilici ste u pravu, ali kako su ušli? (Lilly se nije predavala. Očigledno, bila je nimfomanka.) Nažalost, to je naša pogreška, gospodine. (Nešto se krivice mora i na sebe preuzeti. Pion ionako neće koristiti istrazi. Poticao je, naime, iz igračke koncepcije samog pokojnika.) Nismo mogli sve kontrolisati! Bilo nas je prokleta malo! (Afekat daje rečima uverljivost.) Zapustili smo začelje kasarne. Na jednom od podrumskih prozora nisu stavljene rešetke, i banditi su ga razbili. (Razbio sam ga, zapravo, ja. Nekoliko minuta pre nego što ću se pridružiti Steinbrecheru.) U redu, poručniče, to je logično i jasno. Dabome, gospodine isledniče, steinbrecherovski logično, kao što smo običavali da kažemo. Međutim, kako su mogli znati da će pukovnika zateći u kancelariji. Zar nije bilo bliže pameti da će biti na trgu?

Videli su ga na prozoru, gospodine. Kako su ga mogli videti? Kao što su ga i drugi videli. Ja sam ga takođe video. Kad ga je taj partizan video, mogao sam ga videti i ja, zar ne? (To je bila klasična steinbrecherovska formula. Šta dokazuje da je onaj partizan mogao da vidi pukovnika na prozoru? Pa to što ga je i poručnik Rutkowski video. Ali šta dokazuje da ga je poručnik Rutkowski uopšte mogao videti? Ta zar ga i partizan nije video? I zar jedan brahikefalni bandit ima bolje oči od dolihokefalnog oficira?) Ali ako ipak dođe do komplikacija, pa se postavi pitanje šta dokazuje da ga je iko mogao videti na prozoru, sledio bi odgovor da to svi mogu posvedočiti. Upitajmo, na primer, narednika Maxa. Prethodno ću, naravno, pronaći narednika Maxa, koji je za moje potrebe dovoljno preliminarno glupav. Pronaći ću ga čim iz zgrade izidem i reći mu da je pukovnik vrlo zadovoljan svim onim što je *sa prozora* video. Osobito njegovom ažurnošću. Zar ga Max nije opazio? Naravno da jeste. Koji pametni narednik ne bi uočio jednog pukovnika koji se sa prozora divi njegovom zalaganju u službi? I tako, upitan, Max bi izjavio da je za vreme pogubljenja video kako gospodin pukovnik puši na prozoru. (Mora se voditi računa da pokojni gospodin pukovnik ne bude slučajno nepušač, jer bi jedno takvo uzdržavanje, u krajnjoj konzekvenci, samo napunilo Lillykin krevet.) Činjenica da u tom času pukovnik ne može biti na prozoru, jer smrskane lobanje leži ispod potprozornika, usmrćen od bandita koji ga je morao ubiti *pre* pogubljenja, pa prema tome i pre nego što je pukovnik o Maxu mogao da donese sud, ta logika neće poremetiti lepotu same vesti. Maxu je pohvala bila draga makar dolazila i od mrtvog oficira. Uostalom, pogubljenje je obavljeno, ja sam prišao Maxu i saopštio mu pukovnikovo mišljenje, Max je odano pogledao prema prozoru, na kome bi trebalo da stoji pukovnik koji ga hvali, ali pukovnika nema tamo. Hoće li to

za mene biti katastrofalno? Nipošto. Pogubljenje je završeno i nema više šta da se gleda. Prirodno je da je pukovnik napustio prozor, na kome su ga obojica za vreme pogubljenja uočili. Jer on je tamo *morao* stajati. Inače ne bi video Maxa u dejstvu. Narednik ne bi dobio pohvalu. A naredniku je bila potrebna pohvala. I on nije bio idiot da ne vidi jedinog čoveka koji ga je u poslednjih nekoliko meseci za nešto pohvalio. Za Maxa je sve svršeno. Pošto ga je pohvalio, mogao je da umre oboren banditskim metkom u potiljak.

Takav je bio moj plan. A evo njegovog izvršenja.

Gledam dole u trg. Pod nečastivim kišobranom vuku se tri čoveka duž crnog kordona.

Steinbrecher objašnjava fiziološko-anatomsku stranu vešanja:

– Produžena moždina se odvaja od kičmene moždine. Kao da se kida konac. Onemogućuju se disajni pokreti. Prestaje proces respiracije. Razoren je Flourensov „čvor života“. Zna li gde vam je taj čvor, Rutkowski? Gde vam je život? Gde *Formatio reticularis*?

On se naglo okreće. Prožima me jeza. Srećom, još nisam otkopčao futrolu revolvera. Ruka mi još počiva na njoj.

– Ispružite vrat, poručniče! Srednja trećina produžene moždine. Evo, baš ovde!

Nežno mi dotiče kožu iznad čvora života. Prstom u crnoj rukavici. Crnim prstom kao crnim poljupcem.

Osuđenici dolaze do stepeništa. Kojim će se redom penjati? Redom logike, redom smrti ili redom slučaja, redom života. Stoji se tamo i okleva.

Steinbrecher meditira:

– Pri potpunom mirovanju vrše se prosečno 16 do 20 inspirijuma i ekspirijuma na minut, uz promet vazduha od 0,4 do 0,6 litre po svakom uzdahu i izdahu. Frekvencije ispod 10 i iznad 20 retko se sreću. Plućna ventilacija, međutim, može se

povećati i do 100 litara u minutu, uz frekvenciju respiracije i do 40 disajnih pokreta. Umreti, Rutkowski, prema tome, ne znači ništa više nego jednu frekvenciju svesti na nulu, i jedan transportni put odvojiti od mesta sa kojeg se njime upravlja. Smrt je obična matematička formula: E (ekspirijum) – I (inspirijum) = 0. I oko toga se diže tolika dreka!! Razume se, smrt možete definisati i na druge načine. Sa biologima ćete reći da je smrt permanentan prestanak svih funkcija u telu. Sa lekarima da se radi o apsolutnoj disfunkciji sa tranzitarnom verovatnoćom ravnom nuli. Sa hemičarima ćete pod smrću podrazumevati odsustvo sposobnosti tela da sintetizira svoje molekule u jedan integriran i organizovan sistem. Sa teolozima ćete reći da je to definitivno rastajanje večne duše od prolaznog tela. Filozofi će je definisati na hiljadu načina, od kojih će svi jedan drugome obesno protivurečiti. Pa ipak ona će ostati ono što jeste: $E-I=0$.

Zatim se penju. Najpre Adam. Pomažu mu. Time se, međutim, ne stiče nikakva privilegija. Red penjanja je određen Tačkom 12, Podtačkom 2; red umiranja Podtačkom 3 iste Tačke. Ko će prvi biti obešen, još se ne zna. Možda se čudiš što pukovnik nije odredio kocku. Levo ili desno! Crvena ili Bela isprava! To bi u program uključilo slučaj. A pukovnik mrzi slučaj. Ništa pukovnik ne mrzi tako kao slučaj. Slučaj je izuzetak. Slučaj je kršenje zakona. Slučaj je nelogičan. Njega, dakle, ne može biti. Njega, dakle, i nema. Nema slučaja. Sve je namerno, hotimično i sa predumišljajem. Niko se ni sa kim ne može sresti slučajno. Uvek je to namerno. Niko ništa ne može doznati slučajno. Uvek je na tome radio. Nema nehata, nebrige, sticaja. Sve je uvek isplanirano i organizovano. Nema olakšavajućih okolnosti. Sve su okolnosti, po prirodi stvari, otežavajuće.

Steinbrecher meditira:

– Sve je, zapravo, u kombinatorici brojeva, u kojoj smrt igra ulogu nule. Pri zaustavljanju disanja vešanjem, tkiva produžuju

da izvesno vreme uzimaju iz pluća rezidijalni kiseonik, predajući im kao kukavičje jaje ugljen-dioksid. Znatan deo kiseonika, na pet litara približno 750 cm³, a u alveolarnom vazduhu na dva litra približno 320 cm³, rapidnom brzinom biva utrošen. U krvi opada O₂. Tkiva umiru bez kiseonika. Čovek to, međutim, više ne oseća. Mozgom, on je već mrtav. A da li je to moralno, Rutkowski? Je li logično da glavni krivac nečije smrti umre prvi i tako ne stigne da vidi plodove svog zlodela? Da svest o umiranju umre pre tela, koje je u celoj svinjariji sasvim nevino? No, to je sasvim slično svesti. Ona uvek prva kida. Naročito kod vas intelektualaca.

Na trgu, Rotkopf čita presudu. Krv podmuklo umorenih nemačkih vojnika zahteva. Krv umrlih, međutim, nikada ništa ne zahteva. Krv za to nema vremena. Ona koaguliše. Nju ne brine odsustvo pravde, nego nedostatak hemoglobina.

U međuvremenu, Steinbrecher zaključuje da je sve udešeno na korist inteligencije, a na štetu ostalih vidova života:

– Inteligencija nikada ne stiže da iz svoje krivice za propast tela izvuče logički zaključak. Odlazi prva u blaženom neuviđanju zločina. Dok ostale ćelije još dugo trpe agoniju, svest je već omamljena nekom udobnom apstrakcijom. U našem slučaju apstrakcijom smrti. Jer smrt o kojoj svest ne može da izvlači zaključke iz svog iskustva, iz svoje smrti, to je obična apstrakcija. U međuvremenu, ćelije viših nervnih centara, čitava armija CNS-a, zbog nedovoljnog snabdevanja kiseonikom, prestaju da funkcionišu. Kao naš Wehrmacht u Rusiji. Kod mačke, na primer, obustavljanje protoka krvi, za ciglo 20 sekundi, izaziva prestanak ritmičnih promena potencijala kore velikog mozga, a za pet minuta nervne su ćelije nepovratno uništene. A zašto, poručniče? Zašto? Zato što nisu dobile svojih 0,6% vazduha. A zavisiti od 0,6% nečega nije baš slavno, zar ne? Pogotovu ako ste Sokrat.

Čitanje presude privodi se kraju. Adam će, izgleda, biti poslednji. To se sada jasno vidi. Onoj dvojici vezuju ruke. Čovek ne bi smeo da ima problema sa gaćama dok ga vešaju. Intenzivno steinbrecherizujem u tom pravcu samo da ne bih gledao sebe kako otkopčavam futrolu revolvera.

Pukovnik steinbrecherizuje za svoj račun:

– Pretpostavlja se da svest, pre nego što nestane, ipak raspolaže minimalnim intervalom nadsvesnosti, u kome može da donese neki pametan zaključak. Njegova beskorisnost nije od značaja. Ja se čvrsto nadam da je tako. To bi potvrđivalo moje teorije o inteligenciji. Usled nedostatka kiseonika, kao kada se penjemo na velike visine, mora da nastaje kratko stanje blaženstva, ekstatična opijenost, u kojoj svest, poremećena u vremenu i prostoru, već sasvim izvan naših logičkih dimenzija, može da odbaci svaki zemni osećaj smrtne opasnosti i da se na onaj svet vine bez ikakvog poimanja sopstvene odgovornosti. Sećanje je izbrisano. Istorija oduvana. Nevinost uspostavljena. Ekspirira se bez ikakve griže savesti. To je taj način vas intelektualaca!

Dvojica radnika su obešeni. Mirno. Logično. Čak i bez pukovnikove zgrade. Proletarijat nije zavredeo parenteze nego metak. Iza njih ne ostaje ni usputna pukovnikova generalizacija, kao skromna nadgrobna ploča.

Crnim prstom, po unutrašnjoj vlazi stakla, Steinbrecher crta siluetu produžene moždine, koja liči na sivu cvetnu čašicu, nežnih rosnih rubova:

– *Brachium posterior, Corpus restiforme, Tuberculum acusticum, Nucleus cuneatus, Tuberculum cinereum.* Nervno cveće... *Dianthus chinensis, Helianthus annuus*... Kao da su to nežne biljke, a ne nervne raskrsnice, a poslednja dva i jesu. Poslednja dva su zapravo karanfili i suncokreti. A razlike nema! Nema razlike između *Formatio reticularisa* i *Helianthus annuus*, iako je prvi čvor vašeg života, a drugi tek bedni suncokret!

Dižem pištolj. Ruka mi je upravljena u pukovnikov crnpurasti vrat. U *Formatio reticularis*, s kojim on obezbeđuje svojih 0,6 litara vazduha na svaki udisaj. Ispod dlakavog travnjaka vode logički putevi, kojim se ljudi najpre šalju u krevet gospodice Lilly Schwartzkopf, a onda na vešala. Ali ako samo nekoliko santimetara skrenem pogled u stranu, mogu da vidim kako se tamo, u sivoj i kišnoj perspektivi, vezuju Adamove ruke napred, kako mu se rasklopljeni kišobran opet gura u ruke i kako mu se omča obavlja oko nevidljivog *Formatio reticularisa*.

Opazam i nešto što me zaprepašćuje – da mu je lice crno, razoreno, upropašćeno, kao da je neki nesavesni tvorac počeo da ga preudešava, pa iznenada ostavio u poluobliku, obuzima me strah da ta nakaznost nije infernalna posledica one moje bedne ćuške, poslednja opomena obesvećene čovečnosti, a onda sve to zanemarujem, biće da je to varka rodena u zaveri udaljenosti, senki i mog stida, i gledam kako on otvara usta i nešto više.

Nisam ga mogao čuti. A ni briga me nije bilo. Nije me se ticao njegov *Formatio reticularis*. Ticao me se Steinbrecherov. Za koji sekund pucaću u njega. Raspašće se temeljni *Brachium posterior*! Razleteti nežni listići *Tuberculum cinereum*! Kao mahuna će prsnuti *Nucleus cuneatus*! Rasejan će biti *Corpus restiforme*! Pucajući u njih, ubijaću istovremeno i sve njegove čarobne *Dianthus chinensise*, žute suncokrete, otrovno cveće njegovog mozga, njegovih ideja i ciljeva! Nestaće mogućnosti za beskonačne analize i iznenađujuće zaključke! Zajedno sa počupanim nervnim i cvetnim ćelijama i genijalnim generalizacijama, pukovnik Steinbrecher će postati moja lična generalizacija, jedna od mojih boljih tema.

Na postamentu se dešava nešto čudno. Kao da se tavana mre-na spušta preko prizora, u kome se ništa vidljivo ne menja, osim što se naslućuje da od tog pomračenja pojave više nisu podložne

pukovnikovom Programu, ni našim, zemaljskim zakonima, nego da su nečem jačem i onostranom predate u leno. Čak je i Steinbrecher umukao i s nepoverenjem posmatra prizor, iz koga se korak po korak povlači svaka logika.

Osećam zadovoljstvo što ubijajući ipak ne postajem ubica. Jer ja, zapravo, ne ubijam pukovnika. Jednostavno, jednu puku frekvenciju svodim na nulu. Ja mu ne razaram moždinu, nego remetim kombinatoriku izvesnih njemu svojstvenih brojeva. Što se rastura njegova osobna jednačina, što će onemogućeni transport vazduha od 0,4–0,6 litara po udisaju i izdisaju biti njegov deo svemira, vazduh od Boga namenjen isključivo njemu, i što će, onih rapidno lapećih $320 \text{ cm}^3 \text{ O}_2$ na svake dve litre alveolarnog vazduha biti njegova poslednja rezerva, indeks dužine života, nedovoljna za bilo kakvu pukovnikovu generalizaciju, ta činjenica ne dovodi u sumnju moju, po kojoj je to sve, i život i smrt, tek igra brojeva, puka stereometrijska pustolovina.

A onda se kišobran u Adamovoj ruci rasklopio kao crno heruvimsko krilo i, pošto ga je lagano duž omče odigao od postamenta – sa koga su čudotvorno uspenje posmatrali njegovi dželati, i gde se još uvek klačahu mlitava tela bandita – očinskim zamahom, lišenim svake pompe, podigao ga u sunčani nimbus, kao u kakav fosforescentni tunel, i njime ga, uz gromko klicanje naroda i vojnički pozdrav nemačke vojske, vozneo na nebo.¹⁷

Tako se zbilo uspenje delovođe našeg, Adama Trpkovića. A ovo svedoči ovaj koji pero u ruci drži, Konrad Rutkowski, koji je sve to očima video i prema viđenju opisao. I o čemu je spreman da ti još podrobnije govori kad se budete sreli u Heidelbergu.

KONRAD.

PISMO DVADESET DRUGO

Neobična bolest profesora Rutkowskog ili Stvaralačka evolucija

Mediteran, 28. sept. 1965.

Hilmare,

Nešto *stvarno* nije kako treba sa mnom.¹⁸ Već dva dana se osećam neobično. U stvari, od 26. uveče kada sam završio poslednje pismo. Da idem na plažu, rekao bih da me je uhvatila sunčanica. Glavobolje i temperature, doduše, nemam. Merio sam. I Sabini sam merio. Za svaki slučaj. Možda smo pojeli nešto. Istina, ovde ne izgleda prljavo, ali opet, leto je, nikad se ne zna... Posle Sabininog krvavog tuširanja kada sam počeo da sumnjam. Ne u ljude, razume se. Znam da ljudi sa *natprirodnom* podmuklošću ne mogu imati ništa. To bi mogao da smisli jedino pukovnik Steinbrecher da je živ... Ni apetita nemam. Glava mi teška kao da nije moja, da su je greškom nasadili. A ne boli, ne mogu da kažem. Samo ne odgovara. Ne vrši funkciju. Znaš mi pamćenje, pisma su dokaz, a sada gotovo da i ne znam o čemu treba da pišem i zašto. Priča je završena. Šta je to što je još preostalo da se uradi?... Sve mislim da sam se ja zapravo prepao. Od čega, ne bih umeo reći. Noćas sam, na primer, imao gušenje. Kao da mi je neko seo na grudi pa davi, davi. Frekvencije na nulu svodi. Probudio sam

se napola zadavljen. Kao da sam bio obešen, pa se konopac odjednom prekinuo i obnovio inspirijum... Šta misliš, Hilmare, može li to biti stoga što sam onako podrobno i savesno opisivao Adamovo vešanje? Ne verujem da može. Pametni smo ljudi, intelektualci, istoričari. Nismo Steinbrecheri. Steinbrecher je bio lud. S time sam sada načisto. Ali to se od njegove izvanredne pameti nije moglo videti. Ono nemoguće delovođino uznesenje pomoću kišobrana, sve je to on izmajmunisao. Tačka X, Podtačka Y tajnog Protokola uz Program pogubljenja. Udesio je da se Adam povuče u krošnju drveta uzicom. Onako zadavljenog vozneo ga je na nebo. A možda ga i nije sasvim ubio. Pustio ga je da luta gradom sa mozgom čije su ćelije trajno oštećene privremenim odsustvom 0,6 procenata kiseonika. I tako je došlo do naših noćnih konverzacija... Jer kod pukovnika je sve bilo na uzicu. Sve je bilo povezano, a kraj konopca drži on. Mi smo samo marionete, suphumana stvorenja bez volje i sopstvene svrhe. Poput Židova. I za nas je bio svet kakav je u težnji za savršenstvom zamišljao pukovnikov prijatelj i korespondent SS Untersturmbannführer Kurt Franz iz Treblinka: „Mi moramo doseći tačku u kojoj više ništa nećemo morati da radimo, čak ni dugme da pritisnemo kad ujutru ustanemo. Mi ćemo kreirati savršen sistem, a zatim posmatrati kako radi. Jer mi smo gospodari, i naša je uloga ne da činimo, nego *da budemo*.“ (Taj Kurtov svet bio je konc-logor. Pri svemu tome, Hilmare, nemoguće je da nas ne obuzme divljenje pred intelektom, koji od jednog provincijskog kelnera pravi heideggerovskog mislioca!)... Kažem Sabini, ona čita knjigu, Sabina, mene opet guši!¹⁹ Zašto opet, veli ona, ranije te nije gušilo? Jeste jednom. Nedavno. Isto ovako. Ali je prošlo. Pa, valjda će i ovo proći. U vašoj porodici, naime, nema mesta cmizdravcima. Kukati se može samo na velikim otadžbinskim i rasnim temama. Inače se trpi. Možda bi bila uvidavnija da sam joj sve

ispričao. Ali kako? Morao bih da joj priznam i za Adama pa možda i za onog radnika. Znaš nju. Ispalo bi da se nešto neizostavno preduzme. U najmanju ruku da se poseti Adamova porodica. A ako bih se usudio da joj poverim istinu o kišobranu i delovodinom uznesenju, odvela bi me lekaru. To je pravi razlog, a ne neki strah od posledica. Strani sam državljanin, znam međunarodno pravo... Pa ipak, čovek nikad nije siguran. Slušao si šta radi onaj Wiesenthal? Sad ja nipošto ne smatram da ratne zločince ne treba... Kad bi Steinbrecher bio živ pa ga kidnapovali, ne bih pravio pitanje oko formalnosti. Ja nisam Minch. Ulaz, Izlaz, Primedba. Kod mene je drugi slučaj. Ja sam se opirao. Ja sam se gadio. Ja se nisam slagao. Ja sam poimao svu nedoličnost, goveđe žile u rukama intelektualca! Ne može se reći da nisam. Čak sam se razboleo pošto su me prinudili da premlatim jednog čoveka. Pa i na to sam pristao samo u ime viših ciljeva. Da preživim kako bih se pukovniku mogao osvetiti. Ja sam već i pištolj bio podigao da to učinim, kada se Adam sa gubilišta vozneo, i tako poremetio svaku logiku u stvarima. Sve je to tako zbrkano. Jedno je, međutim, nesumnjivo: izložio sam se pogibelji i falsifikovao Adamov zapisnik da bih spasao ljude sa njegovog spiska. Svedoka, nažalost, nema. Arhiva je uništena pre povlačenja iz Beograda. Steinbrecher mrtav. Rotkopf je, jamačno, živ. Ali on o zapisniku ne zna ništa. Zna samo da sam tukao. I što je najgore, on je verovao da sam ja bio taj koji je od Adama izvukao priznanje. Čak mi je i čestitao. Bravo, Rutkowski! Sa te strane, dakle, ništa. A pred Maxom sam se uvek na delovođu derao. Njegovo bi me svedočenje dokrajčilo. Ostaje Minch. On bi mogao da potvrdi da sam Adama hteo da izvučem još prve noći. Samo, on tako nešto nikada ne bi rekao. Ne bi mogao. Moje intervenisanje nije osetio kao napor da zatvorenika spasem – inače bi me prijavio – verovao je da se protivim zbog administrativnih nedoslednosti u rubrici Ulaz.

Ispao bih teška zadribalda. A kada bi moj drugi svedok Rotkopf čuo na šta se pozivam, kod njega bi automatski proradila steinbrecherovska logika: ja nisam spasao Adama, jer da jesam, bio bih streljan, pošto se ispostavilo da Adam zna za spisak, koji moj zapisnik prećutkuje. Budući da je Adam obešen, ja sam gestapovsku dužnost obavio. Da je Rutkowski nevin, bio bi streljan. Pošto je živ, kriv je i valja ga streljati. A i da je sve drukčije, ne bih se izvukao. Ja sam, naime, imao CRNO OKO...²⁰ Sabina drži da moja gušenja potiču od nehigijenskog života. Po cele noći nešto piskaram, na sunce ne idem, ne gimnastišem. Mišići mi se imobilisali, učmali. Kad bih se više bavio sportom, a manje mislio, sve bi se nabolje dalo. Pretpostavljam da i ti tako misliš. Koristiš priliku da ispraviš i neke historiografske zablude. U Trećem Reichu nije baš sve bilo rđavo. Ne može se poreći da se na telesno vaspitanje obraćala pažnja, koja je u demokratijama, a pogotovo plutokratijama, sasvim zanemarena. Hiljadu devetsto trideset šeste u Berlinu uzeli smo 36 zlatnih medalja. Pa onda autostrade, socijalna skrb, razvitak industrijske tehnologije, osećanje za zajednicu kroz organizacije, kolektivna svest nacije, javni nužnici, napredak vojne muzike, porast nataliteta i ujedinjenje svih Nemaca pod jedan kišobran – to se ne može poricati samo zbog nekih megalomanskih zabluda... Imao bi pravo da mi prebaciš duhovno mrtvilo. Kad ne pišem, ležim ili sedim i blenem u tačku. Razmišljam. Često i ne razmišljam, mada izgleda da sam se u neke velike misli bacio. Kao da me je jedino pisanje ovih pisama u pogonu držalo, pa sad, kad za njih više nema potrebe, ja sam se zaustavio... Stvarno, Hilmare, nekako me sve proketo mrzi. Ni do čega mi nije. Mislim da ti ovo pismo čak i neću poslati. Pa ipak, nastavljam da ga pišem. Vidiš i sam kako stoje stvari. Ni u šta više nisam siguran. Ni u stara pisma. Čas me u potištenost bacaju, čas mi se čini da njima načinjem značajne

probleme... I sam moj slučaj koga se tiče? Ljude zanima Heinrich Himmler, pa možda i Heinrich Steinbrecher, ali šta ih briga za SS Obersturmführera Konrada Rutkowskog? Takvih ima na milione. Istorija je samo od njih i sačinjena. Sve ostalo - Führer, Staljin, Mussolini, Napoleon, Neron, Cezar, Aleksandar - samo su *naslovi* istorijskih poglavlja. Istorija je Rutkowski. Ko, međutim, to zna? Koga zanima je li bilo ili nije bilo uznesenja Adama Trpkovića? Ljude bi to obuzelo samo ako bi iz toga nastala neka religija. Neki sistem. Kao muhamedanstvo. Ovako, šta... I uopšte, ne znam, ne mogu reći... Možda ti mene i ne razumeš, Hilmare. Priznajem da sam nejasan. Usled bolesti misli mi se rasipaju, ali bojim se da me ne bi shvatio ni da sam biblijski jasan. Nije ni čudo. Nemoj se vređati, ali ti jako ličiš na svoju sestru. Kod nje je sve definisano. Sve u oštrim logičkim kontrastima. Ili je Frölich spavao, ili nije spavao. Nemoguće je oboje. U stvarnosti, međutim, videli smo... Sabina me ne razume. Nikad i nije. A ti pogotovu. Tvoje držanje prema meni bio je prilično jadan kompromis između prezira i neprijatnog fakta da sam ti zet... Uostalom, čemu se žaliti kad te niko ne razume? Još od detinjstva sve sami nesporedumi. Hiljadu devetsto četrdest prve godine, na primer, nisam se osećao oslobođen ni u kom vidu. A roditelji, međutim, postadoše odmah članovi NSDAP. Nisu, doduše, bili zadržani. Seljaci su to. Ti se, što kazao Steinbrecher, ne izbezumljuju lako. Više koliko je od koristi za stoku i žetvu. Sećam se svih onih sletova, prvomajskih parađa, Kulturbunda, *Horst Wessel Lieda* i kratkih pantalona. Oduvek sam mrzeo kratke pantalone, pogotovu za ovako krupne klipane kakav sam ja. A iznad svega to stalno lupanje nogama. Kao da mrziš zemlju po kojoj gaziš... Onda je došla vojska i novi nesporedumi. SS i Gestapo. Upravo sam bio završio studije i stupio kao suplent u Pančevačku gimnaziju kad sam povučen u policiju. Glupost, Hilmare! Znam da mi

i to podmećeš kao kompromis. Kompromis koji je zamenio odlazak na Istočni front. Ali to nije istina. Ja sam jednostavno bio selekcionisan i poslan u Gestapo na rad. Ako misliš da sam mogao odbiti, zapitaj sebe što ti nisi odbijao svoja naimenovanja, što se nisi opirao napredovanju u službi...²¹ Ti me zapravo nikad nisi trpeo. I Sabinu si od mene odvrćao. Pričao si unakolo da sam lud. Jednom si me čak tužio rektoru da kvarim stare knjige, ispravljajući ih. Gde je tu logika? Kako se nešto ispravkama može kvariti? Ako se već nešto ispravlja, mora da je pokvareno. Naročito ako se čin ispravljanja već samom optužbom priznaje... Oduvek mi je bilo jasno da mi zavidiš na sposobnostima koje ti nisi imao. Uvek si imao samo dobru dokumentaciju. I ništa više. A zna se ko dokumentaciju skuplja. Piši to o Knezu Mieszku i o vezovima. Neka haljina i halat, doduše, postoje, ali referencija nema. Referencije su važne, a ne iskopine i krčazi.

Istorija se ne sastoji u kositrenim ogrlicama, okrnjenim vaznama i bedrenim kostima čuvanim u lavi, nego u *odnosima*, Hilmare, koji nisu sačuvani. U životu koji je u međuvremenu spržen... Mada, ne kažem, nešto se i iz bedrene kosti može nazreti. Iz stanja zuba, recimo, može se videti stanje narodnog zdravlja, odnos rase prema telu, a to onda povlači referencu prema opštem odnosu materijalnog i duhovnog. A tu si već na prilično čvrstom tlu tipologije civilizacija. Kod Tablica „istovremenosti“ istorijskih epoha O. Spenglera. Ali kako doći do najdubljih saznanja o načinu mišljenja i ponašanja izumrlih naroda? Tebi to, Hilmare, ne polazi za rukom kad je reč o onome čemu si lično i prisustvovao i služio. Teškoća je u tome što za ono za šta imaš talenta, nemaš savesti, a za ono u čemu si savestan, nisi talentovan. Zato i nemaš poštenog cicera. Najbolje si ideje od drugih preuzeo. Sam dijamant, perl i nonpareille. Na celu knjigu jedva dva borgisa. Sve ostalo goli mignon

pokriven mrljama nedokazanih pretpostavki. Zar je to istorija na koju trošiš tomove i tomove?... Nije Martin Bormann održao N.-sku konferenciju 7. maja 1944, nego 8. Zabluda gospodina profesora X Y-a potekla je otuda što u Protokolu sastanka ne piše da je počeo posle pola noći između 7. i 8. No profesor X Y pravi još katastrofalniju pogrešku kada piše da Führer nikad nije video grad Kitzingen. Jer iz činjenice da je Vođa Reicha Partijskog dana u septembru 1941. putovao vozom iz Frankfurta za Nürnberg (sledi zagrada o partijskim zborovima u Nürnbergu), a budući da se putovalo danju i da se voz u Kitzingenu prema redu vožnje obavezno zaustavljao (sledi dokumentacija sačinjena od izjava železničkog osoblja stanice Kitzingen), i da se vreme zaustavljanja voza poklapalo sa časovima Vođinih uobičajenih šetnji (parenteza o navikama uz oveći broj analogija sa drugim istorijskim ličnostima), neizostavno proizilazi da je on bar na platformu morao izići, te tako Kitzingen videti, ako već nije preferirao da napravi nekoliko krugova po samom peronu u pratnji svog vučjaka Wolfa (završna parenteza o ulozi tog psa u životu Kancelarovih štabova, i nešto malo o psima uopšte). Ako bi se sada profesor X Y u ovećoj studiji usudio dokazivati kako se Führer uvek vozio osobnim vozom (sledi parenteza o Hitlerovim putovanjima, sa ponekim podatkom o Diezel lokomotivama *sub specie...*), pa da ipak nije video Kitzingen, jer se takav voz nigde do cilja nije zaustavljao (slede faksimili izjava osoblja Führerovog zvaničnog voza), dolazio bi tvoj slavni borgis, tvoj doprinos istorijskoj nauci. Odgovorio bi separatom: kritičnog dana lični je Führerov voz jednom *ipak* bio pokvaren, Nürnberg kao i uvek neizbežan, i Kitzingen *ipak* viđen iz putničkog, kojim se za ovu priliku poslužio. Eto, dragi moj Hilmare, čime se ti baviš i šta je za tebe istorija... A istorija je zapravo naša adaptacija, adaptacija vrste na neizbežnost pojedinačne smrti. Istorija je – prema Hegelu – ostvarivanje

slobode putem niza uzastopnih ropstava nužnostima. Istorija je sve, Hilmare, samo nije neizvesnost u pogledu Führerovog znanja o Kitzingenu... Umoran sam. U poslednje vreme stalno sam umoran. Ja mislim da u tome nema ničeg fizičkog. Da sam ja u stvari umoran od nesporazuma. Uzmimo samo taj sa vojskom. Očigledan je nesporazum da vas unovače iako se zna da niste trenirani za ubijanje. Šta je to kad se vaše znanje srpskog jezika, koje vam je do tada služilo za sporazumevanje sa Srbima, koristi da se sa njima izazivaju nesporazumi? Nesporazum, očigledno. A o nesporazumima u policiji već sam pisao. Konj ovamo, Laufer onamo. Levo ili desno? Onoliko truda i intelektualne energije potrošiti na pogrešnog čoveka! Radnika je trebalo spasavati, a ne Adama. Ja sam, međutim, radnika umlatio. Adama svejedno nisam spasao... Bojim se da su nesporazumi bili i svi moji kompromisi. Sa realnošću ili savešću, kako kad. Uvek su na jednu nogu šantali. Znaš li ti da ja nikada nisam uspeo da ubedim nijednog zatvorenika da ga maltretiram isključivo za *njegovo* dobro. Da je svaki šamar koji sam primoran da mu opalim bio tek kompromis sa propisnim batinama koje je zasluživao prema najtolerantnijim uzansima Službe; da je svako batinanje bilo zamena za elektrošokove i dekomponovanje zglobova i opet kompromis ... I nema izgleda da ti nesporazumi prestanu. I sa tvojom sestrom stalno sam bio u nesporazumu. Jednako je zahtevala da se okanim svojih Poljaka i bavim nečim pametnim kao njen dragi, veliki brat. Koga Poljaci danas zanimaju? Treba obrađivati nešto potresno i uzbudljivo. Genocid. Masovne pokolje. Pogrome. Katastrofe. Nacionalne nesreće. Iz toga se, mimo para, bar mogu izvući neke konzekvencije. Iz vezova na krunidbenoj Mieszkovoj odori ne mogu se izvući nikakve konzekvencije, osim na području mode... Tvoje su istorije, na primer, uglavnom biografije zločinaca i hronologije zločina, kojima ti nadevaš eufemistička imena kao što su:

Poljsko pitanje, Češko pitanje, Austrijsko pitanje, Pitanje Danziga i Koridora, Pitanje ponovnog naoružanja. A zatim: Rešenje Jevrejskog pitanja, Münchenski sporazum, Kristalna noć, Noć dugih noževa itd. itd. Tu je istorija samo kriminalna priča, snabdevena, da bi se prurušila u nauku, brojnim fusnotama i lbidemima. Sadizam i egzibicionizam u čistom dijamantu. Paranoje sa referencijama na epilepsiju. Megalomanije i hipohondrije sa psihoneurotičnim fusnotama. Psihopate jake i nastrane samosvesti sa referencijama na politiku... Ne kažem, možda bih ja i bio pozvan da se bavim policijskim vidom savremene istorije. Imalo bi to i filozofskog opravdanja. Čoveku bi se obnovila vera u napredak i uzlaznu istoriju, koja je razorena Spenglerovim zatvorenim krugovima civilizacija. Policija je nešto za šta bi optimista mogao da se uhvati. Ako je u istoriji progres sumnjiv i posledica privida, napredak policijske veštine je nesumnjiv. A to unekoliko vraća nadu u smisao istorije, zar ne? *Eppur, si muove!*... Pukovnik Steinbrecher je i o tome jednom govorio. Ne znam hoću li uspeti da se setim svega što je povodom toga rekao, ali se misao o konstantnom progresu jasno zapaža. Rekao je da se svi konstitucionalni sastojci jednog kriminalno-političkog procesa nalaze već u prvoj, biblijskoj epizodi čovekove istorije: Zabrana, Pretnja, Zločin, Istraga, Saslušanje, Suđenje i Kazna. U prvom redu, zabrana branja voća sa *jednog* drveta, voća koje se ni po čemu nije od drugog razlikovalo, mogla je imati za cilj samo da ustoliči zabranu kao takvu i isproba njeno dejstvo na ljude. Otkidanje ploda baš sa tog drveta, kraj svih drugih, dokazuje da posredi nije obična krađa, već umišljaj čiji je cilj bio da se povredi božanski red. Bunt, dakle. To je prvi politički zločin za koji se zna. Ceo proces obuhvata elemente važeće za svaku političku policiju, pa i za Gestapo, razume se. Logičku žudnju da se zabrana prekrši i ustaljeni red poremeti, zaveru čoveka i žene sa ciljem da se to

radi (jatakovanje i vrbovanje); učešće zmije kao agenta provokatora i verovatnog informatora; i najzad jedna ličnost, Bog, koji se javlja u svim pravnim obličjima: kao zakonodavac, islednik, tužilac i sudija. Čak i čuvar ćelije smrtnjače. A više od svega, sličnosti doprinosi kazna: smrt. Tako je o tome govorio Steinbrecher. A zatim je u lakim skokovima projurio istorijom policijske službe. Prva slika iz policijskog života iskopana je iz jednog groba XII dinastije (oko 2000 godina pre Hrista), blizu Beni Hassana u Egiptu. Slika je prikazivala čoveka koga tri policajca drže, dok ga četvrti tuče bambusovim štapom, a peti, očigledno starešina, nadgleda proceduru. Prizor razočarava. Izgleda da se za 4000 godina ništa nije promenilo. Policajci i zatvorenici još uvek pružaju mahom istu sliku. Utisak je, međutim, varljiv. Istorijske promene nisu nagle. One više liče na biološke procese, čije se fizičke posledice – kao starenje, na primer – zapažaju tek posle niza uzastopnih opadanja vitaliteta. Prvo iznudeno priznanje – ako se po strani ostavi *Biblija* – zabeleženo je opet u Egipatskim Thebama. Glavni zapovednik policije Grada Mrtvih dao je tući jednog čoveka osumnjičenog za svetogrđnu pljačku groba sve dok ovaj, da bi izbegao mučenje, nije priznao krivicu. Potom je živ sahranjen u grobu koji je oskrvnio. Sličnu vezu između Zločina i Kazne nalazimo kod Asiraca, koji su nevešte hirurge kažnjavali time što su nad njima vršili upravo onu operaciju, i sa istom pogreškom, koju je lekar počinio na pacijentu. Dok je tu korespondencija između vrste zločina i načina kažnjavanja očigledna, nije sasvim jasno zašto su prostitutke zalivane asfaltom. Prve pravne privilegije zapažaju se u Rimu, i zadržavaju sve do danas. *Quaestores parricidii* Rimske republike smeli su da iznuduju priznanja torturom jedino od robova. Građani su bili *intacti tormentis*. Steinbrecher je bio ljuti protivnik ovakve politike. Tvrdio je da ona, pored očiglednih tehničkih manjkavosti, potkopava poverenje građana

ujednakost pred zakonom. Kako je moguće stati na put zaverama, ako se iz njih Zakonom isključuju oni koji ih obično sklapaju i vode? Rimsku epizodu smatrao je nekom vrstom istorijske regresije. U pogledu persijskog iskustva nije se izričito izjašnjavao. Vest da su persijske sudije sedele na stolicama od odrane kože svojih korumpiranih prethodnika nije ga uzbuđivala. On, naime, nikada nije pravio greške. Proces Hristu smatrao je primerom promašenog Trećeg stepena. U stavu osuđenika prema svojoj krivici nije došlo ni do kakve promene. Nikakva imena, osim Božjeg, nisu mogla biti saznata. Propušteno je da se povežu konci zavere i dopušteno saučesnicima da iščeznu. Rezultat je poznat. Rim je pao zahvaljujući nespretnosti sanhedrinske političke policije i gospodskoj ignoranciji Pontija Pilata. (Na kraju krajeva, Židovi su to i hteli, pa nije isključena sumnja da su namerno traljavo vodili ceo slučaj!) Imperator Traianus je prvi, na naučnoj osnovi, kombinovao intelektualno ubeđivanje ruskog tipa sa psihološkim pritiskom koji vrše Anglosaksonci i nemačkim fizičkim sistemom. Još u njegovom dugom sporu sa Galienom, hrišćanskim konvertitom, Rotkopfova goveđa žila je ispunjavala povremene praznine u argumentaciji. Osvit varvarstva ne donosi ništa novo i čini se da su mogućnosti za razvoj policije iscrpene i konačno svedene na batinu. Izvršena je samo promena ugla pravnog gledanja: život franačkog plemića plaćao se sa 600 zlatnika, dočim je onaj rimskog građanina sada vredeo jedva 50. Na istočnoj polovini Evrope dolazi, međutim, do napretka tehnologije saslušanja. Ispitanik se posaduje na nauljani tanki kolac i pušta da ga sopstvena težina svlači niz njega, sve dok ne progovori. Ponekad se vrh koca posipao solju. Turci su kasnije varvarizovali vizantijsku tehniku. Nabijanje na kolac bila je dugotrajna kazna, pogodna u nenastanjenoj Evropi, i to na Orijentu gde se vreme nije cenilo. SS Untersturmbannführer Kurt Franz nikud s

takvom tehnikom ne bi dospeo. Savladao bi ga materijal. Sirovina bi ga ubila pre nego što bi išta mogao sa njom da preduzme. Steinbrecher je smatrao da je kolektivna odmazda jedan od najstarijih oblika efikasne kazne – vrlo često praktcirana u *Bibliji* – ipak tek u saksonsko-normanskoj verziji dobila moderni smisao. Običajni tribalni zakon Alfreda Velikog, po kome je svaki slobodan čovek bio član grupe od deset saplemenika, za koje je u svakom pogledu *odgovarao*, iskoristio je Viljem Osvajač za sputavanje svakog saskog otpora. Ostale normanske inovacije su bile kastracija, oslepljivanje i čerečenje. U psihološkom području nije načinjen nikakav napredak sve do Svete Inkvizicije, koja predstavlja zaista prvi revolucionaran korak u podizanju policijske službe na nivo naučne discipline.²² (Uostalom, tebi je poznato da je mučiteljski priručnik Časnih otaca Jacobusa Sprengera i Heinricha Kramera, pod naslovom *MALLEUS MALEFICARUM*, izdat godine 1486, bio omiljena knjiga Geheime Staatspolizei.) Cilj više nije bio isključivo tehnički: saznati što više krivica i što više korespondencija, mada se i to podrazumevalo. Niti je policijska Služba *Sanctum officium* bila ravnodušna prema uhapšenima, onako kao što su to bile sve ranije ustanove gonjenja. Cilj je sada bio takoreći imaterijalan i uzvišen: spasti zabludelu zločinačku dušu. Naterati je na saznanje greha i javno okajavanje. A to je zahtevalo potpunu promenu načela na kojima je do tada počivao odnos između islednika i isleđenog. Umesto stroja za iznuđivanje, islednik je postao ispovednik, pomagač, tešitelj, pa čak i spasilac, premda je u najvećem broju slučajeva mogla biti sačuvana samo duša. Ljuska greha, telo, imalo je biti spaljeno. Islednik više nije mogao da bude ma ko sa snažnim glasom i teškom pesnicom. Samo vrlo obrazovani ljudi, skloni spekulacijama i nenadmašni u dijalektici, mogli su računati da postanu inkvizitori, što je za razvoj policijskog kadra budućnosti imalo neocenjive

posledice. Islednik je, pored znanja, morao imati veru, i nešto što je egipatskom, rimskom ili vizantijskom policajcu bilo sasvim suvišno. On je morao biti apsolutno ubeđen da vrši božju volju. Inače, teško bi mogao podneti novu tehniku mučenja, tako sjajno opisanu u Foxovoj knjizi *BOOK OF MARTYRS*. (Probadanje osetljivih delova tela tankim šipkama u traganju za beskrvnim demonskim zonama, čupanje mesa usijanim kleštima, potapanje u vodu do ugušenja, „strappado“ ili oburavanje osumnjičenog sa izvesne visine na čvrstu podlogu, nasilno iščašivanje zglobova, koji se, posle ponovnog nameštanja od strane lekara, opet rasturaju, „peine forte et dure“ ili pritiskanje do smrti, koje se sastojalo u podvrgavanju ležećeg optuženika pritisku sve veće i veće količine kamenja i gvožđa, samo su neki oblici torture, koji su se u nešto modernizovanom vidu zadržali i do danas.) U tom periodu Steinbrecher nije smatrao značajnim ništa drugo osim možda Zakone Edvarda I Engleskog, koji su od svakog građanina činili policajca, primitivan i ran oblik jednog modernog sna, i, razume se, Proglasa Charlesa V Francuskog kojim je francuska policija osnovana radi „povećanja narodne sreće“. *Lettre de cachet* je držao tek tehničkim unapređenjem, mada im nije osporavao i izvesnu idejnu vrednost. Stoleće industrijske revolucije, po prirodi stvari, praktično i pragmatično, nije moglo dublje da izmeni policijske metode. Ono ih je prosto sa zanatskog uzdiglo na manufakturni nivo. Američka invencija ogledala se poglavito u primeni mašina pri saslušavanju: snažnih reflektora, električnih šokova i suzavca, mada se obrađivanje bubrega preko vlažnog peškira, kao oblik poštovanja tradicije, svuda održalo. (U Evropi, gde su tradicije bile jače, prelaz je izvršen sporije i sa manje vidljivim razgraničenjem. Tako je, na primer, vatra za potpaljivanje vagina zamenjena električnom sijalicom preko koje otiče struja vode. Kult prošlosti ovde je očigledan.) Steinbrecher

je, Hilmare, kao što sam ti toliko puta naglasio, bio iznad svega savestan policajac. I ma koliko ga to ponižavalo, i osobno žalostilo, morao je da prizna da sve od konjičke policije Karla Velikog do Gestapoa mi Nemci gotovo da ništa nismo doprineli usavršavanju policije i njenih metoda. Mi smo, po njemu, uvek bili samo najbolji učenici inventivnijih naroda. Ta čast, u našem veku, pripada Istoku. Onemogućavanje bioloških funkcija (uskraćivanje sna kojim je unapredeno tradicionalno izgladnjavanje i žednjenje), intelektualno zaludivanje, pranje mozga pomoću „magične sobe“, meskalina, skopolamina ili LSD-a (sa veštačkom šizofrenijom novijeg datuma) i depersonalizacija – nezaboravni su kameni međaši savremene policijske doktrine. „Slatka kutija“ – američki pronalazak, u kome se osumnjičeni stavlja u pregrejanu sobu ispunjenu smradom tvorova – izgleda prema ovome kao luk prema pušci, primitivno i smešno. Lično mislim da Steinbrecher nije bio u pravu i da je bio nepravedan, kako prema nama Nemcima, tako i prema Zapadu u celini. Zapad nema stvarnih razloga da se stidi pred dostignućima Istoka na tom planu. Nijedno od njih, naročito ona na psihijatrijskom planu, ne bi bilo moguće bez naučne osnove koja je došla sa Zapada. Svi, Jean Charcot, Janet, Freud, Jung, Adler itd., osim Pavlova, zapadnjaci su. A što se tiče nas Nemača, ako se baš i nismo pokazali u pojedinačnim slučajevima, naši se pronalasci u području masovnog dejstva ne mogu osporavati. Mi smo prvi industrijski iskoristili žrtvu. Staljin je iskorisćavao jedino njen robovski rad, istorijski savršeno zastareo proces isterivanja ekstraprofita. Niko još nije pokušao da njeno telo pretvori u vrednost. Preziranje mrtvacu je obeležavalo našu dinamičnu civilizaciju. Mi smo smrti vratili poštovanje. Mi smo produžili život ljudskom telu. Mi smo ga i u tom ništavnom stanju učinili društveno korisnim. Zlatni zubi, kosa, masnoća, pa i koža – sve je nečemu služilo... O čemu, zaboga, ja to

pričam? Kako sam dospao dovdje – do sapuna? Vidiš kako stoje stvari, Hilmare. Ni u sopstvenim mislima se više ne snalazim. Moram da obrćem stranice da bih video o čemu sam zapravo pisao... Da, o nerazumevanju. Kad se sve sabere, mislim da je pukovnik bio jedini čovek koji me je stvarno razumevao. A i to je ispalo nesporazumom. Zar to nije nepravedno, Hilmare? Jednom u životu naići na čoveka koji te razume, a onda taj uzme da te proganja usled nerazumevanja... Nije čudo što sam u ovakvom stanju. Što imam nesanicu i napade potištenosti. I što se klonim društva. Sve me to snašlo i posle Adamovog uznesenja. Nisam, doduše, odmah u nesvest pao. Samo sam malko obnevideo. Zamračilo mi se pred očima još dok je delovođa greo među oblake. I ne sećam se kako sam do nužnika dospao. Koliko sam tamo bio, ni šta sam radio. Našli su me na šolji sa pištoljem u ruci. Bio sam veoma bolestan, mada se ne sećam u čemu se ta bolest sastojala. Svi su držali da sam hteo da se ubijem i da sam se stoga u nužnik zatvorio. Pukovnik je besneo. On je delio mišljenje Untersturmbannführera Kurta Franza o samoubistvu. Za njega je to bio znak da osoba nije u dovoljnoj meri bila steinbrecherizovana, da je, uprkos najrafiniranijem tretmanu, koji je imao za cilj potpuno uništenje nezavisne volje, ipak zadržala svoje poslednje ali vitalno pravo: da postoji ili ne postoji. To pravo je, međutim, pripadalo pukovniku Steinbrecheru i Untersturmbannführeru Franzu. Samoubistvo zatvorenika, pa čak i podređenih službenika, bilo je grubo kršenje njihove kompetencije... Ja, međutim, ne znam. Ja se ne sećam da sam se hteo ubiti... Mada je, izvesno, bolje da sam to učinio. Ne bih se ovako kinjio. I strahovao da se kriza ponovi. A sve je ukazivalo da hoće. Čim sam ti opisao Adamovo uznesenje, osetio sam se rđavo, i pobjegao u nužnik da se isprovraćam. To mi je još iz Gestapoa ostalo. Čim mi je bilo teško – ja u nužnik. Tamo sam bar bio sâm. Ne bih smeo

da se zakunem, a i ne dolikuje mi praznoverje, da je ovde reč o nekakvim činima. Biva da se izvesna stanja ponove, ako se sve u ranije položaje postavi, ako se postigne ista sideracija. To je princip svakog vraćanja. Moguće je da sam sadašnji proces izazvao magijskim opisom onoga što ga je 1943. izazvalo... Mislím, takode, da jednom zasvagda treba pukovnika osloboditi sumnje u pogledu delovođinog vaznesenja. On je svakako bio neobično nadaren i sposoban policajac, ali nije mogao da baca čini i organizuje mirakule... (Untersturmbannführer Franz je na tom području bio jači. On je podigao kulise ljupke železničke stanice u Treblinki i time bacio čini na sve jevrejske transporte koji su tu istovarivani da budu spaljeni. Ni fakat da je drveni sat na peronu uvek pokazivao jedno isto vreme – tri časa posle podne – nikoga nije mogao obmanuti da Treblinka nije dobro organizovani radni kamp.) ... Tako nešto mogao je da izvede samo onaj Adamov nečastivi kišobran. To je bio njegov *način!* Kad sam se malo oporavio, ja sam se raspitivao. Ni do čega nisam mogao da dođem. Doduše, svi su tvrdili da je u tom vešanju bilo nečeg neobičnog i nastranog, ali niko nije znao sasvim tačno šta je to. Niko nije video kako se Adam penje na nebo. Bilo je, izgleda, to samo meni dano... A pošto se u takvim stvarima ništa ne dešava slučajno, nego je sve s nečije, obično natprirodne strane, smišljeno, jasno je da je moj izbor imao nekog smisla... Ukoliko se zaista nešto desilo, i sve nije halucinacija. Jer na Freissnerovoj fotografiji, snimljenoj uoči samog Adamovog vešanja, ništa se neobično ne zapaža. To, nažalost, ništa ne dokazuje. Snimak je mogao biti napravljen neposredno pre uspenja... (Freissner je bio strastan amater-fotograf. Specijalizirao se za snimanje strašnih scena. Inače je bio profesor etike na Berlinskom univerzitetu.)... Nisam uspeo da dovršim istragu jer sam bio odveden u bolnicu. Proveo sam tamo dva meseca i potpuno se oporavio. Steinbrecher me nije

dirao kad je lekarski utvrđeno da ne simuliram. Posećivao me je češće i steinbrecherizovao. Ali to je već bilo u Beogradu, posle našeg povratka... Onda je i on imao svoje brige. General Von Klattern ga je optužio Berlinu zbog narodne fieste sa vešanjem, gaćama i kišobranom. Ništa mu se nije desilo, razume se... Uz njega je bila Uprava i Müller lično. Kaltenbrunner je, u svojstvu Untersturmbannführera SS i šefa RSHA, intervenisao i nikakve posledice nisu proizišle, osim što je general prekomandovan na Istočni front... Moraću prekinuti, Hilmare... Sabina ima pravo... Nedostaju mi vazduh i kretanje. Otuda gušenje, znojenja i nesvestice... Ali kako izaći? Napolju pada kiša, i Sabina je svoj kišobran i suncobran ostavila pred vratima da se suše... Kišobrani su, nažalost, skliznuli, ukrstili se i preprečili preko praga. Kao magijski znak zabrane... Sad to nije Adamov zlikovački kišobran da bi se čovek bojao... Samo, opet, nikad se ne zna?... Uzmi njihovu sposobnost da se preobražavaju. Jedan kišobran je samo jedan kišobran. Uglavnom pitom i uslužan. Pa čak i da je divljačan i neposlušan, neki način da se u red dovede svako postoji... Ali kada su u društvu, zajedno, jedan pored drugoga, postaju namah esesovački znaci munje... Radnja sa kišobranima postaje kasarna Waffen SS... Ukrstiš li dva kišobrana po sredini, znaš li šta dobijaš?... Svastiku, Hilmare! Hakenkreuz!... Vidiš li sad u čemu je teškoća i zbog čega čovek nikada nije dovoljno oprezan... Hitler je počeo najpre od jednog čoveka, samoga sebe, pa vidiš dokle se dospelo... Ako su Sabinini amreli dobroćudni, zašto nisu pali na neki drugi način, nego su se odmah u kukasti krst ukrstili?... Možda su i oni kadri činiti maleficije?... Možda su, najzad, i oni deo nečastive zaverre koja... KONRAD.

PISMO DVADESET TREĆE

Volšebni oporavak ili Civitates Dei

Mediterran, 29. sept. 1965.

Dragi moj, vrlo dragi Hilmar, ²³

Ako si iz svoje poznate širokogrudosti produžio da čitaš pisma, pa čak i ono škrabano na vrhuncu duševne krize, neće ti izbeći da ona sa podsmešljivom doslednošću imitiraju naš zemaljski ciklus. Rađaju se, kao i mi, pod neprozirnom zvezdom slučaja. Htelo se, naime, doći u D., to se ne poriče, ali nikakva ispovest nije bila predviđena, pa ona podseća na dete koje nismo želeli i na koje nismo mislili kada smo se podavali uživanjima prve bračne noći sa našim ratničkim i policijskim uspomena-ma. Rođena u porodici bogatoj žalosnim događajima, koja je u međuvremenu ipak našla *modus vivendi* – pred svetom, ali ne i u kući – pisma provode ranu mladost u neprestanom obnavljanju gnusnih domaćih sećanja. Uprkos tome, poseduju ona još uvek poletnost i svežinu prvobitnog nadahnuća, perspektive su još nezamračene i svi njihovi pasusi žive u ubeđenju da će se omaške roditeljske kuće ispraviti ili nekim izuzetnim *stilskim obrtom* objasniti, pa čak i iskupiti. Kako su široko, jasno, vodo-plavno tekle moje misli odmah pošto sam, odgurnuvši Piastovi-ca u stranu, uzeo pero u ruku. Jeste, mračan je predživot čekao

da se opiše, ali naporedo sa njegovim sramnim teretom postojao je i cilj: mogućnost da se on konačno zbaci. Duševni udarac što ga dete podnosi saznajući da mu je otac ubica ne može biti teži i svirepiji od onoga što sam morao da pretrpim opisujući događaj koji sam do tada pamtio kao nesreću, a sada prepoznao kao zločin. (Tokom godina, izgradio sam prema prošlosti neobičan, u osnovi kompromisan odnos. Ja sam je priznavao kao svoju u onom smislu u kome sin priznaje krvnu vezu sa roditeljima, i delimičnu odgovornost za njihove postupke. Ovaj Konrad Rutkowski, premda stariji od onoga što je nedelo izvršio, bio je mlađi od njega, jer se začeo i rodio kada je u poslednjem odjeku topova, maja 1945, prvobitni Rutkowski u strahu i stidu neslavno umirao.) Zrelo doba korespondencije podudaralo se sa tim mučnim saznanjem. Pa i pod takvim okolnostima, u kojima bi se druga pretvorila u buncanje, pisma su sačuvala jasnoću poimanja. Zahvaljujući izvanrednom pamćenju, život je mogao biti rasklopljen kao nepouzdana satni mehanizam, da bi se u njemu našao deo koji je pokvaren i koji mu ne dopušta tačnost. Povremene nervoze rukopisa pre se mogu objasniti preobiljem sećanja nego strahom od suočavanja sa njihovom realnošću. U svakom slučaju, izgledalo je da ova pisma ništa ne može zaustaviti u napredovanju prema cilju: sudbonosnom zaključku što je ceo moj život imao da prevrne na naličje. Nažalost, ako ova pisma ponavljaju naš životni ciklus, i ako smo sa njima bili zadovoljni dok su živela od njegove mladosti, moramo im biti verni i kad sa nama ostaru.

U životu su mogućna, uprošćeno uzev, dva kraja. Ili se neprijetno gasimo, postepeno padamo u sve niže slojeve misaonosti i sve prostije oblike rečitosti, a odnose sa svetom svodimo na minimum, dok se jednog dana, u svim tim odlikama, toliko od stvarnosti ne udaljimo da nas ona više ne priznaje, ne poznaje niti zapaža naš nestanak. Ili nas pak na vrhuncu ekspanzije

zadesi nešto što nam jednim udarcem slomi osovinu i izliže kočnice, te nam se kola života munjevito strmoglavljaju u provaliju, raznoseći što im se na putu nađe. Pisma su očigledno, kao i moj život, uzela onaj prvi način. Odumiru zajedno sa mnom i mojim moćima.

U samoj stvari, i tu se sve odvijalo u znaku kompromisa. Meni je osovina *bila* slomljena, samo se nije raspala, te se voznja nastavila još dvadeset godina posle njenog prirodnog kraja. Tvrdim da su Adamovo uspenje, odustajanje od ubistva pukovnika Steinbrechera i jalovi pokušaj samoubistva, bili događaji koji su slomili osovinu mog života. Sve što se zbilo između tih događaja i povratka u D., optička je varka, odsjaj života koji je protekao. Ovih poslednjih dvadeset godina držao sam za najuspešnije u svom životu, a pogledaj, u pismima im nisam posvetio ni nekoliko rečenica. Kakav je to prokleti život o kome nema šta da se kaže?

Potrebno je to reći. Potrebno je napraviti brisani prostor oko odluke koja me očekuje. Ali pre nego što na nju pređem – ona je čak i meni još nejasna pa neka se raščišćava dok o drugim stvarima budemo pričali – dopusti mi da se povodom prošlog pisma objasnimo. Imam utisak da sam te u njemu prilično drsko vređao. Odricao sam ti talenat i pokušavao da te napravim smešnim. Nadam se da shvataš kako je to bio samo još jedan simptom mog bolesnog stanja. Taj nedostatak logike. Jer po sebi se razume da si talentovan. Ta poznato je da si nada naše istoriografije. Iz činjenice da si nada, nepobitno proizilazi da si talentovan, jer da nisi ne bi bio nada. Bio bi nešto kao ja – puni intelektualni i moralni promašaj čitave klase. A iz činjenice da si talentovan proizilazi prirodno da si nada. Ostavimo, dakle, logici da me izvini, a mi pređimo na kišobrane.

Problem Sabininih kišobrana, koji su mi prečili izlazak iz sobe, rešio sam još juče uveče. Posle duže duševne borbe,

odvažio sam se da ih pomoću mašica zgrabim za šije, odnesem do mola i bacim u vodu. Sabinu sam ubedio da ih je neko ukrao i ona je od toga napravila veoma veliku ekskurziju u oblast etike. Danas mi je već žao što sam to učinio. Jer mi je, kao što vidiš, ubrzo bilo bolje, pa da se nisam žurio kišobrani bi još živeli. Mirno rasuđujući, nije bilo izgleda da su u srodstvu sa Adamovim.

Ali da bih u to bio siguran, pre podne sam posetio Adamovu porodicu. Nije bilo potrebno da se predstavljam. Gospođa Trpković, koja je bila sama kod kuće, odmah me je prepoznala. Jedno vreme smo, uz rakiju, obnavljali uspomene, poglavito na njenog supruga, pa sam najzad iskoristio priliku i delikatno naveo razgovor na kišobran. Ona je rekla da je još uvek u porodici, ali da se više niko njime ne služi. Čuvaju ga više kao uspomenu na Adama. Na pitanje kako su do njega došli, rekla je da im je, zajedno sa delovođinim sitnicama, uručen posle pogubljenja. Na oprezno pitanje kako se sada ponaša, žena je kazala da ne mogu da se požale, ali da je u početku bilo prilično teško. U stvari, ne odmah pošto se vratio. Posle Adamove pogibije, porodica je bila u pometnji i nije na njega obraćala pažnju. Držan je sa ostalim delovođinim ličnim stvarima u ormanu bez brave. Tek posle dužeg vremena utvrđeno je da kišobran noću nestaje a da se ujutru opet vraća. Ponekad krvav i pocepan. Za onoga ko je znao njegovu prirodu, te šetnje nisu bile iznenadjuće. Ali pošto iz njih nisu proizilazile nikakve nevolje za porodicu – izgleda da se kišobran zasitio Trpkovića – nije ni u čemu sprečavan. Šta on radi napolju posle policijskog časa, nije ih se ticalo sve dok njih ne dira. Uostalom, bio je rat i kišobranova nedela; ako ih je i bilo, zamaskirana behu nesrećama što ih je on stvarao. Niko nije mogao da ih izdvoji iz prirodnih nevolja okupacije, i tako je kišobran ostavljen svom tajanstvenom poslu. (Jamačno su se potajno nadali da ubija Nemce.) Nekoliko pokušaja, u međuvremenu preduzetih, da ga se otresu,

nije uspeo. Zadržao je svoju nezavisnost. Stvarne neprilike su nastale tek posle oslobođenja. Kišobran je produžio da iščezava iz ormana, ali više nije bilo moguće zatvarati oči pred njegovim postupcima. Nije bilo rata da ili prikrije. Kad god bi nestao, u varoši bi se nešto dogodilo. Ili bi izbio požar, ili bi ko umro, ili bi se na putu dogodila saobraćajna nesreća. Čak su počeli da se ruše krovovi na nekim kućama. Situacija je postala nepodnošljiva kada je kišobran počeo da ometa obnovu i izgradnju. Nekoliko sabotaza na fabričkim postrojenjima mesne industrije bile su, bar u očima porodice, njegovo delo. Postojala je opasnost da se ta veza jednom otkrije, i mada porodica nije bila saučesnik, da se Trpkovići optuže ako ništa drugo a ono za nehat. Tek tada je odlučeno da se nešto preduzme. Jedne noći doveden je u kuću pravoslavni pop, koji je cele noći čitao molitve nad kišobranom, polivao mu svilu svetom vodicom i trljao mu dršku rukama izgovarajući formule egzorcizma. Neko vreme kišobran se smirio i nije izlazio. A onda je opet počelo po starom. Molitve su ga izgleda samo privremeno uspavale i nisu imale trajno dejstvo na đavola u njemu. Posle toga su ga čuvali. Redom, svake noći. Taj način se, nažalost, nije pokazao praktičan. Ako bi se kraj njega ostavio stražar, taj bi po pravilu zaspao, očigledno začaran. Moralo se pronaći nešto efikasnije. Žena se nije više sećala, bilo je to prilično davno, ko je došao na srećnu ideju da se sa kišobranom postupi kao sa vampirom. Ako se ne može uništiti, može mu se bar onemogućiti kretanje. Kišobran je smešten u stari sef kupljen na otpadu obližnjeg grada, sef je zaključan, a na vrata je obešen krst. Otada nisu sa njim imali nikakve neprilike. Pitao sam nije li moguće da su se u pogledu kišobranovih noćnih izlazaka prevarili. Postojala je mogućnost da te nesreće nisu njegovo delo. I da su izlasci imali sasvim drugu svrhu. Kakvu, pitala je žena. Da se nađe neko ko bi

se njime služio i tako mu omogućio da opet započne s demon-
skim životom. Možda je najveći deo noći provodio miroljubivo
naslonjen na kakvo drvo u nadi da će ga neko uzeti kao što je to
jednom učinio Adam. Ako je tako, rekla je žena, zašto se onda
vraćao u orman? Nisam znao da odgovorim. U inače dosta
logičkim natprirodnim pojavama uvek ima nešto što izmiče
razumevanju. Već sam hteo da se oprostim kad mi je na pamet
pala uznemirujuća misao: ako je kišobran u sefu Adamov, čiji je
kišobran, prilikom razgovora sa mnom, nosila njegova astral-
na figura? Oprezno, da ženu ne uzbudim, upitah ne bi li bilo
mogućno da pre odlaska vidim kišobran. Ona se nećkala, ali
budući da kišobran nikada nije iščezavao dok je bio okružen
budnim i prisebnim ljudima, uz malu novčanu naknadu, beše
spremna da preuzme rizik. Sef je bio smešten u podrumu u
koji se odavno nije silazilo. Jedva smo dospeli do njega, krčeci
gomilu starudije. Možeš misliti, Hilmare, kakvo je bilo ženino
zaprepašćenje – ja sam, međutim, ostao priseban, u nešto tako
već sam bio posumnjao – kada je videla da je krst sa brave
skinut, sef otvoren, a kišobran nestao. U traženju objašnjenja,
ona je optužila komšijsku decu, koja su imala običaj da uskaču
u podrum kroz nezaštićeni prozor i preturaju po starudiji. Ali,
pored svega toga, nije krila osećanje dubokog olakšanja što je
kišobran, kako izgleda zauvek, napustio porodicu Trpković.
Nisam hteo da je lišavam tog zadovoljstva. U izvesnom smislu,
ono je bilo opravdano. Ali sam, prirodno, za ceo događaj imao
razumnije objašnjenje. Razumnije i prostije. Sef je otvorio i
kišobran uzeo Adam. Ortodokсна odbrana pomoću krsta još
jednom se pokazala nedovoljnom.

Pre opraštanja ostala je da se razjasni još samo jedna stvar.
Pitao sam gospođu Trpković da li je i ona prisustvovala pogu-
bljenju muža. Rekla je da, na sreću, tog dana kada su vojnici

kupili ljude sa ulica i iz kuća, nije bila u D.-u. Da li je čula da se povodom pogubljenja nešto naročito priča? Nije čula. Osim da se hrabro držao, razume se. Pozdravio sam se i otišao.

Pošto sam se već dotakao tog važnog pitanja – pitanja, naima, ima li pored mene još svedoka Adamovog uspenja – da ti završim izveštaj o istrazi koju sam povodom toga preduzeo čim sam se oporavio od šoka. (Krizu se posle obnovila u znatno jačem obliku i morao sam u Beograd, u bolnicu.)

Ispričao sam ti kako ljudi Sonderkommande nisu ništa primetili i kako Freissnerova fotografija – koju ćeš naći u fioci mog pisaćeg stola – ne otkriva ništa neprirodno u sceni vešanja. Međutim, ja sam se raspitivao kod građana i Von Klatternovih vojnika. Teškoća beše u tome što nikome nisam smeo da postavim otvoreno pitanje. Bojao sam se da ne budem prijavljen i podvrgnut lekarskom pregledu. Pitao sam svakoga je li prilikom pogubljenja zapazio nešto neobično. Oni primitivniji su smatrali da su najupadljivije bile gaće. Obrazovaniji su prednost davali kišobranu. Kontrast je tu bio istančaniji i bliži intelektu. Njih sam selekcionirao i na njih se usredsredio. Ispostavilo se da o tome ne žele mnogo da govore. Shvatio sam da se stide što su prisustvovali ovako gruboj povredi ljudskog dostojanstva. Oni, razume se, nisu zamerali pukovniku što ubija bandite. To je bilo i prirodno i opravdano. Jedino su mu zamerali što je od tako ozbiljne stvari napravio cirkus. Što nije ponizio samo osuđenike već i njih, gledaoce. Svega nekoliko podoficira pokazalo je spremnost da se upusti u opširnija sećanja. Razabrao sam da su svi osetili neprirodnost događaja i da su bili užasnuti, čak i ako nisu mogli odoleti smehu. Od pojedinosti bio je zapažen vetar koji je zaklatio kišobran u trenutku vešanja i zamračnost prizora usled nailaska oblaka. Narod je reagovao nešto drukčije. Premda u izjavama građana ništa nije neposredno ukazivalo na voznesenje, izvesno poštovanje prema Adamu kao

da je supsumiralo njegovu mogućnost. U Gestapo je privedeno nekoliko žena koje su u crkvi, pri molitvi, spominjale Adamovo ime. Počela je da se širi neka vrsta kulta. Kao da je reč o novom Mesiji, koji je sticao prve pristalice među ženama. Žene su streljane. Njihova odbrana da je pominjanje Adama deo pravoslavnog molepstvija nije stajala logički. A ni faktički. Upitan o tome, pravoslavni pop je izjavio da se u bogoslužjenju Adam nigde ne pominje. Što se tiče jedne Jevrejke među ženama, koja je tvrdila da se nije molila Adamu, već svom Bogu Adonaju, ona je oslobođena ove optužbe, i ubijena samo kao Jevrejka.

Premda sumnjam u Intelpekt u moralnom smislu, o čemu će još biti reči, ono što ne mogu da osporim a da mu ne povredim osnovu i poreknem svrhu jeste da se bavi svakim problemom pred koji nas život postavlja. U tom smislu, strogo filozofskom, za Intelpekt nema zabranjenih tema, ni po sebi nemoralnih spekulacija. Nemoralna može biti samo njihova *upotreba*. Mi ne možemo optužiti naučnike za otkrivanje principa pomoću kojih smo napravili atomsku bombu. Ne smemo držati da su otkrića na polju eugenike, genetike, neuropsihijatrije i teorijske biologije nemoralna *sve* dok se putem njih ne počnu preuđešavati naši mozgovi, pa i onda tek ako se u nekom negativnom smeru upućuju. Izneću dva primera iz policijske prakse da vidiš razliku između Ideje i Dela, Refleksije i Akcije, Spekulacije i Realizacije.

Zamisli da si naučnik kome se ugledni Krematorijum obraća za tehničku pomoć. Problem čije se rešenje traži jeste kako najbrže, a uz najmanje troškova, spaliti što više ljudskih tela. Nema nikakve sumnje da bi prihvatio zadatak uveren da pomažeš opštem napretku. Započeo bi posmatranjem na licu mesta, a onda prešao na eksperimentisanja. Drugog načina da se utvrdi najefikasniji metod spaljivanja nema. Pošao bi od logičke teze da sva tela ne gore jednakim intenzitetom, da su neka zapaljiva a druga rezistentna na vatru i da se između graničnih slučajeva

niže bezbroj varijeteta. (Ako se želi njegova industrijska primena, proces uvek mora biti jednostavan.) Istraživanja i eksperimentisanja će te odvesti do zaključka da tela staraca gore bolje od tela mladih osoba. (Na to te je navela analogija sa suvim i zelenim drvetom.) Da debeli gore brže nego mršavi, žene brže nego muškarci, a da su deca u tom pogledu negde po sredini skale: deca, naime, gore brže od odraslih muškaraca, a tek nešto sporije od odraslih žena. IDEALNO ZAPALJIVO TELO JE, PREMA TOME, LEŠ STARE DEBELE ŽENE. Ove kategorije predodrediće tehnologiju procesa, vrstu i količinu potpaljivača, kao i sve tehničke okolnosti spaljivanja. Čista spekulativna logika + laboratorijski opiti = maksimalan rezultat.

Razmišljajući i eksperimentišući na taj način, stavljen pred zadatak da u najkraćem roku, uz deficit u nafti i drvetu, spali oko 700.000 Jevreja ugušenih u gasnim komorama Treblinke, stručnjak za kremiranje, izvesni gospodin Herbert Floss, morao je da nađe način kako da se posao obavi, a da ne traje stotinu godina i da ne pojede sve poljske šume i celokupnu ratnu zalihu nemačke nafte. Čistim umstvovanjem, a potom i opitima, došao je do genijalnog zaključka da je proces najjeftiniji ako se zapaljivim telima prepusti da pale ona na vatru rezistentna. Rezultat su bile piramide leševa, koje su se pri vrhu završavale mršavim muškarcima, a pri dnu ženama – deca su bila u sredini – dok su na tle bile položene naslage starih debelih gospođa. Dnevni učinak bio je skoro 10.000 leševa.

Posao gospodina Flossa je u najvećem stepenu intelektualan. Činjenica da je obavljan u nepovoljnim istorijskim okolnostima *principijelno* ne oduzima ništa od njegove vrednosti.

Dopusti još jedan primer. Ovog puta na planu intelektualne kontraverzije. Poznato ti je da su veliki intelektualni dijaloz i sukobi uvek obeležavali prave probleme jedne civilizacije. Dijalog između hrišćana i mnogobožaca, povremeno prekidan

lavljom rikom arene, bio je nesumnjivo najveća intelektualna kontraverzija starog veka i ticao se Boga. Druga velika misaona kontraverzija – tačan broj žrtava nikada nije utvrđen – ona između ikonofila i ikonoboraca u VIII vizantijskom veku, otvorila je vrata novoj eri i takođe se ticala Boga. I treći filozofski sukob svetskih razmera ticao se Boga. Ovog puta u sporu, na konju i peške, bile su pristalice reformacije i kontrareformacije, predvođene svojim najsjajnijim umovima od Luthera do Morea i Loyole. Tek je četvrta kontraverzija u središte spora stavila Čoveka i njegovu sudbinu. Jedino se ona u punom značenju reći mogla nazvati humanističkom. Fakat da se odvijala među nama Nemcima ne sme da nas učini uobraženim. Mi smo jedini imali prilike da izvesne konzekvencije izvedemo do kraja, a činjenica da se za tu kontraverziju doznalo tek na posleratnom suđenju u Nürnbergu ne umanjuje značaj koji je imala za našu istoriju i budućnost. Reč je bila o tome da li je humanija „politika peškira“ ili „politika čekića“. Drugim rečima, da li je humanije – problem proizvodnosti došao je tek kasnije – Jevreje koji odlaze u gasne komore, pomoću deljenja peškira za navodno kupanje, držati u neznanju o sudbini koja ih s one strane vrata kupatila čeka, ili je oportunističke, pošto im je sve uzeto, od imovine do kose, ubrzati proces putem panike i govedih žila, istine koja bi delovala snagom čekića, i tako im prekratiti muke neizvesnosti. Komandant Auschwitzta Rudolf Hess bio je vatreni pristalica prve tehnike i oštar kritičar metoda koje je u Treblinku primenjivao naš poznanik Untersturmbannführer Kurt Franz. Franz je tvrdio da Hessova teorija nema ni humanog ni privrednog opravdanja. Brzina, koja je bila primarna, ako se želeo što veći dnevni učinak gušenja, nije se mogla postići tehnikom peškira. Ne samo zato što su osudenci sporo odlazili u komoru, nego i stoga što su, prilično mirni i duševno dezangažovani, sa smanjenom frekvencijom inspirijuma i ekspirijuma, sporije

umirali nego kod njega u Treblinki. Sporije su preuzimali gas a ispuštali čist vazduh. U Treblinki je pred krematorijumom svima postajalo jasno kuda se i zašto ide. Batine naših kolaboracionista Ukrajinaca i SS-ovaca izazivale su uzbuđenje, paniku i dramatičan trk prema kupatilu. Snažno pokrenuta pluća bila su primorana da rade brzo. Smrt je dolazila za trećinu vremena pre nego u Auschwitzu.

To mi daje pravo da u čisto spekulativne svrhe Adamovo pogubljenje uporedim sa Hristovim. Ruganje naroda je, naravno, izostalo, ali njega nije bilo ni u Spasiteljevom slučaju. Mučenja su izvodili vojnici. U skromnoj meri i pre u vidu ponižavanja. Steinbrecher je uzeo u obzir koliko je varvarsko držanje Hristove pratnje nepovoljno delovalo na potomstvo. Osim toga, ono je bilo jevrejsko, semitsko, međiteransko smaknuće. Ovo germansko, arijevsko, severnjačko. Neke je razlike ipak moralo biti. To je dovelo i do vešala umesto krsta. Razlika je ovde samo u tome što smo u poreklu *naše* veroispovesti imali pravednika između dva razbojnika, a u ovoj *novoj*, razbojnika između dva pravednika. Usled prirodnog ubrzanja istorijskih procesa, smrt se zbilila istovremeno sa vaznesenjem.

Hrišćanstvu je trebalo nekoliko stotina godina da se organizuje kao vodeća duhovna i fizička snaga Evrope. I mada se pojave danas brže razvijaju, brže i nestajući, dvadeset godina nije dovoljno da...²⁴

PISMO DVADESET ČETVRTO

Prvi krstaški rat protivu kišobrana ili Pobunjeni čovek

Mediteran, 1. okt. 1965.

Dragi Hilmare,

Već dva dana nisam ni reči napisao. Bio sam u velikom poslu... Pogodaš da sam se trgao iz učmalosti i odlučio da preduzmem nešto... Od pisanja nema vajde... Imao sam i objašnjavanja sa Sabinom. Nemam vremena sada o tome... Za probuđenog intelektualca postoje i važnije stvari od ličnih interesa i motiva... Odluci je prethodilo saznanje da parodija raspeća nije lišena svrhe... Ona je bila neki znak. Samo kakav?... O tome sam ovih dana mnogo razmišljao. Ležao je tu neki ključ... Onda sam se setio kako je Hristos opisao smak sveta... Čuvajte se, rekao je, jer će u moje ime mnogi doći i govoriti: Ja sam Hristos! Mnogi će biti prevareni i ustaće narod na narod i carstvo na carstvo... I biće gladi i pomora i zemlja će se tresti po svetu... I mnogi će se sablazniti. I drug će na druga omrznuti, drug druga izdavati... I izići će mnogi lažni proroci i prevariće mnoge, a bezakonje će se umnožiti... Ne znam, ne bih na Zapisnik smeo... ali sve navodi na to da je i Adam jedan od tih lažnih proroka. Pa možda i sam Antihrist, mada nisam uveren da on za tako nešto ima intelektualne snage i kuraži...

Ispadalo je nekako logično da je Adam ili neki demonski saputnik, ili sam đavo sa svojim nečastivim Kišobranom... Odnosno trozupcem koji se, uzevši obličje Kišobrana, prilagodio našoj civilizaciji... Adam se, naime, nije mogao šetati unaokolo sa trozupcem u rukama. Ne bi mu verovali čak ni oni koji su se već opredelili za Satanu. Držali bi da je agent provokator... A vlasti bi ga strpale u ludnicu, ponizivši trozubac da plasti seno... Takvo stanje se nije moglo tolerisati, Hilmare, i ja sam odlučio da preduzmem izvesne korake... Da se okanim meditacija i da se poduhvatim posla. U prvom redu Kišobrana, koji mi je od celog tog paklenog mehanizma jedini bio dostupan... Bilo je očigledno da sa kišobranom kao predstavnikom ljudske civilizacije nešto nije u redu... Bilo je to logično. Proizilazilo je iz satanskog ponašanja Adamovog Kišobrana... Ako kažem da je jedna bomba rđava jer ubija, hoću li za drugu kazati da je dobra, iako i ona ubija?... U čisto teorijskom smislu, jedna bomba može biti bolja od druge iz dva razloga: jer je tehnički bolja i jer se baca u ime pravednije stvari... Ali ovde takve distinkcije nemaju mesta. Jedan Kišobran ne može biti bolji od drugog ako su na *isti* način konstruisani. Razlike u veličini, obliku drške (Beliarove glave), boji svilene odežde, pa ponekad u materijalu i mehanizmu (načinu stavljanja u dejstvo zlih sila), ne mogu uticati na stepen njihove bezbožnosti. Teorijski je moguće zamisliti da je Adamov zapravo *prakišobran*, iz kojeg su se u paklenom bludu razvili svi ostali. I da su svi Kišobrani na svetu razna kolena potomstva onog Adamovog... U jednu reč, da su to đavolski nakoti... Kao što znaš, Hilmare, između njih i sila dobra večni je rat... U izvesnom smislu, to je rat sa samim sobom. Nužnost postojanja đavola je logička. Zlo je intelektualna potreba uma koji meditira o dobru... Ja neću, razume se, da tvrdim da smo i zlo izmislili mi intelektualci – mada smo neka od najgorih usavršili – ali je izvesno da smo ga učinili

logički neophodnim u zasnivanju ideje o ma kome boljem svetu... Ideja zla je, čak i prema najprimitivnijem logičaru, nužna da bi se imala predstava o pojmu dobra... Tako se tonulo sve dublje. Kišobrani su se množili. Broj Kišobrana prosto bude oči. Gde god se okreneš – svuda Kišobrani... Dobro se ne množi tako brzo, niti tako brzo za ljude prijanja. Prema tome... Logički proizilazi da su Kišobrani zlo. Iz činjenice da su zli proizilazi da se brzo množe, a iz fakta da se brzo množe – da su zli... Ja neću da tvrdim, ne znam, možda svi vlasnici Kišobrana i nisu izravno u službi đavola... Ali da uvažavaju njegove prednosti, to je jasno. Ispada da je Bog stvorio kišu da nam dosađuje, ali je Đavo poslao Kišobran da nas od nje brani. Zaključak je nedvosmislen... Tako se Đavo podsvesno javlja kao Spasitelj... A zapravo je tek lažni Mesija, onaj koji najavljuje Smak... Neću da se upuštam u teološke raspre, nemam za to vremena, ali ravnodušnost crkvenih dogmi prema problemu Kišobrana u najvećoj meri zabrinjava i svedoči da se demonska konspiracija uvukla u samo srce zvanične vere... Da je mnoge prelate đavo već odneo. Naročito one koji sasvim otvoreno idu na procesijama ispod raširenog Neba, jedne ređe kišobranske forme... I tvoju sestru je odneo, Hilmare. Ona ih ima tri. Ti takođe, ako se ne varam. (Ovaj broj nije naročito veliki, ako se uzme u obzir da je Legeon, iliti 6666, granični broj demona koji nas mogu posesti.) Ali sve to sad nije važno. Važno je da sam se konačno odlučio na korak... Znam da će mi se ljudi smeјati. Oni se u početku svemu smeјu. Oni su se smeјali i Hitleru i njegovim prvim govorima. Istrebljenje svih Židova činilo im se smešnim preterivanjem. (Sporadični i ograničeni Pogromi činili su im se sasvim dovoljnim za svrhu.) I moj zahtev za istrebljenje svih Kišobrana na svetu dočekaće kao bolesno preterivanje... Neka. Intelektualcu je dužnost da istraje. Makar i u svojim zabludama. Ja ću biti prvi srećan, ako se pokaže da

nisam bio u pravu i da je toliko uništenje bilo nepotrebno... Da bih izbegao komplikacije, počeo sam najpre sa okolinom. Zaobilazno i lepim. To je bilo prekuće. Izašao sam u šetnju i sreo gospodina Klopstocka, iz firme *Klopstock & Klopstock*, čiji je apartman bio preko puta našeg, u bivšoj kancelariji majora Freissnera. Gospodin Klopstock je upravo izvodio na vazduh svoj otmeni Kišobran. Jer nebo je bilo vedro i za Kišobranom nije bilo potrebe. To je za mene bio još jedan dokaz da je i gospodin Klopstock zaražen. Morao sam biti vrlo obazriv. Znao sam da je gospodin Klopstock služio pod Karlom Ernestom u berlinskim SA. Dakle, čovek značajne snage i divljačnosti. Zapi-tao sam ga očekuje li možda kišu i nije li radio nešto u tom smislu najavio. Odgovorio je da nije i da je poneo Kišobran da se njime poštapa. Izraz „poštapa“ bio je simptomatičan. Kišobran ga je, dakle, podupirao. Sprega među njima time je potvrđena u smislu mojih najcrnijih predviđanja. Istovremeno, uvi-deo sam da ovde nikakvo ubeđivanje u štetnost Kišobrana ne bi imalo prođu, te sam se povukao, ubeleživši ime gospodina Klopstocka na listu koju sam u tu svrhu ustanovio... Pokušao sam zatim sa izvesnom gospođom Anagretom Friedmann, udovicom iz Hamburga. Ona je nosila Suncobran. Nastojao sam da je zaobilaznim putem uverim kako je nelogično doći na Mediteran da bi se čovek sunčao, a onda se sve vreme štititi Suncobranima. Izgleda da sam u tome prilično uspeo. Ubrzo je sklopila svoju prokletu spravu i odjurila u hotel... Sa gospo-dinom Prohaskom, lekarem iz Praga, imao sam malu nepriliku. Dok smo razgovarali na klupi, ja sam se igrao njegovim Kišo-branom i, moram priznati, namerno ga oštetio. „Vi Nemci uništite sve čega se dotaknete!“ – rekao je i otišao. U redu. Ali Kišobranom se više nije mogao služiti... Međutim, sve je to bilo nedovoljno i ja sam izračunao da bi mi tim putem trebalo neko-liko godina da samo u D.-u odviknem ljude od Kišobrana.

Moralo se preći na radikalnije korake. „Totalno rešenje kišobranskog pitanja“ očigledno nije moglo biti postignuto pukim ubeđivanjem... Kao i mnogi drugi zadaci koje misao pred nas postavlja... Moralo se preći na delo. Počeo sam od Sabininih Kišobrana i Suncobrana... Međutim, pravi povod bila je ona sama... Ovako se desilo... Sakupio sam u kuhinji kuvarice i čistačice. Upravo sam im izlagao preku potrebu da se otarase svojih Kišobrana kada se pojavila tvoja sestra i izazvala nepojmljiv skandal. Prosto me je u sobu odvušla... Bio je to ne samo nečuven napad na moju osobu nego – a to je ataku i davalo težinu – i osporavanje moje misije. Ofanziva na moje kišobranoborstvo... Došlo je do reči. Neću ponavljati... Stvarno mi je sve to vrlo neprijatno, ali nisam smeo već na početku svog krstaškog rata popustiti pred najezdom ljudske ignorancije... Za njeno dobro, samo da joj dokažem kako će nam svima bez Kišobrana biti bolje, ja sam joj slomio i onaj preostali... Onda me je ona ošamarila i nazvala prokletim ludakom!... Pa sam je malo udario... Ne znam, ne mogu reći... Možda sam je i nogom dohvatio... U onom metežu nije se bilo lako snaći... Gosti, osoblje... Skandal. Da prekratim. Sestra ti se zatvorila u sobu i još je tamo... Ali ja sam te noći imao uspeha na drugoj strani... Ne sećam se jesam li ti rekao da se moje podozrenje prenelo i na velike Suncobrane na terasi ispod kojih smo jeli. Stvar je bila u njihovoj konstrukciji. Još u policiji navikao sam da pravim izvesne analogije... Šta je logično, šta nelogično... Šta je moguće, šta nije... Levo ili desno?... Steinbrecher me je tome naučio, pa sam metod i sada primenio... Šta dokazuje, naime, da su hotelski Suncobrani đavolske naprave? Njihova sličnost sa Adamovim Kišobranom. Ali šta dokazuje nečastivost tog Kišobrana. Što liči na hotelske Suncobrane za koje smo već utvrdili da su zli... Te noći sam se išunjavao iz pansiona – spavao sam u salonu jer se Sabina zabravila u spavaćoj sobi – s namerom da

ih likvidiram... Nažalost, nisam uspeo. Bar što se tiče postolja i motki. Bili su učvršćeni u betonske konzole, a ja nisam imao ni alata ni eksploziva... Pocepao sam im samo klobuke, koliko sam mogao... Uprkos početnom porazu, te noći sam imao dobar plen; definitivno sam, samo na području pansiona, uništio:

- 7 kom. muških Kišobrana,
  - 3 kom. ženskih Kišobrana,
  - 1 dečji Kišobran,
  - 4 Suncobrana (među kojima i gospođe Friedmann).
- Mogu sa sigurnošću računati da sam u priličnoj meri oštetiо:
- 3 kom. muških Amrela,
  - 2 kom. ženskih Amrela,
  - 1 Suncobran,
  - 5 kom. hotelskih Suncobrana.²⁵

Kruna te uspešne noći – krstaške, ako mogu da je tako nazovem – bilo je rušenje šatora koji su hipici podigli nedaleko od pansiona... Jamačno, ovde sam preterao. Šator, najzad, nije Kišobran... Ali, šta se može, bez slomljenih jaja kajgane nema. U pravednoj borbi moraju ponekad i nevine žrtve pasti... Moje pogreške, ako ih ima, jedino su u revnosti. Jedinom grehu što već u sebi sadrži opravdanje... Da je bilo više vremena, ja ih ne bih pravio... Možda bi i tvoja sestra bolje prošla... Možda bi se moglo pribeci sedativnom reformističkom procesu, te izbeći masakr... Postojala je mogućnost, do koje sam još 1943. došao, da se cela đavolska snaga Kišobrana nalazila u dršci... To nije protivurečilo iskustvima sa opsednutim osobama. U slučaju petnaestogodišnje devojčice iz Liona, u XVII veku, demonsko prisustvo opservirano je isključivo u desnoj ruci, koja je na njen užas, i uz očajnički otpor, po zidovima bogomolje ispisivala opscene reči... Ako bi se ustanovilo naučno da su encephalon i produžena moždina zla smešteni u dršci, mogla bi se izbeći velika materijalna šteta... Bilo bi dovoljno svim Kišobranima

zameniti drške... Naravno, time se ne bi otklonila opasnost da in njih demoni jednom nasele... Ne, to nije bilo rešenje. Znamo kuda vode kompromisi... To smo na sopstvenoj koži iskusili i više ih ni pod kakvim uslovima nećemo praviti... Ja znam da bi me cepidlake zaljubljene u istorijske analogije optužile da pitanje Kišobrana rešavam na način kako smo pokušali da rešimo Jevrejsko pitanje... Potreba da se svet očisti od izvesne kategorije ljudi za koje se drži da su izvori duševne korupcije i zla, stalno je obeležje istorije. Hrišćani su prvi iskusili ovaj nagon. Bili su optuživani za tajna društva u kojima se obavlja incest, svetogrđe i kanibalizam. Zatim su za isti zločin optuživani Jevreji. Potom su nastala proganjanja satanističkih društava u XIV veku... Ali meni je stalo da se moja akcija sa ovim zabludama ne poredi, premda bi činjenica da joj, jednako kao i svim dosadašnjim masovnim pokretima očišćenja, na čelu stoji intelektualac... mogla da govori protivu nje... Utisak vara... Ja nisam torturom došao do lažnih dokaza o davolskom savezu između Adama i Kišobrana. Nemam ličnih pobuda u ovom masakru, kao što su ga imali lionski pagani kad su se pod Marcusom Aureliusom 177. god. A.D. obračunavali sa imućnijim hrišćanskim sugrađanima... U ovom ratu inspiriše me i vodi čist idealizam... Dobro ljudi... Napredak... Opšti interesi... Viši cilj! Ono što je nadahnulo moju potajnu borbu protivu Steinbrechera za vreme rata, moj otpor nacizmu... Razlika je samo u tome što sam naučio da se u ovakvim stvarima treba čuvati svakoga kompromisa... Mali kompromis, pa onda veći. Zatim još veći. Najzad ostanu samo kompromisi bez ikakve borbe... Kompromisi i gorčina u srcu... Oprostim li samo jednom jedinom Kišobranu, raznežim li se nad jednim jedinim Suncobranom, dam li se korumpirati nevinim izgledom bilo kojeg od njih – a oni i te kako umeju da se pretvaraju – u smrtnu opasnost dovodim celu operaciju. Onaj koji se na jednoj tački

pokaže slabim, popustiće i na drugoj... Mali Kišobran pa onda veći. A zatim još veći... Najzad ostanu na svetu samo Kišobrani... Čini mi se da postajem nejasan, Hilmare... Umoran sam... Srećom, to nije umor rezigniranog čoveka, nego borca posle uspešne bitke... Moram se odmoriti. Sutra me čeka još teži zadatak... Napad na Kišobrane dva susedna hotela... Ma koliko ga se stideo, iskustvo iz rada u Gestapou prilično mi pomaže da pametno organizujem racije... Do skorog viđenja, tvoj KONRAD.

P. S. Da ne zaboravim. Bio sam i kod banjskog lekara. Izvanredno musav i neuredan vrač opšte prakse. Za sve vreme konsultacije vadio je skalpelom cerumen iz ušiju. Zatim ga zagledao i razmazivao po bolesničkom protokolu... Nije bilo vajde. Ništa određeno nije umeo da mi kaže. Ali je bio zainteresovan. Dirljivo radoznao i prilježan. Kao Steinbrecher. Generalizacije i dijalektika. (Svet je, izgleda, pun Steinbrechera. Steinbrecherizacija je u velikoj modi.) ...Pitao me od čega su mi umrli roditelji. Rekao sam da su poginuli u Drugom svetskom ratu. Na pitanje od čega su umrli njihovi, odgovorio sam da su poginuli u Prvom. Njihovi su roditelji, međutim, sa sve četiri strane poginuli što u austro-nemačkoj 1866, što u nemačko-francuskoj vojni 1871. Za ostale u dubljoj prošlosti nisam umeo ništa da kažem. Logički – rekao je doktor – ti su morali prdnuti u čabar za vreme Napoleonovih ratova... Vidiš, Hilmare, kako logika pomaže da se razgrne magla vekova... Ispitivao me je i o izvesnim ličnim stvarima. Ticale su se poglavito Sabine. Izveo je to sa znatnom dozom požude i cerumena iz ušiju... Preko polnih opštenja došli smo analogijom do Kišobrana. Ispričao sam šta o njima mislim i šta sam povodom toga preduzeo... Bila je to greška. Ali greška bez koje pregled ne bi imao svrhe. Ja sam, opet u prokletoj želji za kompromisom, hteo da dobijem

službenu potvrdu da je moj akt posledica moralne i intelektualne indignacije, a ne duševnog poremećaja, kako je tvrdila tvoja sestra... Ne, gospodine – ponavljam sam – ne osećam savršeno nikakvu potrebu da cepam Kišobrane. Naprotiv, cela procedura mi je mrska. U izvesnom smislu, ja ih žalim. Onako kao što se žale posednute osobe, za čije je bestijalno ponašanje kriv demon. Ali, sentimentalnostima u ratu ideja nema mesta... Ne, gospodine, nisam video majku u nedoličnoj pozi, pri čemu je Kišobran imao jedan sasvim drugi oblik... Ne, gospodine, orijentisao sam se na Kišobrane isključivo zbog njihove posednutosti. Da je došlo do demonizacije kuhinjskih šerpi, čiviluka ili brkova, ja bih egzorcirao njih... Ne, gospodine, nikada nisam mrzeo oca, koji, uostalom, i nije nosio Kišobran... Nikada nisam osećao posebno zadovoljstvo u milovanju kišobranskih drški, i nisam u smislu vašeg vulgarnog pitanja nikada pokušao nešto što me je, zbog odbijanja, navelo da im se svetim... Ne, gospodine, ne bih vam umeo reći koliko istine ima u tvrđenju Svete Inkvizicije da je đavolski Kišobran pri parenju hladan kao led i okovan gvozdenim šiljcima... Volim li Kišobrane? Kakvo je to pitanje? Naravno da ih ne volim. Volim kišu. Onaj ko voli kišu ne može voleti Kišobrane... Lekar je u međuvremenu izdašno lučio cerumen i steinbrecherizirao: ...Stvar je, naravno, ozbiljna. Ne treba se podavati iluzijama. Koreni su duboki. Nikad se ne zna gde spava zmija... U smislu Freuda moglo bi biti... Međutim, uzevši u obzir Jungove ispravke... stvar stoji sasvim obrnuto... Istina je verovatno opet u nekom kompromisu... Kišobran kao surogat. Kompromis između idealnog i grešnog JA... Kod vas se primećuje i neki galimatijas. Neću da se upuštam u forenzični značaj. Vi znate za onaj slučaj? Boleznika pitaju: zašto su vas doveli ovamo? On odgovara: zavisno od parketiranog poda u kome je git. Međutim, to nije tačno. U podu nema gita. Bolesnik je samo prividno parketar... Vi, na

---

primer, ne opažate krvave suze koje kaplju iz očiju kamenih bogorodica? Da li se možda osećate kao dalaj-lama? Imate li koga drugog u vidu?... Ne? Onda je stvar radikalno otvorena. Električar, inače obrazovan čovek, za vreme gala ručka, u društvu članica Crvenog krsta, pripucao je na prisutne, zatim masturbirao i urinirao, pa tek onda prešao na desert... Sasvim neispitano polje, gospodine... Naročito za nas u provinciji. Ovde nema ludaka da se pokažu kao po velikim gradovima. U velikim zajednicama ludilu se gnezdo vije. Tamo je sve bolje organizovano. Budžet za sanitet. Ideje. Sve... Mi ovde imamo samo grupicu izlapealih penzionera... Čak nijedan slučaj *Morbus Addisoni*, nijedan *Hydrocephalus*, nijedan *Sclerosis multiplex*. Imamo, doduše, nešto menstruacione psihoze, koja je po Helleru pronađena kod 35% samoubijenih žena, i jednu osobu neobičnog JA... To je neki bivši pomorski kapetan, paranoično gundalo jakog polnog nagona i hyperthymičnog temperamenta, koji skuplja riblji izmet... I šta se od toga može napraviti? Kakva generalizacija kada dobijamo samo *delirium tremense* i *comotio cerebri*, odnosno potrese mozгова, i s vremena na vreme, za žega, pokojeg sezonskog piromana... Vi ste prvi od neke stvarno ludačke srazmere... A onda se ispostavlja da ste tek u prolazu. Međutim, po savesti preporučujem povratak u domovinu i adaptaciju na Kišobrane putem psiho-drame. U međuvremenu: sedativi, uzdržavanje i odmor. Samo je prazan mozak zdrav mozak... Eto kako je bilo, dragi moj Hilmare. Jedina korist koju sam izvukao iz posete jeste što sam mu, u predsooblju, pocepao Kišobran, i što sam, upoređujući sebe sa njim, došao do definitivnog ubeđenja da sam i normalan i pametan. Ergo, da je pametno sve što radim. Jer iz činjenice da sam pametan logički proizlazi da je pametno i sve što radim, a iz činjenice da je pametno...

PISMO DVADESET PETO

Konopac i tronožac ili Beda filosofije

Mediteran, 3. okt. 1965.

Dragi moji, Sabina i Hilmare,

(pišem i njoj jer pretpostavljam da je kod tebe – gde bi posle napuštanja ništavnog supruga bila nego kod svog dragog velikog brata?) sećam se da sam nedavno razvijao poređenje između svojih pisama i cikličnog razvitka ljudskog života. Dužina ispovesti je, izgleda, obrnuto srazmerna dužini životnog perioda, kojim je inspirisana. Decenije ostaju neobjašnjene, da bi sav prostor ostavile godini do koje nam je stalo. Mahom bez osnova, jer mi uistinu nismo kadri da egzaktno odredimo šta je za nas važno a šta sporedno. Da takvu sposobnost selekcije posedujemo ma i u najmanjoj meri, i životi bi nam bili bolji. Ne bismo ih trošili na sporednosti. Posvećivali bismo se samo njihovim glavnim tokovima. (Da bi čovek do dna zahvatio život, potreban je izvestan stepen fanatične privrženosti životu; a to isključuje zdravo rasuđivanje o vrednostima. Tako se pun i mudar život nalaze u stanju permanentne protivrečnosti.) Tome možemo dodati još jedan paradoks: ukoliko se opisani događaji brže odvijaju, sporije se beleže. Tako sam se našao kod lekara tek posle Sabininog demonstrativnog odlaska, ne baveći se u međuvremenu ovim pismom.

Sabina će ti, ne sumnjam, pričati o meni sa objektivnošću, svojstvenom vašoj porodici, koja je, verujem, i tebe primorala da život utrošiš na ispravljanje beznačajnog istorijskog kalendara. Želim jedino da znanju bude primljeno potpuno uviđanje nedoličnog ponašanja prema Sabini, mada mi se njen odlazak za Heidelberg čini pomalo preteranim odgovorom na njega. Kada bi mnome vladalo rdavo raspoloženje, mogao bih Sabini-
no ponašanje da označim kao dezterstvo. I to pod naročitim teškim *ratnim* okolnostima. (Rat protivu Kišobrana u punom je zamahu, premda ponešto usporenom zbog interesovanja mesne policije za pomor među amrelima.) A zna se kako se dezterstvo kažnjava. Ja sam, na sreću, u poletnom raspoloženju i spreman da za nesporazum u potpunosti preuzmem krivicu. Štaviše, da upravo iz njega izvučem osnovnu tezu na kojoj mislim da zasnujem svoj budući život. Hoće li on biti zajednički, odlučiće Sabina kada bude čula kako će izgledati.

U međuvremenu, nemate nikakvih razloga za brigu. Osećam se sjajno. Uzimam sedative i uzdržavam se. Nadam se da se moje stanje može videti i iz ovog rukopisa. Rečenice mi više nisu rastrzane i isprekidane. Ni misli raslojene. I premda zaključak još nije dobio konačan oblik, obrisi se već mogu nazreti. Pod tim uslovima, mogao bih se vratiti vama u Heidelberg i tamo dovršiti svođenje računa sa prošlošću. Bojim se, međutim, da ne iskoristite moje još uvek ranjivo stanje i sprečite oslobodjenje koje je na putu. Znam da biste me gurali u X vek. Da bi me ti, Hilmare, pozivao da se ne petljam u savremenost, koju ne razumem i posmatram kroz omaške sopstvene prošlosti. Na sreću, ja više nemam šta da tražim između Odre i Wisle. Mene savršeno ne interesuje kako se Knez Mieszko pokrstio. Ne interesuje me ništa što je starije od moje budućnosti i budućnosti sveta u kome živim.

Pitanje je, po svemu sudeći, bilo pogrešno postavljeno. Stvar nije bila u tome da pronađem ključ za svoju prošlost – čime sam

se u pismima strasno bavio – nego da ga nađem za budućnost. Sutrašnjica je ono što od mene čini čoveka. Juče je ono što me čini mrtvacem. Pogreška je bila u tome što sam oživljavao nešto što sam davno morao pokopati zauvek. Naš problem nije u tome kako da oživimo, nego kako da upokojimo vampire. PROŠLOST JE VAMPIR I PRAVO PITANJE GLASI KAKO GA UPOKOJITI?²⁶ Čovek nema treće mogućnosti. Ili će mu probiti srce kocem ili će mu sva krv uskoro biti ispijena. A da bi se to postiglo, mora se jednom početi sa ekskretiranjem otrovnog duha intelektualne analize iz naših života. Inače ćemo se pretvoriti u čiste silogizme. Time ćemo biti vraćeni ništavilu reči iz koje smo stvoreni, ali šta mi od takve božanske logike imamo?

Upravo sam bio u toku tog saznanja i traženja najefikasnijih puteva za njegovu oslobodilačku primenu, kad je naišla Sabina. Moje odurno ponašanje samo je razarački i nihilistički akt intelekta u povlačenju. Saterao sam ga bio u tesnac. Sabina mu se našla na putu. Bila je oborena na zemlju i smrvljena, kao što je smrvljeno sve što se ikada našlo na putu intelektu kada je ovaj težio dubljim saznanjima o čoveku i bitku. Na izvestan način, međutim, trebalo bi da bude ponosna. Uprkos ozledama. Postala je dokaz. Prestala je biti Sabina i postala intelektualni čin. U svakom slučaju, njegoa bitna premisa. San je svakog intelektualca da prestane biti čovek i postane intelektualni čin. Deo savršenog logičkog sistema. Ona je u tome uspela. Sad je logički simbol. Sa dve-tri reference. I više Ibidema.

Ovo saznanje, delimično postignuto i preko Sabininih telesnih ostataka na parketu, za koje se nadam da su se u nekoj bolnici ponovo našli na okupu, ostalo bi spekulativno da sam se samo na njemu zadržao. Da sam onaj stari Konrad Rutkowski, produžio bih sa skupljanjem dokaza i protivdokaza, a vaga mog mišljenja postala bi nečujna klackalica, koja bi se večno pomerala čas levim čas desnim tasom, levim tasom vere,

desnim sumnje, a da jezičak nikad ne pokaže meru i broj. Intelektualna savest to ne bi dopustila. Kad god bi zapretio da će se pretezanjem vere zaustaviti na nekom delu, ja bih na suprotni tas bacio novu sumnju, i kantar bi opet srećno proradio, klateći se u mračnoj neizvesnosti. A kada bi nagomilana sumnja bila na samoj ivici smrti, navalio bih se verom na naspramni tas i klaćenje duha počelo bi iz početka. U samoj stvari, plašio sam se dela koliko i smrti kao njegovog potpunog odsustva. Znao sam da zaključak, ako ne raspoláže protivzaključkom, zahteva čin i vodi delu. A delo je smrt mišljenja. Ko dela, nema vremena za kantare i vage. Za njega je već sve izvagano. Budući da sam intelektualac, te po prirodi stvari želim da razmišljam, jer me to razmišljanje intelektualcem i čini – ne akademski rang, društveni položaj i obrazovanje, nego sposobnost za spekulacije, makar one vodile odgovoru na pitanje da li dečije telo gori brže od tela odraslog muškarca – ja se grozim definitivnih zaključaka. Želim da imam svoje „mada“, „možda“, „ipak“, „s druge strane“. Bez „mada“, ja sam bespomoćan kao jež izvrnut na leda. Pobediti ovu zabludu bio je pravi podvig, jer je ona, kao mrtva straža, stajala ispred svih puteva u slobodu.

Posebnim pismom šaljem vam prepis izvesnih beležaka na tu temu. Esej je strogo privatnog karaktera i treba da posluži kao neka vrsta filozofskog razjašnjenja šta se zbilo sa Sabinom. Za mene više nema sumnje da je tvoja sestra bila pod noge bačena i pregažena dok sam formulisao zaključke u njemu iznesene. Jer JA SE SADA USUĐUJEM. JA SAM SADA ZATOČNIK VOLJE. ČOVEK DELA. Tas vere je konačno prevagnuo. Sve su sumnje odbačene. Kantar mišljenja se zaustavio. Vode su se odmrzle i led je krenuo. A ako se nadate da će iz ovog preokreta proizići opet jedna od onih prekrasno ukoričenih knjiga, koje nam danas zamenjuju stvarnu istoriju, grdno se varate. Meni je poznata pritivorna uloga knjiga i govora. Oni postoje da nas

prividnom sličnošću sa činom zavaraju. Da nas sa nedelovanjem pomire kompromisom. Jer kažemo: govorim, dakle i delam. I kažemo: pišem, dakle i delam. A u početku obmane stoji: mislim, dakle postojim. I postojim, dakle i delam. A ja vam kažem: DELO JE POMERANJE STVARI A NE UVIĐANJE NJIHOVOG POLOŽAJA. NEMA DELA IZVAN DELA! SVE DRUGO JE OBMANA. KONRAD.

P. S. Hilmare, šta je to sa mnom? Opet me snašla nemoć i resignacija. Otkako me juče ujutru obuzela, nisam iz sobe izlazio. Ni jeo nisam... Gospoda iz recepcije su, doduše, dolazila da se raspituju nisam li možda bolestan... Nisam bolestan, jedino mi nije ni do čega. Sve mi izgleda besmisleno... Nekakvo delovanje pogotovu... Šta može Delo? Kome Delo treba? Zar ga nije bilo dosta? Zar ih se nismo zasitili?... Čudim se svom zanosu. Mora da nisam bio pri sebi. Mora da sam bio smešan sa svojom mesijanskom ekstazom... Obećavam da se više neće ponoviti. Znam odakle dolazi. Valjda ću drugi put umeti da se branim... Utvrdio sam odakle potiču ti nepodnošljivi napadi preduzimljivosti. Kad god bi me posetio Adam Trpković, posle toga osećao sam se čio i oran za akciju. Uvek sam nešto preduzimao, pa čak i kada sam se tome opirao... Kao da se prilikom svakog susreta nešto od njegove demonske snage prelivalo u mene i kasnije preobražavalo u nepromišljenost... Poslednji put je bio ovde pre nego što sam seo da pišem ovo pismo. Još jednom je pokušao da me navede na rušenje Spomenika. Davao je obećanja i pretio... Tipična steinbrecherovska kontrapunktalna tehnika. Sendviči i cigarete, izmešani sa goveđim žilama... Nisam se dao, ali je ipak nešto postigao... Da buncam o Delu. Da bar u mislima napravim kompromis... A zna se kako sa kompromisima stoji. Najpre mali, pa onda veći. Najpre neko delce, pa onda delo. Na kraju, čovek se nade u moru bezumnih aktivnosti, nad kojima više nema nikakvu kontrolu... Iz

nečega se moraju nekakve konzekvence izvlačiti. Svaki korak vodi nekuda. Untersturmführer Kurt Franz je bio izvanredan kelner. Onda je napravio samo jedan pogrešan pokret. Otišao je na zbor NSDAP. Iz toga je nužno sledio SA. Iz SA jednako nužno SS. Pripadništvo SS-u odvelo ga je u Treblinku. A kad se već našao tamo, morao je da istrebljuje Židove. To je bila logička konzekvencija službe u koncentracionom logoru. Ali, u širem smislu, bila je to prirodna posledica sumornog provincijskog nedeljnog popodneva, godine 1933, kada je konobaru Kurtu Franzu bilo neizdržljivo dosadno i kada je, umesto u bioskop, otišao na sastanak sa Adolfom Hitlerom... Adam je podmuklo računao da će me razmišljanje o delanju, kao jedinom autentičnom obliku života, posle niza kompromisa, najzad dovesti i do nedela: rušenja jednog spomenika... A kad smo već kod njega, i neke druge sumnje dobijaju na zamahu... Ne znam, ali sam tok stvari... Zašto je, na primer, tvoja sestra tako spremno pristala da dođemo u D.? Nije to bilo u njenoj inadžijskoj prirodi... Ne bi me začudilo da je znala šta se u ovom gradu za vreme rata dogadalo i kakvu sam ulogu ja u tome igrao... Ili, ako baš i nije sve znala, da je na takvo držanje bila podstaknuta... Demonske sile ne poznaju geografska ograničenja. Persijski duhovi silazili su čak do svete reke Jordana. Njihova pokretljivost je praktično neograničena... Adam je, dakle, mogao postići da se Sabina ne opire mom izboru. Ako je to uopšte i bio moj izbor? Ako mi i on nije sugerisan? Jugoslavija je svakako bila Sabinina ideja... Sve upućuje na zaveru, mračnu konspiraciju sa ciljem da se dovedem u D., suočim sa prošlošću i ucenim njome, a zatim spasem ponudom saveza sa Satanom... Ako tome dodam Sabinino insistiranje da prisustvujemo otkrivanju Spomenika, ploćenje protivu mene postaje očevidno. U kontekstu ovako optužujućih logičkih dokaza, šta vredi vaš telegram?... Jeste, primio sam ga. Proturili su mi

ga ispod vrata... DRAGI KONRADE STOP NE SEDAJ U KOLA SAM STOP DRAGI HILMAR DOLAZI PO TEBE U SUBOTU STOP SVE JE ZABORAVLJENO STOP VOLI TE SABINA... Stvar je, međutim, u tome da nije zaboravljeno. I da ništa ne može biti zaboravljeno... Čovek bi morao najpre da poludi. To je zapravo jedini pravi način. Ludilo je glogov kolac za sećanje. Sve ostalo je tek polumera... A kriviti Adama nema smisla. On je radio ono što mu je naređivao Kišobran. On je samo izvršavao naređenja. Bio je potpuni zarobljenik kišobrana, kao što smo mi bili zarobljenici zakletve... Paradoksalno, međutim, tek u tom savezu postao je slobodan. Tek kao apsolutni rob stekao je apsolutnu slobodu akcije. Hegel je to osetio kada je u slobodi video ispunjenje uzastopnih nužnosti. Đavolskih nužnosti, dakako. Ljudska sloboda je pakao alternativa, dilema i izbora. Prava sloboda je nemati izbora. Pakao nije ništa drugo do apsolutna sloboda, a đavo njen zatočnik još od sukoba sa Bogom... Pogledajte samo kakvu predstavu imamo o nebu? Kad god nam neki slikar pokuša otkriti Silu i Slavu Božiju, osećamo se kao da prisustvujemo SS paradi u Areni Luipold u Nürnbergu... Falange jednoličnih, bezizraznih i plavkosih anđela i arhandela, heruvima i serafima, okružuju Presto u smislu Reinhardove matematičke inscenacije, dočaravajući najbrutalniju viziju autoritarne države koju sam ikada video... A šta nam prikazuje Hieronymus Bosch? U njegovim predstavama pakla ne vidim nikakvog reda i sistema. Naročito rotterdamskim *Demonima*... U triptihu *Vrt uživanja* reda ima, dabome, sve je tu u proporcijama, koje su pod kontrolom nebeskih zakona, i sve ima jednake, monolitne sferične oblike... Ali to je Nebo, to je Raj!... A otidite u bečku Akademiju i vidite mu trokrilnu oltarsku tablu sa Strašnim sudom. Uzastopne nužnosti, ostvarivši rajsku slobodu, preobražavaju se, duž vertikalne osovine kompozicije, u kaos i stvarnu slobodu pakla.

Gore, u zlatnom nimbusu, vlada simetrija kao u kasarni Wehrmachta, skromnog reda i sistema ima još i u padanju anđela, ali dole... moj bože! Dole caruje apsolutni orijentalni kaos! Svako svakoga zlostavlja kako mu je volja! Svako radi što mu se sviđa! Sve je u totalnoj konfuziji! Sumanuti kaos dostiže slobodu i lepotu idealne demokratske države... Sve je to tako zamršeno. Ko će se snaći? Gde je istina?... Da li je istina uopšte potrebna? Zar logika ne može da je zameni? Steinbrecher je uvek tvrdio da može. Da je logika nešto trajno, dok se istina menja... Ja sam to video 1945... Major koji me je isleđivao zvao se Stein – jamačno Jevrejin – i bio je General attorney u Columbusu, Ohio... Zar ne uvidate, Rutkowski, da vaša zločinačka delatnost ne proizilazi jedino iz premise da ste radili u Gestapou nego iz premise da ste Nemac. Jeste li Nemac, Rutkowski?... Jesam, gospodine majore!... Eto vidite. Prema tome, vi ste i zločinac!... Nisam zločinac, gospodine. Ja jesam vršio neke nedopuštenosti, to je tačno, ali to su bili kompromisi radi poboljšavanja rata... Kako je to moguće? Nelogično je da niste zločinac, Rutkowski, sasvim nelogično. Indukujmo stvari iz onoga što nam je poznato. Ako su svi Nemci bili nacisti, onda ste morali biti i vi, inače ne biste bili Nemac. A da ste Nemac, na zapisnik ste priznali. Nećemo se valjda na početak vraćati, for God's sake, Rutkowski! Don't be such a bloody fool! You are supposed to be an intellectual. We are both fucking intellectuals, aren't we? Come now, let's use some fuckin' logic for a change!²⁷ Ako ste Nemac, vi ste i nacist, a ako ste nacist, vi ste i zločinac, i dajmo da već jednom ispotpisujemo te jebene zapisnike pa da se rasturamo jebenim kućama!... Na moje tvrđenje da svi Nemci ipak nisu bili nacisti, major je izjavljivao da je to prokletu nelogično, jer da nisu, zar bi činili onakve proklete zločine? Na moje navaljivanje da prizna bar principijelnu mogućnost postojanja prokletih nevinih Nemaca, Stein

je kazao da on takvu mogućnost ne odriče. Principijelno je, naime, verovatno da ih ima među Amerikancima nemačkog porekla... Ali, oni nisu pod istragom, Rutkowski, old boy! Pod istragom ste vi! Do you get the message?...²⁸ Hiljadu devetsto četrdeset pete izvukao sam se sa jednom godinom „koncentracione denacifikacije“... Nikad mi nije bilo jasno zašto se i ona sastojala u teškom fizičkom radu i predavanjima, kad je to u svoje vreme bio proces nacifikacije... Danas nemam izgleda da se izvučem. Nemam odgovor ni na jedno pitanje. A oni koje imam, ne vrede. Nema odgovora da u propast ne vodi... Osećam se kao na isledenju kod Steinbrechera. Kod njega nije pomagalo biti nevin. Svi odgovori su vodili gubitku partije... Činjenica da je neko nevin, tehnički ne ometa vešanje. Vešanje ometa jedino prekidanje omče... A moja nema izgleda da se prekine. Napravio sam je od mornarskog užeta, ojačao steinbrecherovskom logikom i namazao sapunom. Ceo dan sam se oko toga bavio, zaključan u sobi... Omča visi o kuki za luster. Ispod nje je stolica... Neko kuca na vratima, ali ja neću otvarati. Kasno je za sve... Ne preostaje više ništa da se učini, a jedva nešto da se kaže. Put se više nigde ne račva. Levo i desno više ne postoji... Ne zamerite mi ovaj poslednji kompromis. Bio je neizbežan i logičan. Inače bi me čekao još teži pad... A možda i ludilo kome je premlaćivanje Sabine samo beznačajan predujam... Kucanje postaje sve upornije, moram da žurim... Sve moje rukopise spalite... Ne dopustite da se moje knjige prešampavaju. Nikada o meni ne govorite. Ponašajte se kao da nisam postojao. Pokušajte svom dušom da postignete ono što meni nije uspeo: da zaboravite i steknete nevinost... I čuvajte se kompromisa... (Nisam sujeveren, ali ne bi bilo naodmet da mi pre spuštanja u grob zarijete glogov kolac u srce. Hilmaru bi to pričinilo osobno zadovoljstvo)... vaš KONRAD.

PISMO DVADESET ŠESTO

Kako je profesor Rutkowski prodao dušu đavolu ili S one strane dobra i zla

Mediteran, 5. okt. 1965.

Dragi moji, Sabina i Hilmare,

Primio sam i drugi telegram. Uručen mi je za vreme očaravajuće obnove elana, posle kraćeg klonuća kome sam bio izložen. Neizmerno vam hvala na brizi. Naročito Hilmaru, dragom, dobrom Hilmaru za požrtvovanu odluku da od svoje knjige oduzme nekoliko dragocenih dana i protraći ih na mene. Na sreću, uz ponovljenu blagodarnost, kadar sam odreći se te usluge. Nema nikakve potrebe da ovamo dolazite. Pri punoj sam kontroli svojih moći, o čemu moje poslednje pismo treba da vam pruži dokaz. Osim, naravno, ako ne nameravate da se pridružite mojoj akciji, ali pošto o njoj još ništa ne znate, to je jedva verovatno. A i vremena ne bi bilo. (Račun sam u pansionu izmirio, kola odvezao u garažu na pregled – u tom pogledu nemajte brige – i spakovao se. Krećem za Nemačku oko sedam sati predveče. Putovaću noću zbog vrućine, ali i iz nekih drugih razloga; koji će vam blagovremeno biti objašnjeni.)

Osećam se izvanredno. Skoro kao prvi čovek prvog dana. Kao da mi je sva krv preko noći izmenjena, i da, umesto one posustale, zaražene i otrovne bare, žilama teče sama struja

života. Ne pamtim da sam se ikada osećao tako čio, preduzimljiv i siguran. Nemam za ovo stanje nikakvih poređenja. Ali ako se Hilmar seća kako nam je jednom prilikom tumačio neizrecivo osećanje totalnog utapanja u zajednicu po duhu, što ga je obuzimalo i opijalo kad god bi učestvovao na Hitlerjugend-revijama ili slušao Führerove govore, dobićete približnu predstavu o mom stanju. Sa bitnom razlikom, razume se, što moja uznesenost potiče od potpunog spajanja sa idejom, a ne sa ljudima kao njenim posrednicima.

Znate koliko sam oduvek patio od hroničnih nedoumica, dilema, oklevanja, kolebanja i odlaganja. Koliko sam bio sklon kompromisima. Sada o njima više nema govora. Ciljevi su mi jasni, njihova dokazanost potpuna, a spremnost da ih ispunim nesalomljiva.²⁹ Očigledno, neki se presudni faktor u meni promenio, i to u času kada su svi preostali već bili spleteni u omču što je visila o kuki za luster. Ne verujem čak ni da biste me poznali. Dok ove redove pišem, posmatram se u ogledalu, i sa čuđenjem, sa radosnim uzbuđenjem pre nego strepnjom, konstatujem da sam se promenio. U čemu se promena sastoji, ne bih umeo da kažem. U fizičkom pogledu nje nema. Možda mi je naglo mršavljenje dalo izoštriji lik, obris sečiva, plavoseni odsjaj čelika koji se vida kod proroka i uopšte ljudi ubedenih u svoje pozvanje, kao što su Jovan Krstitelj, Savonarola ili šef RSHA Reinhard Heydrich. Možda se taj utisak može pripisati zelenkastoj acetilenskoj grozničavosti u očima, jedva prigušenoj visokom dioptrijom naočara. U svakom slučaju, promena se ne može iskazati poznatim pojmovima, ili ja za te pojmove ne znam. Ono u šta sam siguran, međutim, i što mogu rećima iskazati, ispunjava me pouzdanjem i izvesnošću. Kao rukom odnesene, sve tegobe su nestale. Appetit moram zauzdavati, premda mi se čini da on više izražava žeđ za životom nego glad za zemaljskim hranama. Misao mi se čudesno razbistrila, a moć

rasuđivanja dobila neverovatno ubrzanje. Kao da sam postao sposoban da do ispravnih zaključaka dolazim bez ijedne logičke premise, bez ikakvog posredstva empirije ili iskustva. Gotovo bih se usudio reći: OTKROVENJEM. Preterano upoređenje koristim da bih istakao izvanrednu brzinu u donošenju odluka i njihovu spontanu skladnost sa celokupnim bićem. Sposobnost sećanja sasvim se restaurirala. Na sreću, nipošto u starom, pokajničkom, demoničnom vidu, koji je bio na dobrom putu da me duševno razori i fizički uništi, već upravo obrnuto: kao spoznavanje potpune nebitnosti prošlosti za naše autentične živote. (Osećanje slobode ravno onome što ga ima davljenik kad ponovo dođe do vazduha!) Bez prošlosti opet sam bio slobodan! Jedan proces u međuvremenu učvršćuje ovaj odnos. Događaji iz rata mešaju se i prožimaju u melasu, iz koje je sve teže nešto razabrati. Neki datum izolovati, lik izdvojiti, scenu obnoviti. Čak i takve ličnosti kao pukovnik Steinbrecher gube individualnost i pretvaraju se u bujice nepovezanih misli, ideja i reči. Kao da je stavljena na tihu vatru, prošlost isparava; oslobađam se. Moje dileme su iščezle. Jesam li to uopšte bio ja, čovek sa perom u ruci i ugašenih očiju, koji se na samoubistvo spremao? Je li to čudovište koje je proždiralo Kišobrane bilo uopšte Konrad Rutkowski? To čudovište građanske savesti, koje je od najdivotnije sprave na svetu pokušalo lažnim optužbama da napravi đavolski trozubac? Je li to bio Konrad Rutkowski koji se dvadeset dve godine posle rata ubijao tobožnjim krivicama u njemu? Otkuda mu uopšte ideja da je za nešto kriv? Zašto bi on bio kriv? Ta on je bio tek nepodmazani – šta velim? – napukli šraf nemačke ratne mašine. Niti je šta učvršćivao, niti šta pokretao. Svuda gde je bio ušrafljen, sve je popuštalo i sve se razdešavalo...

Zaboravimo prošlost. Odbacimo je kao smrdljivu ritu koja nas uništava. Prihvatimo nevinost što nam se tim odricanjem

nudi. Neka senka ne prlja predeo kojim ćemo, zasenjeni udaljenim sjajem cilja, ubuduće koračati. Znajmo: zaboravljanje, odbacivanje, uništenje prošlosti bitna je odlika novog stanja u kome govorim i u koje vas bratski pozivam!

Pitate me kako je do njega došlo, da biste mu se i vi mogli pridružiti? Došlo je kao munja, kao grom. Onako kako će i vama doći, kad kucne vaš čas. Razvoj je izostavljen, istorija izostala. Probudio sam se kao nova ličnost, kao što ćete se i vi jednom probuditi!

Bio sam već namakao omču na vrat kad se čulo kucanje. S početka se nisam obazirao. Kucanje se uporno ponavljalo. Bio sam neodlučan. Ako ne otvorim, posetiocu se to može učiniti sumnjivim. Podići će se uzbuna, vrata će biti provaljena i ja sa konopca skinut. Razbor je nalagao da se učtivo otresem uljeza ma ko to bio. Biće to, najzad, tek kratko odlaganje. Odškrinuo sam vrata: u hodniku nije bilo nikog. Izgledalo je da sam se prevario i da se kucalo na nekim drugim vratima. Zaključao sam vrata i opet namakao omču. Još jednom me je kucanje prekinulo. Grub i zapovednički drven udar ovog puta beše jasan i uporniji. Nije bilo sumnje da dopire sa vrata. Otvorio sam ih, ponovo ne zatekavši nikog. Ali sada sam primetio pored vrata veliki muški kišobran. Bio je naslonjen na levi ragastov, mora biti odavno, samo ga ja u uzbuđenju nisam zapazio. Odmah sam ga prepoznao: Adamov nečastivi saveznik. Bio sam užasnut i potresen. Nisam razumeo smisao ovog uznemiravanja. Pretpostavljao sam da je to vid Adamovog pritiska. Smirio sam se, pa čak i nasmejao, shvatajući, u kontekstu omče, uzaludnost ovakvih steinbrecherovskih pritisaka. Nije više mogao da mi nanese zlo, niti da me uvuče u zločin. Bio je bespomoćan pred smrću. Najpre sam pomislio da ga ostavim gde je, a onda shvatio da će on nastaviti lupanje, a to će uznemiriti goste ili osoblje. Mogli bi doći da intervenišu i da me ometu. Osim toga, nisam

želeo da umirem uz muziku demonskog kuckanja. Uzeo sam ga, uneo u sobu, zaključao vrata, Kišobran naslonio na zid i vratio se vešalima. Od toga časa pa do jutra ne sećam se ničeg više. A ujutru sam se probudio u novom stanju, u kome je žudnja za smrću bila zamenjena obiljem životne energije i zahvalnošću prema Kišobranu koji me je spasao, navodeći me, očigledno, da samoubilačku odluku još jednom svestrano razmotrim.

Ostavimo Kišobran njegovoj crnoj, kaluđerskoj ukočenosti, a mi se vratimo svojoj misiji.

Ona se u prvom redu odnosi na RAZORENJE PROŠLOSTI I UNIŠTENJE NJENOG ČEDA ISTORIJE. Istorija je, braćo moja u duhu, vodenični kamen o vratu života. Aladinova čarobna lampa, iz koje izlazi nakazni duh kajanja i griže da nam ogadi svaku budućnost. Leteći ćilim, na kome, ošamućeni od sećanja, lažnim nebom istorijskih lažnih predstava, žurimo u pakao. Odbacimo je! Na đubre odnesimo sve njene izvore. Sve pisane anale, pisma, državna dokumenta, novine, povelje, zapisnike, književna dela, dnevnik, memoare, istorijske čitanke, epitafe, sve što je ikad bilo o čemu pisano! Srušimo sve spomenike prošlosti, sve na čemu bismo se mogli učiti novim promašajima! Čak i drevne ruševine sravnimo sa zemljom, po kojoj ćemo slobodno i slavno gaziti kao preko ravni bez prepreka! Vratimo stvarima njihovu božansku nevinost i neizvesnost! Jer ja vas, braćo, učim nevinosti! Vrlini neobaziranja! Osvrće li se kamen kada se kotrlja nizbrdo, rušeći sve pred sobom, da bi na dnu što pre zauzeo svoj srećni položaj? Tako se i vi ne osvrćite! Iza vas nema ničeg što vas zaslužuje! Iza vas je samo izrovana putanja pada! Budite Orfej koji se nije okrenuo! Imajte oči i srce samo za ono što je ispred vas! Budite Nadljudi!

Jer šta je ta Istorija kojoj se toliko divimo i od koje toliko želimo da naučimo? Šta je to o čemu nas izveštavaju *Sveto pismo* – ukoliko je to lažna istorija jevrejskog naroda – Herodotus,

Polybios, Sallustius, Livius, Tacitus, Svetonius, J. Flavius, Plutarchus? O kojoj nam bajke pričaju Carlyle, Thierry, Gibbon, Mommsen, Ranke, Spengler, Toynbee? Jesu li to činjenice? Jesu li to istine? Nipošto, braćo moja u duhu! To su tek pretpostavke razuma. Ortopedske analogije. Krečne, fantomske senke nekadašnjih činjenica. Dokazni postupak je dobar, ali počiva na lažnoj optužbi. Logika je besprekorna počev od prve premise, ali prva premise je lažna. Dokumentacija je iscrpna, ali služi pogrešnoj pretpostavci. Čovečanstvo izvlači zaključke iz svoje prošlosti isto kao kad biste iz puke činjenice mog sedenja za stolom pokušavali da izvučete zaključak o čemu pišem, oslanjajući se jedino na činjenicu da sam istoričar i na moje raspoloženje. Bili biste u zabludi. Verovali biste da restauriram istoriju, tamo gde je razaram. Pa i kada pročitate ova pisma, mislite li da ćete me razumeti? Da ćete mirne savesti moći reći: sad znamo ko je bio Konrad Rutkowski? Kako se strašno varate! Ono što opažate tek je refleks senke sa ogledala. Ono što nisam kazao, a znam o sebi, pretežnije je od onoga što sam rekao. A ono što znam o sebi, znatno je manje od onoga što o sebi ne znam, niti ću ikada saznati. Pa šta je onda Istorija? Beživotna avet bivanja namesto bivanja. Galimatijas pretpostavki, laži, obmana, interpolacija, falsifikata, omašaka, pa čak i stamparskih grešaka, na osnovu kojih stvaramo istorijske predstave. Tradicija, na kojoj smo kao intelektualci gradili misao o budućnosti, permanentan je nesporazum sa prošlošću. Došaptavanje gluvih, nemih i slepih kroz vekove. Na živom pesku zabluda izgrađujemo budućnost. Zar je neobično što nam ne uliva poverenje i što svaku promenu dočekujemo sa strahom?

No, ne budite nestrpljivi, braćo moja u duhu! Ja nisam umorni kukač nad lažnim idolima! Ja sam graditelj istinitih! Našavši vašu ranu, našao sam i lek za nju! I kao što vas je Hristos izbavio Istočnog greha – uzalud, jer sve se odbacuje lakše od

stida – ja ću vas izbaviti Zapadnog: greha razumnosti, logičnosti, uzdržavanja, prosečnosti, računa i kompromisa!

Ako me poslušate i postanete jači od svoje prošlosti, a ravni svojoj budućnosti, ako se odbacivanjem čovečnosti možete uzvisiti s onu stranu dobra i zla, mesto u poslednjem automobilu koji će prolaziti Berlinom biće vam obezbeđeno.³⁰ A to vam jemči onaj koji propoveda da sve počiva na životu i da bez njega nema ničeg vrednog. Odbacimo prošlost! Uništimo je gde god nas robu u nevinosti i stvaralačkom neznanju! Razorimo biblioteke! Spalimo državne arhive! Odrecimo se uspomena, tog brloga malih ljudi, i sećanja u koja smo obrasli kao u drač te ličimo na avetinjska strašila u žednom polju! Pocepajmo i ona besmislena stara pisma koja će nam jednom srušiti tavan na glavu! Zaboravimo kad smo, gde smo i od koga rođeni! Na đubre bacimo dokumenta iz kojih se to može doznati! Neka fotografije, filmski i diktafonski snimci pođu za njima u propast! U prah smrvimo lažne zvezde Gutenbergove ropske galaktike! Zabranimo svaki ljudski trag u pesku, a poravnajmo sve koji se nađu iz taštine ili kukavičluka pred smrću! Zaustavimo štamparije, ukinimo štampu! A ako nam se za početak ova doslednost čini isuviše smelom, pravimo je od samorazorne materije! Ujutru pročitane novine neka se uveče same spaljuju! Neka se preko dana razmenjena korespondencija uveče u prašinu raspadne! Neka kasete za filmove eksplodiraju odmah posle prikazivanja!

I kad me pitate kako ćemo u tome uspeti, kako ćemo stresti kamen prošlosti sa svojih leđa, ja vam kažem da ste pitanje pogrešno postavili i da uspeti nećete dok ga na naopak način postavljate. Da je prošlost tek kamen na našim leđima, mi bismo ga osećali kao teret, i davno bismo ga sa sebe stresli kao nešto što je *izvan* nas. Da je *u nama*, davno bismo je izbljuvali ili umrli, jer ili otrov izbacite ili vas ubije. Ne, braćo moja u duhu, nema prošlosti u nama, nego *smo mi u prošlosti*, kao u vreloj i

zagušljivoj močvari. Izvući se iz nje možemo jedino ako sami sebe za kosu potegnemo, kao što je postupio baron Münchhausen kad se u blatu zaglavio.

Sve dok osećanje prolaznosti ne postane duboko koliko sama prolaznost, prošlost neće biti uništena. Da je pobede, ljudi moraju da se naviknu na smrt. Jer mi sada ne umiremo. Mi se samo pretvaramo. Otićemo krišom u močvaru koja guši potomstvo. Izuzmimo se! Budimo veliki u odricanju kao što smo nemilosrdni u prisvajanju! Dok ne ubijemo prošlost, nećemo roditi budućnost! Umesto nje, rađaćemo posmrćad!

Tek kad nestane prošlosti, svaki čovek će postati stvaralac i graditelj. Svako će biće stvarati svet iz početka. Ja vam pružam nauku najveće hrabrosti: ja vas učim umiranju! Ljudskoj smrtnosti i nadljudskoj večnosti! Sve ostalo je dim i sen senke!

Vi kažete, šta tu ima naročitog, neobičnog i novog? I ranije je bilo velikih i slavnih razoritelja. Razoritelja je bilo, braćo moja u duhu, ali nijedan koji je uništavao kao stvaralac. Jer rečeno je da su vrata svuda niska i da će proći i oni koji su veliki, ali se moraju sagnuti. A ja vam velim da mi nećemo da se saginjemo. Mi hoćemo da ostanemo veliki. Mi ćemo srušiti sva vrata i po svojoj meri napraviti druga. I bilo je takođe rečeno da treba razbiti što se o naše istine razbiti može. A ja vam velim: razbijte sve! Samo se iz haosa radaju zvezde!

Od kakve je koristi bilo Aleksandru što je zapalio Persepolis, kad nije razorio Atinu? Šta su imali Antioh ili Vespazijan od rušenja velikog jerusalimskog Hrama, kad je Učenje ostalo? Šta se izmenilo time što je solju posuta Kartaga, kad je sladak ostao Rim? Od kakvog je značaja za budućnost bilo spaljivanje Aleksandrijske biblioteke, kada su ostale sve druge?

Rečeno je da ideš putem veličine i da iza tebe više nema puta, jer ga je uništila tvoja noga. A ja vam kažem: puta nikada i nije bilo; put je krčevina tvoje gvozdene noge!

A zatim je rečeno da od svega što je ikada zapisano vredi samo ono što je utisnuto krvlju i da će se samo još od jednog stoleća pisaca i čitalaca duh sasvim usmrdeti. A ja vam kažem: smrdi taj već odavno! Smrdi od prvog udarca klina u kamenu ploču, od prvog severnog jelena omađijanog na stenama Altamire!

Odajmo za to slavu martirima uništenja, svecima razaranja, jer se nisu bojali budućnosti kad su na prošlost ruku dizali; ćutljivim usamljenicima u svetu reči, koji su prvi razumeli da je reč podmukli kompromis sa ne-delom, a ovo još podmukliji sa ništavilom. Usudili su se da upale prvu vatru slobode i da je do danas održavaju, uprkos poniženjima i nepravdama kojima su stolecima bili izloženi. A naročito začetnicima među njima, koji su spalili Protagorine knjige. Odajmo poštu papi Innocentiu II, Svetom Bernardu, Opštinskom veću Soissons-a i Sens-a što su spalili sve Abelardove knjige, kao i većnicima Constance, koji su se obračunali sa Janom Hussom i delima mu. Ne zaboravimo ni Gradsko veće Wormsa, koje je prvo potpalilo lomaču pod Luterovim spisima, one što su drugoj vatri predali Pascalove *Lettres à un Provincial*, a naročito dični Parlament Pariza koji je odoleo pritisku neznanja i uništio kopije *Émile J. J. Rousseau*-a. Istome Parlamentu pripada čast da je 18. avgusta 1770. spalio, između ostalog, tri barona Holbacha, jednog Boulanger-a i jednog Voltaire-a. Oprostimo im trenutnu slabost prema poslednjem. Ona je kasnije ispravljena, te ništa što je stari licemer napisao nije izbeglo očišćavajućem plamenu. Blagodareći istom graditeljskom duhu, oslobodili smo se – barem privremeno – D'Aubigne-a, Beaumarchais-a, Helvetius-a, Marivaux-a, Miltona (*Defensio*), Marlowe-a, Raleigh-a (*History of the World*, svezak I), Locke-a, Hobbes-a (*Leviathan*), Swift-a, Defoe-a i tolikih drugih proizvođača reči i duvača oblaka. Mada je za izvesno žaljenje što su u težim slučajevima, zajedno sa svojim knjigama, goreli i autori, a u onim lakšim, njihove stolice za pisanje. Ovakve

mere smatramo i smatraćemo opravdanim jedino kada paljenjem izvesnih dela nemamo dovoljno garancije da ih pisci neće restaurisati po sećanju ili namesto njih druga sačiniti. A pri svemu tome, nemojmo iz skromnosti, koja je odbrana slabih, propustiti da spomenemo nezaboravni 10. avgust 1933, kada je u našoj otadžbini počelo ritualno spaljivanje knjiga na univerzitetima. (Tamo su pravedno izgoreli: oba Manna, Zweig, Gide, Proust, Heine, Remarck, Zola, Shaw, London, Freud, itd.) Tim pre što prvi put u odgovornom poslu učestvuju pretežno intelektualci – studenti sa profesorima. Ranije se intelektualci behu ograničavali na podizanje optužbe i izricanje presude. Sam čin prepušten je slugama. I ja vam kažem: dosta im je trebalo da uvide da se prostim nečitanjem, načinom kojim se služio narod, knjiga ne može ubiti.

Ne zadovoljimo se divljenjem. Jer je rečeno da težimo krepovima kamenog stuba i da, što se više uzdižemo i u visine penjemo, postajemo lepši i nežniji, a iznutra tvrđi i otporniji. Da iz otrova svojih melem sebi smešamo. Jer tada nikakvo zlo neće izići iz nas, osim zla iz borbe naših vrlina. Usavršavajmo đavole ako ih imamo. Tako ćemo postati laki, letećemo, samo sebe pred sobom videti, i u nama će igrati Bog. Ne brinimo se je li nešto dobro ili zlo, jer ne znamo ni šta je dobro ni šta je zlo. To znaju samo stvaraoci koji uviđaju cilj (jer samo prema njemu nešto može biti dobro ili zlo) a zemlji daju smisao i budućnost (jer samo prema njoj može biti i dobra i zla). Tako je rečeno. A ja vam kažem: nema ni dobra ni zla, sve dok na cilj ne stignemo.

A da ne mislite da su to opet brbljarije strašljivog mudraca iz građanske mišje rupe, evo vam velim da je veliko pranje od zabluda, veliko spremanje sveta, već počelo i da sam ga počeo ja.

Najpre sam izaslao poruku Svetom ocu povodom njegove Biblioteka Apostolica Vaticana (800.000 svezaka). Pozvao sam

ga da to smeće bez odugovlačenja ognju preda. I premda na delo Crkva nikad nije brza, i premda je ograničena dogmama i kanonima, ja se uzdam da će, inspirisana iskustvom sa Index Librorum Prohibitorum (Kopernik, Dante, Gibbon, Hume, Mill, Stern, Kant, Lawrence, Stendhal i bezbroj drugih) dati primer koji će se primiti srcu.

Zatim sam se obratio NJ. V. kraljici Elizabeti II. (Samo u pučkim knjižnicama 70.000.000, British Museumu 6.000.000, Cambridge i Oxford 5.000.000.) Računao sam da Englezi, koji se nisu ustezali da pred katedralom Old St. Paul spale Tyndallov prevod *Novog zaveta*, neće ni pred profanim knjigama imati veće poštovanje.

Pisao sam i Rusima. (U 400.000 biblioteka preko 25.000.000.000 knjiga!) Svestan sam žalosne činjenice da oni ništa neće preduzeti bez dogovora sa Amerikancima (oko 100.000.000 samo u tri tuceta najglavnijih) pa sam istovremeno i istim rečima apelovao i na predsednika Sjedinjenih Država. Drhtim pred mogućnošću da neki magarac iz OUN predloži osnivanje kakvog potkomiteta, u kome bi se stvar beskonačno zavlačila – rafovi bi se u međuvremenu punili – i gde bi se, umesto da se raspravlja o tehničkim problemima lomače, kako je to nekada činio gospodin Herbert Floss u Treblinki, raspredalo o defanzivnim i ofanzivnim knjigama, knjigama ovakvog ili onakvog intelektualnog punjenja i dometa.

Da se ne bi osećali zapostavljenima, obratio sam se i Francuzima, pozivajući se na slavne tradicije Pariskog parlamenta. Mojoj zemlji poslao sam kratak telegram koji je glasio: POČNITE! Smatram da će to biti dovoljno, jer kad tamo nešto ima da počne, zna se šta je to.

To će biti prva revolucija bez ljudskih žrtava. (Može poginuti neki tvrdoglavi noćni čuvar, recimo u Reykjaviku – svega 180.000 svezaka.) Ali ja se ne plašim krvi. Ne plašimo se krvi,

braćo u duhu, ako je ona nužna. Rečeno je da ciljevi, u ime kojih se proliva, posvećuju krv. A ja kažem: krv je ta koja posvećuje, posvećuje sve stvari.

Zato ovako hoću da su muškarac i žena: muškarac sposoban za rat, žena sposobna za rađanje. A oboje za igru i glavom i nogama. Tako je rečeno i tako neka oстане!

Znajte da je samo kaos stvaralački. Samo se iz njega svetovi rađaju. Zemljotresi zatvaraju stare, a otvaraju nove izvore. Tako je rečeno, a ja vam kažem: Ne čekajte zemljotres! Budite zemljotres! Samo trule voćke padaju, ako se drvo ne tresе. I što ga grublje i nemilosrdnije tresete, sve više plodova pada.

Gledajte pravo. Jer da se htelo da gledate iza sebe, dobili biste oči na potiljku. Ljubite zemlju *dece svoje*, a ne *dedova svojih*. Jer čast neće zavisiti od toga *odakle dolazite*, nego *kuda idete*.

Ne grozite se dna. Volite dno. Svako najdublje saznanje predstavlja dno. I ne pitajte koliko je. I na pedlju dna može se stajati. I nema dna s kojeg se ne vidi sjaj zvezde.

Odbacite sve, kao što ja odbacujem:

Odbacujem Zakone, jer su to lanci kojima me vezuju oni što misle da su dobri, a samo su nemoćni; biram bezakonje Volje, koja prema sebi uređuje svet! Jer sam stvaralac, jer mi je dano, i jer mi se može! Odbacujem njihove Ploče i razbijam ih o svoju Volju, kao što je učinio Mojsije sa sinajskim!

Odbacujem Pravdu, jer čini svaki put širokim, te njime idu i vredni i bezvredni, i koji su potrebni i koji nisu, oni što znaju i što ne znaju kuda put vodi!

Odbacujem Jednakost, jer svaki put čini tesnim, i od svakog koraka čini rat; ratove treba čuvati za borbu sa sobom i svojom čovečnošću!

Odbacujem Dobrotu, jer kada sam putem išao i kojim god sam putem išao, zadržavala me je, zavodila i slabila; saginjao sam se u saučešću nad palima, koji su mi, umesto zahvalnosti,

obavijali ruke oko vrata i vukli me zemlji da sa njima patim i umirem!

Odbacujem Grižu i Stid, jer me teraju da obaram glavu i oči zemlji, lišavajući me uživanja da gledam visoko u svoj cilj! Da je savest uvek pobeđivala, zemljom bi danas vladali majmuni!

Odbacujem Mudrost, jer je vlastita ludost uzvišenija od svake tuđe mudrosti!

Odbacujem Ljubav, jer ne ume da bira; biram mržnju, jer ume i nikada ne greši. Odbacujem je, jer znam da i Bog ima svoj pakao i da je to njegova ljubav prema ljudima!

Odbacujem Patnju i ne dajem razloge; ko ih ne uviđa sam, rođen je za smrt i nije dostojan da živi!

Odbacujem Slobodu, jer me je opila i učinila da padnem sa puta, na kome su ostali oni što su se pokorno za ruke držali; oni što su znali da se na krov sveta čovek ne penje sam, da jedan drži kompas, drugi zabija klinove, a treći nosi prtljag, ali da se isto tako već u podnožju mora znati ko će na vrh pobosti zastavu i čije će ime planina poneti!

Odbacujem Prošlost, jer me je stvorila ovakvim kakav jesam i prihvatam budućnost koju stvaram onako kako ja hoću; jer se samo od svog deteta može biti trudan; i jer želim da imam sat na samom početku svog vremena, a ne da mi se uruči na kraju, kada nemam više šta da merim!

Odbacujem Čoveka i čovečnost, jer sam za natčoveka i natčovečnost!

Lutao sam, tražio i našao. Duh mi pomaže da napišem smelo:
U POČETKU BEŠE DELO.

Najzad jednom *svoj*, a ne *vaš*, KONRAD RUTKOWSKI.³¹

DEO DRUGI

**POST SCRIPTUMI
PROF. KONRADA RUTKOWSKOG**

POST SCRIPTUM PRVI

Zapisnik o saslušanju Gustava Frölicha

Steinbrecher: Priznajete, dakle, da poznajete gospođicu Lilly Schwartzkopf?

Frölich: Priznajem.

Steinbrecher: Potpišite zapisnik... Zašto ste onda tvrdili da je ne poznajete?

Frölich: Nisam tvrdio da je ne poznajem. Kazao sam da je ne poznajem *dobro*.

Steinbrecher: Koliko je poznajete?

Frölich: Poslovno.

Steinbrecher: Pitanje je glasilo *koliko*, a ne *kako je poznajete*. Koliko je, dakle, dobro poznajete?

Frölich: Slabo je poznajem.

Steinbrecher: Pitanje je glasilo koliko je *dobro*, a ne koliko je *slabo* poznajete.

Frölich: Ne poznajem je dobro.

Steinbrecher: Smatrate li vi sebe dobrim trgovcem?

Frölich: Zadovoljni su mnome.

Steinbrecher: Ko je vama zadovoljan?

Frölich: Moji poslodavci.

Steinbrecher: Ko su vaši poslodavci?

Frölich: Rekao sam to već deset puta!

Steinbrecher: Da li su u međuvremenu nastupile okolnosti zbog kojih morate da krijete njihovo ime?

Frölich: Naravno da nisu. Zašto bih ga krio?

Steinbrecher: To se i ja pitam. Međutim, vi ga iz izvesnih razloga krijete.

Frölich: Ne krijem ga.

Steinbrecher: Krijete, Frölich. Maločas ste odbili da ga kažete. Odbijate li još uvek?

Frölich: Ne odbijam.

Steinbrecher: Dakle?

Frölich: To je firma *Urban, Urban & Urban*.

Steinbrecher: Trojka?

Frölich: Familija.

Steinbrecher: Adresa?

Frölich: (Adresa firme *Urban, Urban & Urban*)

Steinbrecher: Recite nam sve što znate o poslovanju firme *Urban, Urban & Urban*.

(Sledi 48 strana zapisnika posvećenih firmi *Urban, Urban & Urban* sa adresama službenika, njihovim porodičnim situacijama, kao i životnim stavovima, ukoliko su ispitaniku Gustavu Frölichu poznati, ili ukoliko su mogli biti logički zaključeni.)

Steinbrecher: Rekli ste da su vaši poslodavci bili zadovoljni? Znači li to da ste posao trgovačkog putnika obavljali sa uspehom?

Frölich: Znači.

Steinbrecher: Pretpostavlja li to da ste se držali dobrih trgovačkih običaja?

Frölich: Pretpostavlja.

Steinbrecher: Pretpostavlja, Frölich, razume se da pretpostavlja. U svim slučajevima, osim vašeg. Jer kao i na drugim poljima, na koja ćemo stupiti, vi ste i tu izuzetak. Vi ste uspehe

postizali upravo obrnutim načinom – kršenjem dobrih trgovačkih normi ponašanja.

Frölich: Ja nikad nisam kršio dobre trgovačke norme ponašanja!

Steinbrecher: Kako niste ako ste sklapali poslove sa osobama koje ne poznajete?

Frölich: Ja nikad nisam sklapao poslove sa osobama koje ne poznajem.

Steinbrecher: A šta ćemo sa gospođicom Lilly Schwartzkopf?

Frölich: Pa nju sam poznavao.

Steinbrecher: Dobro?

Frölich: Dovoljno.

Steinbrecher: Zašta dovoljno?

Frölich: Za svrhu.

Steinbrecher: Koju svrhu?

Frölich: Trgovačku.

Steinbrecher: Tako. Za vas je dobro ako je nešto tek dovoljno. Za vas je svaki posao dobar ako nije baš sasvim slab. Za vas je površno poznavanje gospođice Lilly Schwartzkopf dovoljno da sa njom stupite u ozbiljan odnos?

Frölich: To poznavanje nije bilo površno.

Steinbrecher: Onda je bilo duboko?

Frölich: Dovoljno je bilo. Nije bilo duboko.

Steinbrecher: Bilo je, dakle, dovoljno duboko? Koliko duboko?

Frölich: Koliko je bilo potrebno da se u poslovima sa njom firma ne izlaže riziku.

Steinbrecher: Firma ili vi?

Frölich: Oboje, zapravo.

Steinbrecher: Kako bi se firma izlagala riziku?

Frölich: Gospođica Schwartzkopf je mogla biti nesolventna.

Steinbrecher: I firma bi ušla u gubitak?

Frölich: Da.

Steinbrecher: A vi?

Frölich: I ja bih bio na gubitku.

Steinbrecher: Kako biste vi bili na gubitku?

Frölich: Prema ugovoru, morao sam firmi da refundiram njen gubitak, ako bi ovaj proizišao iz moje zaključnice.

Steinbrecher: U krajnjoj konzekvenci, rizikovali ste samo vi?

Frölich: Tako ispada prema ugovoru.

Steinbrecher: Vi ste, dakle, morali o gospođici Schwartzkopf da imate izvesne verodostojne podatke kako se u odnosima sa njom ne biste izlagali riziku?

Frölich: Da.

Steinbrecher: U redu. To se logički uklapa. Kriminalna delatnost i rizik idu uvek zajedno.

Frölich: Kakva kriminalna delatnost?

Steinbrecher: Vaša kriminalna delatnost.

Frölich: Ja nisam ništa učinio!

Steinbrecher: Zašto ste onda ovde?

Frölich: Ne znam!

Steinbrecher: Hoćete da kažete da ste ovde na pravdi Boga?

Frölich: Ja ne znam zašto sam ovde.

Steinbrecher: I da nemačka policija hapsi nevine ljude?

Frölich: Ja nisam kazao da nemačka policija hapsi nevine ljude! Ja sam kazao da sam ja nevin!

Steinbrecher: A ipak ste uhapšeni, zar ne? Proizlazi da mi hapsimo nevine ljude. Jer ili ste vi kriv, pa mi hapsimo samo krivce, ili ste nevin, pa mi hapsimo i nevine. Treća mogućnost logički ne postoji!

Frölich: Postoje i pogreške.

Steinbrecher: Greše samo idioti. Smatrate li vi nas idiotima, Frölich?

Frölich: Naravno da ne smatram.

Steinbrecher: Onda se ne ponašajte kao da nas smatrate. To vašu situaciju ni najmanje ne može da popravi. Pogotovu izjava koju ste maločas dali.

Frölich: Ja nisam dao nikakvu izjavu.

Steinbrecher: Rekli ste da mi hapsimo nevine ljude, a to se proganja kao neprijateljska propaganda.

Frölich: Ja to nisam rekao.

Steinbrecher: Milo mi je. I zbog vas i zbog sebe. Proširenje istrage na novu optužbu uvek je đavolski posao. Vi, dakle, ne smatrate da mi hapsimo nevine ljude?

Frölich: Ne smatram.

Steinbrecher: Koga hapsimo?

Frölich: Krive.

Steinbrecher: Tada ni vi ne možete biti nevin. Inače vaša sopstvena generalizacija ne bi stajala, zar ne?

Frölich: Ne bi, mada...

Steinbrecher: U logici, Frölich, nema „mada“... Logika je nauka. Nije trgovina da se možemo pogađati oko zaključaka. Ako u prvoj premisi imamo da hapsimo samo krivce, a u drugoj da smo uhapsili i vas, šta moramo imati u zaključku?

Frölich: Da sam i ja kriv.

Steinbrecher: Ispravno. Potpišite zapisnik... Tako. Hvala. Nastavljamo. Gde ste se informisali o Schwartzkopfovoj?

Frölich: Kod firmi sa kojima je poslovno saradivala.

Steinbrecher: Kojih firmi? Recite njihova imena i adrese.

(Slede nazivi firmi kod kojih se Gustav Frölich informisao o kreditnim sposobnostima modiskinje Schwartzkopf. Takođe, imena i adrese službenika koje je u tim firmama ispitanik poznao ili sa njima održavao bilo kakav kontakt. Neki od njih javljaju se kasnije, u dubokoj zrelosti ovog zapisnika, kao saučesnici obaveštajne mreže Frölich-Schwartzkopf u ulozi tzv. „pump out man“, onih koji su iz svoje okoline pumpali privredne tajne i njima hranili špijunski centar.)

Steinbrecher: Možemo li, sažetosti radi, vaš postupak u odnosu na gospođicu Schwartzkopf nazvati špijuniranjem?

Frölich: To nije bilo nikakvo špijuniranje!

Steinbrecher: Da li je ona za to znala?

Frölich: Nije, ali je mogla pretpostaviti. To je uobičajena praksa pri sklapanju poslova sa novim partnerima.

Steinbrecher: Informisanje znači sakupljanje podataka o nekome ili nečemu, je li tako?

Frölich: Jeste.

Steinbrecher: Hoćemo li onda izneveriti duh vaše izjave ako napišemo da ste vi „o gospođici Schwartzkopf prikupljali podatke“?

Frölich: Nećemo, mada to nije ništa sažetije nego da se napiše kako sam se o njoj informisao.

Steinbrecher: Ako vas brine hoćemo li imati dovoljno hartije za vaše saslušanje, Frölich, mogu vas uveriti da nemate razloga. Ne moramo se bojati nestašice ni hartije ni vremena... Jesu li ti podaci koje ste prikupili bili dobri?

Frölich: Jesu.

Steinbrecher: Možemo li zaključiti da ste se preko njih o partneru dobro obavestili.

Frölich: Možemo.

Steinbrecher: Te da ste je, prema tome, *dobro* poznavali, što izravno protivureči vašoj ranijoj izjavi da ste je poznavali tek *slabo*.

Frölich: Ja jesam kazao da su podaci bili dobri, ali to ne znači da sam je ja pomoću njih dobro upoznao.

Steinbrecher: Bili su, dakle, nedovoljni?

Frölich: Nisu.

Steinbrecher: Lažni?

Frölich: Nipošto.

Steinbrecher: Ostaje jedino da ih vi jednostavno niste čitali.

Frölich: Ali jesam, naravno da jesam!

Steinbrecher: Potpuni, istiniti podaci koje ste vi savesno primili na znanje, dakle?

Frölich: Da.

Steinbrecher: Onda je neko od nas dvojice ili lud ili laže. Šta mislite, Frölich, jesam li ja taj koji laže?

Frölich: Niste, gospodine kapetane. Zašto biste lagali?

Steinbrecher: Najzad nešto pametno i od vas. Tačno. Zašto bih lagao? Ja nisam pod istragom. U tom slučaju sam lud. Jesam li ja lud, Frölich?

Frölich: Dabome da niste, gospodine kapetane!

Steinbrecher: A vi?

Frölich: Ja mislim da nisam.

Steinbrecher: Sigurni, međutim, niste?

Frölich: Siguran sam.

Steinbrecher: U tom slučaju drsko lažete da niste dobro poznavali gospođicu Schwartzkopf. Zašto lažete, Frölich? Šta to od nas krijete? Zbog čega *ne smete* dobro da poznajete gospođicu Schwartzkopf?

Frölich: Ja ništa ne krijem, gospodine. Kunem se da ništa ne krijem.

Steinbrecher: Smatrate li vi da je opasno *dobro* poznavati jednu modiskinju?

Frölich: Ne.

Steinbrecher: I da smo mi iz Gestapoa već toliko pomahnitali od sumnjičenja da i samo dobro poznavanje nekoga i nečega za nas već predstavlja krivicu?

Frölich: Nikako!

Steinbrecher: Čemu se onda ustežete od priznanja da ste je dobro poznavali?

Frölich: Ne ustežem se, gospodine, samo sam mislio da je taj izraz prejak za meru u kojoj sam ja nju poznavao.

Steinbrecher: Prejak ali približan.

Frölich: Tako je.

Steinbrecher: Potpišite zapisnik.

Frölich: Ali ovde piše da sam ja Schwartzkopfov *intimno* poznavao!

Steinbrecher: Zar niste?

Frölich: Naravno da nisam! Ja sam nju poznavao službeno, poslovno, nipošto *intimno*!

Steinbrecher: Ne uzbudujte se, Frölich. Ovaj zapisnik nije *Sveto pismo*. Ispraviće se ako se pogrešilo. Izbrisaćemo „*intimno*“ i staviti da ste je poznavali *dobro*. Jeste li zadovoljni?

Frölich: Jesam.

Steinbrecher: Nadam se da sad uviđate da vam nismo neprijatelji i da ne smeramo da vas uvučemo u nepriliku, te da je vaše demonstrativno odbrambeno držanje neumesno. Uviđate li?

Frölich: Uviđam.

Steinbrecher: Možete li sad da potpišete zapisnik? Tako. Hvala...

(Borba Frölicha da izbegne poznanstvo sa modiskinjom Schwartzkopf – borba zasnovana na suštom instinktu da je bolje poznavati manje nego više ljudi – izgubljena je još u ranoj mladosti zapisnika, i od tog časa Frölich je celokupnu duševnu snagu i inteligenciju koncentrisao na to da je *barem* ne upozna dobro. Ne može se reći da u tome nije u izvesnoj meri uspeo. „Približno dobro“ bila je poslednja granica do koje je u odnosima sa modiskinjom dozvolio sebi da ode. Imajući u vidu, razume se, poslovni odnos. Osumnjičenom da je to bio *intiman* odnos, Frölichu ništa nije preostalo nego da se pogađa. „*Intiman* odnos“ bio je razmenjen za „dobar“. Frölich je zapisnički sada bio u dobrim odnosima sa modiskinjom, dakle tamo gde nikako nije hteo da dospe, ali je bar u jednoj stvari uspeo. Da eliminiše svaku pomisao da je taj odnos bio i *intiman*. Frölich je morao biti zadovoljan, pa i ponosan. On nije znao da će se starenjem zapisnika, kao kakva utvara, „*intiman* odnos“ opet pojaviti i biti prihvaćen kao jedina mogućnost da se izbegne

treći: špijunski. I da će najzad i ovaj biti prihvaćen, jer, na kraju krajeva, bolje je biti privredni špijun nego diverzant i saboter.)

Steinbrecher: Po čijem ste nalogu stupili u vezu sa rečenom Lilly Schwartzkopf?

Frölich: Po nalogu moje firme.

Steinbrecher: Koja je to firma?

Frölich: Rekao sam vam – *Urban, Urban & Urban.*

Steinbrecher: Njena adresa?

(Sledi monotono ponavljanje svih podataka koje je Frölich već dao. Protivurečnosti nema. Može se dalje.)

Steinbrecher: Ko je vlasnik firme?

Frölich: Gospodin Urban.

Steinbrecher: Poznajete li ga dobro?

Frölich: Poslovno.

Steinbrecher: Pitanje je glasilo...

Frölich: Slabo ga poznajem.

(Frölich zna sve poteze unapred, zna da vode neizbežnom gubitku, pa ipak ih ponavlja sa upornošću automata. To bi ukazivalo na izvestan plan. Ali ja mislim da njega nema. Da je to instinktom primenjen rudimentaran oblik pravila da se u policiji nikada ništa ne priznaje.)

Steinbrecher: Kako to da ga tako slabo poznajete kad za njega radite?

Frölich: Gospodin Urban nema običaj da sa osobljem uspostavlja prisniji odnos.

Steinbrecher: Tako. Drži se povučeno, rezervisano, tajanstveno. Kako?

Frölich: Poslovno.

Steinbrecher: I vi ga samo kao takvog poznajete?

Frölich: Da.

Steinbrecher: Formulirate zapisnik sami.

Frölich: Na pitanje kako poznaje g. Urbana, g. Frölich...

Steinbrecher: Kakav gospodin Frölich? Ko je sad taj gospodin Frölich?

Frölich: To sam ja.

Steinbrecher: To ne možete biti vi. Vi niste gospodin. Vi ste osumnjičeni. Ko je, dakle, taj *drugi* Frölich i gde živi?

(Sledi komplikovan dijalog sa stalnom izmenom logičkih pozicija, u kome Frölich najzad uspeva da ubedi Steinbrechera da je mislio na sebe, i da je njegovo gospodstvo bilo omaška a ne lapsus kojim je odao nekog drugog Frölichu. Spasivši tako jednog nevinog rođaka, ovaj se Frölich, sa izvesnim osećanjem pobeđničkog ponosa, posvećuje formulisanju svojih odnosa sa g. Urbanom.)

Frölich: Frölich izjavljuje da g. Urbana poznaje samo kao poslodavca.

Steinbrecher: Dobro?

Frölich: Dobro.

Steinbrecher: Zar za vas poslodavac nije čovek?

Frölich: Ko kaže da nije?

Steinbrecher: Ako jeste, morate ga poznavati i kao poslodavca i kao čoveka, ako ga u ma kom od ova dva vida poznajete.

Frölich: Da, ukoliko se kao čovek ispoljava i u poslovima?

Steinbrecher: Ne ispoljava se, valjda, kao životinja? Ili se ipak ispoljava?

Frölich: Dabome da se ne ispoljava.

Steinbrecher: Ne postoji, dakle, nikakva potreba da se prijavi Inspekciji rada Reicha?

Frölich: Ne postoji. To je dobar čovek.

Steinbrecher: Otkud vi to znate?

Frölich: Znam.

Steinbrecher: Onda ga ipak dobro poznajete?

Frölich: Da. Dobro ga poznajem.

Steinbrecher: Potpišite stranu... Hvala. Koliko ga dobro poznajete?

Frölich: Kao rođenog brata.

(Frölich je očigledno izgubio nerve. Dopustio je sebi jedno sarkastično preterivanje. Nije smeo. Istraga ne poznaje preterivanja. Za istragu je sve moguće i sve dopušteno. Steinbrecher mu to smesta dokazuje.)

Steinbrecher: Kako je ime vašem bratu, čime se bavi i gde živi?

Frölich: Ja nemam brata. Ja sam jedinac.

Steinbrecher: Zašto ste onda kazali da g. Urbana poznajete kao rođenog brata?

Frölich: Tako se kaže kad se hoće reći da neko nekoga dobro poznaje.

Steinbrecher: Čujte, Frölich, ostavite to kad budete pisali Rečnik nemačkih idioma. U međuvremenu ne zavodite istragu, jeste li razumeli?

Frölich: Jesam, gospodine.

Steinbrecher: Jeste li sa g. Urbanom često razgovarali?

Frölich: Nisam često razgovarao.

Steinbrecher: Zašto niste često razgovarali?

Frölich: Zato što sam često na putu.

Steinbrecher: Zašto ste često na putu?

Frölich: Zato što sam često trgovački putnik.

Steinbrecher: A razgovarate li često kad niste na putu?

Frölich: Ponekad. Ne često.

Steinbrecher: O čemu najčešće?

Frölich: Najčešće o poslovima, stanju na tržištu, prođi robe...

Steinbrecher: Opet ste nas slagali, Frölich. Vi ste sa g. Urbanom često razgovarali, jer se o nečemu ne može najčešće razgovarati, a da se razgovara retko.

Frölich: Ne znam. Meni je izgledalo da razgovaramo proketo retko.

Steinbrecher: Samo zato što ste želeli da to bude češće. Psihološka iluzija od koje pate svi potčinjeni. Nikada im nije dosta

šefova. Formuliramo naš zapisnik sporazumno: Frölich izjavljuje da, premda je sa g. Urbanom često razgovarao, to za njihovu stvar nije bilo dovoljno... Šta mumlate? Artikulišite zamerku!

Frölich: Meni ne odgovara onaj deo gde se kaže kako je među nama bilo reči o nekoj *našoj* stvari.

Steinbrecher: Molim. Izbacimo to. Ostavimo samo deo u kome priznajete da ste sa g. Urbanom vrlo često razgovarali. Kako vam sad stvar izgleda?

Frölich: Odlično.

Steinbrecher: Izbacićemo, razume se, i deo u kome poričete česte razgovore sa vašim poslodavcem. Ispali biste lažljivac. Je li g. Urban bio ljubazan prema vama?

Frölich: Jeste, gospodine.

Steinbrecher: Onda ne razumem šta ste protiv njega imali?

Frölich: Ništa nisam protiv njega imao.

Steinbrecher: Onda još manje razumem zašto ste ga izbegavali?

Frölich: Ko je kazao da sam ga izbegavao?

Steinbrecher: Nigde niste rekli da biste se sa njim još češće sastajali da ste za to imali prilike? Jeste li vi neki čudak, mizantrop, asocijalan tip ili tek nelojalan službenik?

Frölich: Ja nisam asocijalan, ja volim ljude. Ja bih se sa g. Urbanom i češće vidao da sam za to imao prilike, ali mi se ne krećemo u istim društvenim krugovima.

Steinbrecher: Napišimo – Frölich izjavljuje da bi se on i g. Urban i češće sastajali da je situacija u Nemačkoj to dopuštala.

Frölich: Kakva situacija u Nemačkoj, ne razumem?

Steinbrecher: Krugovi o kojima ste govorili.

Frölich: Ah, da, krugovi.

Steinbrecher: Potpišite stranu... Hvala. Iz vaše želje da g. Urbana što češće vidate, logički proizlazi da u njega imate poverenje. Imate li ga?

Frölich: Imam, mada mi ono za naše razgovore nije potrebno.

Steinbrecher: A da li se u tim razgovorima slažete?

Frölich: Uglavnom.

Steinbrecher: Da ili ne?

(Frölich brzo misli. Ako kaže da se ne slaže uvek, moraće reći u čemu se ne slaže, pa će jedan od sagovornika, u ovom slučaju g. Urban, svakako biti u neprilici. Osim toga, logično je pretpostaviti da tako imućan i obrazovan čovek kao g. Urban zna više od jednog trgovačkog putnika, te da je u istoj meri i pametniji. Slagati se sa takvim sabesednikom načelno uvek predstavlja manji rizik. Zato Frölich povlači rezervu.)

Frölich: Da.

Steinbrecher: Kako se zovu ljudi koji se u mišljenjima slažu?

Frölich: Jednomišljenici.

Steinbrecher: Kad ste poslednji put vodili razgovore sa svojim jednomišljenikom g. Urbanom?

Frölich: Nisam ja sa g. Urbanom vodio nikakve razgovore. Samo važni ljudi vode razgovore. Ja sam samo razgovarao...

Steinbrecher: Je li g. Urban važan čovek?

Frölich: Mislim da jeste.

Steinbrecher: On, dakle, u principu, može sa nekim voditi razgovore?

Frölich: Može.

Steinbrecher: Dočim, vi koji niste važni, to ne možete? Vi samo možete da razgovarate?

Frölich: Tako je.

Steinbrecher: Da li biste se zadovoljili time da vas iz sledećeg pasusa isključimo i da situaciju svedemo na činjenicu da je g. Urban sa vama vodio razgovore? Da li bi to odgovaralo onome što se među vama dešavalo?

Frölich: Bi.

Steinbrecher: Potpišite se... Hvala. Gde se vodio rečeni razgovor?

Frölich: Ne sećam se.

Steinbrecher: Setite se. (Šema se ponavlja nekoliko puta. Zatim se Frölich seća.)

Frölich: U crkvenoj porti.

Steinbrecher: Vi, dakle, verujete u Boga?

Frölich: Sačuvaj me Bože – ne!

Steinbrecher: Onda ste u crkvu išli samo zato da se tajno sastajete sa g. Urbanom.

Frölich: To nije istina!

Steinbrecher: Šta ste onda tražili u crkvi?

Frölich: Boga!

Steinbrecher: U koga, u međuvremenu, ne verujete. Ili ipak verujete? Verujete li u Boga, Frölich?

Frölich: Ne verujem.

Steinbrecher: Zašto mu se onda molite?

Frölich: Da mi pomogne. Zašto se inače ljudi mole?

Steinbrecher: Logično. Samo, kako da vam pomogne ako u njega ne verujete?

Frölich: Ko je kazao da ne verujem?

Steinbrecher: Vi ste kazali da ne verujete!

Frölich: Ja to nisam rekao.

Steinbrecher: Rekli ste. Zašto ste to rekli? Zašto ste lagali?

Frölich: Ne znam. Mislio sam...

Steinbrecher: Da će tako biti bolje?

Frölich: Da.

Steinbrecher: Zašto bi bilo bolje? Da li zato što se u Nemačkoj na religiozne ljude dobro ne gleda?

Frölich: Da.

Steinbrecher: A kako se to po vama, Frölich, gleda na religiozne ljude?

Frölich: Sa izvesnim nepoverenjem.

Steinbrecher: Po čemu to zaključujete?

Frölich: Po tome što ih nema u nekim službama.

Steinbrecher: Kojim službama?

Frölich: Vladinim službama. Diplomaciji, vojsci, policiji i tako dalje.

Steinbrecher: U svim službama, dakle?

Frölich: Nisam kazao u svim.

Steinbrecher: A od čega se država sastoji nego od vojske i policije?

Frölich: Ja mislim da ima i drugih državnih zanimanja.

Steinbrecher: Recimo – dubretara.

Frölich: Recimo, mada ima i drugih.

Steinbrecher: Vernicima bi, prema tome, bilo dopušteno da sakupljaju dubre. Smatrate li to pravednim?

Frölich: Smatram.

Steinbrecher: Kako se to zove kada se nekim ljudima zabranjuje ono što se drugima dopušta?

Frölich: Nepravda.

Steinbrecher: Nepravda je, prema vama, kada se stolaru ne dopušta da operiše bolesnike od raka?

Frölich: Ja ne znam...

Steinbrecher: Drugim rečima, kada se stolaru zabranjuje ono što se lekaru dopušta?

Frölich: Ja ne razumem. Ja sam malo umoran. Da li bih smeo da ustanem sa stolice i protegnem noge?

Steinbrecher: Ustaćete kad budemo završili.

Frölich: Kad ćemo završiti?

Steinbrecher: To zavisi samo od vas. Prestanite da insubordinirate i začas ćemo biti gotovi. A naročito prestanite da proširujete istragu sve novim i novim neprijateljskim izjavama!

Frölich: Ja nisam davao nikakve neprijateljske izjave!

Steinbrecher: Tvrdili ste da kod nas postoji diskriminacija prema izvesnim slojevima stanovništva. Pročitajte zapisnik!

Frölich: Ja to neću da potpišem.

Steinbrecher: Niko vas i ne tera. Još nismo došli do kraja strane!

Frölich: Neću tako nešto potpisati ni kad dođemo.

Steinbrecher: To je vaše pravo.

(Pukovnik Steinbrecher menja temu. Frölich sa olakšanjem prihvata promenu. Ushićenje što se izvukao iz živog peska verskih pitanja čini ga malko neopreznim, te u drugim oblastima, mada manje opasnim, čini izvesna izlišna priznanja, koja u drugim okolnostima ne bi učinio. Kraj svega, on je zadovoljan. Zapisnik se razvija bolje nego što je očekivao. Nema ničega iz strašnih priča koje se o Gestapou čuju. Nijednom nije udaren. Ne zna, doduše, koliko već dugo traje saslušanje – na prozorima su debele zavese i reflektor uperen u oči malko mu muti snalaženje u vremenu – ali u svemu ostalom saslušanje liči na učtivu razmenu dve logike, koje se ponekad i sukobe, ali uvek pomire u obostrano zadovoljavajućem kompromisu. Važno je, jamačno misli Frölich, ne naći se u zavadi sa velikim istinama doktrine, među kojima neprijateljstvo prema Crkvi nije najbeznačajnija. A u tome se uspeo. Steinbrecher, nažalost, ne misli tako. Posle desetak stranica, zapisnik ponovo otvara dijalog na tu temu.)

Steinbrecher: Recite mi, Frölich – ovo je naime sasvim privatno pitanje i ne ulazi u zapisnik – mislite li da u Nemačkoj ima dosta vernika?

Frölich: Ja ne znam, gospodine. Mislim da ima.

Steinbrecher: Više od onih koji ne veruju? Hoću da kažem, da li po vašem mišljenju vernici predstavljaju većinu nemačkog stanovništva?

Frölich: Ja mislim...

Steinbrecher: Vi, dakle, mislite da predstavljaju. S obzirom na vašu izjavu o diskriminaciji izvesnih slojeva stanovništva zapisanoj na 127. strani ovog zapisnika, proizlazi da vi zapravo držite da se ona vrši prema velikoj većini nemačkog naroda...

Frölich: Ja to ne držim!

Steinbrecher: Onda bar prema većini. Ne velikoj, ali ipak većini?

Frölich: Ni to!

Steinbrecher: Nego samo prema *izvesnim* slojevima?

Frölich: Da.

Steinbrecher: Možete li to potpisati. Pri kraju smo strane, naime?

Frölich: Mogu.

Steinbrecher: Hvala... Pitao sam to zbog toga što mi se čini da ste nešto ranije – je li to bilo juče? – imali o tome drukčije mišljenje. Sad svejedno. Važno je da smo najzad došli do onoga što stvarno mislite.

Frölich: To nije samo moje mišljenje. O tome da sa verom treba jednom svršiti pričaju čak i članovi Stranke.

Steinbrecher: Koje Stranke?

Frölich: Pa ima samo jedna.

Steinbrecher: Znači da kod nas vlada jednostranačka diktatura?

Frölich: To nisam kazao.

Steinbrecher: Ali ste podrazumevali čim ste rekli da imamo samo jednu Stranku. A ako tvrdite da mi nemamo diktaturu, morate istovremeno tvrditi da imamo više stranaka. Dakle?

Frölich: Imamo ih više.

Steinbrecher: Koje su? Nabrojte ih.

Frölich: NSDAP. Nationalsocijalistička nemačka radnička partija.

Steinbrecher: I još?

Frölich: Ja ne znam. Ali to ne znači da ih nema, ako ih ja ne znam. To samo znači da sam ja rđavo obavešten.

Steinbrecher: Zašto bi ih *moralo* biti, Frölich?

Frölich: Pa logično je, gospodine. Čim ne vlada diktatura!

(I Frölich je najzad nešto naučio iz logike. Trebalo bi da mu to bude od pomoći. Međutim, snaga logike zavisi od toga ko se njome služi, a ne čime se ona služi.)

Steinbrecher: Ne budite prokleti idiot, Frölich! Pa naravno da kod nas vlada diktatura jedne Stranke. Vi ste prvi i jedini čovek koji to poriče. Možda se stidite?

Frölich: Ponosim se zapravo!

Steinbrecher: Ili znate za neku drugu stranku za koju mi ne znamo? Zna li, Frölich?

Frölich: Ne znam, gospodine. Znam samo za našu Nacionalsocijalističku stranku.

Steinbrecher: Onda ne bulaznite, za ime boga, i prestanite da dajete odgovore za koje bi čovek pomislio da su vam iznuđeni kleštima!... Ovde potpišite. Ne ovde!... Ovde... Iz zapisnika proizlazi da vi tvrdite kako u Nemačkoj vlada diskriminacija prema izvesnim slojevima stanovništva.

Frölich: Tako proizlazi.

Steinbrecher: Jeste li o tome s kim razgovarali?

Frölich: Samo sa ženom.

Steinbrecher: Njeno ime i adresa.

(Ime Frölichove supruge, adresa i porodične veze sa svim pratećim pojedinostima gutaju narednih 20 stranica.)

Steinbrecher: Govorili ste sa ženom o diskriminaciji u Nemačkoj. Vršili ste, dakle, neprijateljsku propagandu!?

Frölich: Nisam!

Steinbrecher: Frölich, je li to neprijateljska propaganda kad jedno lice ubeđuje drugo u postojanje nepravde u njihovoj zemlji?

Frölich: Jeste.

Steinbrecher: Tada ste je vi vršili ubeđujući ženu...

Frölich: Nisam ja nju ni u šta ubeđivao!

Steinbrecher: Onda je ona ubeđivala vas!

Frölich: Zaklinjem se da nije!

Steinbrecher: Čujte, Frölich, tako neće ići dalje. Neko je nekog morao ubeđivati, inače u vašim izjavama o razgovorima sa ženom ne vidim nikakvog smisla. Dakle? Ko je koga?

Frölich: Ja se ne sećam.

Steinbrecher: Onda ćemo staviti da ste vi nju ubeđivali. U svakom slučaju to je logičnije.

Frölich: Ali nije tačno! Sad se sećam! Ona je ubeđivala mene!

Steinbrecher: Potpišite. Tako. Napišite na ceduljici njeno ime i adresu. Tako... Pretpostavljam da ćete sad tvrditi kako ste vi nju razuveravali?

(Sledi Steinbrecherova lična beleška iz koje saznajemo da je ispitanik Frölich kolabirao tačno u 15.15 časova, a došao svesti u 16.05, kada je saslušanje nastavljeno, ponavljanjem poslednjeg pitanja.)

Frölich: Jesam.

Steinbrecher: Da li nas je ona sve oštrije napadala ukoliko ste nas vi sve upornije branili?

Frölich: Pa, jeste.

Steinbrecher: I tako je podmuklo inspirisali na još žešće napade?

Frölich: Kad sam to video, ja sam prestao.

Steinbrecher: Pustili ste je, dakle, da pljuje na sve naše svetinje? Zna li, Frölich, da je to školski primer saučesništva? I da je samo to. Vaša vas je žena očigledno ubedila. Inače mi takve budalaštine ne biste pričali i usred državnog nadleštva pokušavali da vrbujete jednomišljenike za svoju zločinačku delatnost. Ali o tome ćemo kasnije. U međuvremenu, držite li da se kod nas neki drugi građani osim vernika progone?

Frölich: Ne.

Steinbrecher: A šta ćemo sa Židovima?

Frölich: Sa kakvim Židovima?! Židovi su svinje!

Steinbrecher: Oni, dakle, nisu ljudi?

Frölich: Jesu, ali rđavi.

Steinbrecher: Po tome bi se reklo da vi odobravate mere koje protivu njih preduzimaju.

Frölich: Ne samo da odobravam...

Steinbrecher: Obuzdajte dželatske nagone, Frölich. Odgovarajte na pitanja i ne držite govore! Recite kako glasi božja zapovest o odnosima među ljudima?

Frölich: Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe.

Steinbrecher: Da li vi tako ljubite Židove?

Frölich: Oni nisu bližnji.

Steinbrecher: A ljudi jesu?

Frölich: Jesu.

Steinbrecher: Ja vas ne razumem, Frölich. S jedne strane u Boga verujete...

Frölich: Potpisao sam da verujem!

Steinbrecher: Ne budite nervozni, Frölich! Rekli ste vi i potpisali do sada svašta. I da verujete i da ne verujete! Kod vas čovek ni sa čim nije načisto. Trebaće nam mesec dana zajedničkih napora da ovaj zapisnik očistimo od svih protivurečnosti kojima ste ga napunili!

(Frölich po drugi put gubi svest. Ovog puta samo na desetak minuta.)

Steinbrecher: Čovek sa takvim živcima ne bi smeo da se petlja u politiku... Da li vaša vera nalaže ljubav prema bližnjima?

Frölich: Nalaže.

Steinbrecher: Kako onda možete Židove nazivati svinjama?

Frölich: Ja ne znam!

Steinbrecher: Jesu li Židovi svinje?

Frölich: Nisu! Ja sam svinja!

Steinbrecher: Najzad da se i nas dvojica u nečemu složimo. Potpišite. Tako. Nastavljamo. Iz toga što ste rekli proizlazi da vi zapravo ne odobravate mere koje se protiv njih preduzimaju, i da ste nas lagali kad ste rekli da ih odobravate. Da li je vaša ljubav prema Židovima razlog što ste se zaposlili kod g. Urbana?

Frölich: Gospodin Urban nije Židov!

Steinbrecher: Ali njegova žena ima u sebi i židovske krvi. Zašto o tome niste obavestili vlasti?

Frölich: Nisam znao da se to zahteva.

Steinbrecher: Šta je onaj ko ne prijavi zločin?

Frölich: Svedok.

Steinbrecher: Nije istina. Svedok je onaj koji zločin prijavi. Inače je saučesnik. Vi ste, prema tome, saučesnik u zločinu, Frölich!

Frölich: Biti Židov nije zločin.

Steinbrecher: Zašto ste onda izjavili da odobravate mere protiv njih? Protiv koga se takve mere preduzimaju, Frölich?

Frölich: Protivu zločinaca.

Steinbrecher: Prema tome, Židovi su zločinci. Šta su Židovi?

Frölich: Zločinci.

Steinbrecher: A šta je onaj ko im pomaže?

Frölich: Zločinac.

Steinbrecher: Prema tome, Frölich, vi ste zločinac.

Frölich: Ali ja sam povukao izjavu da sam odobravao te mere. Ja ih, zapravo, nisam odobravao.

Steinbrecher: A šta je onaj koji ne priznaje zakone svoje zemlje?

Frölich: Zločinac.

Steinbrecher: Vi ste, dakle, u tom slučaju zločinac. Vi ste zločinac u svakom slučaju. Šta ste vi, Frölich?

Frölich: Zločinac u svakom slučaju.

Steinbrecher: Potpišimo zapisnik. Čitko molim. Hvala. A sad nam opišite kako ste se sa g. Urbanom sastajali?

Frölich: Ja se sa njim nisam sastajao. Mi smo se povremeno sretali. To je bilo uvek slučajno.

Steinbrecher: Da li vaš poslodavac redovno ide u crkvu?

Frölich: On peva u crkvenom horu.

Steinbrecher: I vi znate da ćete ga svake nedelje zateći u crkvi?

Frölich: Znam.

Steinbrecher: Tada to nije slučajno, Frölich. Nije slučajan susret koji se unapred predviđa. Kakav je susret koji se unapred predviđa?

Frölich: Nameran.

Steinbrecher: Tako je. Nameran. Planiran. Organizovan. Zašto ste se sa njim sastajali tajno?

Frölich: To nije bilo tajno, zaboga!

Steinbrecher: Ne kunite! Kakvo je to nedolično ponašanje? Zar hoćete da izgubim baš svako poverenje u vas? ... I budite razumni! Jeste li ikoga obavestili o nameri da se sa g. Urbanom sastanete? Niste? Jeste li obaveštenje o tom sastanku istakli na tabli u crkvenom holu? Niste? Jeste li tu vest učinili pristupačnom štampi ili radiju? Niste. Za taj sastanak niko nije znao osim vas.

Frölich: Nije znao čak ni g. Urban.

Steinbrecher: Eto vidite. Takav sastanak za koji niko ne zna da će se održati, kakav je? Kakav je, Frölich?

Frölich: Tajan.

Steinbrecher: Zašto se onda bunite? Potpišite stranu. Kakva je bila svrha tajnog sastanka između vas i vašeg poslodavca g. Urbana?

Frölich: Traženje povišice.

Steinbrecher: I vi mislite da ću ja tako nešto progutati, Frölich? Da ću ja poverovati da ste se u crkvi tajno sastajali samo zbog povišice, koju ste sasvim komotno mogli da tražite i u njegovoj kancelariji? Tim pre što uopšte ne radite za fiksnu platu nego na procenat!

(Primetio sam da je pukovnik veoma često svoje optužujuće teze propraćao dokazima koji sa njima nisu imali nikakve logičke veze. To je zbunjivalo ispitanika Frölicha i trošilo njegovu energiju na sporednosti.)

Frölich: Hteo sam da ga molim za povećanje procenta od prodaje.

Steinbrecher: Zašto to niste uradili u kancelariji?

Frölich: Nisam smeo. Tamo nikad nismo bili sami.

Steinbrecher: Sažmimo situaciju ovako – Frölich izjavljuje da se razgovor, s obzirom na njegovu poverljivu i opasnu prirodu, nije smeo obaviti u prisustvu svedoka...

Frölich: To je preterivanje, gospodine. Ništa nije bilo poverljivo. Samo nezgodno.

Steinbrecher: Kazali ste „nisam smeo“. Uz to logički ide izraz „poverljiv“. Izraz „nezgodan“ zahteva „nisam mogao“, koje vi niste upotrebili.

Frölich: Nisam tako mislio.

Steinbrecher: Govorite, znači, ono što ne mislite? Insubordinirate!! Na lažan trag istragu zavodite? Uspravite se! Glavu podignite! U oči gledajte! Priznajte da ste lagali u nameri da prikrijete antidržavnu prirodu razgovora sa tim Urbanom?!

Frölich: Lagao sam, to je istina, ali razgovor nije bio antidržavan nego samo poverljiv.

Steinbrecher: Malopre ste i to sporili.

(Iznenada, a to se na ovom sporom i mučnom putovanju kroz konfuznu Frölichovu antidržavnu prošlost često dešava, Steinbrecherova pitanja menjaju pravac. Potres usled ovakvog zaokreta uvek je snažan, i mnoge Frölichove neučvršćene odbrane jednostavno kroz prozor ispadaju. Steinbrecher pita koje članove Stranke poznaje Frölich? Slede imena, zanimanja i karakteristike svih Frölichu poznatih članova i funkcionera NSDAP. Pošto je takav spisak već u nekoliko navrata sačinjen, vrše se poređenja. Konstatuje se da na poslednjem nedostaje jedno ime koje na prvom figurira. Frölich se povodom te okolnosti ispituje. Za takvu zaboravnost mora postojati ozbiljan

razlog. Jedini razlog koji se može smatrati stvarno ozbiljnim jeste neprijateljska aktivnost dotičnog člana Stranke. Logično je, prema tome, da se ona i obavlja i da je to motiv Frölichove zaboravnosti. Prirodno je, takođe, što do nje nije došlo prilikom prvog sastavljanja spiska. Frölich, naime, još nije bio svestan prave prirode ove istrage i svi njegovi odbrambeni refleksi još nisu bili stupili u dejstvo. Raščišćavanje ovog pitanja traje 29 stranica. Zanimljivo je pratiti preobražaj Frölichovih potpisa tokom ovih sporednih tokova istrage. Oni su opet stekli prvobitnu ispisanost i čvrstinu, te nema opasnosti da mu ime odvedu u nekakav PROLIV. A onda, opet iznenada, pukovnik se vraća na g. Urbana, direktora tekstilne firme, u kojoj radi ispitanik. Lilly Schwartzkopf, tajanstvene modiskinje i britanske špijunke, još nema na vidiku. Blesnula je na samom početku istrage, a onda se kao zimsko sunce izgubila u oblacima steinbrecherovskih logičkih stranputica. No, ne zavaravajmo se. Njen krevet je razmešten. Ona, naslonjena na prozor, čeka svog viteza Frölicha, koji će joj, negde na samom kraju zapisnika, dojezditi na nekom od Steinbrecherovih pitanja kao na konju kojeg ne treba voditi, jer svoj put zna.)

Steinbrecher: Dakle, zašto ste vrlo poverljive razgovore sa Urbanom vodili u takvom strahu da se za njih ne sazna?

Frölich: Stideo sam se.

Steinbrecher: Svoje izdaje?

Frölich: Prilika u kojima sam živeo.

Steinbrecher: Za ime sveta, Frölich, nećete me valjda još i vi gnjaviti svojim nesrećnim detinjstvom? Jer, ja to jednostavno ne bih podneo. Meni je toga dosta. I najzad, vi na tako nešto i nemate pravo. Vi niste intelektualac. Tek mizerni trgovački putnik, čiji se život ne tiče nikog, osim nas iz policije. Pa kad je već tako, mogli biste ispoljiti bar malo zahvalnosti i prestati da me gnjavite ličnim ispovestima.

Frölich: Ja sam mislio na svoje prilike *sada*, gospodine.

Steinbrecher: Šta je to sa njima? Kakve su vaše prilike?

Frölich: Bedne, gospodine kapetane. Šešire više niko ne nosi. Samo šlemove. A dece jedanaestoro. I jedno na putu. Imamo i medalju za materinstvo.

Steinbrecher: U mojim očima imate vi samo jedno dete na putu. Po kakvom zadatku i kamo ste to dete poslali?

Frölich: Hteo sam reći da je ono tek na putu ovamo, da se još nije rodilo.

Steinbrecher: Izražavajte se onda jasno! Ovo je policija, a ne Akademija lepih veština! Jeste li me razumeli? I šta vam znače te bedne prilike? Tvrдите li vi da u našoj zemlji vlada beda?

Frölich: Nipošto, gospodine. Bedan sam samo ja.

Steinbrecher: U međuvremenu, u Nemačkoj teče med i mleko?

Frölich: Jeste, gospodine.

Steinbrecher: Ne lupajte, Frölich. U zemlji koja se sprema za odbrambeni rat, ne može teći med i mleko. Dok mi stežemo kaiš, vi od toga pravite propagandu.

Frölich: Ja nikom nisam govorio da sam u bedi.

Steinbrecher: A g. Urbanu?

Frölich: Nikom živom!

Steinbrecher: Na saslušanju od 4. februara 1938, svedok Urban od firme *Urban, Urban & Urban* izjavljuje da mu je rečeni Frölich, prilikom njihovih tajnih sastanaka, u najcrnjim bojama slikao svoj položaj... Šta kažete na to?

Frölich: Njemu sam morao. Zbog povišice.

Steinbrecher: A ženi?

Frölich: Ona je to meni govorila!

Steinbrecher: Iz njenih izjava proizlazi nešto drugo, Frölich. Proizlazi da ste vi zapravo živeli kao dva bubrega u loju! Odakle sredstva, ona, naravno, nije znala.

Frölich: Ja za to nisam znao! Kunem se! Možda je ona živela u loju! Ja sam uvek na putu! Ja nisam mogao znati kako ona živi kad nisam kod kuće!

Steinbrecher: I još nešto, Frölich. Ona tvrdi da ste vi nju ubedivali kako u zemlji vlada nepravda i beda, a da je ona bila ta koja vas je razuveravala... Zašto nas stalno obmanjujete, Frölich? Ili ste vi prokleti patološki lažljivac?

(Frölich se po treći put rastaje sa svešću. Oko njega se vrše neke radnje, o kojima Steinbrecher ne izveštava detaljno. Jedino beleži vreme nastavka saslušanja.)

Steinbrecher: Recite mi, Frölich, na osnovu čega smatrate da se kod nas živi bedno?

Frölich: Nisam rekao da svi žive bedno. Rekao sam da bedno živim ja.

Steinbrecher: Ma nemojte! U celoj Nemačkoj – samo vi! Gustav Frölich, trgovački putnik!

Frölich: Pa, verovatno da ih ima još.

Steinbrecher: Dakle, u Nemačkoj osim vas ima još mnogo ljudi koji bedno žive?

Frölich: Ne mnogo, ali ih ima. To je logično. Nema zemlje u kojoj nema bednika.

Steinbrecher: Jeste li mnogo putovali po inostranstvu?

Frölich: Nikad, gospodine.

Steinbrecher: Otkuda onda znate kako se tamo živi? Ima li ili nema bede?

Frölich: Putem logike.

Steinbrecher: Kakve logike? Kakva je to logika po kojoj svuda mora biti bedno? Po toj logici ispada da je bedno i kod nas.

Frölich: Ja ne znam...

Steinbrecher: Ispada li ili ne ispada?

Frölich: Ispada.

Steinbrecher: Frölich izjavljuje da u Nemačkoj vlada beda i da Nationalsocijalistička stranka nije uspela čak ni svim Nemcima hleb da obezbedi. Potpišite!

Frölich: Ja to nisam rekao.

Steinbrecher: Šta niste rekli?

Frölich: Da je za to kriva Stranka.

Steinbrecher: U redu. Izbrisaćemo. Ostaje deo koji se odnosi na bedu. Frölich izjavljuje da u Nemačkoj vlada beda. Potpišite!

Frölich: Možemo li dodati da su razlozi u tome što moramo da se spremamo za rat?

Steinbrecher: Nećemo se upuštati u detalje. Dovoljno je ako kažemo da razlozi postoje. Dakle – Frölich izjavljuje da u Nemačkoj vlada beda i to iz poznatih razloga. Jeste li konačno zadovoljni?

Frölich: Sad jesam!

Steinbrecher: Potpišite onda. Vas je zbilja teško zadovoljiti, Frölich. Vi ste zapravo perfekcionista. I ja sam neka vrsta perfekcionista. To olakšava stvar. Kad smo već kod toga, da usavršimo malko i onaj deo zapisnika koji se odnosi na vašu takozvanu bedu. Kolika vam je plata, Frölich? Koliko zarađujete mesečno?

Frölich: Kako kad, gospodine?

Steinbrecher: Zar je to baš tako mala plata?

Frölich: Istini za volju, plata i nije mala, nego su troškovi života veliki.

Steinbrecher: Cene su, dakle, za narod nedostižne?

Frölich: Nisam rekao nedostižne, nego visoke.

Steinbrecher: Kakve su cene koje se platom ne mogu dostići?

Frölich: Nedostižne.

Steinbrecher: Zašto se onda bunite? Sa vama se čovek uvek mora zaplesti u neakve semantičke svinjarije! Kada ste o tome g. Urbanu pričali, je li on sa vama saosećao?

Frölich: Jeste.

Steinbrecher: A da li vam je dao povišicu?

Frölich: Nije.

Steinbrecher: Zašto, ako je vaše razloge usvajao?

Frölich: Nije mogao zbog visokih troškova.

Steinbrecher: Života?

Frölich: Proizvodnje. Hoću da kažem da g. Urbanu visoki troškovi nisu smetali da dobro živi. Smetali su mu samo da meni da povišicu.

Steinbrecher: Da posredi nije bio drugi razlog? Da li možda Urban nije znao da vi već imate izvore znatnih dodatnih prihoda?

Frölich: Ali ja ih nisam imao.

Steinbrecher: To ostaje da se vidi, Frölich. U međuvremenu konstatujmo i potpišimo da se Urban žalio na situaciju i u njoj video smetnju da se vama da povišica. Je li tako?

Frölich: Jeste. Gde da potpišem?

Steinbrecher: Ovde. Hvala... On, Urban, međutim, izjavljuje da nije. On kaže da ste se vi njemu žalili, a da je po njemu naša situacija sjajna. Da po vama Nemačka ide dovraga!

Frölich: To je laž. Nemačka ide dovraga po njemu!

Steinbrecher: Stavićemo onda da ide po obojici. Urban je očigledno bio vrlo nezadovoljan stanjem. Sad, onaj ko je nezadovoljan, kako se zove?

Frölich: Ja mislim... nezadovoljnik.

Steinbrecher: Tako je. A onaj ko je nezadovoljan jednom zemljom, da li je njen prijatelj?

Frölich: Ja mislim da nije.

Steinbrecher: Tako je, Frölich. Urban je, dakle, neprijatelj Nemačke.

Frölich: Svinja! Da sam znao, lično bih ga prijavio!

Steinbrecher: Ali vi ste to znali, Frölich. Vi ste čak bili i njegov jednomišljenik!

Frölich: Ja nisam bio njegov jednomišljenik!

(Steinbrecher citira deo zapisnika u kome Frölich izjavljuje da je bio jednomišljenik g. Urbanov, čime se još jednom dokazuje da imati isto mišljenje kao pretpostavljeni ne mora biti pametno, ako čovek ne zna kakvo je ono.)

Steinbrecher: A šta je to kada se sastane grupa jednomišljenika?

Frölich: Nas je bilo samo dvojica!

Steinbrecher: Ne držite valjda da je za grupu potrebno hiljadu ljudi? Učili ste u školi šta je to grupa.

Frölich: Više od dvojice u svakom slučaju.

Steinbrecher: Ne podučavajte me u tehnici ilegalnog organizovanja, Frölich! Znam i sam šta su *trojke*!

Frölich: Ali mi smo bili *dvojka*.

Steinbrecher: Napisaćemo – Frölich izjavljuje da su se u početku sastajali po sistemu „Dvojki“, a da se tek kasnije prešlo na sistem „Trojki“. Jeste li bili sami u crkvi?

Frölich: Ne. Bila je nedelja. Crkva je bila puna.

Steinbrecher: Šta onda dokazuje da vas nije bilo više od dvojice? Postoje li načelne smetnje da se dvojici zaverenika pridruži još jedan, pa još jedan...

Frölich: Ali mi nismo nikakvi zaverenici!

Steinbrecher: Načelno pitam. Ne morate sve uvek tako proketo lično shvatati!

Frölich: Načelno nema smetnji.

Steinbrecher: Ostavite načela, Frölich! Načela su vam i došla glave! Da li se ikada iko pridružio vašim razgovorima?

Frölich: Pa, to je crkva, gospodine. Ljudi se međusobno poznaju.

Steinbrecher: I prilaze jedni drugima.

Frölich: Da.

Steinbrecher: Obrazuju grupice i grupe.

Frölich: Da.

Steinbrecher: Frölich izjavljuje da je crkva bila mesto gde su se obrazovale grupe. Potpišite stranu... Dodaćemo: neprijateljske, radi jasnoće.

Frölich: Zašto neprijateljske? Ljudi se skupe i kada idu na proslavu vatrogasnog društva!

Steinbrecher: Jeste li se vi i Urban skupili da idete na proslavu vatrogasnog društva?

Frölich: Nismo.

Steinbrecher: Niste, Frölich, niste. Umesto toga ste vodili neprijateljske razgovore!

Frölich: Za ime sveta, gospodine kapetane, zar ljudi ne mogu ponekad i o vremenu govoriti?

Steinbrecher: O teškom vremenu u kome živimo?

Frölich: O kiši i suncu?

Steinbrecher: Pa jeste li vi i Urban o kiši i suncu govorili uvek?

Frölich: Naravno da nismo...

Steinbrecher: Eto vidite. Prestanite, pobogu, da me maltretirate, Frölich. Imate li vi dušu, čoveče? Jeste li priznali da je taj Urban neprijatelj države?

Frölich: Jesam, ali...

Steinbrecher: I da ste bili njegov jednomišljenik?

Frölich: Jesam, ali...

Steinbrecher: Jeste li priznali da ste se sa svojim jednomišljenikom Urbanom u grupi sastajali?

Frölich: Jesam, ali...

Steinbrecher: I da ste u tim prilikama vodili neprijateljske razgovore!...

Frölich: To nisam!

Steinbrecher: Ali hoćete! Uspravite se! Podignite glavu! U oči gledajte! Jeste li priznali da ste vi i Urban bili neprijatelji?

Frölich: Jesam.

Steinbrecher: I to priznanje ne povlačite? Nadam se bar. Jer bismo morali sve iz početka.

Frölich: Ne povlačim!

Steinbrecher: A mogu li neprijatelji voditi prijateljske razgovore? Ne mogu. Oni vode samo neprijateljske razgovore. A kako se zove grupa koja vodi neprijateljske razgovore?

Frölich: Neprijateljska grupa.

Steinbrecher: Stavićemo da Frölich priznaje kako je već duže vreme pripadao jednoj neprijateljskoj ilegalnoj organizaciji, o čijim će ciljevima, kao i vezama sa inostranim obaveštajnim krugovima, podrobno govoriti na idućem saslušanju...

(Frölich je potpisao stranu i otišao u svoj podrum. Termin „idući“ uništio je poslednje ostatke njegovog ponosa, stida i osećanja. Iduće saslušanje bilo je tek maglovit san, skriven pod sedmim velom sutrašnjice. Ovo saslušanje se računalo i od njega se trebalo spasti. Do idućeg će se već nešto smisliti. U krajnjem slučaju, organizacija se može svesti samo na nekoliko članova. Gospodin Urban – taj gad, uostalom – njegova žena – gadura takode – on i možda još neko. Ona Schwartzkopfova, možda. Perspektive ipak nisu bile tako loše, zar ne?)

POST SCRIPTUM DRUGI

**Tajni testament
profesora Konrada Rutkowskog
ili Tractatus logico-philosophicus**

I

Dihotomija duhovnog čoveka i njeno istorijsko poreklo u stvarnosti, koju je kreirao nemogućnošću da je razreši

I. 1. Duhovna načela intelektualca su plod tradicije, koju je *sam* stvorio u sukobu sa stvarnošću, koju je takođe *sam* stvorio u težnji da je prevaziđe nekom vernijom projekcijom tih načela.

(I. 1. a. Duhovna načela Fabijanaca plod su racionalističke tradicije, što su je *kao intelektualci* sledili u sukobu sa grubom stvarnošću engleskog industrijskog društva, koju su, u međuvremenu, *kao građani*, gradili.)

I. 2. Budući da su načela idealna i obrazovana bez ikakvih uslova, osim u duhu, koji im je tvorački sklon, pa prema tome i nepodoban da im se iskreno suprotstavi, ona se razvijaju slobodno i bez kompromisa, usavršavajući svoje forme nezavisno od bilo kakve stvarnosti.

(I. 2. a. Većina filozofskih definicija potvrđuje ovu situaciju. Stožerne ideje misaonih sistema mahom su logičke radikalizacije bez ikakve ili sa vrlo malo veze sa realnim iskustvom.)

Nepoznati mislilac veli da je čovek stvoren po obličju božjem; rano je još predvideti da će Darwin tvrditi kako je stvoren od životinje i po njenom obličju.

Tales smatra da je najbolja stvar na svetu voda. Anaksimenes, međutim, drži da nas duša, koja je vazduh, obavija kao što vazduh obavija svet.

Pitagora pak objavljuje da su sve stvari brojevi.³² Heraklit, sa svoje strane, izjavljuje da su dobro i rđavo jedno i da duše u Hadu mirišu. Smatrao je, takode, da se sve menja.

Parmenid se suprotstavio tvrdnjom da se ne menja ništa. Jer ako nešto postaje, onda ono ne postoji, niti postoji ako tek treba da postane. Postoji se zauvek ili se zauvek ne postoji.

Pošto je duša preegzistentna i večna, za Platona je svako znanje – sećanje. A osnovni elementi materijalnog sveta dve vrste pravouglanih trouglova, jednog koji je polovina kvadrata i drugog koji je polovina ravnostranog trougla.³³

Aristotel je dopustio rađanje i propadanje samo od Meseca *nadole*; od Meseca *nagore*, sve je nerođeno i neuništivo.

Zenon: Vrlina je čvrsta materija.

Hrisip: Dobar čovek je uvek srećan, rđav uvek nesrećan.

M. Aurelius: Nevaljalstvo jednog čoveka ne nanosi štete drugima.

Sv. Augustin: Razlog što je svet stvoren za šest dana leži u tome što je šest savršen broj.

T. Kempijski: Bog ne može da učini sebe nepostojećim.³⁴

Hobbes: Život je kretanje udova, a sloboda odsustvo spoljašnjih smetnji kretanju.³⁵

Descartes: Cogito, ergo sum.

Leibnitz: Ovaj svet je najbolji od svih mogućih svetova.³⁶

Lock: Stvari su dobre ili rđave samo u odnosu na zadovoljstvo i bol, te dobrim nazivamo ono što prouzrokuje i uvećava zadovoljstvo ili smanjuje bol. Najveći i najvažniji cilj ljudi koji se udružuju u društvenu zajednicu i potčinjavaju državi jeste čuvanje njihove svojine.³⁷

Hume: JA je skup različitih opažaja koji se ređaju nepojmljivom brzinom.

Kant: Beskonačni progres moguć je pod pretpostavkom beskonačnosti trajne egzistencije i beskonačnosti trajne ličnosti jednog umnog bića, koja se naziva *besmrtnost*. Tako je najviše dobro moguće samo pod pretpostavkom besmrtnosti.

Herbart: Pri međusobnom kočenju gube predstave u intenzitetu onoliko koliko ga poseduje najslabija od njih, i ova se suma kočenja predstava deli na pojedine predstave u obrnutom odnosu prema njihovoj izvornoj snazi, tako da se, ako je u najjednostavnijem slučaju $a > b$, to „a“, pomoću kočenja, svodi na:

$$\frac{a^2 + ab - b^2}{a + b}, \text{ i „b“ na } \frac{b^2}{a + b}.$$

Fichte: JA se može spoznati samo ukoliko se razlikuje od nekog NE-JA, ali kako je pri tome i NE-JA postavljeno samo u JA – istorijski izraženo predmet je postavljen samo u svesti - to se JA i NE-JA, odnosno subjekt i objekt, mogu samo u svesti odrediti.

Spinoza: Nijedna se vrлина ne može shvatiti kao ranija od nagona za samoodržanjem. Težnja za samoodržanjem je prvi i jedini osnov vrline. Nijedna stvar ne može biti rđava onim što ima zajedničko sa našom prirodom. Ukoliko se neka stvar slaže sa našom prirodom, utoliko je ona nužnim načinom dobra.

Hegel: Država je stvarno postojeći i ostvareni moralni život, te oličenje racionalne slobode koja sebe realizuje i prepoznaje u jednoj objektivnoj formi, a Germanski Duh je duh novog sveta, čiji je cilj realizacija apsolutne istine kao beskonačnog samoodređenja slobode, one slobode koja kao sadržaj ima svoju apsolutnu formu.³⁸

Schopenhauer: Sve je ništa. I tek u ništavilu se možemo nadati nečemu.

Nietzsche: Ukoliko verujemo u moral, osuđujemo život. Moral treba zameniti voljom za naše ciljeve i sredstvima za njih. Čoveku se mora povratiti smelost za prirodne instinkte. Samopotcenjivanje se mora uništiti. Suprotnosti se iz stvari moraju isključiti, pošto je očigledno da smo ih mi u njih uneli. Društvene se idiosinkrazije – prestup, kazna, pravda, poniženje, sloboda, ljubav itd. – moraju iskoreniti. Naša najsvetija ubeđenja, koja su u pogledu najviših vrednosti stalno u nama, jesu sudovi naših mišića. Najbolje prepreke i lekovi protivu nihilizma su: opšta vojna obaveza sa ratovima, gde nema šale, nacionalna ograničenost koja uprošćava i koncentriše, bolja ishrana pretežno mesom, veća čistoća i higijena stanovanja, preovlađivanje fiziologije nad teologijom i vojnička disciplina u vršenju dužnosti.³⁹

Bergson: Mi smo slobodni kad naše akcije potiču iz celokupne naše ličnosti, kad je one izražavaju i sa njom imaju onu sličnost koja se ne može definisati, ali koja se ponekad sreće između umetnika i njegovog dela.

W. James: Jedna ideja je istinita sve dok je verovanje u nju korisno za naš život.

Heidegger: Pošto u neposredno postojanje, kao „nešto-što-može-biti“, spada i „ono-što-još-nije“, u vidu postojanja mogućnosti „da-se-bude“, i pošto još neostvarene čovekove mogućnosti spadaju u njegovo egzistencijalno biće, to *čovek uvek postoji pre sebe*. U biću postojećeg ništi se ništa.

Carnap: Heideggerova misao „U biću postojećeg ništi se ništa“ besmislena je, jer se „ništa“, koje je odsustvo svega, ne može upotrebiti kao naziv za neki predmet, dakle za prisustvo nečeg, i jer, čak i ako bi „ništa“ postojalo, iz njega se, već po definiciji, ne bi mogla izvući nikakva aktivnost, pa ni ona „ništenja“.

Wittgenstein: Većina stavova i pitanja koji su bili izneti o filozofskim stvarima nisu lažni nego besmisleni. Zato na pitanja ove vrste ne možemo odgovoriti, nego samo utvrditi njihovu besmislenost. I zato nije čudnovato da najdublji problemi zapravo i nisu nikakvi problemi. Za odgovor koji se ne može izreći, ne može se izreći ni pitanje. Zagonetke nema. Ako se jedno pitanje uopšte može postaviti, može se na njega i odgovoriti. A o čemu se ne može govoriti, o tome se mora ćutati.)

I. 3. Na drugoj strani, pošto stvarnost nije drugo do sudar oprečnosti, koje se moraju pomiriti da bi ona uopšte egzistirala, svet je samo forma kompromisa; stvarnost i jeste tek skup i niz kompromisa, od kojih inicijalni nosi već poreklom: njena je privremenost samo kompromis između nepostojanja uopšte i večnog postojanja.

(I. 3. a. Broj primera je praktično neograničen i princip se može sa uspehom primeniti na sve oblike života, mišljenja i postojanja. Naša su rešenja kompromisi između nužde i naše ograničenosti. Filozofija je najpre bila kompromis između teologije i života, a zatim između teologije i nauke. Tradicionalna etika liberalnog društva XIX veka zasnivala se, uz pomoć racionalističke misli, na kompromisu između hrišćanskog morala i načela kapitalističke ekonomije, između ljubavi prema bližnjem i njenog izrabljivanja. Na istorijskom području kompromis je, u krajnjoj konzekvenci, jedini apriorni uslov dešavanja. Tako je poljska država istorijski kompromis između imperijalističkih težnji Nemačke i Rusije. Naš poraz 1945. kompromis je između poraza Engleske 1940. i poraza Sovjetskog Saveza 1941. Slanje u koncentracione logore kompromis je između ubistva i puštanja na slobodu nevinih ljudi. Etc. Etc.)

I. 4. Pošto se razvijaju u dva suprotna pravca, Duh prema nebu, Stvarnost pod zemlju, Duh u neprestanom napredovanju prema sve usavršenijim idealima i beskompromisnijim

zahtevima, a Stvarnost sve dublje tonući u izmirenja, koja od nje čine nakazni proizvod, pod duhovnim principima nespojivih protivurečnosti, ponor između njih širi se sve više. Misao i Reč, a zatim Reč i Delo – koji bi trebalo da budu jedno, inače Misao nema smisla, Delo je pogrešno a Reč beskorisna – postaju nepomirljivi antagonisti. Stvarnost se trudi da ukroti misao, a misao da pobedi i promeni stvarnost. U duhovnom čoveku, kao stvaraocu i jednog i drugog, ova se dihotomija mora razrešiti, inače dovodi do samouništenja duha, ili se on u revoltu obara na neki njemu pristupačan vid stvarnosti.

(I. 4. a. Na širem ljudskom planu tako nastaju revolucije, a na užem – lični obračuni. Moje gaženje Sabine, na primer, čemu je ovim Traktatom, nadam se, pruženo konačno objašnjenje i satisfakcija. Ostalo je dužnost lekara. Kao intelektualac, naime, i ja sam negovao vrlo uzvišena duhovna načela, izgrađena na tradiciji koju su obrazovali ljudi slični meni, a na predtekstu stvarnosti koji smo takođe mi stvorili. Rat u koji sam, navodno bez pristanka, uveden, ja sam objavio. Ja sam ga sa svojim duhovnim precima omogućio, čak i nužnim učinio. Pa ipak me je zaprepastio kao da je bio slučajan i bez ikakve veze sa mnom. Odbacujući odgovornost za njega, odbacivao sam vlastitu stvarnost, kao da je čovek kadar odbaciti ruku, kad god počini delo kojeg se misao stidi. Osećao sam, međutim, da dihotomija time nije rešena. Znao sam da me, ne uspem li, čeka ili ludilo kao samouništenje duha, ili besmisleni čin odmazde prema nekom beznačajnom aspektu te stvarnosti, pukovniku Steinbrecheru, recimo.)

I. 5. Napredak u istoriji ne postoji. Napredak u istoriji je logički nemoguć. Nemoguć uprkos prividu da ga dijalektika, izražena kroz sintetičko prevladavanje protivrečja između teze i antiteze, čini nužnim. Jer ono što sintezom kao kompromisom dobijamo uvek je niži oblik od oblika što smo ga u tezi i

antitezi već imali. Pretpostaviti da u istoriji postoji napredak, osim, eventualno, konstantnog napretka u saznanju da nikakav napredak nije moguć, isto je kao nadati se da ćemo mešanjem crvene i bele boje dobiti treću, koja će od obe prvobitne biti bolja. Ono što u stvari dobijamo je kompromis: slabu i crvenu i belu. Ako progresivne teorije sveta vide u istoriji spor ali neprestan uspon prema sve složenijim i višim stanjima, uspon koji će tokom 500.000 miliona godina, što ih astronom Sir James Jeans garantuje ljudskoj rasi, formirati i uništiti, pored dvadesetak dosadašnjih, još 1.743.000.000 civilizacija, ako ciklične teorije svode istoriju na priču idiota koja ništa ne znači, kompromis između njih doveo bi nas do shvatanja da je i sama istorija tek kompromis između progresa i regresa. Civilizacije se zaista ponašaju kao živi organizmi podložni zakonima radanja, starenja i umiranja, i u životnom ciklusu svake od njih moguće je zapaziti napredovanje bar u fazama mladosti i zrelosti. No, napredovanje je relativno i prividno ako se proces posmatra u celini. Istorijskim procesom u celini vlada neumoljiva regresija. Ali, i to nazadovanje se otkriva kao relativno i prividno, ako ga stavimo u kontekst bezgraničnosti vremena. U tom kontekstu, niti napredujemo, niti nazadujemo, već stojimo u mestu.

(I. 5. a. Nekada je totalno uništenje ljudske vrste figuriralo samo kao teorijska mogućnost, potpuno u rukama bogova. Nekoliko praktičnih izvođenja, u jevrejskom Nojevom i grčkom Deukalionovom potopu, nije imalo za cilj uništenje živog sveta, nego njegovo kažnjavanje i nešto malo preteranu opomenu za budućnost. Danas je ono sasvim realno i u našim je sopstvenim rukama. Može li se to nazvati napretkom, čak i pod uslovom da je ta naša sposobnost istovremeno i pobjeda nad sudbinom? Nekada je ropstvo postojalo radi koristi, neposredne svrhe i za dobro gospodara; danas se svako porobljavanje vrši u ime ideala, vrlo udaljenih ciljeva i za dobro porobljenih. I premda

su motivi savremenih robovanja nesumnjivo etičniji nego što su bili u doba Tutankamona ili Nerona, možemo li ih zaista smatrati naprednim? Može li se, pod okolnostima iscrpljenja životnih izvora planete, brojčano povećavanje čovečanstva uzeti kao napredak? Naročito ako se ima u vidu da se, zajedno sa brojem ljudi, umnogostručavaju i problemi vezani za njihov opstanak i sreću. Ako tvrdimo da naša znanja stalno napreduju, naći ćemo se u neprilici budemo li zapitani: u odnosu na šta? Ne može se znati *više*, tamo gde se nikad neće moći znati *sve*. Ukoliko prihvatimo da postojimo u beskonačnosti, prihvatili smo i nemogućnost napretka, jer se u odnosu na nešto što nema kraja ne može napredovati. U odnosu na to, ostaćemo uvek na istom mestu. Na onome gde smo čučnuli da trljanjem drveta o drvo upalimo svoju prvu vatru.)

II

Tipologija razrešenja dihotomije duhovnog čoveka i izdaja načela kao posledica nemogućnosti da se duh uspešno suprotstavi svojoj kreaciji u stvarnosti

II. 1. Retki usamljenici, strasnici i stvaraoci života razrešavaju unutrašnji konflikt time što, svesni krivice, preuzimaju za nju odgovornost i pred sobom i pred istorijom, te se protiv sopstvenog dela bore sa istom bezobzirnošću s kojom su ga stvarali, rizikujući pritom da zajedno sa delom unište i sebe. Oni su Volja, gde je stvarnost Um.

(II. 1. a. Istorijsko groblje puno je takvih heroja. Pomenimo samo Fouchéa i Trockog. I premda je moja borba protiv nacizma bila tek senka bitke, koju su ova dvojica vodila protiv vlastitih revolucionarnih ruketvorina, moje poštovanje pripada njima. Jer ako prezirem one koji vele „Sve je uzalud pod kapom nebeskom“, još više se gnušam onih koji kažu „Ja znam, i to je dovoljno“, no ja ne prezirem, ja mrzim one što sa visine govore „Ja mogu, ali čemu“. Volim one što hoće. Makar i ne znali. Makar i ne umeli da izraze ono što hoće. Jer „hoću“ je već delo, a delo je najviše znanje. Volja je jedini stvaralac. Čovek mora u sebi nositi prapočetni haos da bi rodio zvezdu! A u takvima je haos! U takvima je grom koji će nas ošiniti! U njima je ludilo kojim će nas cepiti! Jer su oni duha slobodnog od krivice i

slobodna su srca. Njihova je glava samo unutrašnjost njihovog srca, a u njemu caruje kaos iz koga se rađaju svetlosti zvezda! Zvezde se rađaju samo u eksplozijama!!)

II. 2. Ali takvi, jaki, propadaju. Po prirodi stvari, Delo je jače od Tvorca, stvarnost jača od duha.

(II. 2. a. Misao je htela da bude Kronos i da pojede svoje dete – stvarnost. Dešava se obrnuto. Stvarnost se javlja u ulozi Zeusa koji ubija oca Kronosa. Revolucije ne jedu svoju decu, već svoje očeve. Idealna projekcija, zapravo, smeru da proždere realnu, a završava u njenom trbuhu. Ali, ja volim one koji ne umeju drukčije živeti nego u propadanju. Jer gde je lepota nego u htenju? Tamo gde pristajem i da propadnem samo da jedna vizija ne bi ostala tek slika, a misao tek reč!?)

II. 3. A ko preživljava? Preživljavaju svi ostali. Preživljavaju slabi i čuvarni, koji u nemogućnosti da žive po ambicioznim načelima sopstvene tradicije, a nemoćni ili nevoljni da svet prema njima preurede, nude i primaju svaki kompromis sa stvarnošću obično pod izgovorom da se time dobija u vremenu. Hoće se kazati da je taj kompromis mali i prividan, tek neophodan i mudar taktički ustupak, i da ih zaštićuje do prve prilike u kojoj će zvesti vladu čistih duhovnih načela, odbacujući svaki sporazum sa nesavršenostima realnosti.

(II. 3. a. Do toga nikada ne dolazi. Kompromisi se množe. U prirodi kompromisa je da sve obuhvati, ako je već jedina forma postojanja. Jedan povlači drugi. Drugi ustupa mesto trećem. Treći dovodi do četvrtog. I oni su sve dublji i veći. Ali, samo izgledom. Jer kao što nema malih priznanja, nema ni malih kompromisa. Svaki kompromis je velik i presudan. Za dobijanje velikih boginja nije potrebno više klica od jedne. Onaj ko je spreman na malu izdaju, sposoban je i za veliku. Ono što je strašno nije visina, nego pad. Ako visina nije važna, svaki pad je podjednako težak. Ilustrujmo tvrdnju mojim primerom.

Ušao sam u rat preko pontona kompromisa između očigledne nemogućnosti da ga izbegnem i nade da ću ga, u mom delokrugu, učiniti podnošljivijim. Iz kompromisa, koji mi je nalagao da humaniziram rat, sledili su i ostali, i oni su mi se činili vrlo prikladnim, tim pre što su već i iz premise prvog kompromisa – učestvovanja u ratu – bili neizbežni. Stoga šamar opaljen delovodi Adamu i nije zapravo bio nikakav šamar, nego običan kompromis. Kompromis između potrebe da ga premlatim i načela po kome ne bih smeo ni da ga dirnem. Stvarnost je zahtevala da u njemu ubijem Boga, ali se Duh tome protivio: Bog u Adamu bio je zaštićen načelom nepovredivosti. Taj udarac nije izašao iz ramena, već iz puke antinomije koju sam najzad uspeo da razrešim. Drugi, viši stepen istog kompromisa na putu očovečenja rata, bilo je premlaćivanje Rotkopfovog radnika. Na prvi pogled može izgledati paradoksalno da se premlaćivanje ljudi uzima kao doprinos humaniziranju stvarnosti. Pa ipak, pod ograničenjem okolnosti, to je bilo humaniziranje. Logično i bezuslovno. Kao što je logično i bezuslovno Rotkopfovo premlaćivanje istog radnika ostalo tek besmislena tortura. Jer kod kapetana premlaćivanje nije bilo izraz težnje da se rat očoveči. Tako je ono što je kod mene bio tek mali kompromis na putu dobru, kod Rotkopfa postajalo zločin. Logično i bezuslovno. Šamar Adamu postao je moja stvarnost i u njemu nisam više osećao nikakvu protivurečnost sa uzvišenim načelima kojima sam služio. To je bio ustupak na koji sam već pristao, i da sve nije pošlo naopako, ja bih ih do kraja rata delio bez ikakve griže savesti, videći u njima samo epizode jedne humanističke misije. Pošto je sad šamar postao moje radno duhovno načelo, a stvarnost je zahtevala ubistvo radnika, ponovo sam pribegao kompromisu: premlatio sam ga i na taj način spasao smrti. To što je on ipak pod batinama umro nema spekulativan značaj. Bila je to greška u proračunu, a ne u motivu. Činio sam

---

što sam mogao. Čak ni od intelektualca se ne može očekivati nemoguće. U tom smislu, mogao sam da budem zadovoljan. Popravljao sam stvarnost u svom delokrugu: premlaćivanja zamenjivao šamarima, ubistva premlaćivanjima, masovne pokolje pojedinačnim ubistvima. Čak je i moj propali pokušaj ubistva pukovnika Steinbrechera bio kompromis između već usvojenog načela premlaćivanja ljudi i stvarnosti koja je nalagala da se pukovnik iz onih stopa veže za konjske repove i rastrgne. Samo iz ugla intelektualnih obaveza, opredelio sam se da ga usmrtime, takoreći eutanaziram, pucajući mu u produženu moždinu. *Formatio reticularis* je bio sasvim zgodan mali kompromis. To što bi ti sitni kompromisi bezuslovno načinili od mene besprimerno čudovište, takođe nema značaja, ako bi čudovište i njegovo čudovišno ponašanje bili samo još jedan kompromis između duhovnog načela, koje bi sada stajalo na pozicijama normalnog ubistva, ubistva sa razlogom, i stvarnosti koja bi kao i uvek postavljala preterane zahteve da se uništava bez razloga, smisla i cilja, ukratko – da se bude manijak.)

III

Regresija stvarnosti kao logična posledica zбира kompromisima rešenih pojedinačnih dihotomija duhovnog čoveka

III. 1. Stvarnost u koju se integrišu izdajnici sopstvenih načela ne može se takvom integracijom usavršiti. Ona ne postaje bolja i bliža tim načelima, nego se od njih udaljava, te postaje gora. Činjenica da su u ovoj početnoj fazi, fazi nižeg kompromisa između unutrašnjih zahteva i spoljnih mogućnosti, ljudi od duha svesni nedostojnosti svog konformizma, olakšava stvar samo prividno. Ne olakšava je stvarnosti gde se intelektualci ponašaju verno preuzetim obavezama, verno odricanju od načela, već *njima samima*, da izdaju ublaže tumačenjem, po kome je njihovo izdajstvo tek provizorno, tek privremena zaštitna mera, izabrana pod prinudom okolnosti i pod stalnom kontrolom slobodne volje, uvek, dakle, spremna da se uz povoljnije uslove odbaci u ime nekog beskompromisnog rešenja. Do njega, razume se, nikada ne dolazi, prosto zato što duh tada ima preča posla.

(III. 1. a. Običan čovek će se zadovoljiti ubistvom, ako ga ono oslobađa pritiska stvarnosti. I na tome će se slučaj završiti. Bolesna žena će se zadaviti, ne zato da bi se lišila muka, nego da bi se podigla polisa osiguranja. Uman čovek, međutim, neće se

zadovoljiti ovako vulgarnim objašnjenjem. Uman čovek mora svoje ubistvo da obrazloži logički, višim motivima, oduhovi ideologijom, komplikuje presedanima, ukratko – teorijski zasnuje. U istoriji, žudnja za moći, pa čak i kliničko ludilo, često imaju uzvišene oblike istorijskih nužnosti. U životu takode. Ubistvo koje izvrši intelektualac ne može ostati plod alkoholičarske depresije. Bilo bi to isuviše plitko tumačenje. Pogodno, možda, pri izradi dispozitiva za seoske procese, ali sasvim promašeno kad treba objasniti zašto je obrazovani profesor elektrotehnike sa Univerziteta XY, koga smo posle ovako uspelog masturbiranja i uriniranja ostavili kod voća i badema, iz torbe za spise izvukao parabelum i, umesto predviđenog govora, nehajno pripucao na članice Crvenog krsta. To mora stajati u vezi sa nekom groznom predstavom iz poremećenog detinjstva, koja je, preko nihilističke koncepcije sveta, po sistemu električnih sprovodnika, u kojima se istobojni kapaciteti odbijaju, došavši u kontakt sa stvarnošću nabijenom groznim članicama Crvenog krsta, morala da nađe logički kompromis u istrebljenju nekoliko njih. Električno minus bilo je od istoimenog odbijeno. Parabelum se slučajno zatekao u rukama profesora. Činjenica da članice Crvenog krsta ne bi ubile profesora, čak i da su raspolagale oružjem, ne dokazuje ništa. Njima su, jamačno, nedostajale odgovarajuće predstave iz detinjstva. Prenesimo primer u temu mojih pisama. Zapitajmo se kakva je mogla biti stvarnost D.-ske Sonderkommande Gestapoa. Kada joj je komandovao jedan Steinbrecher, koji je na polju kompromisa već toliko uznapredovao da ih je mogao izražavati jednačinama sa više nepoznatih, u kojima su se ljudi krili pod slovima x, y, z. Poznata je bila samo bujica logičkih generalizacija, koja ih je dovodila u medusobnu vezu i u kontakt sa smrću kao konačnim zaključkom, ni najmanje nepodnošljivim, uostalom, jer se krio pod nevinom formulom:

A+B+3CH=0? Kakva je to bila stvarnost kada je u njoj postojao i živoderski album profesora etike majora Freissnera, album koji je, sa svim onim fotografijama ubistava, bio zapravo očigledan trostruki kompromis između stvarnosti što je prilike za ubistva obilno nudila, njegovih duhovnih principa što su te prilike principijelno odbijali, i njegovog prirodnog kriminalnog nagona koji je za njima čeznuo? I najzad, čime je Konrad Rutkowski unapredio stvarnost Gestapoa, u smislu svojih duhovnih načela? Svojim poboljšanjima stvarnosti. U čemu se to poboljšanje sastojalo? Zavisilo je od nivoa kompromisa. Nekad je bio u pitanju običan šamar, nekad premlaćivanje, a ponekad bogami i ciljanje u *Formatio reticularis*.)

IV

Nihilizam kao racionalizacija osećanja krivice

IV. 1. Kao što je rečeno, nešto je savesti ostalo. Paradoksalno, to je upravo ono što je najgore. Izgleda, naime, da ovaj zaostatak razbora garantuje buduće pokušaje raskidanja sramnog saveza sa stvarnošću. Po unutrašnjoj logici dihotomičnog ustrojstva duha, dešava se suprotno. Najveća opasnost za intelektualca počiva baš u zadržavanju tog minimuma razbora. Da ga nema, on bi padao kao i svi ljudi, *slobodnim padom*. Njegovo bi ubrzanje prema dnu bilo normalno, određeno opštim zakonima sveopšteg padanja. Sada, međutim, kada je padanje već započelo, pali se onaj majušni motor razbora, uzimajući gorivo iz zalihe savesti, i svemu se, celom prokletom procesu propadanja, daje silovito ubrzanje. Pad se ubrzava srazmerno količini zadržane savesti. Pod njenim pritiskom intelektualac preduzima da se izvuče iz prihvaćenog kompromisa sa stvarnošću. Sukobljava se sa njom. Stvarnost se nikada ne odriče nečega što je jednom njen žig ponelo. Ona se ne povlači. Ona napada. Postavlja našem borbenom i revoltiranom intelektualcu još teže uslove za opstanak. Kompromis, na koji je prisiljen da bi se sačuvao, uvek je teži od prethodnog što se izneverio. Prihvaćen mora biti, ne

samo stoga što bi u protivnom kršitelj sporazuma bio uništen, nego pre svega zato što bi time izgubio svaku mogućnost da se i dalje bori. Obično se misli da nema svrhe odbaciti sav dotadašnji trud zbog nekog beznačajnog pogoršanja uslova, pogotovu što je ono izazvano ličnom glupošću. Ovde se već razbor naziva glupim, a savest označava kao luda. Pravilo važi, razume se, samo za slabe intelektualce, bez volje. Ovo ne važi za one jake, ali takvih nema. Oni koji su jaki, nisu više intelektualci.

(IV. 1. a. Da se nisam zauzimao za Adama i tako pokušao da poboljšam stvarnost Gestapoa, ovaj ne bi bio zadržan u pritvoru, a ponajmanje isledivan. Da ga nisam spasavao, falsifikujući zapisnik, što je bio jedan kompromis između imbecilnosti i intelektualne taštine, Adam bi jamačno bio obešen – jer nije ubijen zbog krivice već zbog prisustva – ali ja ne bih morao da biram između svoje i tuđe smrti. Između toga da umlate mene ili da ja umlatim nepoznatog čoveka.)

IV. 2. Padajući iz kompromisa u kompromis, sam razbor počinje da oseća neodrživost dihotomije. I opasnosti od neprestanog odbacivanja usvojenih kompromisa. Dolazi se do zaključka da je mirovanje jedini položaj u kome se pad usporava. Ali bez odbrane, sa svešću o krivici (koja će postepeno bivati sve nejasnija dok se ne raspline u kolektivnu grižu čitavih nacija i rasa), ne može se opstati. Ta svest će uvek iznova prouzrokovati revolt i ubrzavati padanje. I opet nam u pomoć priskače inteligencija. Ona je, uostalom, i kriva što smo izgubili slobodu, jer nas je gurala u probe za koje nismo bili dorasli. Red je da ona nađe izlaz.

IV. 3. Um se daje na posao. Ubrzano sakuplja dokaze o bedi i ništavnosti sveta što ga je sam stvorio. Prigotovljava se čitav odbrambeni nihilistički sistem, u kome ravnopravno učestvuju svi oblici duhovnih fortifikacija: neprobojni bedemi racionalističke filosofije, natkriljeni moćnim kulama nauke i izbušeni

ideološkim puškarnicama, kroz koje istorija puca na ljude; maglovite zapreke spiritualizma, nazupčane prepreke filosofije relativizma, čije su oštrice okrenute na sve strane i brane pristup svakoj definitivnosti, jer je svaka definitivnost zaključak, a svaki je zaključak kapija dela; bezdani rovovi religije i misticizma... Svi instrumenti uma sabrani su ovde na poslu blindiranja jedne izdaje. I logika koja se tako rađa univerzalna je logika poricanja života – logika smrti.

IV. 4. Nihilizam ide u dva pravca, spojiva tek u zaključku. S jedne strane, sve se proglašava *prividom*. U prividnom svetu, naravno, ni izdaja ne može biti stvarna. I ona je dakle prividna. Ako nema sveta, nema ni izdaje tog sveta. S druge strane, sve je *ništavno*. Najpre, jer je prividno, a zatim i po sebi. Sve je prazno, isto, prošlo. Svi su nam plodovi truli. Sve što smo radili, beše uzalud. Sve je taština i ništa do taština. Ništa ne vredi osim za propast. A u svetu koji ne valja, izdaja može još i dobra biti. Jer ako je ovaj svet zao i na propast osuđen, dobro je sve što tu propast ubrzava.

(IV. 4. a. Poricanje stvarnosti u svim njenim manifestacijama, pa čak i u svim njenim mogućnostima, postalo je prevalentnom idejom intelektualne istorije. Čak i jaki među nama, oni koji lično nisu pali, postepeno su zahvaćeni histerijom obaranja vrednosti, koju su indukovali slabi i koja samo njima odgovara. Svoje najmoćnije umne snage, pa i plemenitu tvoračku volju, stavili su na raspolaganje potrebi slabih za sistemima koji bi opravdavali njihovu nemoć, čime se još jednom dokazuje da savez moćnih i nemoćnih, jakih i slabih, ide u korist samo poslednjima. Poricanje *unapred* srećno se kombinovalo sa poricanjem *unazad*, koje je proisteklo iz „analize“ stvarnosti. Uprošćeno uzevši, analizom mozga i izmeta došlo se do ubedenja da su oba podjednako ništavna, čim su istog porekla i iste sudbine, pri čemu se polazilo od izmeta kao početnog aksioma. Razlika možda ne bi bila

otkrivena i da je mozak uzet za premisu, ali je simptomatično da je za uzor ipak izabran izmet. Uskoro nećemo imati više ni srce! Ali šta mari! Raspolagaćemo, u zamenu, karakteristikama mehaničkih, zvučnih i električnih pojava u njemu i ma koji njegov pokret moći odmeniti elektrokardiogramskim znacima P, Q, R, S, T. Dospećemo dotle da ćemo umesto očiju imati tek index akomodacije. Gledaćemo pomoću $B=D+A$ ili $A=B-D$. Obični ljudi će se razlikovati isključivo pomoću dioptrija. Možda ćemo daltoniste proganjati i na lomači spaljivati kao jeretike. Plemstvo će se regrutovati od onih koji, bolujući od optičke agnosije, ne uviđaju svrhu predmeta stvarnosti. Njihova retkost biće zaloga za njihovu plemenitost i pravo na vlast. Aristokratski princip će najzad dobiti fundamentalnu naučnu podršku. Vladajuća klasa neće biti nasledna, ukoliko to nije i oboljenje. Demokratski princip će biti očuvan tako što će se vođa birati na osnovu složenosti jednačine, kojom se izražava njegovo odstupanje od normalnog. Selekcija vam se može učiniti pogrešno usmerenom, ali to je samo zato što je posmatrate sa pogrešne strane. Vrlo napredan primerak te vrste bio je pukovnik Steinbrecher. Za njega je svet bio prilično primitivan privid, koji je uzimao samo kao zgodan povod za razmišljanje. Svet, preveden najpre u pojmove, pa u formacije pojmova u obliku formula, postao je tek logička simulacija, u kojoj su razni pojmovi stupali u razne međusobne odnose. Masakri, koji su iz njih proizlazili, bili su posledica toga što su se ljudi, kao sadržine tih pojmova, držali svojih logičkih formi i jednostavno sledili neizbežne zaključke. Niža stvarnost se pokoravala višoj, duhovnoj. U svemu tome je bilo nečeg hegelijanskog. Ubijati čoveka ne dotakavši ga, samo snižavanjem izvesnih frekvencija na nulu, bilo je već po sebi divotno. A zar nije divotan i moj skromni pokušaj da borbu za jedan ljudski život izrazim isključivo pomoću različitih kombinacija na 64 crno-bela polja.)

IV. 5. Stoga reči uzimaju prerogative živih bića, a njihovo ukrštanje počinje da zamenjuje realan svet. Uskoro će i reči postati izlišne. Zameniće ih inicijali pojmova, a zatim cifre. Ljudi će, razume se, i dalje patiti i umirati, ali će to lakše podnositi, jer će nesreće izgubiti presudna životna značenja i postati logičke kategorije. U nekoj konačnoj perspektivi pojmovi će se možda sasvim osloboditi realnih sadržaja, pa će time biti postignut krajnji cilj intelekta – idealizacija stvarnosti. Ali do toga još ima vremena. U međuvremenu, otrov nihilizma uspeva da inficira sve što ima vrednosti, moći i uticaja, sve da izvrgne ruglu i da svemu pronađe rđavo naličje.

(IV. 5. a. Idealizacija je, u svetu Gestapoa, bila u punom zamahu. Intelektualni eufemizmi poput „rešenja jevrejskog pitanja“ bujno su cvetali. Izvodile su se „operacije čišćenja“, „naučni eksperimenti“ i „izvanredne akcije za smirenje“. Na širem području bila su tu razna „ujednačavanja“, „obezbeđivanja životnog prostora“, „Novi poredak“ itd. Iza logističkih formula AO, NSDAP, BDM, DNB, FS, GFP, HJ, KDF, KZ, NSKK, RSHA, SD, SS, VOMI, WVHA, WNV FU III itd. itd. udobno su trajale i funkcionisale elitne nacionalsocijalističke stvarnosti, od kojih je naš Gestapo bio samo jedna. Džinovski naučni planovi za preobražaj sveta počivali su u dosjeima na kojima je pisalo *Zeleni plan* – čovek bi pomislio da je reč o pošumljavanju – *Beli plan*, *Morski lav* ili *Barbarosa*.)

IV. 6. Treba li naglasiti da intelektualac može samo da prezire takav život? Činjenica da je sam za njega kriv ne oduzima mu to pravo. Naprotiv. Pravo na preziranje postaje time još osnovanije. Jer ko bolje od tvorca može znati mane svog dela? Ali, on se istovremeno i plaši života. On mrzi život koji je izdao i koji mu sad, razume se, ne nudi ništa drugo do nova izdajstva i dublje padove.

V

Nihilizam kao satvorac sveta

V. 1. Pošto je nihilizam – onaj otvoreni i onaj što se krije ispod optimističkih doktrina – vladajuće mišljenje, ima on suverenu vlast nad oblikovanjem novih nivoa stvarnosti. I prirodno je što ih oblikuje prema nakaznom obličju sopstvenog osećanja krivice. Produbljuje se ponor između duhovnih načela i stvarnosti. Izgleda da bi sa njim moralo rasti osećanje krivice. Začudo, događa se nešto suprotno. Što je pad veći, griža savesti je manja. Što se dublje srozavamo, dno nam je dalje. To je, naravno, psihološka iluzija. Sa svakom stopom pada, spušta se osećanje krivnje u sve dublje slojeve podsvesti, iz koje savesti sve izgleda nejasno, nepovezano i nevažno. I dok naš život grezne u blatu, duh nam se još uvek kupa u čistim vodama saznanja.

(V. 1. a. Šamar koji sam udario Adamu bio je za mene teži potres od premlaćivanja radnika – sve dok nisam doznao da je umro – jer je ovaj drugi postupak bio pod zaštitom straha za sopstveni život. Kada sam bio još daleko od dna, kada je još uvek bilo nade, mislio sam da je sa mnom svršeno. Kad sam mu bio na domaku, činilo mi se da mi treba još samo mali napor da se spasem.)

V. 2. Nihilizam je, gradeći sebi alibi, potkopao temelje borbe za menjanje stvarnosti. Nepriznavanjem i poricanjem sveta, delikatno je uklonjena potreba da se on menja. Ako nešto ne postoji, osim kao privid, čemu ga zamenjivati za neki drugi? Ako je zlo stalno, čemu hteti menjati nešto što je neizmenljivo? Ako se svemu, u principu, odriče svaka vrednost, onda ni promene ne mogu vredeti. Intelektualac dolazi do ubeđenja da se protiv zla nije moguće boriti i da je za Duh jedino moguć neutralan stav. A pošto neutralnost najčešće nije moguća – ostaje kolaboracija.

(V. 2. a. Kada sam od pukovnika Steinbrechera dobio nalog da učestvujem u organizaciji pogubljenja, poučen rdavim iskustvom sa falsifikovanjem zapisnika, ja sam posao obavio krajnje savesno.)

V. 3. Otuđeni čak i od osećanja krivice, pa, budući da je ono jedini nepobitan žig naše pripadnosti, otuđeni i od sveta u njegovoj suštini, mi počinjemo da mrzimo taj svet, kao da ga nije stvorila naša ruka, nego da se tu odvajkada zatekao. Sa gadenjem bežimo od njega u krtičju rupu lične bezbednosti. Konačno nam je laknulo. Čini nam se da je izlaz najzad naden i da je dihotomija na opšte zadovoljstvo razrešena: stvarnost je sita, a sva su načela na broju. Ili, kako su govorili Grci: Ke to psomi soston, ke o skilos hoztazmenos.

(V. 3. a. Jer mi ne volimo zemlju kao stvaraoci, kao oni koji radaju i koji su radosni zbog nastajanja stvari. Mi je mrzimo kao razoritelji, jer ona je naše delo kojeg se stidimo. Uzaman je verovati da se božanska duša igra u našim saznanjima, jer mi duboko u sebi znamo da nikada, ma bremeniti vekovali na horizontu, nećemo roditi ništa osim izmeta. Svemu bi da smo samo gledaoci, a nigde nas nema tamo gde sunce žeže. Životarimo u ledenoj senci pojmova kao aveti velikih izdanih ideja. Usta su nam puna krećnih reči, a naivni bi trebalo da poveruju

kako su nam i srca puna. Ali nisu. Prazna su. Prazna kao ćupovi, koji će u Danu Gneva biti razdruzgani. Jer, ko sam sebi i svojoj utrobi ne veruje, taj laže i druge i sebe! I taj je dobar jedino da stvori – a potom da uništi – malu, poslednju zemlju, po kojoj će skakutati mali poslednji čovek i paštiti se da pronade uzroke svoje propasti.)

VI

Nihilizam kao razoritelj sveta

VI. 1. Sve ište ravnotežu, sve zahteva meru. Potisnuto osećanje krivice traži ispunjenje. Ako ga ne može dobiti legitimnim i svesnim putevima angažmana, javiće se u vidu prevalentnih ideja, opsesivnih vodilja u propast. U najvećem broju slučajeva prognoza je: depresivna psihopatija sa sumanutim idejama preporoda i spasenja čovečanstva.

VI. 2. Ako takvo ludilo dobije mogućnost da se kao rukovodeća sila plasira u istoriji, nastaju džinovski pokreti, vere, fanatizmi i kolektivne misije. U protivnom, ne uspevši da se domognu istorije, pojedinci pišu sumanute knjige ili jure ulicama sa krstom na ledima, penom na usnama i nožem u ruci. U prvom slučaju, eskalacija ludila poprima ponekad i civilizovane forme. Ludilo dobija na raspolaganje čitave državne mašine da pomoću njih, prema vlastitoj ludačkoj slici i prilici, stvara nov svet. U drugom slučaju, priča se završava u ludnici. Moram reći da, naposletku, ne vidim u tome neku naročitu pravdu.^{40, 41, 42}

DEO TREĆI

PRIMEDBE PRIREĐIVAČA

PRIMEDBA № 1, sa strane 29.

Premda je još prerano govoriti o abnormalnosti u mišljenju i ponašanju prof. Rutkowskog, vreme je da se čitalac upozna sa konzilijumom, koji je imao zadatak da, na osnovu ove korespondencije o poreklu i vidu te abnormalnosti, donese sud. U prvom redu sa prof. dr Schickom. On je zastupao mišljenje da je Rutkowski bio duševno oboleo, po svoj prilici nasledno, još mnogo pre nego što se pomračenje grubo očitovalo u samovoljnom preinačenju stvarnosti po modelu prevalentnih ideja. Prvi znak video je upravo u patološkoj mržnji prema gramatičkim i ortografskim greškama. Težnja savršenstvu, strast za besprekornošću i netrpeljivost prema omaškama, nedvojben su dokaz duševne neuravnoteženosti. Čovek kojeg progoni misao o savršenstvu, nesumnjiv je psihopat. U našem slučaju cikloidnog tipa, čiji su simptomi slični manično-melanholičnoj psihozi kombinovanoj sa paranoičnim sumanutim idejama. U toj fazi, međutim, još ništa nije ukazivalo da je reč o psihopatiji kao duševnom oboljenju, već se rat protiv ortografskih grešaka javljao kao jedna od preteranih i neuravnoteženih aktivnosti, svojstvenih najvećem broju inače normalnih ljudi. Njegov oponent, prof. dr Birnbaum, međutim, smatrao je da se kod Rutkowskog ni kasnije neće moći govoriti o nekom duševnom poremećaju i ludilu u kliničkom značenju reči, nego da će se svi njegovi abnormalni postupci, pa i oni najneverovatniji, nalaziti u granicama mogućnosti zdravog, mada osobenog, ljudskog mozga. Treći član konzilijuma, prof. dr Holtmannheuzer, zastupao je gledište da je, sve do septembra 1943. godine, Konrad Rutkowski bio zdravo i normalno

ljudsko biće, natprosečne inteligencije, snažne mašte, obilne obrazovanosti i živog moralnog instinkta, i da je s uma sišao tek kada se suočio sa sticajem okolnosti koje njegov um nije mogao da shvati, a njegova svest odobri. Priređivač lično nema svoje mišljenje, ali je sklon najopasnijem, po kome su ludačke delatnosti Konrada Rutkowskog posledica naopake orijentacije jednog inače sjajnog uma.

PRIMEDBA № 2, sa strane 36.

Priređivač ne zna kako je Rutkowski došao na ideju o Steinbrecherovom samoubistvu, kome u zvaničnim podacima i izjavama svedoka nema ni traga, osim ako i nju nije halucinirao. (Prof. dr Holtmannheuzer drži da je „samoubistvo“ bilo surogat za ubistvo koje Rutkowski nije uspeo da izvrši. Na to ukazuje činjenica da je *sebe*, makar i posredno, smatrao zaslužnim za pukovnikovu smrt. Ipak ga je, dakle, ubio!)

PRIMEDBA № 3, sa strane 42.

Za onoga ko pretpostavlja suve podatke evo nekoliko iz biografije Konrada Rutkowskog. Roden je 1916, na teritoriji K.U.K. Austro-Ugarske, u Bavaništu – okrug Pančevo, južni Banat – od oca Jochana Georga Rutkowskog, farmera srednjeg imovnog stanja, i majke Magdalene, rođ. Schlegell, kao treće dete u porodici, čije je poreklo neosporno slovensko, a vreme doseljavanja u Panoniju, bar po tradiciji, vezano za progon Husita u XV stoleću. Kršten je kao Konrad Adrian u evangelističkoj veri. Gimnaziju je završio u Pančevu, sa vrlo dobrim uspehom, osim u istorijskim naukama i latinskom, gde je bio odličan. Potpomognut nekim fondom sumnjivog porekla i svrhe, od 1934. do 1938. studira srednjovekovnu istoriju na Univerzitetu Heidelberg, gde godine 1940. doktorira sa tezom iz oblasti nemačko-poljskih odnosa pre reformacije. Iste godine dobija mesto suplenta u pančevačkoj gimnaziji. Godine 1941. ne odaziva se na mobilizacioni poziv Jugoslovenske vrhovne komande, te biva proglašen dezertrom, a 1941, odmah po ulasku nemačkih trupa, postaje član SS-a, i službenik RSHA, odnosno njegovog IV odeljenja, Gestapoa, u svojstvu narednika (Untersturmführera), a zatim poručnika (Obersturmführera). Njegov policijski rad je vezan za beogradsko područje, osim dva kraća perioda, oba u vezi sa izvanrednim akcijama 1943, najpre u D.-u na Jadranu, a zatim, krajem godine, u Turjaku, u Sloveniji. Između te dve akcije leći se u beogradskoj vojnoj bolnici od nečega što je u bolničkim protokolima zabeleženo kao „teška živčana iscrpljenost“. I tokom 1944. ima poteškoća sa zdravljem, ali se krajem godine sasvim oporavlja, te ga pregled izvršen od savezničkih vojnih vlasti proglašava potpuno zdravim i podobnim

za suđenje, koje mu predstoji kao SS oficiru i članu Geheime Staatspolizei. Osuđen je na godinu dana tzv. radne rehabilitacije, posle čega naredne dve godine provodi bez stalnog zanimanja i mesta boravka, sve dok ga njegov nekadašnji profesor ne dovede za asistenta svoje katedre u Heidelbergu. Otada mu je naučna karijera u usponu, a ime sve poznatije u polonističkim krugovima zemlje i inostranstva.

PRIMEDBA № 4, sa strane 62.

U smislu Göringove okružnice od 10. februara 1934, po kojoj: „Policija postoji da: 1. izvršava volju jednog poglavara, 2. da čuva nemački narod od svih rušilačkih pokušaja unutrašnjih i spoljašnjih neprijatelja. A da bi taj cilj postigla, mora policija biti *svemoćna*...“ Čini se, međutim, da je Steinbrecher, doduše, zamišljao idealnu policiju svemoćnom, ali ne i podređenom nekoj višoj moći izvan sebe. Po pukovniku, sva policijska moć imala je da izvire iz same prirode policije i da se razvija nezavisno od drugih uslova. Kao samorazvoj ideje o apsolutnoj vlasti, u onom smislu u kome je i hegelijanski svet tek razvoj ideje. Kada je govorio o „Policijskoj državi“, onako kako je Sv. Augustin u *De civitate Dei* govorio o Božjoj, on nije mislio na državu koja bi se služila sveopštom kontrolom kao jednim od svojih instrumenata, nego o ideji sveopšte kontrole koja bi se služila državom kao sopstvenom formom. U toj tački problemi policije prestajali su da budu istorijski, pravni i sociološki; postajali su ontološki.

PRIMEDBA № 5, sa strane 70.

Od svih religioznih predstava Raja jedino se vikinška verzija može meriti sa Steinbrecherovom. Za razliku od ostalih, njih odlikuje neprekidna borba i nemir, stanja tako neprirodna za naše rajske vizije. Jer ni u Valhali bitke umrlih ratnika ne prestaju. Svakoga dana bog Odin priređuje gozbu za najvrednije među njima, i svakoga dana mrtvi se do ponovne smrti bore za svoje mesto za trpezom. Utešno je, međutim, što ubijeni vaskrsavaju sutradan za novu bitku, i što šanse za obed sa Bogom nikad nisu zauvek izgubljene. Tokom zemaljskih bitaka izabrani od Valkyry za Raj, vi niste penzionisani kad se napokon nadete u Raju. Naprotiv, dok ste na zemlji, između ratova, imali bar malo mira, gore, u Valhali, morate se tući svakodnevno, večno i bez predaha.

PRIMEDBA № 6, sa strane 74.

Sva sreska načelstva i kotarska poglavarstva Kraljevine Jugoslavije sastavljala su, za potrebe banovinskih uprava i Ministarstva unutrašnjih dela, spislove

subverzivnih, nepouzdatih, nelojalnih, i bilo u kakvom smislu sumnjivih političkih elemenata na svojim područjima. Prema jednom administrativnom cirkularu, u slučaju neprijateljske invazije, takvi spiskovi su morali biti uništeni. Mnoga se načelstva i poglavarstva, nažalost, nisu držala tog uputstva, te ih je Gestapo obilno koristio u organizovanju policijskih prevencija.

PRIMEDBA № 7, sa strane 75.

Priredivač je ustanovio da prof. Wagner, navodno usled zauzetosti, nije čitao ova njemu upućena pisma. Srećna okolnost, uostalom, ako se imaju u vidu delovi rukopisa koji se na njega odnose. Da je za njih znao, prof. Wagner ne bi dopustio objavljivanje prepiske svog nelojalnog zeta.

PRIMEDBA № 8, sa strane 117.

Profesori dr Schick i dr Holtmannheuzer smatrali su pojavu Adamovog duha kombinovanom optičko-akustičnom halucinacijom, mada je poslednji kasnije izmenio svoje mišljenje u korist košmarnog sna. Profesor dr Birnbaum je imao znatno zamršenije objašnjenje. On je držao da se cela scena odigravala u svesti Konrada Rutkowskog, da je to bio razgovor koji je podstakla rđava savest, osećanje krivice zbog Adamove sudbine, projektovano u psihopatološku viziju. Dopuštao je da cela priča o posthumnoj pojavi Adama Trpkovića ne odgovara istini, i da je pismo od 17. septembra 1965. neka vrsta *hijeroglifa*, pod kojim se krije duševni sukob Konrada Rutkowskog sa samim sobom. Ukratko, nemajući hrabrosti da taj sukob ispovedi – kako je to kasnije činio – Rutkowski koristi literarnu simboliku i kao priču pruža ono što je duševna realnost.

PRIMEDBA № 9, sa strane 147.

Ova Steinbrecherova primedba odnosi se na sve službe RSHA, a naročito SD (Sicherheitsdienst). Na suđenju funkcionerima Einsatzgruppen 1947–1948, koje su sprovodile anihilaciju rasno nepoželjnih elemenata na nemačkom životnom prostoru, od dvadeset jednog optuženika većina je bila univerzitetski obrazovana, a pretežan deo je imao i doktorate. Jedan od najdarovitijih pripadnika Službe, kolega Rutkowskog sa Heidelberga, dr phil. profesor Franz Six, bio je SS brigadni general (Oberführer) i postigao izvanredne uspehe u Grupama za uništenje širom Rusije. Drugi intelektualac od klase, popularan zbog manije da, poput Steinbrechera, sve smatra objektom naučne analize, Otto Ohlendorf, bio je SS Gruppenführer, odnosno general-lajtnant, i zapovednik ambulantnih SS jedinica u Rusiji. Ne uzimajući u obzir ostale

više oficire, generalski kor SS-a pruža imponantnu sliku akademske intelektualne snage. Među visokoobrazovane članove ove elitne kaste spadaju, između ostalih, generali SS: Bender, šef sudijskog departmana Waffen SS; Günter D'Alquen, prvi izdavač SS glasila *Das Schwarze Korps* i šef propagandne sekcije vojnih snaga u ratu; Dietrich Otto, upravitelj Odseka za štampu pri Ministarstvu propagande; Wilhelm Keppler, Hitlerov ekonomski savetnik; prof. dr Karl Gebhart, upravnik bolnice *Hohenlychen* i glavni zdravstveni konsultant SS i Gestapoa; Paul Korner, državni sekretar Pruske; Hans Lammers, šef Reichskancelarije; Alfred Rosenberg, šef partijske spoljnopolitičke sekcije i ministar za Istočne teritorije; Günther Reinecke, vrhovni sudija Vrhovnog suda SS i Policije; Wilhelm Stuckart, državni sekretar Ministarstva unutrašnjih poslova i kreator besmrtnih Nirnberških zakona; Walter Schellenberg, zamenik šefa, zatim šef inostrane obaveštajne službe pri SD-u i Himmlerov lični savetnik, i najzad šef celokupne nemačke obaveštajne službe (nakon Canarisovog pada); Oswald Pohl, direktor ekonomske administracije SS-a (WVHA), koja je uključivala Inspektorat konc-logora; Artur Nebe, koji je kao zapovednik kriminalističke policije od 1933. do 1945. bio zapovednik Grupa za uništenje; Joachim Mugrowski, profesor bakteriologije i direktor Ureda za zdravlje SS-a; Otto Meissner, šef predsedničke kancelarije za vreme Hindenburga i Hitlera; Ernst Grawitz, predsednik nemačkog Crvenog krsta, dr Karl Clauberg, glavni šef procesa sterilizacije jevrejskih žena u Ravensbrücku i Auschwitzu; Walter Buch, predsednik partijskog tribunala; Philip Bouhler, šef Ureda za eutanaziju; dr Karl Brandt, komesar Reicha za narodno zdravlje; Werner Best, pravni savetnik SD i Gestapoa; etc. etc...

PRIMEDBA № 10, sa strane 172.

Nemoguće je na ograničenom prostoru pružiti iole koherentnu sliku SS Imperije ili Civitates SS, koja je u skućenim i izopačavajućim uslovima rata simbolizovala buduće ustrojstvo Nove Evrope. Međutim, da bi čitalac upoznao duhovnu sredinu u kojoj je profesor Rutkowski imao da vodi borbu sa svojom savešću, racionalističkom i intelektualnom tradicijom, mora se dati nekoliko ovlašnih karakteristika. Počnimo citatima iz govora Adolfa Hitlera, koji su Crnom SS Carstvu pružili ideološke osnove isto onako kao što su besede Isusa Hrista zasnovale hrišćanstvo. Hitler je u *Mein Kampf*u rekao: „Onaj ko u nacionalsocijalizmu vidi samo politički pokret, nije razumeo gotovo ništa. Nacionalsocijalizam je čak i više od religije. To je volja da se stvori novo ljudsko stvorenje. Bez biološke baze i biološkog cilja, politika je danas besmislena.“ Tako je nastala biološka vrsta Esesmana. Ali, Hitler je takođe rekao: „Ja oslobađam ljude stega razuma što ih tište, nečistih i ponižavajućih

trovanja tobožnje savesti i morala, zahteva za slobodom i ličnom nezavisnošću.“ Tako je nastala istorijska tvorevina SS Države. I najzad, Hitler je rekao: „Posle vekova cmizdrenja, zbog odbrane siromašnih i poniženih, došao je trenutak da odlučimo braniti jake od slabih. Prirodni instinkt naređuje svim živim bićima ne samo da pobeđuju svoje neprijatelje, nego i da ih istrebljuju. Pobednik je oduvek imao pravo da istrebi cele narode i rase.“ Tako je nastala filozofija i metoda nove države. Do smrti Röhmova i „Noći dugih noževa“ 1934, istorija je lagana i evolutivna. Godina rađanja – 1922. Poreklo – potreba za telesnom gardom Vođe stranke. Prvobitno ime – Stosstruppe Adolf Hitler. Godine 1929. brojno stanje 280 ljudi. Od 1929. zapovednik Heinrich Himmler (za koga je njegov vlastiti rasni stručnjak Gottlob Berger u Nürnbergu izjavio da je „neasimilirani polutan rasno sasvim nepodoban za SS“). U aprilu 1932. brojno stanje iznosi jedva 30.000, da se pri kraju rata, samo u Waffen SS (oružanim odredima), popne na preko 600.000 ljudi, ne računajući tri druge grane SS-a: Totenkopfverbände u konc-logorima, pripadnike RSHA (policijsko-obaveštajne službe) i počasne esesovce na svim područjima državnog života. U najkasnijoj fazi istorija SS-a uzima oblik metastaze, te u manjoj ili većoj meri, suprotno vlastitim rasnim kodeksima, obuhvata francuski ideo u SS diviziji „Charlemagne“, holandski u SS diviziji „Niederland“, belgijski u divizijama „Flandern“ i „Wallonia“, skandinavski u „Nordland“. Populaciji esesovačkog carstva pridružili su se zatim slovenski podljudi sa XIV SS ukrajinskom divizijom, te Muslimani u SS divizijama „Handžar“ i „Kama“. Procedura transformacije rasno nepodobnih u viša bića, diktirana istorijskom potrebom, krunisana je proglašenjem Mongola počasnim arijevcima. Izvan mogućnosti da postanu hiljadugodišnji gospodari ostali su još samo crnci, i to jamačno samo stoga što se rat nije vodio na njihovom rasnom području. U početku, međutim, pre neizbežne degeneracije koja pogađa sve velike istorijske tvorevine, zahtevi koji su se postavljali kandidatu za SS bili su veoma visoki. Oni se najbolje vide iz programa SS oficirske kadetske škole, Paula Haussera, Oberstgruppenführera SS, nezavisno od veoma zapletenih i teških rasnih pretpostavki, koje je svaki kandidat pre prijema imao da ispuni. Sat oštrog fizičkog treninga prethodio je doručku, koji bi se sveo na Himmlerovu mineralnu vodu i poridž da SS ekonomska administracija nije dobila monopol nad prehrambenom industrijom, prisvojivši koncerne *Apollinaris* i *Mattoni*. Nakon doručka, vreme je posvećivano vežbama sa oružjem, koje su tri puta nedeljno bivale zamenjivane ideološkom naobrazbom iz nacionalsocijalističke filozofije i prakse pomoću udžbenika kao što su *Mein Kampf*, *Um Blut und Boden* Waltera Darresa i *Mythos* Alfreda Rosenberga. Posle ručka drill se nastavljao novim vežbama koje su se predveče završavale orgijom čišćenja,

ribanja, politiranja i glancanja za poslednju inspekciju. Higijenski i estetski su zahtevi bili toliko strogi – uvek se morao imati svež i čio tevtonski izgled – da svaki treći regrut nije uspevao da prođe nedeljnu inspekciju na kapiji kasarne. Psihički i fizički testovi, kojima je regrut postajao regularan član SS bratstva, dobijajući pri tome kulturni bodež, opisani su u priručniku *Vojnikov prijatelj*, a ponovljeni u knjizi Geralda Reitlingera *The SS alibi of the nation 1922–1945*, odakle prenosimo samo dva. Kandidat je morao da se ukopa u zemlju za određeno vreme, pre nego što će tim putem proći tenk – bez obzira na to je li ili nije u tome uspeo. Od oficirskog kandidata se moglo tražiti da stoji mirno dok mu granata ne eksplodira na šlemu. Ovakvi treninzi, dodati proverenim rasnim pretpostavkama, stvorili su biološko-psihološku bazu na kojoj su mogle biti izgrađene sve ostale komponente SS Imperije: pravna kroz policijske službe SS-a (Gestapo, Kripo itd.), diplomatska kroz obaveštajne službe (SD), ekonomska kroz WVHA (Wirtschafts und Verwaltungshauptamt ili Glavni štab ekonomske administracije SS-a), koja je administrirala robovski rad, imovinu i korisne delove tela neprijatelja i rasno inferiornih, pa čak i naučne začetke u eutanaziji i logorskim medicinskim eksperimentima. Poraz 1945, za koji svakako nisu krivi članovi SS-a, omeo je uspešan završetak jednog od najsmelijih masovnih opita u istoriji već ionako prilično *eksperimentalnog čovečanstva*.

PRIMEDBA № 11, sa strane 195.

Po svemu sudeći, Rutkowski je bio redak izuzetak među onima koji su u policiju stupili posle 1933. godine. Napisavši ovo mišljenje i sledeći njegovu logiku, priređivač je i sam upao u opštu zabludu da je policija pre 1933. godine posedovala neke druge, čovečnije i duševnije, u svakom slučaju legalnije kvalitete. A to je opet značilo da je, 1933. godine, u Nemačkoj izvršena radikalna promena policijskog aparata i da je, po učvršćenju Hitlera na vlasti, celokupna policija Vajmarske republike bila zamenjena ruljom moralnih čudovišta rođenih u nacionalsocijalističkoj revoluciji. Istina je poražavajuća. Statistike dokazuju da je 1938. godine značajna većina policajaca bila nasleđena iz *socijaldemokratskog* režima. (Godine 1938, na svakih 100 pripadnika Gestapoa, u Koblenzu, samo ih je 10–15 stupilo u službu posle 1933.) Metodi su, naravno, bili radikalno izmenjeni i dovedeni u sklad sa brutalnom prirodom sistema. Ostaje ipak činjenica da su takve metode, u očima nepristrasne statistike, primenjivali oni koje je demokratija morala naučiti drukčijem postupku prema građanima i njihovim pravima. „Iako nije centralizovana, prenacistička policija je militarizovana. Naoružana je i izdejljena na vojne rangove. Operisala je u vojničkim formacijama, a pristupilo

joj je mnoštvo demobilisanih oficira“ – veli Gerald Reintlinger. Objašnjenje je razumno, ali ne teši.

PRIMEDBA № 12, sa strane 230.

Koliko je to naše pamćenje duboko ne znamo. U svakom slučaju nije toliko plitko da potkrepi nemoguće Steinbrecherove vremenske dispozicije. Za mene kao Priređivača Pisama, koji – premda nije dužan da čitaocima jemči njihovu faktografiju – ipak sebe ne može svesti na slepog posrednika, pukovnikovo saopštenje beše prvi poziv na uzbunu i sumnju u potpunu verodostojnost ispovesti Konrada Rutkowskog, naročito u pogledu epizode sa Adamom Trpkovićem. Pukovnikova izjava, naime, beše neodrživa baš sa stanovišta logike kojom se toliko kleo. Iz njegovih reči proizilazi da je Adama ispitivao od 3.35 do 3.45, dakle svega *deset minuta*. Već u 3.45 imao je u rukama kobni Spisak. Ako bi mi sad neko tvrdio da postariji čovek, narušena vida, obrvan nervozom i strahom, ali i neodoljivom potrebom da pod svim okolnostima barjak profesije drži visoko i *piše krasnopisom*, u 3.35 posle pola noći i posle 70 sati gotovo neprekidnog saslušanja – ma ono zaista bilo onakvo kakvim nam ga profesor predstavlja – može da za samo *deset minuta* sačini tri godine star spisak od 39 lica, sa imenima, adresama, ličnim opisima i ostalim podacima neophodnim za jednu primernu, steinbrecherski nepogrešivo organizovanu raciju, ja bih ga smatrao ludakom ili lažovom. Pukovnik nije bio lud. Svakako ne na ovaj način. Lagao je, dakle. Štitio nekog ili mučio Rutkowskog. Po svoj prilici oboje. A što Rutkowski to nije opazio još tada, može okriviti jedino šok što ga je, umesto trijumfa, predusreo. Što o tome ni kasnije nije razumno sudio, razlog će biti poodmaklost na duševnoj nizbrdici na kojoj ga kroz Pisma pratimo. Pretpostavku da nas laže Rutkowski, i da mu je Steinbrecher tog jutra rekao KO je izdao ljude sa Spiska, morao sam da odbacim. Bila je nelogična. Čovek ne laže na svoju štetu. Ne bar onda kada se pravda pred istorijom.

PRIMEDBA № 13, sa strane 231.

Mesni izvori beleže ovu raciju kao najtežu u toku rata. Od uhapšenih niko nije preživeo. Ali priređivač nije mogao pouzdano ustanoviti da ih je sve egzekutirao pukovnik Steinbrecher. Govori se o nekom transportu za Nemačku, mesec dana kasnije, pa je moguće da je deo otposan na sever. Kako se ni odatle niko nije vratio, pitanje je sasvim akademsko.

PRIMEDBA № 14, sa strane 232.

Steinbrecher aludira na jednu od najbriljantnijih pobeda koju je Gestapo izveo nad Francuskom selekcijom Britanske obaveštajne službe, godine

1942. u kojoj, izgleda, nalazi prauzor svoje pobede nad poručnikom Rutkowskim. U akciji nazvanoj DONAR bili su pohapšeni svi radio-telegrafisti tajnih prijemno-otpremnih stanica sa područja Lyona, Marseillea i Toulouse. Kontrolu nad njima preuzeli su Nemci pod komandom Bomburga i Kiefera, uz saradnju Abwehrove Grupe III F.fu. (Fahndung-Funk) i Kripoa. Preduzeta je tzv. FUNKSPIEL ili RADIO-IGRA, postupak kojim se postiže da neutralisane radio-stanice produže sa radom, a da neprijatelj ne primeti promenu vlasnika. Poduhvat izvanredno delikatan, naročito ako se ima u vidu da su, tokom vremena, na svim tajnim linijama bile same od sebe uspostavljene izvesne navike, prema kojima se svaki radio-telegrafist mogao sa one strane Lamanša prepoznati. Ako se želeo potpun uspeh, bilo je nužno sve te navike imitirati. Kieferu je to pošlo za rukom, te su, blagodareći direktnoj vezi sa Londonom, Nemci početkom 1943. otkrili celokupnu britansku obaveštajnu mrežu u Francuskoj. Varka je sa nemačke strane prekinuta maja 1944. Međutim, Nemci nisu znali da su Englezi najzad otkrili trik i da su vrlo važni izveštaji dva meseca unatrag bili lažni i sračunati na to da ih zavaraju, sve dok obaveštajna mreža neophodna za invaziju ne bude obnovljena. Udarac je vraćen sa kamatom. Priređivač, doduše, misli da žrtve Operacije Donar nisu od te kamate imale nikakvu vajdu.

PRIMEDBA № 15, sa strane 255.

Prevod odlomka iz III čina *Hamleta* glasi: „...cilj glume, čiji je zadatak, u početku i sad, bio i jeste da bude, takoreći, ogledalo prirode: da vrlini pokaže njeno sopstveno lice, poroku njegovu rođenu sliku, a sadašnjem pokolenju i biću sveta njegov oblik i otisak.“

PRIMEDBA № 16, sa strane 276.

Priređivač je pregledao protokole laboratorije Instituta za koštanu tuberkulozu kraj D.-a i, pod rednim brojem 3 za 26. septembar 1965, našao ubeleženo ime prof. Konrada Rutkowskog. Rezultat laboratorijskog pregleda je nedvosmislen: u pitanju je bila voda izmešana sa mineralnim trunjem. Konzilijum nije bio obavešten o ovom nalazu, te ga nije ni komentarisao.

PRIMEDBA № 17, sa strane 286.

Doktor Schick je „Adamovo uznesenje pomoću kišobrana“ smatrao paranoičnom halucinacijom vizuelnog tipa. Doktor Holtmannheuzer se sa tom dijagnozom u principu slagao, ali joj je dodao mišljenje da halucinacija nije puki simptom profesorovog naslednog opterećenja, nego da je istovremeno

deo rata sa Steinbrecherom. Budući da je, po dr Holmannheuzeru, duševni poremećaj i nastao kao posledica konflikta sa demonskom ličnošću pukovnikovom, „Adamovo uznesenje“ je epizoda tog konflikta: Rutkowski se ovom, bezmalo provociranom, halucinacijom Adamovog *bekstva od smrti* svetio svom mučitelju, nad njim odnosio pobjedu koja mu je u realnim odnosima uvek bila uskraćivana. Doktor Birnbaum je istrajavao u tvrdjenju da je i ovdje reč o nešto radikalnijoj psihopatiji, komplikovanoj poznatim mehanizmom *racionalizacije*. Rutkowski se spremao da ubije pukovnika. Očigledno, bio je sasvim nedorastao zadatku što mu ga je savest postavila. Odustati bez razloga značilo je slomiti i poslednje ostatke moralnog dostojanstva, ionako narušenog radom u Gestapou. Neophodan je bio neumoljiv alibi. U području realnog i prirodnog on nije mogao da bude nađen a da ne zvuči kao mizerno intelektualno izvinjavanje. Ostalo je područje nezemaljskog, alogičnog, neverovatnog. Rutkowski nije ubio Steinbrechera *samo zato* što ga je paralisalo „Adamovo uznesenje“, koje je um odbijao da primi.

PRIMEDBA № 18, sa strane 287.

Pismo od 26. septembra očigledno je zamišljeno kao kraj prepiske. U njemu profesor Rutkowski izričito saopštava prof. Wagneru: „Ovo je poslednje pismo.“ Zašto je onda došlo ne samo do pisma od 28. septembra, nego i do poduzetog nastavka od pet pisama i post scriptuma? Priređivač ima četiri objašnjenja. Tri se odnose na njegovu odluku da prepisku neočekivano prekine, a jedno na odluku da je isto tako neočekivano obnovi. Ili je Rutkowski ostavio da sa šurakom usmeno pretrese eventualne zaključke po svoju karijeru, smatrajući da u onom času – 26. septembra – oni još nisu zreli za pismenu formulaciju; ili ni do kakvih određenih zaključaka nije došao; ili je, najzad, promenio mišljenje, što je najmanje verovatno, i odustao da iz ispovesti izvede prekretnicu, presudnu po svoj život. (Kao što su pitagorejci, s magijskih razloga, pažljivo poravnavali otisak tela u kome su proveli noć, i profesor Rutkowski je, kroz *katarzis* ispovesti, poravnao sve neravnine svoje prošlosti i uništio nakazan otisak što ga je njegovo nedelo u njoj ostavilo.) Duševna kriza između 26. i 28. septembra primorala ga je na produžetak prepiske. Konzilijum se, kao i obično, razilazio u stručnom mišljenju. Doktor Schick je smatrao da i prekid i produžetak prepiske predstavljaju akt nekontrolisane manijačke čudi i da u postupcima ludaka nema svrhe tražiti celishodnost koja, i kada postoji, nema ništa od logike našeg, zdravog sveta. Doktor Holtmannheuzer, naprotiv, držao je da obe odluke, mada protivurečne i donete logikom poremećene osobe, imaju opravdanja u temi profesorovog ludila. Rutkowski je prekinuo ispovest kada je došao

do „Adamovog uznesenja“, uzročnika pomračenja uma 1943, premda je u času opisivanja, 1965, bio u manje-više normalnom intervalu; kada je obnavljanjem ondašnje duševne situacije došlo do ponovljenog napada, između 26. i 28, on je *prirodno* produžio da piše, ovaj put *iz svog maničnog intervala*. (Objašnjenje možda zadovoljava u pogledu odluke Rutkowskog da prestane sa pisanjem, ali je manjkavo u odnosu na odluku da mu ponovo pristupi.) Doktor Birnbaum je smatrao da u oba slučaja imamo najuobičajeniju psihopatijsku prevrtljivost koja, u većoj ili manjoj meri, karakteriše i najracionalnije ljude. Rutkowski je 26. bio u vlasti depresivnog psihopatskog ciklusa, njegovim postupcima vladalo je nepoverenje, sumnja, podozrivost kao pseudosimptomi manije gonjenja; smatrao je, naime, da se već isuviše poverio Wagneru, koga je mrzeo, i da je na taj način doveo sebe u nepovoljan položaj prema šuraku. Doktora Birnbauma ne bi začudilo da je u tom času Rutkowski potpuno preinačio stvarnost u korist svojih sumnji, da je, na primer, uobrazio kako ga je Wagner na ovu ispovest *naveo* onako kao što čine agenti provokatori, i to najverovatnije u dosluhu sa sestrom. Što se tiče one suprotne odluke od 28. septembra da prepisku nastavi, ona je doneta iz maničnog ciklusa, u kome Rutkowski ne samo da više nije stalo do „Wagnerovih policijsko-špijunskih trikova“ i „provokacije“, nego je osećao neodoljivu potrebu da ih podjaruje daljim ispovestima, kao što čine uhapšeni kada dignu ruke od odbrane, pa u orgiji samooptuživanja i samoprljanja nalaze poslednju duševnu satisfakciju.

PRIMEDBA № 19, sa strane 288.

Sabina Rutkowski je potvrdila da se u to vreme njen muž žalio na izvesne fizičke smetnje. Ali kako je većina od njih poznata kod maničara, paranoičara i psihopatskih osoba, konzilijum nije mogao da izvede zaključak o prirodi profesorovog stanja. Izvodio je, zapravo, tri različita. Doktor Schick je tvrdio da se najverovatnije radi o naslednoj cirkularnoj psihozi (Psychosis maniaco-depressiva); dr Holtmannheuser da je reč o obliku paranoje poznatom pod imenom Paraphrenie, kombinovane sa sumanutim; dr Birnbaum je mislio da je posredi cikloidna psihopatija u naročito teškom i ponešto atipičnom vidu.

PRIMEDBA № 20, sa strane 290.

Imati tzv. „crno oko“ u Treblinku značilo je prećutnu osudu na smrt. Svaki logoraš koga bi preko dana udario neki esesovac tako da se masnica oko očiju zadržala do sutrašnje inspekcije bio bi selekcioniran za gasnu komoru.

PRIMEDBA № 21, sa strane 292.

Smatrajući da ovo pitanje ima šire značenje i da dublje zadire u većnu neravnotežu između mere u kojoj se udovoljava nagonu za održanjem i načelima intelektualne moralnosti, priređivač je na bazi svedočanstava, statističkih podataka i *Priručnika nacionalsocijalističke nemačke radničke partije* nastojao da proveri izjavu profesora Rutkowskog i utvrdi kakve su bile njegove stvarne šanse da odbije pristup ili izađe iz Gestapoa i SS-a. Kao uvod neka posluži nekoliko citata iz *Priručnika*, koji se odnose na svrhu, prirodu i organizaciju elitnog korpusa nacionalsocijalizma: „Schutzstaffel je nezavisna partijska jedinica kojom je rukovodio Reichsführer SS. Prvi i najvažniji zadatak SS je da se brine o zaštiti Führera. Po Führerovom naređenju, zadatak SS je proširen na osiguravanje unutrašnje bezbednosti zemlje. Da bi se ovaj zadatak izvršio, stvorena je borbena snaga, jedinstvena i ideološki povezana, čiji su članovi birani među najboljim pripadnicima arijevske rase... Svaki član SS mora biti prožet duhom i suštinom nacionalsocijalističkog pokreta. I fizički i ideološki, on će biti primerno treniran, tako da i kao individuum i u okviru jedinice može biti poslat u uspešnu akciju, u odlučnu borbu za nacionalsocijalističku ideologiju. Samo rasno izuzetni Germani pogodni su za ovu borbu... Međutim, selekcija se ne odnosi samo na muškarce, jer cilj SS je i čuvanje čistokrvne rase. Zato se svaki esesovac može oženiti samo rasno vrednom ženom... Lojalnost, čast, pokornost i neustrašivost predodređuju akciju svakog esesovca. Njegovo oružje nosi Führerov zapis VERNOST JE MOJA ČAST... Zahteva se bezuslovna pokornost. Ona proizlazi iz ubeđenja da nacionalsocijalistička ideologija mora vladati... Zbog toga je esesovac spreman da slepo izvrši svako naređenje koje potiče od Führera ili svog starešine, čak i ako to zahteva najveće lične žrtve. Za esesovca je neustrašivost u borbi za svoju ideologiju najviša vrlina. Otvoreno i nemilosrdno on se bori protiv najopasnijih neprijatelja Reicha: Jevreja, masona, jezuita i političkog sveštenstva. U isto vreme, oni će primerom ubediti slabe i kolebljive, koji još nisu kadri da nađu svoj put kroz nacionalsocijalističku filosofiju života...“ Iz ovog proizlazi da je SS smatran najužom elitom nacije i rase, dobijenom prosejavanjem kroz uzastopna i sve sitnija sита germanske rase, NSDAP, SA. Pripadnici RSHA, a još u većoj meri Gestapoa, mogli su se, dakle, smatrati četvostruko hibridiziranim cvetovima nacionalsocijalizma. Samo po sebi to je na minimum svodilo šanse za napuštanje Korpusa i Policije. Takvu mogućnost za esesovce *Priručnik* uopšte i ne pominje, iz čega je slobodno zaključiti da je i ne dopušta. Ali da bi se dobila bar izvesna slika o problemu, da vidimo

kako organizacija roditeljica - SA - reguliše ovakve slučajeve. *Priručnik* o tome kaže: „U principu, članstvo u SA je dobrovoljno. Međutim, Führerova je volja“ (čak ne ni želja!) „da svaki Nemač, od ranog detinjstva do starosti neprestano bude vaspitan u nacionalsocijalističkom duhu...“ „Esaovac može da napusti SA ako veruje da više nije sposoban obavljati sve dužnosti koje mu nalaže pripadnost Organizaciji. Uz takvu časnu osnovu, esaovac može, na vlastiti zahtev, dobiti časni otpust iz Organizacije. Ako, međutim, esaovac manifestuje nedostatak interesa ili dokaže da je tek saputnik gurnut u SA iz kapricioznih ili oportunističkih motiva, otpust iz Organizacije biće primenjen kao zvanična mera.“ Priređivač sumnja i u jedan slučaj časnog otpusta, imajući u vidu značenje isključenja iz Stranke, koje se na jednom drugom mestu u *Priručniku* nagoveštava na sledeći način: „U vezi sa isključenjem iz NSDAP neophodno je demonstrirati izvanrednu pažnju i visok smisao za odgovornost. Isključenje je najoštrija kazna koju Partija poseduje. *Danas ona znači gubitak životnog prihoda i gubitak celokupne personalne pozicije.*“ Pod takvim uslovima tražiti od prof. Rutkowskog da izađe iz SS - kao da je to neki teniski klub - značilo bi nemati smisla za proporcije. Čak i molba da se iz Gestapoa prebaci na front nije značila napuštanje SS-a, nego prebacivanje u Waffen SS, oružane odrede iste organizacije.

PRIMEDBA № 22, sa strane 298.

Promenu metode u vreme Inkvizicije nametalo je shvatanje da okultni zločin nije, po svojoj prirodi, individualan. Vešci i veštice su od XIII do XVII stoleća tretirani kao konspiracije protiv hrišćanske civilizacije (otprilike kako su nacionalsocijalisti tretirali komuniste), konspiracije organizovane i vođene od strane Satane u njegovoj večnoj borbi sa Bogom i čovekom. U vremenu kada je crkva bila identifikovana sa državom, ekonomskim i socijalnim poretkom i kada je religija bila krunski deo legalnog sistema, javljaju se veličanstvene veštice na letećim metlama kao prvi svesni pobunjenici protiv Reda, Poretka i Svete dogme društva u Evropi posle Hrista, kao prethodnice velikih pobunjenika budućnosti.

PRIMEDBA № 23, sa strane 304.

U vraćanju prisebnosti, tako vidljivom u ovom pismu, dr Schick je video dokaz za teoriju o periodičnoj maniji u kojoj se pomračenja svesti smenjuju sa gotovo normalnim stanjima. Doktor Holtmannheuser je upravo ovo pismo smatrao najboljim dokazom za tezu o paranoji jer uprkos prividnoj kontroli nad moćima rasuđivanja, sumanute ideje su vidno prisutne. Doktor

Birnbaum je, sa svoje strane, verovao da ovo pismo konačno potvrđuje dijagnozu o psihopatiji promenljivog intenziteta.

PRIMEDBA № 24, sa strane 314.

Pismo je prekinuto. Opet je nastupio bolesni period.

PRIMEDBA № 25, sa strane 320.

Ustanovljeno je da je u to vreme mesna milicijska stanica istraživala štetu koja je naneta imovini pansiona i njegovih gostiju. Kako počinitelji nisu mogli biti nadeni, proterana je grupa hipi-kampera.

PRIMEDBA № 26, sa strane 327.

Od ove izjave, Konzilijum je počeo da svoja neslaganja komplikuje mnogobrojnim odstupanjima od prvobitnih dijagnoza. Tako je dr Birnbaum počeo da ludilo profesora Rutkowskog tretira kao *namerno* (njegov lični doprinos psihijatriji), kao vrstu poremećenosti u koju se čovek svesno stavlja da bi stekao potpunu slobodu akcije. Postupak sličan uzimanju droga ili predavanju nekoj apsolutnoj ideji.

PRIMEDBA № 27, sa strane 332.

„Za ime božje, Rutkowski! Ne budite takva prokleta budala! Pretpostavlja se da ste intelektualac! Obojica smo neki jebeni intelektualci, nismo li? Dajte da jednom, za promenu, upotrebimo i nešto jebene logike!“

PRIMEDBA № 28, sa strane 333.

„Jeste li shvatili poruku?“

PRIMEDBA № 29, sa strane 335.

Doktor Holtmannheuser je izabrao ovo mesto da na osnovu njega izmeni dijagnozu. Sada je to nešto što se ozbiljno koleba između paranoje i paranoidne šizofrenije, jer za prvu još uvek govori sistematičnost sumanute ideje, koja se kod druge ne zapaža, a za drugu depersonalizacija, koje kod prve nema. Rutkowski je, prema dr Holtmannheuseru, počeo da se postepeno pretvara u Steinbrechera, preuzimajući od njega ne samo sadržinu nego i formu ideja, čak arogantan način njihovog širenja. Fakat da se pretvorio u

ono što je duboko mrzeo i protiv čega se borio bio je dokaz više za neospornost teze.

PRIMEDBA № 30, sa strane 340.

Pojam „šetnje u posljednjem automobilu“ vezan je za anegdotu iz Hitlerovog života. Jedan od antisemitskih govora završio je Führer obećanjem da će, posle svih mera protiv Jevreja, od celokupnog hebrejskog življa u Evropi ostati tek za jedan automobil. (Misli se da je odsustvo značajnijeg otpora istrebljenju poticalo otuda što je svaki Jevrejin verovao da će ON biti u tim kolima. Zabluda sasvim ljudska, uostalom.)

PRIMEDBA № 31, sa strane 346.

Ako se deo pisma od rečenice „Zato ovako hoću da su muškarac i žena...“ do devize „U početku beše delo“ oslobodi proročke patetike i izlišnih intelektualnih eufemizama te svede na suv sadržaj, on se isto tako uspešno može saopštiti zemaljskim rečnikom iz *Priručnika za NSDAP*: „Vođa je stvorio Stranku shvatajući da naš narod, ako želi da živi i ide prema Zlatnom dobu, mora biti vođen ideologijom prirođenom nemačkoj prirodi. Ta ideologija zahteva natprosečnog čoveka. Zbog toga će Stranka uvek predstavljati manjinu koja rukovodi. Ona je elita naroda sastavljena isključivo od boraca, spremnih na sve za ostvarenje nacionalsocijalističke ideologije. Kao ideološki instrument vaspitanja, Stranka je vodeće telo nemačkog naroda, odgovorno za totalnu penetraciju nacionalsocijalističkog duha. NSDAP mora totalno da dominira javnim životom... Kriterijum za prijem u Stranku ne sme biti buržoaski, već vojnički, a odlučan faktor za prosuđivanje karaktera svakog kandidata jeste njegovo držanje pred neprijateljem. Odlike člana moraju biti: karakternost, iskrenost, časnost, urednost, sposobnost rukovođenja, kolektivni duh, pouzdanost, pravednost, nezavisnost, hrabrost i odlučnost. Borbeni duh, požrtvovanje i snaga karaktera glavne su osobine pravog nacionalsocijaliste. Nacionalsocijalista je obavezan da svakodnevno ispituje sebe, može li svoje ponašanje opravdati pred Führerom... Ko ne ume da se pokorava, nikad neće znati da nareduje. Nikad se ne pozivaj na svoj stav. Postoji samo jedan stav, a to je stav Pokreta... Bazični princip Stranke je princip vođstva. Sve su starešine naimenovane od strane Führera i odgovorne njemu, a prema podređenim imaju neograničeni autoritet. Vodeći član Stranke ni u jednom trenutku ne sme biti slab i osetljiv... „Führer princip“ je piramidalno oblikovana struktura, na čijem čelu je Führer. Domaćinstvo je najniži oblik

nacionalsocijalističke zajednice. Domaćinstvo je organizaciona zajednica građana koji žive u jednom stanu, uključujući i poslugu. Block se sastoji od 40 do 60 domaćinstava. Blockleiter je najniži rukovodeći funkcioner NSDAP. Pored ostalih dužnosti, on uočava neprijatelje i prijavljuje ih. Ne samo da mora biti propovednik nacionalsocijalističke ideologije, nego mora postići i praktičnu saradnju pripadnika svog Blocka u njenoj realizaciji...“

PRIMEDBA № 32, sa strane 386.

Savremeni pitagorejca ne bi imao teškoća u dokazivanju da mu je Učitelj u pravu. Dovoljno bi bilo da se pozove na ulogu broja i brojanja u našim životima. Da u pomoć pozove zamenjivanje ciframa imena zatvorenika po koncentracionim logorima, statističke poglede na razvitak čovečanstva, simbolizaciju logike, kompjuterske operacije itd. Neprilike bi nastale tek kada bi pokušao da nas uveri kako najveće nevolje za ljudski rod potiču od uživanja u pasulju, doticanju belog petla i sedenju na kantaru.

PRIMEDBA № 33, sa strane 386.

Definicija koja bi mogla da oduševi jedino geometre.

PRIMEDBA № 34, sa strane 386.

Za sveca prilično jeretički sud, koji se graniči sa poricanjem Boga. Jer ako je svemoćan pa može i ne postojati, nije večan, nema dakle drugu bitnu značajku stojećim diskvalifikuje ga kao Boga. Ali ga diskvalifikuje i sposobnost. Jer ako je svemoćan pa može i ne postojati, nije večan, nema dakle drugu bitnu značajku Boga.

PRIMEDBA № 35, sa strane 386.

Po Hobbesovoj definiciji, slobodan čovek je i onaj u ćeliji tri sa dva.

PRIMEDBA № 36, sa strane 386.

Protiv ovoga se nema šta reći. Leibnitzova definicija prosto razoružava.

PRIMEDBA № 37, sa strane 386.

Iz ove definicije proizlazi da je SSSR osnovan isključivo zbog zaštite privatne svojine. Bez obzira na Hobbesov ugled, sumnjam da bi se ruski kapitalisti složili sa ovim sudom.

PRIMEDBA № 38, sa strane 387.

Iz Hegelove zamršene definicije proizašao je, 15. septembra 1935, u Nürnbergu, Zakon koji je definiciju bar na jednom području učinio jasnom. U izvodima Zakon glasi: „Brak između Jevrejina i Nemca ili njegovog krvnog rođaka se zabranjuje. Zabranjuju se i vanbračni odnosi između takvih osoba. Jevrejima se zabranjuje da upošljavaju žene nemačke narodnosti. Jevrejini se zabranjuje da ističe nacionalne zastave i boje...” (*Zakon o zaštiti nemačke krvi i nemačke časti*).

PRIMEDBA № 39, sa strane 388.

Iz Nietzscheove besede, samo pola veka posle beležaka povodom *Volje za moć*, njegove su kompatriote sačinile pravila treninga za SA, koja glase kako sledi: „Nacionalsocijalizam je rukovođen dvema idejama, idejom zajednice i idejom individuuma. Specijalno u SA, međusoban odnos pojedinca i zajednice mora da uzme oblik samerljiv njenom zadatku da bude instrument etničkog jačanja naroda. Cilj je treninga da osposobi SA, vođe i esaoce u vaspitanju najšireg mogućeg kruga u nacionalsocijalističkoj ideologiji i u fizičkom očvršćavanju u vezi sa njom. U tu svrhu obrazovane su tri glavne grupe treninga: 1 – ideološki, 2 – opšti i 3 – operativna služba. Ove grupe pokrivaju sledeća područja: 1 a – vaspitanje i trening baziran na ciljevima i učenju Führera, kako je za sve aspekte našeg života i nacionalsocijalističke filosofije formulisano u *Mein Kampfu* i Stranačkom programu; 1 b – učenje istorije germanskih naroda i njene vrednosti u odnosu na zadatke našeg vremena; 1 c – prakтика nacionalsocijalističke doktrine dužnosti; 2 a – formacione dužnosti; 2 b – fizička kultura; 2 c – egzerciranje; 2 d – trening u polju; 2 e – trening sa oružjem; 2 f – protivgasna i protivvazдушna odbrana; 2 g – služba u specijalnim jedinicama (mornarici, inženjeriji, konjici i na obaveštajnom polju); 3 a – parade i demonstracije; 3 b – takmičenja i probni testovi; 3 c – služba bezbednosti i 3 d – hitne službe.“ Ko bi poverovao da je Nietzsche, taj prethodnik Konrada Rutkowskog, 3. januara 1889, na Trgu Karla Alberta u Turinu, jecajući pao oko vrata jednog premlaćenog kljuseta i istog časa sišao sa uma? Ko bi poverovao – da ne zna za slučaj Rutkowski – da je odmah potom koncipirao poslanicu Svetom ocu u kojoj objavljuje i božjem predstavniku na zemlji, i Urbi et Orbi: „Nietzsche hoće da kao Razapeti ujedini i vlada Evropom. Carevi Evrope i papa da se 8. januara sastanu u Rimu. Ja dolazim u utorak!“ (Iza čega su sledila slična pisma kralju Umbertu, Georgu Brandesu, Strindbergu, Burkchartu i tako dalje.)

PRIMEDBA № 40, sa strane 408.

U VI. 2 *Tractatus logico-philosophicus*, u jednom od svesnih intervala, govori prof. Rutkowski o eskalaciji ludila u istoriji. Značajno je to i gorko priznanje za čoveka koji je sa Freudom objavljivao da se „naša najveća nada u budućnost sastoji u tome da će Intelekt – naučni duh, razum – vremenom dospeti do *diktature* u čovečijem duševnom životu.“ (On se već približio tom stanju, a da nama ništa nije bolje.) Odakle sada radikalno odbacivanje Intelektu kao preduslova napretka, odakle optužba da je upravo on, izneverivši pozvanje, doveo do individualnog, kolektivnog pa i istorijskog ludila, kome će se i prof. Rutkowski, već na idućim stranicama korespondencije, odmah pošto je *Tractatus* otpremio u Post scriptum, tako strasno i potpuno pridružiti? Kakvi su *stvarni* koreni njegovog pomračenja uma?

Lekari su dali svoje mišljenje. Priređivač ih smatra u priličnoj meri konvencionalnim. Osim *privremenog* stava dr Birnbauma o *voljnom* ludilu, koji je bogat mogućnostima, i od koga je priređivač pošao u poslednjem oprostaju od Konrada Rutkowskog.

Da je čovek od ilovače, i da je, kao takav, pogodan za sve vidove manipulacije, znalo se od prvih početaka filozofskog mišljenja. Manipulatori su tada, razume se, bili bogovi. Trojanski rat je bio posledica jedne tašte svađe na Olimpu, u koju su ljudi uvučeni kao izvršioци viših planova. Sva kasnija naučna tumačenja su sledila ovu situaciju u oblasti međuljudskih odnosa kao i na polju interakcije jedinke i društva. Problem, dakle, nikada nije bio da se manipulacija ustanovi, nego da se odredi njen opseg, da se utvrde granice u kojima se ljudima može upravljati.

Ispitivanje uticaja reklame na potrošačko društvo, *mass media* na naše orijentacije, različitih procesa indoktrinacije, sve do procedure – u poslednjem izdanju poznate pod imenom SZU – HSIANG KAO – TSAO (Reforma misli), ukazala su na izvore, motive i načine manipulacije, kao i na posledice po naše živote.

Svejedno je da li se manipulacija vrši kao organski deo vaspitanja, u svrhu postupnog urašćanja mlade jedinke u vladajući socijalni i duhovni sistem (čemu je indoktrinacija u tradicionalnoj engleskoj *Public School* idealan primer), obavlja li se, kroz reklamu, kao operativni deo sistema profita, ili se, najzad, upražnjava nad formiranom jedinkom u cilju njenog preformiranja i dovođenja u sklad sa društvenim kodeksom mišljenja i ponašanja. Smisao ostaje uvek isti: parcijalno ili totalno izmeniti ličnost, te je dovesti u harmoniju sa nekim specifičnim ili opštim zahtevima zajednice.

Svi presudni uslovi za manipulaciju dati su već rođenjem. Manipulaciju u prvom redu omogućuje činjenica da je naš mozak komplikovan instrument

za prilagodavanje sredini. Izmenom okolnosti pod kojima živimo, provocira se i njegovo vitalno dejstvo: nastaje spontan proces prilagođavanja.

Prilagođavanje se, međutim, ne sme shvatiti kao nužnost prihvatanja, mada naše biće tome teži. Stvarnost se može odbiti. (Šta se tada događa, predmet je ove Primedbe, ukoliko se tiče prof. Rutkowskog.) Promena okolnosti može se prihvatiti ako odgovara ličnosti *kakva* već postoji, ali se može i odbiti, ako je sa njom u koliziji. Pri tome odbijanje ponekad dobija i psihopatološke razmere.

Kada bi adaptacionim funkcijama mozak bio predodređen na prihvatanje stvarnosti, došli bismo do sumornog zaključka da je vredan samo onaj ko uspeva ugraditi organizam što udobnije u date uslove, bez obzira na to kakvi su oni. Značilo bi to da su najpametniji bili oni Jevreji koji su se, ne birajući sredstva, najbolje prilagodili nečovečnim uslovima koncentracionih logora, a da su najbezzvredniji, po definiciji čak i ludi, bili svi koji su mu pružili otpor.

Normalnost, u praktičnom značenju reči, svakako uključuje sposobnost da racionalno odgovorimo zahtevima fizičke i socijalne sredine. Čovek koji pokušava da pliva po suvu svakako je nenormalan. Ali da li je to i čovek koji pliva protivu matične struje socijalne i duhovne sredine? Ili još delikatnije pitanje: da li je lud čovek koji, u zaštitu svoje ličnosti, pristane da se nje privremeno odrekne? Ako je preživljavanje bazalni posao uma, odgovor bi morao biti odrečan. Čovek koji se među ludacima ponaša kao ludak, ne mora biti lud. On je samo konformista. A konformizam je najstariji oblik duhovnog prilagođavanja sredini. Ako u našem umu u prvom redu gledamo sredstvo *boljeg* života, što on u krajnjoj liniji i jeste, onda moramo da se pomirimo i sa nemoralnim posledicama definicije, ma koliko se one protivile uzvišenim intelektualnim načelima, o kojima u *Tractatusu* govori Konrad Rutkowski.

Postoji, međutim, vid manipulacije, kome nije posvećena značajna pažnja. Razlog je u navici da za sve neprijatnosti optužujemo druge. Za naše nesreće, uvek su drugi krivi. Nikad mi. Naše nedostatke takode su drugi skrivili. Mi smo uvek samo žrtve. Nas manipulišu. Sa nama se manipuliše. Mi smo večni i nepromenljivi objekt manipulacije, čak i kada smo slučajno subjekt, kada smo mi oni koji sa drugima manipulišu. (Nema islednika koji se ne žali da ga uhapšenik muči, teroriše i da ga nastoji izmanipulisati!)

Da bismo istovremeno mogli biti i objekt i subjekt manipulacije, da bismo mogli *manipulisati sami sa sobom*, to nam nikada na pamet ne pada. A upravo je SAMOMANIPULACIJA najčešći oblik prilagođavanja svetu.

Svrha Primedbe je da dokaže kako je bivši Obersturmführer SS, a potonji profesor istorije na Univerzitetu Heidelberg, dr Konrad Rutkowski, žrtva

jedne takve samomanipulacije, samoindoktrinacije, i da je ona uzrok njegovom duševnom poremećaju.

Svaki duševni poremećaj postepeno je pretvaranje u *drugu* ličnost. Kao što je posao egzorciste da iz opsednutog istera zao duh koji je njegove funkcije preuzeo, tako je svrha psihijatrijskog lečenja da se autentična ličnost oslobodi poremećenog uzurpatora. Ali, da bi to bilo moguće, potrebno je uspostaviti neku teoriju razvoja mentalnih oboljenja, ustanoviti zašto se i kojim putevima javlja *druga* ličnost. Pored toga, bilo je nužno odrediti granice lečenju, finu među preko koje lečenje postaje ne vraćanje pacijenta u prvu, autentičnu ličnost, nego inpostuliranje u njemu neke *treće*.

Na tu temu Freud kaže: „Rečeno je da je svako vaspitanje pristrasno i da teži da dete učlani u društveni poredak koji vlada, bez obzira od kolike je vrednosti i postojanosti on sam. Ako smo uvereni da je naše socijalno uređenje puno nedostataka, neopravdano je stavljati psihoanalitički upravljeno vaspitanje u njegovu službu. Vaspitanju se mora postaviti drugi, *viši* cilj, oslobođen od trenutnih socijalnih zahteva.“ Ostavljajući po strani izvesnost da će se nauci onemogućiti svaki uticaj na vaspitanje ako ona izjavi da je pristalica *antidruštvenih* namera, Freud drži da je aktivno mešanje psihoanalize u slobodu čovečijeg izbora sasvim nedopušteno, te da je psihijatrija dužna *jedino* da jedinku što zdraviju vrati zajednici.

(Pitanje je zamršeno jer se takvom ograničenju protivi i sam način jedino mogućeg izlečenja. Neuroze pružaju najbolji primer. One nastaju kao konflikt između JA, skupa zahteva nagonskog života, i NAD-JA, zahteva nastalih vaspitanjem u skladu sa važećim sistemom vrednosti u društvu. Lečenje se sastoji ili u prilagođavanju tom NAD-JA, što je *nemoralno* ako je društveni poredak koji NAD-JA reprezentuje nemoralan, ili zamenjivanjem tog NAD-JA drugom serijom vrednosti, što je, opet, *nemoralno* ako je društvo moralno. U poslednjoj varijanti lekar bi lečio bolesnika samo zato da bi ga zdravog poslao na vešala.)

Regularan psihoanalitički metod pokazao se prilično nepraktičan. Čak je jedan provincijski lekar opšte prakse, koji je pregledao Rutkowskog u D.-u, našao da za njega nema dovoljno vremena. U dobu u kome je vreme postalo tako skupo, višegodišnje lečenje nema prođu. Pa ipak, možemo pribeležiti da mu se svojom prepiskom Rutkowski na neki način ipak priklonio.

Napredak nauke skratio je to vreme. Logička interpretacija lekara – slična pomalo Steinbrecherovoj, droge i hipnoza, omogućili su da se svi podjednako koristimo blagodetima medicinskog napretka. Čak i oni koji su sasvim zdravi.

Pacijentu se ubrizgava injekcija Pentathola (Thiopentone sodiuma), Sodium amyala ili scopolamina, koji oslobađaju memoriju njenog prljavog veša.

Na osnovu Jungovog testa asocijacija putem reči, otkriva se tajni sukob u bolesnikovoj duši, ali se istovremeno indicira optuženikova tajna.

Od svih oblika terapije posthipnotička sugestija izgleda najpogodnija i najefikasnija u lečenju poremećaja psihe. (Njena upotreba u druge svrhe, međutim, ne izgleda nimalo verovatna. Na prvi pogled veoma je privlačno narediti nekome da kaže ili učini nešto u određenom času, a da pri tome ne zna kako mu je postupak sugerisan. Tvrdilo se da su neke žrtve Staljinovih čistki na sudu iz takvog stanja davale izjave. Nauka je odbacila takvu mogućnost. Posthipnoza ima vrlo nesigurne efekte. Nijedan se savestan islednik ne bi na nju oslonio ako već ima na raspolaganju porodične taoce, ili Rotkopfovu govedu žilu. Osim toga, na veliku žalost Tužilaštva, hipnotizirani čovek ne vrši akta koja su suprotna njegovom moralnom standardu i ličnom interesu.)

Nije naodmet skrenuti pažnju čitaocu da profesor Rutkowski ni u jednom trenutku, pa čak ni u najdubljem pomračenju, nije pribegao drogama da bi se oslobodio pritiska prošlosti. Pokazaće se da je njegov način bio mnogo tananiji. Rutkowski je, iz svog gestapovskog iskustva, znao da droge *ne dovode* niti do priznanja istine niti do lažnih priznanja, kako se sugerisalo povodom Velikih moskovskih procesa, da one jedino labave autocenzuru slično svakome anestetiku, pa i alkoholu, i da ne menjaju ničije mišljenje, nego samo raspoloženje, stvarajući tako osnovu za primenu drugih metoda. Njegovo jedino pijanstvo, drogiranje posle saznanja da je spomenik podignut *pogrešnom* čoveku, nije neposredno dovelo do priznanja da je ON UBIO ONOG PRAVOG, nego do halucinacije, posthumne pojave Adama Trpkovića.

Zadržimo se trenutak na istoriji psihijatrije, jer nam ona pomaže da razumemo ono što predstoji. Godine 1933. dr Manfred Sakel otkriva povoljne terapeutske efekte insulinskog šoka na rane simptome šizofrenije. Doktor Saketti im pridružuje uspešno dejstvo elektrošokova. Doktor Egaz Moniza najzad uvodi lobotomiju. Hirurškim putem uklanja veze između emocionalnih centara thalamusa i kore cortexa, gde su pretpostavljeni izvori oboljenja. Sporedni efekti mogu biti znatni, poneki put i dramatični, ali se najčešće svode na to da od agresivnog pobunjenika stvore bledu, konvencionalnu, standardnu ličnost.

Danas su takve operacije uglavnom napuštene. Zamenjuje ih nova serija droga halucinogenog karaktera, stimulansa i sedativa: Chloropromazin (Largactil), Isocarboxazid (Marplan), Chloroprothixene (Teractan), Amphetamin (Benzedrin), a naročito Acid diethylamid ili LSD. Oni se danas koriste

u vraćanju svesti političkih ludaka, i priređivač ne sumnja da bi ih, samo da su bile poznate, Francuska akademija obilno upotrebljavala u borbi protivu impresionista, a građansko društvo protivu prvih sindikalnih vođa.

(Ovim istraživanjima valja dodati i ona koja su vršena s ciljem da se ustanove reakcije organizma u uslovima kosmičkih letova. Kombinacijom zvukova nejednakih po intenzitetu mogu biti izazvani nervni slomovi. U zvučno izolovanim komorama javljaju se halucinacije. Izvanredne teškoće bestežinskog stanja, koje idu čak i do smetnji u disanju, navele su mnoge naučnike da posumnjaju u sposobnost čoveka da dugo, bez trajnih posledica po fizičko i duševno zdravlje, bude izložen takvim uslovima. Ne smetnimo s uma da su svi ti eksperimenti vršeni *na zemlji*, i da ništa, osim savesti, ne stoji na putu njihovoj upotrebi u zemaljske svrhe.)

Ostaje nam samo još da pomenemo krunu ovog probijanja kroz tajne ljudske duše. Ona je, nema sumnje, u Pavlovljevom uslovnom refleksu, o kome Rutkowski piše u jednom od pisama. U procesu samomanipulacije prošao je naš profesor kroz sve tri osnovne faze eksperimenta. (I. EKVIVALENTNA FAZA. Pas luči određenu količinu sputuma bez obzira na jačinu stimulansa. II. PARADOKSALNA FAZA. Pas luči više pljuvačke uz slabiji stimulans, dok jači stimulans izaziva zaštitnu inhibiciju i manju izlučevinu. III. ULTRAPARADOKSALNA FAZA, u kojoj pozitivni stimulansi izazivaju negativnu reakciju i *vice versa*.)

Vratimo se Konradu Rutkowskom. Znamo u čemu je bio njegov problem. U rešavanju konflikata sa vlastitom prošlošću, odnosno savešću u odnosu na prošlost, pred njim su stajale tri mogućnosti. Da promeni situaciju, koja je izazivala stresove, nije mogao. Ničija se prošlost ne može promeniti. U dejstvo droga, kojima bi uticao na fiziološke procese što stresovima posreduju, nije verovao. Ostalo mu je samo ono što je i preduzeo: da promeni svoj stav prema prošlosti. Time bi i konflikt bio rešen. Ali to je pretpostavljalo da sa njom postane saglasan. Da bi postao saglasan, morao je da promeni i celokupan intelektualni stav, jer je *stari*, a i aktuelni stav, takvu prošlost odbijao još kada je ona za Rutkowskog bila krvava sadašnjost.

Kako je to izvedeno može se pratiti iz pisma u pismo. Da bi paralela između indoktrinacije ili „Reforme misli“ i samoindoktrinacije ili samoreformisanja mišljenja bila jasnija, priređivač će navesti tabelu dr Liftona iz njegove knjige *Thought Reform*, a zatim svaku od tih faza preneti u duševni život Rutkowskog od 12. septembra do 5. oktobra 1965.

Doktor Lifton razlikuje devet faza:

1. Uništenje identiteta.
2. Utvrđivanje opšte krivice.

3. Samoizdaja.
4. Totalni konflikt.
5. Traženje kompromisa.
6. Žudnja za priznanjem (kojoj se udovoljava, dabome).
7. Kanalisanje krivice.
8. Reedukacija.
9. Stanje potpune harmonije.

1. *Uništenje identiteta*. Ne veruje se u zanimanje subjekta, njegovu akademsku titulu, rang, sve što ga čini *personom*, a ako mu se nešto od toga prizna, odbija se da to ima ikakav značaj. Kao kada bi nekome priznavali da se bavi istorijom, ali istovremeno tvrdili da je to mlaćenje prazne slame koje ima za svrhu da prikrije nešto mnogo zlokobnije. Subjektu se sprečava svaki dodir sa spoljnim svetom, osim u vidu neprijatnih činjenica, pretvara se u redni broj, i ponižava na sve načine. Potresan opis u Londonovom *Priznanju* i intervjuu dr Vincenta iz Šangaja. Sprečavanje sna kombinovano je sa svođenjem subjekta na životinju koja, vezana lancima, mora da jede ustima i klečeći na prljavom podu. Svi se ti simptomi nalaze i kod Rutkowskog, počev od prvog pisma, u kome izražava sumnju u nauku i smisao bavljenja njome. Proces deziluzije se kreće u nekoliko pravaca. On odbacuje istoriju koja ga je zabludela. Počinje da sumnja da je tako nešto kao što je njegova „borba protiv fašizma“ uopšte postojalo, osim kao alibi za zločinačku aktivnost. On sumnja u najbližu okolinu, suprugu Sabinu i šuraka Hilmara (kome se u međuvremenu ispoveda, onako kao što uhapšenik neprestano sumnja u islednika, a ipak nastavlja da mu se poverava). Rutkowski je potpuno dezorijentisan u pogledu toga *gde* se nalazi, da li u pansionu 1965, ili u zgradi Gestapoa 1943. Njegove veze sa svetom su reducirane (na „islednika“ Hilmara, koji zapravo simbolizuje njegovu savest pa mu je utoliko odvratniji). U suočenju sa prošlošću ponižava sebe na svakom koraku. Pati od hronične nesanice, nije mu dopušteno da spava, jer mora da *piše priznanje*. I najzad, prisutna je i ona poslednja karika, za koju se priređivaču činilo da pismima nedostaje. Sabina mu je saopštila da je njen muž odmah po dolasku u D. počeo da oseća neku vrstu fizičke sputanosti, koja mu je pokrete činila usporenim i neprirodnim. W. James smatra da postoje samo dva načina da se oslobodimo mržnje, brige, straha i očajanja – svojstava koja su karakterisala stanje Rutkowskog po dolasku u D. – jedan je da nas savlada jači ali *suprotan* efekat, drugi da nas stalna borba protiv tih osećanja toliko iscrpe da dignemo ruke od otpora. Otpor iscrpljuje. Na toj istini grade se konverzije. U *The Devils of Loudin* A. Huxley cinično tvrdi da bi i najeminentniji filosofi sa najboljih univerziteta, zatvoreni

izvesno vreme sa bubnjevima i marokanskim dervišima ili haićanskim Voodoo-plesačima u transu, ubrzo i sami počeli da urlaju i divljaju oko vatre. I utoliko brže, ukoliko bi se svesnije opirali. Sa stene padaju pre oni koji se staraju da ne padnu, nego oni koji se koncentrišu na penjanje. Rutkowski se opirao; Rutkowski je neprestano nalazio izvinjenja za postupke u vreme rata; on je strpljivo pokušavao da racionalizuje izdaju, tražeći sve komplikovanije izgovore. On se divlje opirao sugestijama pukovnika Steinbrechera. Sve je to istina. Ali, ukoliko se više opirao, sve više je o njemu mislio. Prva pisma su gotovo u celini posvećena pukovniku i njegovim satanskim doktrinama. Dobija se utisak da ih sa uživanjem prepričava. Mada još nevidljivo, profesor je već počeo da igra uz hipnotičku muziku nacističkog derviša. A za čitavo to vreme u njegovoj svesti odjekivala je stravična ali i oslobađajuća formula:

PRIZNAJ!

2. *Utvrđivanje opšte krivice.* U ovoj fazi utvrđuje se opšte stanje krivnje. (Ova teorijska faza nije naročito naporna za „istražitelja“, pa ni za Rutkovskog, najpre stoga što je osećanje krivice egzistencijalno, a zatim što je u izvesnoj meri Rutkowski već od početka nije osporavao.) Šta se pod tim podrazumeva, vidi se iz izvoda Propisa koji regulišu rad u kineskom zatvoru: „U radu sa kriminalcima redovno treba primenjivati mere kolektivnih studija, pojedinačnih intervjuva, organizovanih diskusija, da bi se kriminalci naveli spoznavanju krivice i pokornosti zakonu, kako bi se eksponirala kriminalna priroda dela, potpuno odstranila kriminalna misao i zamenila novim moralnim kodeksom.“ (To je istočnjačka verzija zapadnjačke psihodrame.) Ako ekvivalente potražimo u pismima, naći ćemo ih u studioznosti sa kojom su pisana, u neprestanom vraćanju na iste probleme, u permanentnom stanju *diskusije* – u kome se Rutkowski već od prvog napisanog reda nalazi – sa samim sobom, Steinbrecherom, Hilmarom, Sabinom, filozofskim idejama veka itd. U praksi, subjekt se oslobada izolacije, što se uvek prima sa beskrajnim olakšanjem, i prevodi u skupnu ćeliju. U ćeliji nalazi *rekonvalescente*, koji su na putu reforme mišljenja prilično daleko odmakli. U terapeutskim grupama, u stalnom zasedanju, oni nastavljaju islednikov posao. Ovde nije reč da se krivica psihoanalitički, kolektivnom sugestijom, usadi u nečiju svest, nego da je sama svest iskopa iz svojih najdubljih nesvesnih slojeva. Lažna priznanja ne koriste. U greh se mora verovati. Nije dovoljno da se on prizna. Mora se osećati grešnikom. Nije moguće glumiti da je za vas $2+2=5$, kada ćete uskoro dobiti zadatak u kome ćete ovu matematiku morati da primenite, i gde će se iz pogrešnog rezultata ispostaviti da ste obmanjivali,

i da je za vas $2+2$ još uvek samo 4. Opšti greh nikad nije teško naći, pa ma kakvi uslovi bili postavljeni. Trockisti su mislili nepovoljno o Staljinu, vrlo često to izjavljivali, a ponekad ponešto na pravcu te mržnje i preduzimali. To je bio stvaran greh, u koji je svako morao da poveruje. Isledeni kao i islednik. Jer ko Staljina voli? Mržnja je ovde izgledala kao jedino moguće iskreno osećanje, a priznanje logično za islednika za kojeg se pretpostavlja da je tog istog Staljina obožavao. (Takvo priznanje otvara vrata svim mogućnostima, koje će biti iskorišćene u fazi kanalisanja krivice, kada će se videti koja od njih najviše odgovara trenutnoj politici. Od tog prvog stvarnog kompromisa pad postaje neizbežan i logičan. Kada se prihvati ideja da kritičko razmišljanje predstavlja *legalan* prestup, kapitulacija je neizbežna. Ideologije za koje postoje objektivne istine, nezavisno od toga šta svako od nas o njima misli, imaju moralno pravo da osude one koji ih ne prihvataju. Relativističke ideologije uništavaju nekog iz pragmatizma, zato što smeta a ne što nije u pravu. Vratimo se našem profesoru. Razume se da neke formalne sličnosti sa njegovim slučajem nema. Onog časa kad je prihvatio da je kriv za nešto što nije mogao izbeći, inače bi bio uništen – izlaz iz SS nije bio moguć – pad mu je bio obezbeđen. Pokušaj da laže kako je za njega $2+2=5$ – koji se očituje u tvrdnji da je premlaćivanje čoveka bilo nužno da bi se spasio smrti – pokazao se manjkavim već pri prvom idućem zadatku: da ispriča kako ga je isleđivao. Trebalo je dobiti rezultat po kome bi se videlo da je, tokom operacije, 2 udruženo sa 2 zaista davalo 5. Naime, da je radnik premlaćen, pa onda na neki način pušten iz Gestapoa. Rezultat je, međutim, otkrivao da je za Rutkowskog $2+2$ još uvek 4. Premlaćivanje se završilo smrću. I najzad, ono što je Rutkowski kao *greh* priznavao, stvarno je greh i bio. Ubijati ljude, pod bilo kakvim izgovorima, uprkos svim eufemizmima *jeste* greh. Zapitajmo se zašto je Rutkowski pao. Zašto nije pao kada je to bilo prirodnije, 1943, nego tek 1965? Neka nam u tome pomogne zvanični izveštaj Ministarstva odbrane USA, koji sadrži podatke o držanju američkih vojnika u kineskom zarobljeništvu posle korejskog rata 1953. godine. Od 7.190 zarobljenika, 2.730 ih je umrlo, od ostatka, 21 odlučio da se pridruži Kinezima, a od ukupnog broja svaki je treći vojnik i oficir kriv za neki stepen saradnje sa neprijateljem: od antiameričke propagande do brutalnog obračuna sa drugovima u ime novih ideja. Od te trećine, 75 ih je pristalo na aktivnu špijunažu po povratku u domovinu. Spasli su se samo oni koji nisu pokazali ni najmanji znak interesa ni za kakvu ponudu. Preživевši kraći pritisak, oni su ostavljani na miru. Svi ostali su pali. Ukoliko su više popuštali, više im je traženo. U poređenju sa Amerikancima, držanje Turaka iz turskog kontingenta snaga OUN zaprepašuje. Od 229 zarobljenih Turaka,

nijedan nije mogao biti optužen ni za kakav vid saradnje sa neprijateljem. Za razliku od individualističke svesti američkog vojnika, oštećene neshvatanjem za šta zapravo ratuje, grupna svest i autoritaran, odnosno patrijarhalan poredak kod Turaka dokazuju da se jedinstvena grupa opire bolje čak i od jakog pojedinca. (To nas, parentetički, dovodi do sumornog zaključka da se jedan sistem ograničenja najuspešnije odbija ako se već prihvatio neki drugi.) Upravo iz istih razloga iz kojih su pali američki vojnici popustio je i Rutkowski. Nedostajao mu je grupni moral. Mogućnost zajedničkog otpora uspomena. On nikada nije prisustvovao nijednom posleratnom sastanku esesovaca, nikada se, koliko je do njega stajalo, ni sa kim nije vidao, nikada o svom problemu nije razgovarao sa ljudima koji bi mu mogli ponuditi neko trezvenije objašnjenje. Bio je sam, moralno potkopan i očajan. Isto onako kao što je sam, moralno načet i desperatan bio kada je pokušavao da se *individualno* bori protiv fašizma, uspevajući jedino da ga podupire. Bio je sam, a njegovom usplahirenom dušom pakleno primamljivo odjekivalo je:

T'AN|PAI! (Priznaj!)

3. *Samoizdaja*. Paradoksalno, ona počinje izdajom *drugih*. Kod Rutkowskog, pričanjima o tuđim grehovima i zločinima, uglavnom Steinbrecherovim. Zatim navodnim Adamovim. A onda, uvlačenjem u zatvoreni krug krivice i svih drugih ljudi, pa čak i predmeta, gde se već očituju prvi znaci duševnog poremećaja. Krivica se nalazi kod Hilmara, Sabine, Adamovog kišobrana itd. Rutkowski, naime, uvida da se o nečijoj krivici mora govoriti. Eventualni pokušaj da to bude nevina osoba – kako je u pismu pod naslovom „Nema malih kompromisa“ opisao – propao bi. Izdani, dakle, moraju biti krivi već i po logici, jer ih mi, kao moralni ljudi, ne bismo izdavali da nisu krivi. A kad ono što su oni činili priznamo kao krivicu, automatski smo prinuđeni da priznamo i svoju *istog* kova. Jer onaj glas neprestano opominje:

GESTEHE! (Priznaj!)

4. *Totalni konflikt*. Usled potpune mentalne konfuzije i stalne griže savesti – jer se razumno protivgledanje na stvar još uvek zadržalo – dolazi do nervnog rastrojstva i histeričnog straha od potpunog uništenja. Čovek se oseća bespomoćan i napušten, bez priziva osuđen da bude anihiliran i da nikakvog traga ne ostavi. Onako isto kao što se oseća brodolomnik prepušten pučini i elementima. To je, zapravo, strah od konačne kazne, od pakla koji je neizbežan, jer se zakoni nisu poštovali. Evangelisti su bili čuveni propovednici pakla. Otac Taylor preti: „Pakao radi već 6000 godina! On se puni svakog

dana! I to oko 18 milja odavde! U kom pravcu? Pravo dole, 18 milja ispod nas u utrobi zemlje!“ Ima li, dakle, ikakvog spasa? Najpre treba priznati sve grehe i poniziti se do najbednijeg crva, prema kome je i najveći nitkov genije vrline, pa onda čekati. Šta, zar me i to ne spasava? I šta uopšte čovek treba da učini da bi se spasao? NIŠTA. SAVRŠENO NIŠTA. NIŠTA ŠTO BI ON UČINIO NE SPASAVA. BOG NE SPASAVA PREMA DELIMA, VEĆ PREMA SVOJOJ VOLJI, KOJA JE NEDOKUČIVA. Spasu se čovek može nadati, ali ga ne može zaslužiti. Evangelistička crkva nije smatrala dovoljnim da vernik slavi Boga koji ga spasava, nego i kad ga na večne muke baca. Onda pogotovu. Pogotovu je onda Njegovo Ime moralo biti hvaljeno. Ova faza poklapa se sa prvom krizom, prvim intervalom duševnog rastrojstva kod Rutkowskog i traje sve do abortiranog pokušaja samoubistva. Samoubistvo je, i inače, u ovoj fazi najčešće, da se kasnije na njega nikad više ne pomišlja. Istovremeno, na dnu ove faze, događa se kod Rutkowskog presudni obrt sudbine, koji ga, linijom ludila, vodi do prihvatanja ideja protivnih njegovoj autentičnoj ličnosti. Glas, razume se, ne prestaje da ponavlja:

PRIZNAI! (Priznaj!)

5. *Traženje kompromisa.* U ovoj fazi, koja graniči sa smrću, prima se, sa beskonačnom zahvalnošću, svaki znak ponude primirja ili bilo kakve, pa i najmizernije pažnje od strane mučitelja. Subjekt je spreman da za nju plati bilo koju cenu. Krajnje afektivno stanje učinilo ga je podašnim svakom uticaju. Rutkowski sa oduševljenjem prima ponudu da odbaci prošlost i sve muke vezane za nju, u zamenu za priznanje nove doktrine (zapravo stare, protivu koje se onako bezuspešno borio). Glas mami:

CONFESS! (Priznaj!)

6. *Žudnja za priznanjem* je prirodan nastavak prethodne faze i među njima nema granične linije. U nastavku prepiske, Rutkowski nalazi sve više racionalnih razloga za svoje ratno držanje, sve manje razloga za ma kakvu brigu povodom toga, i sve je pripravniji da primi ono što je nekada bezuslovno odbacivao. Čak i jednog Steinbrechera! Glas ne prestaje da poziva:

AVOUE! (Priznaj!)

7. *Kanalisanje krivice* odigrava se kod Konrada Rutkowskog u paradoksalnom vidu, saobraženom njegovom ludilu. Normalno se sastoji u tome da se već priznata opšta krivica (zločin protivu čovečanstva, u slučaju Rutkowskog)

kanališe u materijalno opipljiva dela (u slučaju Rutkowskog, u ubistvo radnika). Ovde je nužna potpuna saradnja i razumevanje između islednika i isleđenog. Krivica mora biti saobrazna mogućnostima optuženika i ostalim okolnostima važećim za dati trenutak. Nije uputno optužiti slepca da je prevodio ljude preko granice, ni gluvog da je prisluškiavao poverljive razgovore. Kod Rutkowskog se to kanalisanje vrši u sasvim *obrnutom* smeru. Magnetsko polje ludila poremetilo je sve pojmove unutar istrage koju nad sobom vodi. Opšta krivica što je radio u Gestapou i kolaborirao sa doktrinom suprotnom vlastitom uverenju *kanališe* se u osećaj griže savesti što je bio toliko slab da se takvim besmislenim razmišljanjima o krivici uopšte podaje. On je savršeno nevin, on je tek rođen, on ima prava da SEBE PONOVO BIRA. Glas još uvek zahteva:

CONFESSERAI! (Priznaj!)

8. *Reedukacija*. Subjekt uči u čemu su nove ideje i čime se od starih razlikuju. Konrad Rutkowski, u poslednjim pismima, lagano ali sigurno napreduje prema nacističkoj doktrini i nacističkoj filosofiji života. Glas je uporan:

PRIZNAJ!

9. *Stanje potpune harmonije*. Pristajanje na grešnost znači presecanje spona sa realnošću Boga ili nečega što, nepogrešivošću, Boga simbolizuje. Time je povređena naša prirodna težnja da budemo *deo nečeg šireg*, stabilnijeg, besmrtnijeg. Javnim priznanjem greha, u fazi racionalizacije i eksploatacije, subjekt se vraća stadu makar i kao crna ovca. I crna ovca je deo stada. Samo bezbojna nije ništa. Crna ovca je prihvaćena. Ona mora da bleji kao bela, ali crnu boju nikada ne gubi. Po njoj će uvek biti prepoznata. Prisajedinjenjem stadu gubimo ličnu slobodu, to je istina, ali stičemo neke zajedničke: neodgovornost, u prvom redu. Indoktrinacija, ako je uspešna, konverzija, ako je potpuna, ne pretpostavljaju samo neograničenu i bezuslovnu privrženost i pokornost jednom smeru mišljenja, nego i neumoljivu i obaveznu mržnju prema svakom drugom: „Kada mi je srce bilo hladno“ – kaže Martin Luter – „i kada se nije moglo moliti, ja sam sebe mučio razmišljanjem o papi. Moje se srce zagrevalo od mržnje i opet je bilo kadro da se obrati Bogu.“ Poslednje pismo Konrada Rutkowskog pod naslovom „Kako je profesor Rutkowski prodao dušu đavolu ili S one strane dobra i zla“ ilustruje stadijum harmonije. On je bezgranično jak i srećan, kao da na čelu neke SS Standarde maršira, u Nürnbergu, ispred svog Führera.

Zaključak je sumoran, ali bićemo nepravедni ako za nj optužimo profesora Rutkowskog. Ovakvu proceduru niko ne može podneti bez posledica. (Mada su one najčešće, kao i u njegovom slučaju, suprotne namerama.)

Dr Brown ispravno smatra da naša iluzija o zatvorenosti, dovršenosti i definitivnosti ljudskog mišljenja i ponašanja potiče otuda što ljude vidimo uvek u istim uslovima, kojima su se, razume se, prilagodili, iz čega ne smemo zaključiti da bi se u nekim drugim jednako držali i isto mislili. Da dodamo: ako se neko čilo penje stepenicama višespratnice, ne smemo poverovati da će isto tako lako savladati Mount Everest.

A poznajemo li sebe? Jesmo li se ikada zapitali kako bismo se mi držali kada nam ne bi davali da spavamo, kada bi na nas pljuvali, kada bi nas spajali sa gradskom električnom mrežom, boli nas šipkama da nam na koži otkriju đavolske zone, obarali nas u strap-padu na kamene podove, a, da prestanu, tako malo zahtevali? Šta bismo odgovorili, namesto Rutkowskog, kada bi nam bilo ponudeno da se u jedan mah oslobodimo svih grehova prošlosti, i kada bi nam u doktrini bila ponudena indulgencija za sve buduće grehove?

Imajmo na umu da nije bilo vremena u kome Sila, snabdevena odgovarajućim prerogativima i sredstvima, a lišena skrupula, nije bila kadra da natera ljude da čine što žele. Usamljeni heroji su izuzetak, a ne pravilo. I nemojmo se nadati da ćemo im se ikada u Vallhali pridružiti. (Priređivač, međutim, smatra da nikakva rafinirana duševna tehnika prisile ne može da zameni staro dobro usijano gvožđe ili njegovu savremenu verziju, elektrisanje genitalija, kojom su se služili francuski legionari i parašutisti u Alžiru.)

Ostaje nam samo nada da nikad neće doći Millovo vreme, u kome odstupanje od opšteg mišljenja i nonkonformizam neće više imati nikakvu potporu, i da naši prapraunuci neće spaljivati one koji još uvek veruju da je zemlja ravna kao pogača.

PRIMEDBA № 41, sa strane 408.

Blizina konačnog rastanka sa profesorom Konradom Rutkowskim obavezuje me da saopštim i rezultate sopstvenih istraživanja o „slučaju Adama Trpkovića“. Što ih nisam izneo ranije, odgovorna je težnja da se ne mešam u tok priče i da joj ne oduzimam čar iznenađenja. I u dobroj detektivskoj priči istina stiže uvek *kasno*. Da zadovolji našu radoznalost, ali ne i da spase žrtve.

Najpre sam intervjuisao meštane D.-a. U prvom redu porodicu Trpković i sadašnjeg predsednika opštine, u vreme rata aktivnog učesnika NOP-a. Konsultovao sam i raspoloživa dokumenta Gestapoa. Posle svega, Nemci se u propasti nisu pokazali ništa administrativno savesniji od nas. Pri povlačenju sa Balkana nije, kao što je Rutkowski pretpostavljao, uništena *sva* arhiva.

Sačuvani su i neki od njihovih spiskova, mada bi u ovom slučaju oni mogli, nažalost, i našim da se nazovu. Jedan od njih bio je pisan rukom okupacijskog predsednika D-ske opštine. Datum svedoči da je bio sačinjen pre ponoći dana u kome se poručnik Rutkowski još uvek mučio sa Adamom Trpkovićem, dana koji će ubiti budućeg profesora Heidelberškog univerziteta.

To su činjenice D.-ske tragedije. Ali šta je sa Adamom? Kakve su njegove činjenice, od čega se njegov posmrtni prah sastoji? Ko je bio Adam? To nikada nećemo saznati. Dok je bio živ, nismo se preterano za njega interesovali. Kad je umro, više nismo znali kako. Ja lično uspeo sam da, pomoću raznovrsnih izvora, skleпам izvesnu sliku. Nije bogzna šta, ali ima jednu vrlinu: nije dobijena isključivo putem logike. (Ako je... onda je...) Istina je da je Adam bio beznačajan šraf opštinske administracije. Istina je da je Pokretu otpora pripadao samo koliko mu je pripadao ceo narod područja. Istina je čak da se od njega i nije očekivalo da učini ono što je učinio. Ali, ma koliko beznačajan, ovaj „delovođa i perovoda D.-ske opštine, ovlašćeni zapisničar i čuvar Svetog Protokola, *in summa*, državni činovnik bivše Kraljevine Jugoslavije iz poslednjeg i najdubljeg platnog razreda..." (Konrad Rutkowski: Pismo prvo), on nije bio *običan*. Naprotiv. Bio je vrlo *neobičan*. Neka vrsta čudaka, mediteranskog „originala“. Ja, naravno, ne znam je li i priča o zlotvornom kišobranu bila jedna od njegovih šala. Logično je da jeste. Pa ipak, ne tvrdim. Mi bar dobro znamo kako sa tom „logikom“ stoje stvari. Ono što mislim, u svetlosti svih tih saznanja, jeste da je on poručnika Konrada Rutkowskog jednostavno vukao za nos. Vukla ga je za nos istorija, vlastita savest, vukao rat i Steinbrecher, vukla tradicionalna filozofija, pa zašto ne bi i Adam? Da li je to učinio po instinktu šaljivdžije, sa predumišljajem, da bi svoju tajnu sačuvao, ili u nastupu sveizmirujuće predsmrtno hrabrosti, nikad nećemo saznati. Ja ne mislim da je to rđav kraj za bilo koga. Ono što znamo dovoljno je da se pred porfirnim spomenikom na brdu iznad D.-a poklonimo, rekavši:

ECCE HOMO. To je bio Čovek.

PRIMEDBA № 42, sa strane 408.

Konrad Adrian Rutkowski, profesor srednjovekovne istorije na Univerzitetu Heidelberg, umro je na domaku Beča, u zoru, 6. oktobra 1965. Njegov mercedes udario je u hrast. Istraga je ustanovila smrt od krvoliptanja. Trbuh mu je bio proburažen muškim kišobranom koji je, umesto volana, držao u rukama. Pored leša, na sedištu, ležao je glomazan pijuk. Prašina po njemu slagala se sa kamenom oštećenog spomenika Evgeniju Savojskom ispred bečkog Istorijškog muzeja. Kako nije mogla biti utvrđena nikakva logička veza

---

između jednog nemačkog profesora univerziteta, pijuka, Evgenija Savojskog i kišobrana, slučaj je zvanično proglašen saobraćajnom nesrećom i stavljen *ad acta*. Priređivačev naučni konzilijum razišao se na ovom pitanju poslednji put, veoma žučno i netrpeljivo uostalom. Doktor Holtmannheuzer se slagao sa nalazom bečke policije: saobraćajna nesreća izazvana neprilagođenom vožnjom. Doktor Schick je držao da je posredi ubistvo, počinjeno od strane jedne ili više nepoznatih osoba. U oba slučaja nije pretpostavljana nikakva veza između smrti i naročitog duševnog stanja profesorovog. Na njoj je tezu o samoubistvu zasnivao jedino dr Birnbaum. Što se priređivača tiče; on smatra da nijedan nije u pravu, mada je dr Schick najbliži istini. Pogrešio je jedino što je ubicu tražio među ljudima. Ubica je bio kišobran. To je taj njegov način! Imajući u vidu sve okolnosti, bilo je to jedino logično rešenje. Nezavisno od toga što mu se našao u trbuhu – stvar već i po sebi sumnjiva – kišobran je bio nečastiv, iz čega je logički proizlazilo da je on ubica, kao što je iz tog nedela, neizbežno i logično, proisticala njegova zločesta priroda. Ali, sada je i njegovoj demonskoj karijeri došao kraj. Eno ga, vezanog lancem i bespomoćnog, u podrumu moje londonske kuće.

London 1971–1972.

O autoru

Borislav Pekić, jedan od najznačajnijih pisaca srpske književnosti XX veka, romansijer, dramski pisac i filmski scenarista, rođen je 4. februara 1930. godine u Podgorici. Detinjstvo je proveo u Podgorici, Novom Bečeju, Mrkonjić-Gradu, Kninu, Cetinju i Bavaništu u Banatu. Od 1945. godine je u Beogradu, gde je pohađao Treću mušku gimnaziju i maturirao 1948. godine. Te iste godine osuđen je na petnaest godina strogog zatvora sa prinudnim radom i gubitkom građanskih prava od deset godina kao pripadnik, tada ilegalnog, Saveza demokratske omladine Jugoslavije. Na izdržavanju kazne je bio u KPD Sremska Mitrovica i KPD Niš. Pomilovan je 1953. godine, pošto je proveo pet godina u zatvoru.

Studirao je eksperimentalnu psihologiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Godine 1958. oženio se arhitektom Ljiljanom Glišić, sestričinom dr Milana Stojadinovića. Te godine je dobio prvu nagradu na anonimnom konkursu za originalni scenario, koji je raspisao „Lovćen film“. Godine 1959. počinje da radi kao dramaturg i scenarista za ovu filmsku kuću, a iste godine sa Ljiljanom dobija ćerku Aleksandru. Na početku svog

književnog stvaralaštva pisao je scenarija za različita filmska preduzeća. Prema njegovom tekstu *Dan četrnaesti* snimljen je film koji je 1961. godine predstavljao Jugoslaviju na filmskom festivalu u Kanu.

Godine 1965. objavljuje svoj prvi roman *Vreme čuda*. Od tada se posvećuje isključivo pisanju. Piše prozu, pozorišne, radio i televizijske drame. Član je uredništva *Književnih novina* od 1968. do 1969. godine i saradnik u časopisima *Stvaranje*, *Književnost*, *Savremenik* i *Književna reč*, kao i u brojnim novinama i dnevnim listovima. Za drugi roman, *Hodočašće Arsenija Njegovana* (1970), dobija prestižnu *Ninovu* nagradu za roman godine. Nakon odluke da se sa porodicom privremeno preseli u London 1970. vlasti mu bez obrazloženja oduzimaju pasoš. Posle godinu dana uspeo je da se pridruži porodici u Londonu, ali za jugoslovenske vlasti postaje *persona non grata*. Kratki roman *Uspenje i sunovrat Ikara Gubelkijana* objavljen je u izdanju „Slova ljubve“ iz Beograda tek 1975. godine (iako je napisan znatno ranije, ali Pekić nije uspeo da pronađe izdavača koji bi se usudio da objavljuje njegova književna dela).

Rukopis sotije *Kako upokojiti vampira* izabran je na anonimnom književnom konkursu Udruženih izdavača i štampan 1977. godine. Sledi kratak roman *Odbrana i poslednji dani* (1977). Njegovo kapitalno delo, saga-fantazmagorija *Zlatno runo*, objavljuje se u sedam tomova (1978–1986), za koje Pekić 1987. godine dobija „Njegoševu nagradu“. Prema mišljenju žirija Televizije Srbije, ovaj roman je ušao u izbor deset najboljih romana napisanih na srpskom jeziku od 1982. do 1992. godine.

Žanr-romanom *Besnilo* (1983), svojevrsnom apokaliptičkom vizijom sveta u kojem živimo, Pekić je odstupio iz istorijske tematike *Zlatnog runa* i napisao delo sa elementima trilera. Taj roman, zahvaljujući svojoj tematskoj provokativnosti, postao je bestseler i doživeo veliki broj izdanja. Po mišljenju čitalaca,

Besnilo je, pored *Godina koje su pojeli skakavci*, ušlo u selekciju deset najboljih romana u srpskoj književnosti objavljenih od 1982. do 1992. godine. U sledećem, antropološkom romanu 1999, objavljenom 1984, za koji 1985. godine dobija nagradu za naučnu fantastiku, Pekić ostaje na tragu te uzbudljive fantastične utopije.

Krajem 1984. godine, u izdanju „Partizanske knjige“ iz Beograda, izašla su Pekićeva *Odabrana dela* u 12 knjiga, za koja je dobio „Nagradu Udruženja književnika Srbije“. Časopis *Književnost* dodeljuje mu 1986. godine, povodom četrdesetogodišnjice izlaženja časopisa, specijalnu „Povelju“. „Nolit“ objavljuje zbirku gotskih priča *Novi Jerusalim* 1988. godine. Za roman-epos *Atlantida* (1988) dobija „Goranovu nagradu“. Autobiografsko-memoarska proza *Godine koje su pojeli skakavci* (prvi tom) proglašena je za najbolju knjigu u 1987. godini i za kratko vreme doživela tri izdanja. Drugi tom pod istim naslovom dobija 1989. godine nagradu „Miloš Crnjanski“ za memoarsku prozu. Iste godine „Srpska književna zadruga“ objavljuje njegovu fantazmagoriju *Argonautika*. Povelju „Majska rukovanja“ za izuzetne stvaralačke rezultate na polju književnosti i kulture dobija 1990. od Doma omladine „Budo Tomović“ iz Podgorice. *Pisma iz tuđine* (1987), *Nova pisma iz tuđine* (1989, nagrada „Jakov Ignjatović“ 1990. godine) i *Poslednja pisma iz tuđine* (1991, godišnja nagrada Grafičkog ateljea „Dereta“ za najuspešnije izdanje te godine) spadaju u Pekićev publicistički stvaralački domen. Esejistička proza *Sentimentalna povest Britanskog carstva* objavljena je posthumno 1992. godine i za nju je 1993. dobio Počasnu nagradu BIGZ-a.

Borislav Pekić je autor i oko trideset dramskih dela za pozorište, radio i televiziju, emitovanih i igranih na našim i stranim radio i televizijskim stanicama i pozorišnim scenama. Pozorišni komad *Korešpodencija* beleži 300 izvođenja za 24 godine na

repertoaru Ateljea 212. Između ostalih dramskih dela izvođena su *Generali ili srodstvo po oružju* (1972, nagrada za komediju godine na Sterijinom pozorju u Novom Sadu), *186. stepenik* (1982, Prva nagrada Radio Zagreba), a povodom „Dana Radio televizije Beograd“ godine 1987. dodeljena mu je diploma za osvojenu prvu nagradu na konkursu u kategoriji radiodramskih emisija. Drami *Kako zabavljati gospodina Martina* dodeljena je prva nagrada na festivalima u Ohridu i Varni (1990). Sledi godišnja nagrada pozorišta u Kruševcu „Kneginja Milica“ (1991) i iste godine plaketa „Pečat“ Narodnog pozorišta u Beogradu za specijalne zasluge.

Dela su mu prevedena na engleski, nemački, francuski, italijanski, španski, holandski, poljski, češki, slovački, mađarski, rumunski, retoromanski, makedonski, slovenački, albanski, grčki, švedski i ukrajinski.

Godine 1990. postaje jedan od osnivača Demokratske stranke, potpredsednik i član Glavnog odbora. Učestvuje u uređivanju prvih brojeva obnovljenog opozicionog lista *Demokratija*, glasila Demokratske stranke i prvog demokratskog glasa Srbije.

Pekić je bio dopisni član Srpske akademije nauka i umetnosti od 1985. godine, član Krunskog saveta, potpredsednik Srpskog PEN-centra, član Engleskog PEN-centra, honorarni komentator srpskohrvatske sekcije BBC-ja. Bio je član Udruženja književnika Srbije, član Udruženja filmskih umetnika i član Udruženja dramskih umetnika Srbije. Prestolonaslednik Aleksandar Karađorđević posthumno ga je odlikovao Kraljevskim ordenom dvoglavog belog orla prvog stepena. Septembra 1997. dodeljena mu je Počasna plaketa „Jugoslovenskog festivala Mojkovačke filmske jeseni“ povodom 50. godišnjice jugoslovenskog igranog filma.

Borislav Pekić je preminuo 2. jula 1992. godine u Londonu. Sahranjen je u Aleji zaslužnih građana u Beogradu.

Posle njegove smrti u Beogradu je osnovan Fond „Borislav Pekić“, čiji su osnivači Srpski PEN-centar, Srpska akademija nauka i umetnosti, Ministarstvo kulture, Branko Dragaš, Udruženje književnika Srbije i Ljiljana Pekić, koja je i direktor Fonda. Cilj Fonda je promocija i publikovanje Pekićevih dela, staranje o piščevoj zaostavštini kao i projekti „Borislav Pekić našoj deci“ i godišnja dodela nagrade „Borislav Pekić“ za književna dela u nastajanju. Fond redovno objavljuje i publikaciju *Analisa Borislava Pekića*. Pisci koji su dobili nagradu Fonda „Borislav Pekić“ za nova dela vremenom su postali afirmisani stvaraoci savremene srpske književnosti. U *Analima Borislava Pekića* svake godine se štampaju kritike i studije o raznim aspektima Pekićevog stvaranja, kao i odlomci iz romana nagrađenih pisaca i iscrpna Pekićeva bibliografija, koja se svake godine ažurira.

Nakon piščeve smrti brigu o publikovanju njegovih rukopisa, kako objavljenih tako i onih iz zaostavštine, kao i sajt www.borislavpekcic.com, preuzele su njegova supruga Ljiljana Pekić i ćerka Aleksandra Pekić.

Izdavačka kuća „Laguna“ prvi put objavljuje celokupna Pekićeva književna dela u 13 knjiga.

Borislav Pekić
KAKO UPOKOJITI VAMPIRA

Za izdavača

Dejan Papić

Urednik

Petar Arbutina

Lektura i korektura

Jelena Vuković

Slog i prelom

Saša Dimitrijević

Štampa i povez

Margo-art, Beograd

Izdavač

Laguna, Beograd

Resavska 33

Klub čitalaca: 011/3341-711

www.laguna.rs

e-mail: info@laguna.rs

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

821.163.41-31

ПЕКИЋ, Борислав, 1930-1992

Kako upokojiti vampira : sotija, London 1971/1972. / Borislav Pekić. - Beograd : Laguna, 2012 (Beograd : Margo-art). - 447 str. ; 20 cm. - (Dela Borislava Pekića : u 13 knjiga ; #knj. #4)

Tiraž 2.000. - O autoru: str. 443-447.

ISBN 978-86-521-0966-1

COBISS.SR-ID 190109708